

KODAK TRI-X PAN FILM
227
←
←
←

2004 11 X 12 110

2004 11 X 12 110

2004 11 X 12 110

2004 11 X 12 110

מה
autumn
סתיו
תש"ל
1969

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

חברי המערכת:
אברהם ב. יהושע
בועז עברון
יהושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עכ"הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה: 15 ל"י; בחוץ-לארץ: \$7.00. חוברת בודדת: 5.00 ל"י; בחוץ-לארץ: \$2.00. מחיר המודעות: 300 ל"י לעמוד שלם; 175 ל"י לחצי עמוד; 100 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוללת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עכ"הספר בע"מ.

©

שנה שתיים-עשרה, חוברת א, סתיו 1969
נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל-אביב

התוכן:

זאב צחור : הליקופטר מעל לוואדי (שירים)	4
עמוס עוז : עד מוות	5
אהרן קומס : מן המחזור "אמריקה" (שירים)	36
אנאטולי קוזניצוב : הניצב	38
רעיה נבו : שיבה (שירים)	55
דני דוידסון : אפולו	56
יוסף שלמון : שדפון בטרם-עת (שיר)	73
שרה בורגסבירי : לוליינים (שירים)	74
דניאל כהן-שגיא : פגישות עם הזמן	76
ארנון אורבך : יש ויקום מלך (שירים)	79
שולמית לפיד : משוגע איש-הרוח	80
יוסי גמזו : אבל לא משקרים ב-5 לפנות בוקר	94
יעל מדיני : שיעור פרטי	105
פאול נוימרקט : האדם המודרני מחפש את האני	116
גרשון ויילר : ויטגנשטיין—ההגיון שבפסימיות	131
ש. נ. אייזנשטדט : הירהורים בסוציולוגיה מדינית ובנסיון של חברות במודרניזציה	142
אתיאל פן : אינדיאנים בחוד הדרומי של דרום-אמריקה	160
בקרות קצרות	176
המשתתפים בחוברת	204

זאב צחור: הליקופטר נועל לוואדי

כשהליקופטר חָג מעל לְוָאדי
אומרים שמישהו נפל או אבד.
בעל־יחיים נבעתים כל אותו יום
ולמחרת ועוד ימים
שלא יאשימו אותם: בגלל בז או יעל
מישהו נפל או אבד. וחבל
שבגלל נחש קטן יתלבט הליקופטר בין מצוקים.

זה נכון. לפעמים ארנבת קטנה
גורמת אי־זהירות של מישהו בשורה שמועד
או נעלם בגללה.

מצפה רמון

אין זה מתאים לילדים.
אפילו מבוגרים שוטמים לבוא על כרחם,
לבוא בשאֲרית פוחם.

לילדים לגור בראשי ההרים—אין
זה נעים. הרוח החרפית קרה,
כמו בצפון. ולעולם אין פה גשם
רק הרעמים כמו תותחים רחוקים.
השמש שלמחרת מעפלת את פחדי
הבדידות עד הערב
עד הלילה, שבו הילדים.

ענוס עוז: עד נוות

תחילה רגשו הכפרים.

אותות רעים הופיעו יום־יום במקומות ירודים. כפרי זקן מזקני גאלאן ראה צורת מרכבה של אש בעננים. אשה נבערה מסארן צווחה בשורות ברומית צחה. סיפרו על צלב של ברזל בכנסיה נידחת אשר בער שלושה ימים באש ירוקה ולא אוכל. והיה אריס עיור אשר נגלתה לו אס־האלוהים ליד המעיין בלילה; וכשהשקוהו הכוהנים יין ידע לצייר את האור במלים קדושות.

והנה הבחינו המאמינים באיזו שמחה חשודה אשר תססה כל ימי החורף ההוא במש־פנות היהודים המקוללים.

דברים זרים אירעו. להקות של נודדים כהים, עצומים כשיעור גדלו של הדוב ואפ־לים כמוהו, נראו במקומות שונים באותה שעה עצמה. אפילו אנשים יודעי־ספר יכלו לחוש, לעתים, איושה פנימית כוססת. ולא היתה עוד מנוחה.

בקלרמון, בשנת 1095 להולדת אדוננו המושיע, הזעיק האב הקדוש אורבאן השני את צאן־האלוהים למסע־מלחמה בכוונה לשחרר את הארץ הקדושה מידי כופרים וכן למרק עוונות על־ידי ייסורי־הדרך, כי בקצה הייסורים חדות הרוח.

בשנה שלאחריה, עם תחילת הסתיו, ארבעה ימים לאחר תום בציר ענבי־היין, יצא האדון האציל גיום די טורון בראש גדוד קטן של אריסים עבדים ואנשי־הפקר מאחוזתו אשר בחבל אביניון ושם פניו אל הארץ הקדושה כדי להשתתף בגאולתה וכן כדי למצוא לו מנוחה־הנפש.

מלבד התנוונות הגפנים, הצטמקות האשכולות וחוב־כספים ענקי, היו גם סיבות קרובות שהניעו את האדון האציל לצאת למסעו. על הסיבות הקרובות האלו כתב ברשומותיו אדם צעיר ותמהוני אשר נלווה גם הוא אל המסע: קלוד המכונה עקום־כתף. הוא היה קרוב קירבת־בשר כלשהי אל האדון ונתגדל באחוזתו.

קלוד זה, ספק יורש־מאומץ לאדון הערירי ספק אוכל־לחם־חסד, היה עלם יודע־ספר ומעודן־למחצה, אם גם נוטה היה להפליג בעצבויות ולהפריז בהתלהבות. נוהה היה חליפות, במהפכים עצבניים ובלא הצלחה יתירה, אחר הסיגופים ואחר תענוגות הבשר. הוא האמין הרבה במופתים, דבק תמיד במסורפים אשר בהם דימה למצוא ניצוץ קדוש, ספרים בלים ונשי־איכרים בלות העירו בו השתוקקות. והיה מעורר בבני־אדם רגשות בוז מפני הרגלו להגזים בקדחתנות דתית ומלאנכוליה עכורה אשר כילתה את בשרו מעל עצמותיו והדליקה אש בזויה בעיניו.

אשר לאדון, הנה נהג האדון בקלוד עקום־כתף מנהג של סובלנות וזעפת ושל גסות כבושה. אכן, בחצר שררו לעתים אי־אילו מבוכות בשאלת מעמדו וזכויותיו של איש

צעיר וכסוף-שער זה, שהיה—נוסף לכל—חובב חתולי-בית באורח קנאי ומגוחך, וגם אספן מסוער של תכשיטי-נשים.

בין הגורמים שדירבנו את האדון לצאת למסעו מונה קלוד זה ברשומותיו כמה מאורעות שהתרחשו בתכיפות במרוצת השנה אשר קדמה למסע:

"בתחילת ימי האביב, שנת 1096 להולדת מושיענו, גאה חטא הסרבנות בקרב האריי-סיים. אירעו באחוזתנו כמה מעשים של מרדות ויוהרה, כגון השחתת חלק מן היבול הזעום מתוך רוגז נבער על היותו זעום, גניבת פגיונות, גאות הנהר, הצתת אסמים, כוכבים נופלים, כשפים ותעלולי-לצון. כל אלה בתחום ממשלתנו, לבד מעוונות שנתרבו בשכנות ובמורד הנהר מזרחה. מן ההכרח היה אפוא למשוך בשמן חדש את גלגל-העיניים ולנסות בו כמה צמיתים סוררים כדי לבער את הפראות הגואה, כי בקצה הייסורים אהבה. שבעה אריסים וארבע נשים מכשפות הומתו אצלנו. כצאת נשמתם יצא חטאם לאור ובאור נשדפת כל טומאה.

"כמו כן גילתה גבירתנו הצעירה לואיזה מבומון בימי האביב סימנים ראשונים של דיבוק-נופלים, לאמור: אותו חולי עצמו אשר הביא כליה על הגבירה הקודמת, לפני שתי שנים.

"במוצאי חג-הפסחא הפריזו האדון ביין למעלה מכל שיעור, והפעם הזאת לא עלתה בידו לטפס במעלות הלגימה ממדרגת הזעף עד מדרגת השמחה. אירעו דברים", מורסיפות הרשומות באורח סתום כלשהו, "כגון המאורע בליל מוצאי החג, עת שיבר האדון שישה כלי-נוי יקרים, מורשת אבותינו, כאשר יידה חפצים חמודים אלה במשרתי אולם-הסעודה כדי להענישם על איזו סירכה אשר טיבה לא הוברר לנו, והיתה פגיעה ודם נשפך. אכן כיפר האדון על תעתוע זה בהרכותו תפילה שתיקה וצום, אבל רסיסי הגביעים המנופצים לא אוהו כבראשונה וכולם שמורים בידו. אשר נעשה נעשה ואין להשיב."

ועוד מתוך רשומותיו של עקום-כתף:

"בתחילת ימי הקיץ, באמצע קציר השעורים, נחשד היהודי הממונה על המכירה. הוא הומת כדון בעוון הכחשותיו הנמרצות. חזיון בעירת היהודי עשוי היה להפיג קצת את השממון ואת מצוקת-הנפש אשר נגעו בנו מאז האביב, אלא נסתבבו הדברים עד שהספיק היהודי הנשרף להעכיר ולהשחית הכל בקללו את האדון גיום מתוך האש קללה יהודית נמרצת. המעשה הרע הזה היה במעמד כל נפשות הבית, מן הגבירה החולה ועד הנבערות שבשפחות. והרי, כמובן, אי-אפשר היה להעניש את האומלל על גידופיו כי מטבעם של היהודים הללו לבעור באש רק פעם אחת.

"במרוצת הקיץ קשתה מחלת גבירתנו והיא דעכה עד מוות. באין חסד גם אהבה חשוב ריקם. מהמבעית היה המראה הזה. מאוד אנושים היו ייסוריה והרבה צעקה בלילה. עד כי הוכרח האדון לבסוף לכלוא בתוך המגדל את הענוג בכל פרחי גנו. הן ענוג ורך היה בן-האלוהים בשאתו את יסורינו, למען נדע ונזכור כי החריש הטוב

מכולם הוא בפלח הלהב הקשה בכולם את הרכה שבאדמות האלוהים, וזה לנו האות. לילה, יומם ולילה ציוה האדון לקיים משמרות-מתפללים ליד תאה של גבירתנו החולה.

"צעיריה-לימים היתה גבירתנו ופניה הלבנים כמו תמהים תמיד. זרועותיה היו דקות וכמו שקופה כולה, כאילו היא של רוח ולא של חומר טמא. היא הלכה ורחקה מאתנו במורד הזרם ועיני כולנו רואות. עתים שמענו את קולה בשיר, עתים אספנו בסתר את מטפחתה הרטובה מדמעותיה, ובבוקר בבוקר שמענו את צעקתה פתאום אל אס-האלוהים. אחרי צעקתה עלתה דומייתה. בזמן ההוא הורע מאד מצב האחוזה. בעלי-החוב היו מציידים פרשים. האריסים גם הם כיסו על מרדות לוחשת.

"פסקה שיחה בחדרנו. כה רכה וצחורת-קלסתר נראתה הגבירה למרגלות הצלב עד כי פעם אחת נדמתה לנו כאם האלוהים עצמה ולא כמתחננת אליה. מהבהבת וכבה היתה, והאדון נסגר מאד בשתיקתו ורק הירבה לקנות ולקנות סוסים יפים סוסים טובים הרבה יותר מכפי צרכם של השדות והכרמים ונותן היה במחירים חלקות-יער ובוסתנים מפני שהפסף אשר לווינו אזל-והלך.

"ופעם, לפנות-בוקר, שמעה גבירתנו פתאום את עדנת פעמוני כנסיית הכפר והיא תחבה את ראשה הזהוב אל בין סורגי האשנב ובעלות השמש נמצאה אסופה אל זרועות הגואל. עדיין סנדליה שמורים עמנו בחדרנו בתוך התיבה, ושני צמידים קט-נים וגם צלב-פנינים ירוק אשר היה לצווארה, יפה עד מאד".

בענין אחר מצויים עוד ברשומותיו של שאר-הבשר הזה אי-אלה הגיונות עכורים, מרובי-סתירות, כתובים ברומית נרגזת ומקושרים ביניהם בשיטה תפלה במקצת. מביניהם יירשם כאן אחד:

"הדברים הדוממים נוגעים בנו. שפה של סימנים שקטים מתוחה בין הדברים לבין הדברים. עלה לא יפול ארצה אם לא נגעה בו כוונה. אדם כבד כאדוני האציל גיום די טורון, אם ירפו ממנו המעשים לשעה קלה עלול הוא להיפתח פתאום אל האותות. ואם לא נמצא ראוי לחסד, יבואו האותות אל קרביו פנימה בדומה לארס אסטור פידיאס: שיקוי סמוי, משחית ודייקן. למשל: צער מישורים גדולים נקלים בשמש-בצהריים באין אדם להפיל עליהם קו צל. ריחות הרוח. מנוחת יערות ושנאתם. אולי פיהוי הים. או שתיקתם הרכה ומרה של הרים רחוקים מאד. והנה, כך עשוי אפוא אדם מעולה לעמוד באמצע חייו, לפנות-ערב או בחדול פתאום הרוח, לעמוד מתכווץ ושומע מתכווץ ומקשיב עד קצה גבול כוחו, ובעודו מקשיב יכרסם ויכרסם את נפשו כמו בשיניו ממש.

"מפני כל הגורמים האלה וכן מפני גורמים שאינם סובלים מלים יצא אפוא גיום די-טורון ושם פניו אל הארץ הקדושה. היה בדעתו להשתתף בגאולתה וגם לבקש לו בתוך כך מנוחת-הנפש".

ב

מונח באוכף כצייד עיף, פניו טרשיים וגולגולתו גדולה ורחבה, הוליך האדון את גדודו במעלה מחוזות הנהר רון לעבר העיר אַטיין. שם, באַטיין, היה בדעתו לשבור את הדרך ולהתעכב יום או שני ימים. קלוד עקום-כתף משער כי האדון ביקש להתיחד בתפילה בקתידרלה, להשיג ברכת-הדרך מאת ההגמון, לקנות מספוא וכלי-נשק. אולי התכוון גם לשכור מלווים אחדים שהם אנשי-מלחמה על-פי מקצועם, מן האבירים הפנויים לנפשם. פרועות הן הדרכים חוץ לחומות הערים, בחרב יש לפלס מעבר לכוחות החסד.

האדון רכב על סוסתו מיסטראל. עדיין לא נחפו. לא מתינות היתה זו, אף לא שלנה שלאחר מסירת הנפש, אלא כך: צמיחה אטית במאוזן, לאורך הדרכים. הסוסה מיסטראל היתה יצור גושי ורחב-גרם ממש כאדוניה. למבט ראשון דמתה לבהמת-עבודה: אי-אפשר היה להרתיח סוסה זו עד למדרגת ההתגעשות, מפני איזו עננה מדומה שהיתה נסוכה על כל תנועותיה, כעין יסוד של מתינות פנימית, יסוד של או מהורהר, כמעט חסוד.

אבל בהסתכלות אחרת, חודרת יותר, למשל—בשים לב לגינוניה הגחמניים של סוסה זו בעת רתימה או בשעת התרת הרתמות—ניתן להבחין בעליל שהסוסה מיסטראל כשם שאין להגעיש אותה כך לעולם ובשום פנים אי-אפשר לכפות עליה הכנעה שלמה.

ומכל עבר הורגשה הצטברותם המתניפה, הזוחלת, של כוחות הסתיו על-פני המישור-רים והגבעות.

ללא הרף ליוו ריחות הבציר את הנוסעים במעלה דרכם. היה זה כעין לחן תמידי שקט גם נוקב גם עקשני.

אותות הבצורת וסימני מחלת-הגפן נראו גלויים לעין. על פני הכפריים הסתמנה ארשת של רשעות חרישית.

המחוזות האלה, גם בשנים של ברכה ושל שפע הם ניבטים אל השמיים האפורים ושפתיהם כמו קפוצות תמיד: איכרים מעופרים. גגות של תבן מרקיב. צלבים מגור שמים ממש כאמונה עצמה במקומות אלה: קהה וחזקה. גדישים וגדישים שחורים של שחת. ובדימדומי הבוקר ובדימדומי הלילה מתעגלת מרחוק המיית פעמונים כפריים, כמו קוראים אל המושיע מתוך מעמקים גדולים מאד.

אפשר היה לראות באותן שעות-דימדומים גם את נתיביהן המתוחים של להקות ציפרים חזקות. וצעקת הציפרים האלו פתאום. בכל אפשר היה למצוא הוכחה מצטברת-והולכת של ממשות כבדה, דחוסה, או—בהסתכלות אחרת—התדפקות קלה מאד של איזו כוונה מופשטת.

הכל, לרבות הכנעתן המשתאָה והדמומה של נערות-איכרים רחבות שנעצרו להשקיף ממרחקים בטוחים על אורחת האנשים הרוכבים, הכל עמד פתוח לפירושים.

וכי הגה גיום דייטורון באפשרויות הפירוש? זאת אי־אפשר היה לדעת על־פי מראהו. פקודותיו הקצרות והמעטות של האדון העידו על מידה של ריחוק פנימי. כמו שקוע היה בפיצוחה של חידת אלגברה או בבדיקה עקשנית של טורי חשבון שלא עלה יפה. בעל הרשומות, קלוד, שהירבה להביט בשתיקת אדוניו, נוטה היה לפעמים ליחס לאדון מחשבה עיונית או סיגוף בטהרה. הקצרה, פעמים אחדות הוחש שהאדון נשאל בלי להשיב, משיב בלי להישאל. אומר היה, למשל: בוא. הנח. עכשיו. הבא. הלאה. פקודות אלה על־נקלה יכלו מקבליהן לטעות בהן ולחשוב שהן באות מפי אדם שהוא קרוב־להירדם או, היפוכו, מתקשה מאד להקיץ מתרדמה. עם זאת, ובחזקה, סגר האיש סביבו מעגל צונן של אדנות. והיתה זו אדנות מובהקת שאינה צריכה הטעמה ואינה צריכה מאמץ: יסוד עז, גזעי, כופה אימה ודומיה גם בתרדמתו, זאב מתכווץ.

יסוד גזעי. ברשומותיו של קלוד עקום־כתף אפשר למצוא תיאור קטן של מראה האדון והליכותיו בתחילת המסע, וכן השוואה העושה שימוש—כדרכו של רושם־רשומות זה—בציוד חסוד קצת:

"לאמיתו של דבר, הנהגתו של האדון גיום דייטורון לא זו בלבד שהיתה קלה ומדויקת להפליא, אף משוחררת היתה מספקות ומריגושים. דומה היתה לתנועתו של נחל מתון מאד העושה דרכו באפריים, במישור. ללא קצף וללא סחף מחליקים להם נחלים כאלה. אינם עוקרים דבר ממקומו ואינם הורסים מאומה. אבל כל המוטל אל מהלך זרמם נישא בהתמדה, נישא בכיוון יחיד, נישא בתוקף כוחות שאינם מסבירי־פנים כל־עיקר, אף כי אינם מעלימים עצמם כלל: שטף שקט והכ־רחי".

ג

במוצאי היום השלישי למסעם הגיעו המאמינים אל שערי אַטיין. לאחר שהפקידו את נשקם בידי קצין־המבואות ושילמו דמי־קודש ושילמו דמי־חול ונבדקו איש ואיש בידי המשמרות מחשש פן התערב בהם חולה או יהודי, הורשו האדון ואנשיו לבוא פנימה. הנבערים מוללו ונשכו את זקנם למראה שיפעת הנשים הכהנים התגרנים והמרכולת.

ברחבה אשר מאחרי פונדק־הלבי־הקדוש פקד דייטורון את אנשיו, ציוה להאביס היטב את הסוסים, הפקיד שומר על השקים ועל הבהמות, חילק שתי מטבעות־כסף לכל גולגולת והתיר לאנשים להתפור בחוצות העיר עד אור מחר—"כדי שיוכלו למלא מחסורם בנשים ובשיכר וכן לטהר נפשותיהם בתפילה".

האדון עצמו, לאחר היסוס קל, בחר לפנות תחילה אל הקתדרלה. יותר מכל מבקש היה את מנוחת־הנפש. וכדרך אנשים המבקשים דבר שאין טיבו ידוע להם חש איוו סירדת־גוף סתומה. כאילו גופו שלו סורר ומגאָל את הנפש באַדים רעים. גוף נוקשה

היה זה, דחוס, גושי, ראשו הגדול נטוי מעט לפנים, כאילו כוח משיכת-האדמה משפיע עליו הרבה יותר מכפי שהוא פועל על רוב האנשים המאמינים. בדרך בלכתו אל הקתידראלה עלו במחשבתו צורות מותן של נשוי. השניה וגם הראשונה. מביט היה בצורות שלבש המוות כאיש המסתכל בציורי הקרח בחוץ בחורף. הוא לא ריחם על הנשים האלו, השניה והראשונה, מפני שלא נתנו לו בן יורש. אבל ראה כמו במוחש כי מותן הוא תחילת מותו שלו. מותו הצטייר לו כמקום רחוק שאליו יש ללכת, לגאול, להיגאל, לבער, לבעור. מקיץ לקיץ וכמעט מיום ליום הלך דמו והצטנן והוא לא ידע למה הוא כמה בשתיקה ללכת אל עבר מקומם של יסודות פשוטים: אור. חום. חילות. אש. רוח.

אותה שעה ירד קלוד עקום-כתף אל מקום לא-טהור בקצה העיר, עטף אשה רעה בבגדיו ובגלימתו ונתן את פגיונו בידה, השתטח להירמס בכפותיה וביקש ייסורים. בתוך גילגולי הגו היה קלוד שטוף-הזיעה צועק צוחק בוכה ומרבה דיבור. רשימותיו הטרופות שרשם אותו לילה בחדרו שבפונדק-הלב-הקדוש אינן מתפלשות בפרטי החטא כי אם מצמצמות עצמן בתיאור נלהב של מידת-החסד הנצחית, כגון השמש המואילה להשתקף אפילו בשלולית של סחי ואינה אוספת את בבואתה. ההגמון הנכבד של אטיין, אדם קטן תם ועגלגל, היה יושב לו בלשכתו בלי נייע והיה מעיין בכפות-ידיו הלבנות השטוחות לפניו על השולחן—או אולי בשולחן עצמו—ומעכל בזהירות את המזון אשר בגופו.

ארשת-פניו של גיום דיי-טורון בכניסתו פתאום אל הלישכה, מאפיל בגופו את הפתח, היתה—כפי שרשם לאחר-מעשה ההגמון עצמו בפנקסו היומי—"מעוננת באורח המעיד על פיזור-הדת או על ריכוז-הדעת, שני מצבי-נפש אשר ההבחנה ביניהם על-פי סימני-היכר חיצונים קלה הרבה פחות מכפי שמקובל לחשוב".

לאחר עבודת-הקודש הסבו ההגמון ואורחו לסעודה. הם התיירו זה לזה לגימה מועטת, ולאחריה הסתגרו יחדיו באולם-הספרים. אורם של עשרה נרות גדולים בפמוטי-נחושת שיחק לאט משחק נפתל בקווי-הסנטר, בעיקולי החפצים הדוממים הגזים את התנועות ותירגמן ללשון צללים עגומים. כאן ניהלו ההגמון ואורחו שיחת-רעים קטנה אשר נסבה על מידת העננה, עיר-האלוהים, סוסים וכלבי-ציד, תלאות המסע וסיכוייו, יהודים, מחיר היערות, אורח התרחשותם של המופתים והנסים. עדימהרה השתתק האביר והניח להגמון של אטיין לדבר לבדו, וההגמון—ככתוב בפנקסו בלשון רומית אנינה—"התענג על הקשבתו הנבונה והמנומסת מאד, אם גם מאופקת באורח יוצא-מגדר-הרגיל" של האורח.

לבסוף, בשעה שלאחר חצות הלילה ולאור נרות מתמעטים, ביקש האדון גיום דיי-טורון וגם קיבל מידי ההגמון של אטיין מחילת-עוונות כללית ומוחלטת. כן העניק ההגמון לאורחו כמה ידיעות מועילות בענין מצב הדרכים, ערמתו של השטן והתח-בלות המסייעות לעקוף אותה, מוצאי הירדן הקדוש ויס-הגליל, זהב היהודים, תר

עבות הביזנטים וכיצד תישמר מהן הנפש. היתה שעה של דומיית-צללים. מתוך הדור מיה איושה נושמת חרש כמו יש עוד מי בקתידראלה ולו כוונה אחרת.

האיש האורח הפקיד בידי משרת-האלוהים תשורת-כסף לשם הפנסיה. נפרד. יצא אל החושך החם. והלילה חל עליו. קודם עלותו בטהרה על משכבו הקפיד ההגמון להוסיף ולרשום בפנקסו שורות אחדות. היתה זו הערה מזורה כלשהו, אפילו בהתחשב בשעת-לילה מאוחרת זו אשר בה הועלתה על הכתב.

"הגני מוכן עתה להישבע", כתב החסיד צלול-הדעת, "כי האיש לא הוציא מבין שיניו יותר ממאה מלים במשך ארבע שעות שישב עמי במקום קדוש זה. תמוה הדבר, תמוה במידה על-טבעית כמעט, שאנחנו לא הבחנו בשתיקה מופלגת זו אלא לאחר שנפרד האיש והלך לו. שתיקתו השפילה להיראות כאילו אין היא שתיקה כלל. זו לנו פעם ראשונה מאז עשותנו בקודש", מציין ההגמון בתדהמה, "שאנחנו מעניקים לאיש נוצרי מחילת-עוונות ואף ברכת-הדרך בלי שמבקש-המחילה ימצא להתוודות באזנינו אפילו על עוון קטן אחד מכלל העוונות שהעולם הזה מלא אותם, לדאבוננו. יתר על כן: גם הסתר-פנים מזור וחשוד זה אשר נקט כלפינו האדון גיוס די-טורון נעלם מעינינו כשלעצמו עד לאחר שיצא האדם. ואנחנו הן לא יכולנו ללכת אחריו ולהשיבו מתוך החושך. שומה עלינו למצות אפוא. ולו גם באיחור, את מידת-הדין, ולציין בזאת כי אפשר הדבר, אפשר מאד, שאנחנו רומיניו הפעם בדרך ערמומית, דרך שהיא כמובן בלתי-נוצרית במובהק.

"מצד אחר, הן חובתנו היא ונעשנה, למצות כראוי גם את מידת החסד ולקבוע בזאת בכתב כי השתיקה, כמו גם אותות אחרים של התיסרות אשר דימינו לקראם על פניו של די-טורון, אפשר לפרשם כסימנים של ענוות-ייסורים ושל סיגוף-הרוח. ושתי אלו, העונה והסיגוף", כך מסיים ההגמון של אטיין בחסידותו פיסקה זו של רשי-מותיו, "הלא הן מידות נוצריות נעלות. והאל ירחם עלינו".

ד

מאטיין יצא המסע ופנה מזרחה לעבר גרנובל, חוצה את הנהר וזורם בדרכי יערות סתוויים גדולים. כי הסתיו היה מתאסף והולך בזהירות, כמנסה תחילה את כוח עמידתם של הנהר, הגבעות והיער בטרם יפול עליהם.

בקצווי הכפרים עמדו איכרים שחוחים, אלימים, ניבטים מרחוק בלי נוע אל האורחה העוברת. היהודים, כמו נמסר להם אות מוקדם, היו נוטשים את בקותיהם ונבלעים בסבך לפני התקרב המסע. מתוך חשפת היערות דומה שהיו עושים לחש כדי לעורר נגדנו את הכוחות הנגדיים.

סמויים וחזקים משתרגים מעשי אלוהים עלינו ואנחנו, בשר ליחה ודם, מה-מעט רשאים אנו לדעת.

זאת ידע גיוס די-טורון וגם דיבר אל קלוד באחת מחניות-הלילה, כי יש וקללת

אלוהים תבוא כלטיפת יד אשה, והברכה לעתים תבוא כסכין בבשר. מראה הדברים ונגיעתם אינם נפש הדברים.

ראה את הקללה והחרון אשר הנחית אלוהים על ראש היהודים. עדימה עיננה קללת אלוהים את העדה הזאת. דקים וערומים האנשים ההם, לשוננו שלנו כצאתה מפיהם כמו הופכת יין פתאום.

המחשבה על-אודות היהודים גרמה לאדון איזו התנשמות פנימית. התכוונות עזה אפלה סגרירית וטעונה חדנה קרה.

קלוד עקום-כתף, מצדו, מהרהר היה בנישי היהודים האלה, פלבות-קטיפה חומות חמות ולחות.

היהודים, חש גיום די-טורון, לוחכים אותנו בלאט: מים נוגעים בברזל. זוהי נגיעת-עדנה. ממוססת בהיחבא. אפילו החרב, חרבנו, עוברת בהם כעבור בתוך המון מים אפורים אשר יאכלו אותה לאט.

אלוהים טובים חוס על צאנך כי כוחות טומאה מתערסלים חמימים סביבנו והפיתוי עוקף לחדור. והאמונה בלבנו זקופה צוננת ערירית ועגומה מאד. וכי אפשר הדבר שאיש יהודי אחד התגנב בהסתר-פנים אל בין שורותינו?

גיום די-טורון נצמת פתאום אל החשד הזה, והיה מתעורר ונפקח. איזו הפשרה חמימה החלה להיות בו ואכן גם היטיבה עמו. וכי נמסר לו אות או רמו. בלבו אמר כמו: הנה. שם. עכשיו.

מופרך היה מראה השיירה כהשתקפה במהופך במי הנחלים, או בעיני המתבונן בה מרחוק. היה בכוחם של המים ושל המרחקים להפוך כל תנועה שהיא למהתלה גמורה.

לאורך קווי הגבעות, אשר צבען הירוק האפיל והאפיל, מתגלים היו תחילה שלושה אבירים רוכבים עוטי גלימות לבנות. צלב שחור עבה היה רקום על הגלימות מפנים ומאחור כאילו האנשים האלה מבוקעי חרב אשר פצעם השחיר מכבר. סוסייהם היו חומים וגבוהים. מרחוק נדמה היה שאין פרסות הסוסים האלה נוגעות באדמה נגיעה שלמה.

אחריהם נע האדון בתוך פמלייתו, מוקף רוכבים עוטי קסדה ושריון. הוא עצמו לבש בגדי-ציידיים והיה מונח על אופף סוסתו מיסטראל כאילו הרכיבה כשלעצמה מיגעתו. וכי כבר בשלב זה של המסע חולה היה כלשהו, ככתוב אצל קלוד? ובכן, נואלת היא השאלה הזאת, כמעט הכל יודעים שהמחלה היא מערכת של אפשרויות פנימיות רבות-מספור.

קלוד עצמו, לעומת האדון, ניכר מיד למרחוק הן במומו והן במגיניו הצהוב הרעשני, כעין הזהב המזויף.

אחרי פמליית האדון נחפזים כשלושה תריסרי אנשים רגלים. ובמאסף משתרכות פרידות טעונות צידה, מתגלגלים קרוונות על גלגלי עץ, עבדים ושונים, נשים פחותות שנדבקו אל המסע הזה, שתי פרות שדודות מאיפירים בדרך, עזים, ובזנב האורחה

ומשני עבריה עשרות כלבים דקים וזדוניים, בני בלי גזע, הפכפכים מאד ומנווליי צורה.

והנה, תהלוכה סגוגנית זו היתה חולפת לה לאורך שדות-הסתיו העגמומיים כנשאבת בכוח אל קרקעיתו של איזה מוקד נעלם.

הסתיו מצדו הלך וסגר על הכל בחיבוק ערפל. בכל פשה יסוד מצטבר של טחב. דומה היה שהסתיו מתרקם בודון על-פי תכנית זהירה: דחיסות לחה ואפלה ביערות. אָד אפרפר בגאיות. שלנה עצבנית פושטת צורות רוטטות בקצות האופק. והגשמים מתאפקים עדיין.

הימים, הלילות, שעות המזיגה שבין אלה ואלה, כמו חלום-מסע שבו המרחקים הופך כים להיות חומר גמיש הנוטה להתעוות ולהתעוות. אפילו מצהלות-חדנה פרוצות של אנשי-ההפקר סביב המדורות בלילה היו נאספות מיד אל המרחק ומוחזרות ממנו כשהן מטוהרות באלכימיית הסתיו והמילנכוליה: קולות אטיים ועמוקים הרבה יותר מכפי שהיו כצאתם מפי אנשים ירודים אלה.

אירע פעמים אחדות לפנות-בוקר, בטרם יתנער המחנה משנתו בשיקשוק כלי-ברזל וצילצל דרבנות וצניפת סוסים, וקלוד נשטף אהבת-שמיים והיה מעיר את אדונו לתפילת-השכמה. ואז, בשעת התפילה, היה היקום מתגלה ומצמית הכל בשלוותו אשר לא תאומן. שלוות-אפרים היתה זו, תוגת גבעות ריקות שאינן עוד גבעות כי אם נפש הגבעות ממש, ערגת עננים שלקראתה מתקמרת האדמה בפיתוי אשר שום רוויה לעולם לא תשחיתו.

ובתחתית הדומיה היה הגוף עצמו מתחיל לרגעים לכמזה פתאום אל ביטולו. האָד השקוף, כך הוחש, הוא מצב-הצבירה הנכון. והתפילה נגעה במתפלל.

ה

פעמים אחדות אירע שהחשיכה ירדה עליהם בעומק היער. מדליקים היו אש גדולה בתווך ומקיפים את המחנה בעיגול צפוף של מדורות קטנות מפחד הערפד, הזאב והשד.

המרים מבטו יכול היה לראות איך נשבר אור האש אל תקרה של עלנה עבותה. ומסביב שוטטה יללת זאבים, הגחילו עיני שועל, ציפור רעה צחקה וצעקה. או רוח. או אלה המערימים להשמיע קולות שועל ציפור ורוח. גם איושת השלכת התכוונה לרמוז בעליל על קיומו הוודאי של איזה מחנה נגדי רוחש סביב וסוגר טבעת. מצור הוטל על כוחות החסד.

סימניו הראשונים של מאבק קר-ובא נראו בעיני הבשר ממש: כלבים היו משתגג עים פעם-בפעם והכרח היה להמיתם בחץ או במכת רומח. סוס ניתק פתאום את מוסרותיו בלילה ודהר אל החושך הפרא כמו בחר להזדאב. אחת מן הזונות שדבקו אל המחנה פתחה בצעקה ולא חדלה מצווח במשך שני ימים ושלושה לילות באשמת דיבוק או לחש. לבסוף נאלצו להפקירה בידי השטן שאצבעו נגעה בה. באחד הימים הגיעו המאמינים אל מעיין, ובצמאונם שתו ממימו והשקו את הסוסים ואת העבדים

בלי לדעת שהמים נגועים מאד. המים האלה עוללו ייסורים שפלים לאדם ולבהמה. האמנם התערב יהודי מחופש בין האנשים הנוצרים, והוא הולך עמנו בדרך ומקלל אותנו.

גם הכפרים החשיכו פנים. בכוח-הזרוע נאלצו הנוסעים ליטול מאכל נשים ומשקה מידי איכרים סרבנים. פעמים אחדות התחוללו תגרות קשות בכפרים ודם נוצרי נשפך חינם. גסה וזועפת מידת הקמצנות במחוזות אלה. אפילו לקראת מסע אבירים ההולך בשם המושיע לגאול את הארץ הקדושה לא יפתחו הכפריים את אגרופם אם לא תבוא מכת-חרב לעקור את החסד בכוח מבין אצבעותיהם הקפוצות. עם זאת, בכמה כפרים נמצאו נשים אשר מעצמן באו לאחר רדת החשיכה ונידבו את גופן בשתיקה. גדולות היו הכפריות האלה וחזקות כסוס. שתיקתן בשעת מעשה, התמסרותן הקשוחה והמאובנת, ניתנו לפירושים שונים: גאנה או צניעות-בשרים, טימטום או מרי. קלוד, תקוף הבלחות של קנאות מיוזעת, היה מנסה כוחו לפעמים בתיקון נשמתן של נשות איכרים אלה. היה קם ועומד לפניהן ומדבר אליהן בחסי-דות שוקקת על מלכות-השמיים, על טומאת הגוף, על אשרם המובטח של הנתנים הכל בלב חפץ, כי הנותן יותן לו והמרחם ירוחם.

מי ימנה מספר לכפרים הנידחים בקצווי ארצות היער האלה, בעמקים שאין להם גם שם, בניאיות גדולים בקרקעית הערפל, בעיקולי פלגים ויובלים שכוחי-אדם. "רצון האלוהים הוא", כתוב ברשומות-הדרך של קלוד, "לפזר את צאנו עד קצווי ארץ כדי לשוב ולאמץ אל לבו ביום-הדין את המעטים את הנבחרים את הראויים באמת".

אשר לאדון, נוהג היה את אנשיו כאשר נהג את סוסתו מיסטראל: בלי לתת את דעתו, בלי לתת את חושיו, אבל נוכחותו לא יכלה להישכח אף לרגע. בתוך לבו בודד היה. רחוק מן האנשים. רחוק מן המקום, זר ליער, קר. והנה, ממרחקיה, היתה נפש זו מדברת עם עצמה על הכרח האהבה. לאהוב, להיאהב, להיות שייך, להיות—גיוס די-טורון חש צורך פרוע להדביר או לרסק איזה ממשול אשר טיבו נעלם ממנו קודם שיותן לו ההיולד מחדש. קרעי מחשבותיו ניסו צורות שונות של מוות, של התרחקות, פריצה. כאיש נחנק מתחת למים המתאמץ בכוחות אחרונים להשתחרר מאחיזת המים. והוא לא ידע מה המים האלה והיכן קצה המים.

למראית-עין רק שותק היה ומביט. מקשיב עד קצה גבול ההקשבה, אולי ישמע קול. וחושש לפתוח ולדבר דברים פן יחמיץ את הקול: איש מדבר אינו יכול לשמוע.

ועם כל אלה, ניחן גיוס די-טורון בכוחות-צמיחה עזים כלפי אחרים. על אף שתיקתו עלה האיש והשתרג על כל סביביו כדרך צמחים-מטפסים חזקים. נלפת היה מבלי משים ואופף הכל. חל על הכל. רק בהסתכלות מוטעית היה האציל די-טורון, כאשר יקרה לאחדים מבני מעמדו, אדון מסוגר ומהסס שעבדיו מתפרעים והוא שותק. בהסתכלות אחרת אפשר היה להבחין בכך שהגעבועלים אשר עליהם הוא משתרג נכפפים תחתיו והוא, בלי משים, בכוח טבעו בלבד, מעקם ומצמיח אותם.

כפעם-בפעם היה האיש מצייר לעצמו וחוזר מצייר את ירושלים המתקרבת והולכת, והיה משמיד את ציוריו הפנימיים מפני שלא הרווהו.

בחניות הדרך, בשעת התפילה, לעת שתיית היין או מי הפלג, היה די־טורון מעביר מבט קדורני מאיש לאיש, חוזר ומנסה להבחין ביהודי המתחפש. חשדותיו הראשונים כבר הפכו ודאות נחרצת, כפי שיקרה לעתים לאדם המדמה לשמוע מרחוק איזה לחן עמום, מאוים, מעורר פיקפוק אם אכן ממשי הוא או אינו ממשי. לאחר זמן־מה, מרוב אימוץ־הקשב, מתחיל הניגון לתעתע במאזין ולבוא פתאום מבפנים, מתוך קרביו שלו.

רואה היה את אנשיו. איש־איש מהם ותנועת פניו וגופו באכילה, בשחוק, בתרדמה, ברכיבה. וכי יש טעם לחפש סימנים בספירה המוחשית. ומה יהודי ביהודי, ודאי לא צורה או דמות כי אם יסוד מופשט. אפילו תנועות־הנפש אינן מקומו של הניגוד. הנה, אולי כך: נוכחות נוראה. ממארת. הלא זו מהות הבגידה, לחדור פנימה. להיות בתוך. להתמוג. לשלוח שרשים ולצמוח במוגן ביותר. כמו אהבה. כמו זיווג בשרים. איש יהודי בתוכנו. אולי התפור היהודי ונטמע, קצתו בזה, קצתו בזה, וכבר נגועים אנחנו עד אחד.

פעם, בעמוד המסע לפנות־ערב ליד מפולת חורבה רומאית אשר אזור ושרשים חזקים היו מפוררים את שרידיה, פתח האדון ופנה אל עקום־כתף בשאלה: האם יש כתוב באחד הספרים ההם כי זאב יצליח להיטמע בין הכבשים עד שלא יוכר וגם צייד יטעה בו?

תשובתו של קלוד, אולי בשיפור־הנוסח, מופיעה ברשומותיו:
 "לשאלתו זו של אדוני עניתי אני בדרך ציור ומשל פשוט וברוח חכמת הקדמונים, כי המתוק בתפוחים הוא המועד להבאיש ראשון. זאב מתחפש, מטבע־הדברים יגזים בתחפושתו. וזה לנו האות: מי ומי חיבק את מושיענו ומי נשק לו על לחיו ומי הפריז בסימני אהבה ובמתיקות־לשון, הלא זה אשר מכרו בשלושים כסף, יודאס הבוגד איש־קריות. ערום השטן, אדוני, ערום וחלקלק, ואנחנו המאמינים אנשים תמימים אנחנו. באין חסדי־שמיים הן כולנו עד־אחד נילכד אבודים ברשת הפרושה לרגלינו".

ו

היה בנייהם איש אחד מנגן בחליל, אנדריאס אלוארוז שמו. הוא היה מתמסר לעבדים לשונים ולזונות והאמין בכוח ניגוניו לעדן את הנשמות הגסות ביותר. גם אל הסוסים ואל הכלבים ניסה. הוא התנור מן הבשר ומן היין והיה קושר אבן כבדה בשלשלת אל צווארו כדי לכפוף עצמו אל העפר מפני שראה עצמו איש שפל. אולי מקרצף היה מעל בשרו איזה חטא שחטא או התכוון לחטוא לפני ימים רבים. הוא כינה את עצמו בשם בן־מוות ורצה ליהרג בדרך לירושלים. חשד נפל על האיש הזה. ציוו עליו להעביר את ידו באש כדי שאפשר יהיה להיודע מה הוא. מרוב פחד, ואולי דווקא מרוב חדוה על הנסיון המטהר הצפוי לו, נאחז האיש התרגשות גדולה והיה מכוסה זיעה לרוב. בהעבירו ידו באש היתה היד רטובה כאילו נטבלה. לכן נכווה רק מעט והפירושים היו חלוקים. אבל היות ואנדריאס זה הפציר באדון

שיצווה להרגו מפני שיש טומאה בתוכו, הירפו ממנו והשאירוהו חי כדי שאפשר יהיה להסתכל בו עוד.

והיו שם שלושה אנשים אחים-למחצה, מן הקלטים. הם היו בני אשה אחת ושלושה אבות שונים. אלה חשפו נטייה נתעבת לפרוץ בצחוק נורא בשל דברים שאינם יפים לצחוק, כגון מראה נבלת שועל או גזע אלון מוכה-ברק או אשה מתיפחת. כמו כן נהגו אלה להדליק להם בחניות-הלילה מדורה קטנה של עצמם ולהסתודד סביבה ולהרבות דברים בלשון סתומה, מלאה חיתוכים חדים.

מדי יום ראשון-בשבת היו האחים-למחצה מטפסים שלשתם איזה טכס אפל: מערמים היו גלי אבנים, מולקים ציפור, מגירים את דמה אל תוך אש שהבעירו בשקעורית האבן. אולי מעלים היו ומשביעים בדרך זו את נפש אָמם.

האחים הקלטים ניחנו גם בסגולת-קלעים שאינה כדרך הטבע, והיא שעוררה עליהם יותר מכל את מבטיו הסגריריים של האדון: מסוגלים היו להשתעשע ביריית חץ אל השמיים ובפילוחו בחץ אחר תוך כדי מעופו. כמה פעמים יידו אבן בחושך והפילו ארצה עוף מעופות הלילה באפלה מוחלטת, על-פי רחש כנפיו בלבד.

ערב אחד נשלח עקום-כתף לצוות עליהם שימַעטו לצחוק, כראוי לאנשים הנוסעים אל הקודש, שיחדלו לדבר זה עם זה בלשון-פאגאנים שלהם ושיתירו לקלוד להביט אל תוך צרורותיהם. נוסף על כך גמר קלוד בלבו למצוא שעה מתאימה ולהציץ בכל אחד מהם בעת הטלת השתן כדי להיוכח שאין ביניהם נימול.

עקום-כתף עצמו, יש לומר, חיבב את השליחויות האלה מפני שראה עצמו מושפל על-ידיהן, כי השפל הוא יוגבה ונמוכי-הרוח ירוממו.

מגרנובל הוסיף המסע לנהות לאט מזרחה.

האדון בחר להתרחק מן הדרכים הראשיות. נצמד היה אל חבלי-ארץ שכוחים. לעתים העדיף לזנוח אף את המשעולים ולחצות את הַבְתָּה ואת היער. לא את הקו הקצר ביותר ביקש כי אם את הנידח. למעשה, אחז די-טורון את דרכו מחדש מדי-בוקר והיה מכוון, בפשטות, לרכוב אל מול פני השמש הזורחת ולהוסיף לנוע עד שנגעה השקיעה בקסדתו מאחור. מפרש היה את חוקי היקום פירוש פשוט: ההולך אל פני האור הולך אל העיר הקדושה. עד כמה שניתן לנפש יגעה זו לחוש אהבה, אהב האיש את ירושלים. מאמין היה בחזקה בכך שבירושלים אפשר למות ולהיולד נקי.

והנה כך, כשהסתיו דופק בגבם באגרוף רפה כמלטף, היו הנוסעים האלה עוברים לרוחב שלוחות ההרים, מגששים דרכם בגיאיות ערפיליים, מתקדמים במתינות במדרונות אל עבר בקעת הנהר פו. לא היה בהם איש אשר ראה ים בחייו. אולי סבורים היו שהים יופיע לעיניהם כנהר רחב עד מאד, ובהסתכלות חדה יוכלו לצפות אל הגדה הנגדית ולראות קוי-מיתאר מרומזים של מגדלים, חומות, צריחים אדירים, הילת-אור גבוהה, נוגה קדוש מרחף מעל עיר-האלוהים אשר מנגד.

ובינתיים, לכל אורך הדרך, נזונים היו מאשר נתנו הכפריים למראה החרב. והיו

עוקפים את הערים ואת נחלות האצילים כמתחמקים בלי הרף מפני איזו רשת פרושה.

כמה פעמים נפגשו בדרכם אורחות-אבירים אחרות האוחזות גם הן דרכן אל הארץ הקדושה. האדון לא ניאות להצטרף אל גדולים ממנו ולא הואיל לספח אל גדודו את הקטנים ממנו. כאשר יצא מארצו כן ביקש לבוא אל הקודש: מועט וטהור.

יום אחד נאלצו כמעט לפלס דרכם בכוח הנשק. סמוך לכפר קטן אחד ושמו ארגנטרה, ליד הפאר שבמבואות הכפר, הופתע די-טורון להיתקל בגדוד צלבנים כבד, רב פי-שלושה לפחות מגדודו שלו. היו אלה אבירים טבטוניים והמון אדם, ובראשם אביר-עלם יפהפה ויהיר מאד, אלברכט איש-ברונשוויק שמו.

זה היה מסע מפואר: גבירות כבודות היו נישאות באפיריונים מחופים משי, סיעת אדונים קשישים במדי ארגמן עם כפתורי זהב, סיעת אדונים צעירים חובשי קסדות ברזל מוארכות ומחודדות וצלבנים קטנים של כסף בחודיהן, משרתים מקושטים בלבוש-קטיפה, נסים ודגלנים נישאים בידי דגלנים מצולקי-פנים. כמו כן היו בהם המוני כוהנים, בדחנים ונערות קלות, חיות ובהמות. כל הכבודה הזאת הוסעה בקרונות אשר כמותם לא ייראו במקומתינו. והיו עיטורי ציורים מסובכים על דפנות הקרונות האלה, מתולדות המושיע ושליחיו, לכולם בחר האמן ליחס צורות זועפות. אלברכט איש-ברונשוויק הואיל לרדת ראשון מעל סוסו ולהתורדע אל האציל הקטן ממנו. הוא דיבר רומית עגלגלת והירבה להעתיר נוסחות-ברכה. גם דברי-פיתוי היו בפיו. ניכר בעליל שהיה כוונתו לאמץ אליו את החבורה הקטנה שנקרתה בדרכו ולפרוש עליה כנפיים.

אבל מאחר שגילה די-טורון, כתום נוסחות-הברכה, מידה של עקשנות צוננת וסירב לקיים את מצוות אחדות הנוצרים ואפילו ביקש לנהוג בברכת-הפגישה כאילו היתה גם ברכת-פרידה, חיך הגרמאני חיוך קליל וציוה לשמוט את הזר מעל הסוס ולספח את גדודו בכוח.

עוד הוא מצווה וכל החרבות נשלפו וצילצלו. סוסים מתגעשים החלו לצנוף צניפה ועורותיהם רטטו כמו אגם ברוח. תנועה גדולה אחזה באנשים, ניצנצה ברמחים ובקסדות. המנגנים הגביהו מיד את כליהם והחלו מנגנים בחמת-חדוה. פרועה ומרהיבה היתה כרגע מערבולת הסוסים הדגלים המדים האבק התרועות והזמר, כאילו נפרש פתאום מחול ססגוני ענקי על-פני המישורים העגומים. וראָה, אפילו צעקת הדקורים והמפולחים הראשונים נדמתה מרחוק לצהלת חוגגים על היין. דומה היה שהכל—לרבות הגוססים—מחמירים מאוד בסגנון ואינם חורגים ממנו אף כמלוא הנימה.

ובכן, עדי-מהרה אמר האביר מברונשוויק די והפכר צעק די. מיד הגביה גם די-טורון את קסדתו. המנגינה פסקה והקרב שכך. האנשים עמדו במקומותיהם, מתנשפים מאד, מתאמצים לשפך את התגעשות סוסייהם. עדי-מהרה

החלו לשתות ולהשקות זה את זה שיכר גרמאני ויין־אביניון מתוך נאדות שעירים. המנגנים מעצמם החלו מיד לנגן מנגינה אחרת. עוד היו הקצינים טורחים ומנ־מה להפריד בין אחרוני החמומים וכבר פשה הצחוק בכל והמגדפים גידפו וצחקו. בין הגרמאנים היה איש רופא קדוש. הוא ועוזריו עברו בשדה ובררו את הפצועים מבין המתים. את הפצועים משני המחנות חבש והמתים הוטלו יחד אל תוך הבאר לאחר שהכל שאבו ממנה מים די־הצורך. מספר המתים היה פחות מתריסר, כולם מן הנמוכים שבשני הגדודים, ומותם לא פגם באחוה אשר הנהיזה נתרקמה־ההלכה מאליה סביב מדורות משותפות. הן לסולחים יסולח. לעת דימדומי־הערב ערכו הכוהנים תפילה גדולה, ובלילה שחטו מן הבקר ובירכו ואכלו ושתו אלה ואלה יחד ולפנות־בוקר הוחלפו שפחות. כמו כן גשלו לפנות־בוקר קלוד עקום־כתף, שתוי ומזה־קצף כולו, לרצות את האביר מברונשוויק בחמשים מטבעות־כסף כופר מעבר ודמי־שלום, כי די־טורון ואנשיו היו המעטים.

מאוחר יותר, כצאת השמש, הצדיעו האבירים הנוצרים לאבירים הנוצרים ושני המסעות פנו לדרכיהם, זוקרים את הדגלים ומנפנפים שלום שלום. אם עוון היה, הלא הדם התפילה והכסף כיפרו. והגשם שבא בסוף הבוקר, גשם־חסד קל ורך מאד, מחה הכל באצבעות שקופות.

ז

ביום הבא על אם הדרך הזדמן להם איש יהודי רוכל. שתי עזים היו עמו ועל גבו שק. בבוא הרוכבים מולו במורד הדרך לא ניסה להיחבא. הוא הסיר את כובעו חייך בכל כוחו וקד שלש קידות, כל אחת עמוקה מקודמתה. האורחה עמדה מלכת. גם היהודי עמד והוריד את השק מעל גבו ארצה. המאמינים שתקו. ההלך גם הוא שתק ולא העז לנסות דבר. עמד לו כך, בצד הדרך, ונכון היה לקנות, למכור, להישחט או להשיב תשובת־נימוסים לכל דיבור שיבוא. ומחייך היה מתוך התכוונות עצומה. קלוד עקום־כתף אמר:

"יהודי".

היהודי אמר:

"ברוכים ההולכים. תצלח דרככם".

ומיד חזר וניסה בניב אחר ובלשון אחרת, כי לא ידע מה שפתם.

עקום־כתף אמר:

"יהודי, לאן אתה הולך".

ובלי להמתין לתשובה הוסיף בלחש מתוק:

"השק. פתח את השק הזה".

עוד הוא מדבר, ושלושת האנשים הקלטים האחים־למחצה פרצו פתאום בצחוק דקיק וחזק, פראי מאוד וחף מכל זדון, כאילו דיגדג להם מישהו מתחת לזרועותיהם. הרוכל פתח את שקו, רכן ושאב מלוא חפניו סדקית ומרכולת ממין החפצים העשויים

לתינוקות קטנים להשתעשע בהם, ואמר בשמחה רבה:
 "הכל בזול. הכל בפרוטות־נחושת. ואפשר גם בחליפים, תמורת דברים שאינם נחר
 צים עוד לשום איש".

קלוד שאל:

"למה אתה הולך, יהודי. למה לך ללכת ממקום אחד למקום אחר".

היהודי אמר:

"וכי לבדנו אנחנו בעולם, אביר רבי־חסד, וכי יכול אדם לבחור לו בעצמו אם ללכת
 ואם לא ללכת?"

אחר־כך היתה דממה. גם האחים הקלטים חדלו. כמו מעצמה נעה הסוסה מיסטראל
 ממקומה ונשאה את האדון אל אמצע מעגל האנשים הרוכבים. חריף ורע הילך ריח
 זיעת הסוסים. השתיקה נתהדקה והלכה. איזו אימה סתומה תקפה פתאום את שתי
 העזים המובלות בחבל ביד היהודי. צחנת הסוסים אולי בישרה רעות, והעזים נדהמו.
 פרצה געייה כפולה, נוקבת, דקה כקול אריג נקרע, כאילו אחזה אש בבשר תינוק.

ואז פקעה ההתאפקות: היהודי בעט בחזקה באחת העזים וקלוד בעט ביהודי. הרוכל
 פתח והחל פתאום לצחקק בכל כוחו, פיו קרוע מקצה פניו עד קצה פניו, איזו אדי־
 בות שאינה מן העולם הזה קרנה ממנו בחזקה, ומוחה היה בשרוולו את עיניו
 הדומעות ומפציר באדונים הרוכבים שיואילו לקבל מידו הכל, את העזים ואת
 המרכולת, במתנה גמורה מתנה עולמית כי בני כל האמונות נצטוו לאהוב איש את
 אחיו והן אל אחד לכולנו. כך אמר האיש, וחיוכו בתוך זקנו הווריד כפצע.

האדון גיוס די טורון הורה בניד־אצבע לרצות את המתנה. העזים נלקחו והשק נלקח
 והשתיקה חזרה לתקפה. קלוד נשא עיניו לאט אל אדונו. האדון היה מביט בצמרות
 או מבעד להן, אל קרעי השמיים. איזה לחש עבר בעצים ומיד פסק כאילו חזר בו.
 פתאום תחב היהודי את ידו אל בין קפלי בגדו והעלה צרור קטן.

"גם הכסף", אמר היהודי והושיט את צרורו לעומת האדון. האיש האביר נטל את
 הצרור בתנועה יגעה מאד, קפץ אצבעות ידו וריכז את מבט עיניו כחוקר להיודע
 מה רמו מתכוון אליו מן האריג המרופט הזה. היתה במבטו של גיום די־טורון
 באותה שעה איזו עצבות מרוחקת. דומה מחפש היה דבר־מה בקרקעית נפשו שלו
 וחושך הולך־יורד עליו לאט. וכי נתמלא רחמים על עצמו. לבסוף פתח ואמר באיזה
 כאב מתאפק, לא הרחק מן החמימות:

"קלוד".

קלוד אמר:

"זהו יהודי".

הרוכל אמר:

"נתתי לכם הכל ועכשיו אלך לי שמח ואתכם אברך".

קלוד אמר:

"עכשיו לא תלך ולא תברך".

ההלך אמר:

"אתם תהרגו אותי".

לא בתמהון ולא בפחד אמר זאת, אלא כאדם שחיפש לשווא פתרון מסובך לחידה מסובכת והנה הופיע פתרון פשוט. וקלוד עקום־כתף ענה במנוחה:
"אתה אמרת".

שוב התמלא האוויר שתיקה. בתוך השתיקה ציפרים שרות שיר. נגועת־סתיו השרעה הארץ עד קצות המרחקים, שקטה ורחבה, שקטה וקרה. היהודי הניע בראשו פעמים אחדות מלמעלה למטה, מתרכז, מהורהר, דומה כי איזו שאלה ביקש לשאול, ואכן גם שאל באחרונה:
"איך".

"לך", אמר גיום דייטורון.

כעבור רגע, כמפקפק בקולו, חזר ואמר בעייפות גדולה:
"לך".

היהודי הרוכל עמד כלא־שומע. פתח לומר. חזר בו. פרש זרועותיו לרווחה ושמט את שתי־הן. פנה. הלך לאֶטו במורד כאילו עדיין השק מכביד על גבו ולא הביט לאחור. אחר־כך החיש צעדיו בהדרגה זהירה. אחר־כך, בהתקרבו אל עיקול הדרך, פתח ורץ ריצה שחוחה, אֶטית, ערמומית, משרך רגליו כאיש חולה העומד למעוד ולהיכשל.

אבל בבואו אל העיקול דילג בבת־אחת והכפיל ריצתו והיה מתרחק עתה במהירות מפתיעה, מתווה מסלול מפותל בכוונה רבה, ולא חדל לרוץ בפיתולים גם לאחר שהדביקו החץ ונגעץ בגבו בין כתפיו. אחר־כך עמד, עיקל את זרועו לאחור, משך ושלף את החץ מתוך בשרו ועמד מתנווד ומחזיק את החץ בשתי ידיו מול עיניו כאילו עיון זהיר נדרש ממנו והביט וראה עד שהגיע חץ שני ועקר את הראשון מבין ידיו וחלף אל תוך מצחו. והנה גם עתה הוסיף האיש לעמוד במקומו והחץ שבראשו זקור לפנים ודומה היה לאֶל עקשן המרכין ראשו לנגוח ורגליו נטועות בעפר. אז צעק היהודי הזה צעקה אחת, לא ארוכה ולא רמה מדי, וכמו הכריע לבסוף לצד הוויתור קרס ונפל על גבו. ונח במקומו ללא עווית ופירפור.

האורחה החלה לנוע. האיש המנגן אנדריאס אלווארוז התווה באצבעו צלב גדול על־פני כל השדה והיער וחלקת השמיים. הנשים אשר בעקבות המסע עמדו רגע ליד הגוף המצטנן והיתה בהן אחת אשר רכנה וכיסתה פניו בשולי בגדו. דם דבק בכפות ידיה והאשה הזאת החלה להתייפח. קלוד עקום־כתף אשר ירד הפעם אל זנב האורחה נתקף רחמים נוראים והיה הולך אחר האשה ומנחם אותה במלים קדושות ובקול רך, ובכך נמצאה גם לה גם לו איזו מנוחה. נוסף על כך, באותו לילה פתחו את שקו של הרוכל ובין המון אריגים בלים נמצאו בו צמידים ועגילים וסנדלי אשה אשר כמותם לא נודעו בחבל אביניון, יפים מאד מאד, ניתן היה לרכוס ולהתיר אותם בדרך תחבולה נחמדה ומחוכמת באמת.

ח

הסתיו, נזיר אפור וסבלני, היה שולח לפניו אצבעות־צינה חרישיות ומחליק את פני האדמה. רוחות קרות החלו לנשוב מן ההרים שבפאת צפון. חודרות היו אל מתחת לכל כסות והבשר סמר למגען. בכמה מקומות כבר נמצא לפנות־בוקר קרום דק וצה על־פני המים. אָד הנשימה היה קופא, נלכד בשערות הוקן, מכחיל את השפתיים המתבקעות.

אבל גשמי־החורף הכבדים עדיין התמהמהו, והאדון עדיין קיווה להגיע אל חוף הים לפני שתתמוססה כל הדרכים במים. הים הבטיח לו איזה שינוי, הפסקה כלשהי. מצפה היה לראות בים את בבואת העיר הקדושה, אדירת־מגדלים ונטולת־כובד, לבנה כקרח חם, מוקפת טרשים ומדבריות, שטופת אור שמש עז ומאתרי האור הזה אור אחר.

ועם זאת, לפעמים הלב נתקף פיקפוק מוזר, וכי אמנם קיימת ירושלים על־פני האדמה הזאת או אולי אין היא כי אם מחשבה מעודנת נטולת־חומר והמתעקש לחפש אותה במוחש הוא יאבדנה.

הולכים היו בתוך מראות חדגוניים, אפורים, כמו מסדרון נמוך וממושך. חרישית ונוראה היתה קדרות הבוסתנים הקפואים לרגלי הכפרים. לכאורה, עמדו כל המרח־בים האלה פתוחים מכל צד עד קצות האופק. ועם זאת מוגף היה הכל וההולכים הולכים והולכים ואין לחדור.

הכל הוצמת בידי השלכת. אירע לעתים שהשיירה היתה פוסעת במשך שעות רבות על־פני קרום עכור של עלוה מתה. תוגה ארסית היתה הולכת ונוגעת באנשים ובבהמות, תוגה סתומה ונואשת אשר לעומתה המוות עצמו הצטייר כאפשרות הגובלת בחסד. מרבד רך ומגואל זה, עשוי על־יתפוח מבאישים ושחת רקובה, היה מרשרש ומרשרש ביבושת עם כל מדרך כף־רגל ועושה מנגינה שדופה ושוממת אשר, לאחר כמה שעות, היתה נוסכת על ההולכים ועל הרוכבים איזה הלך־נפש של טירוף שקט.

הנה, כחלום רע שאין להיחלץ ממנו נעה תהלוכה דמומה ימים רבים על פני מרחבים של מדבר מדומה שלמגע כל רוח ולמדרך כל רגל היה מאווש ומאווש. תמצית הנפש היתה מחשבת להיצמד גם היא ולהתפורר.

איש לא פיקפק עוד בקיומו של יהודי מסתתר בתוך המחנה. בחנויות בלילה היו אבירים ועבדים כאחד בולשים זה אחר זה, מעמידים פני ישנים, אורבים לצעד, מצותתים לאנחה או ללחישה, צועקים בשנתם, חרדים לפענח צעקת אחרים בשנתם. מתקוטטים היו באגרופיהם, נשמרים להירדם וספין בין אצבעותיהם, מסתודדים, מלשינים בלחש, מתעטפים בשתיקה. היו שברחו בלילה ולא נראו עוד. עבד שחט עבד אחר, נתגלה, הוצלף עד מוות. אנדריאס אלווארו היה מנגן נוראות בחלילו אך גם השמחה שבמנגינות היתה טורפת את הלב ומרבה ייאוש.

ולאורך הדרך עלה סרחון כפרים מעופשים. מתקתקות ריח נבלת סוס או צחנת פגר

אדם מבאיש בשדה. המרים עיניו ראה שמים נמוכים, דחוסים, אשר צבעם האפרפר כמו שואף בחוזקה אל השחור.

בתוך יקום מורעל זה היתה אפילו בבואת-קולם של ענבלי פעמונים רחוקים הופכת יבבה. ציפורים בודדות שנותרו עדיין כאן היו עומדות חדלות-תנועה בקצות ענפים רטובים, כנטמעות והולכות בממלכת הדומם.

חוצים היו חלקות-קברים מעשיבות, דורכים ברגליהם על אבני-מצבה אכולות איזוב וירזקת אשר שקעו פנימה ונאספו לתוך האדמה הכבדה. למראשות האבנים האלה נראו צלבים גסים, עקומים, שני גזרי-עץ אחוזים יחד במסמר של עץ. מגעידי קל היה מפורר את הצלבים האכולים האלה.

בהיעצר המסע ליד בורות המים לשאוב מים היה המביט אל עומק הבור עלול לראות לפתע יסוד שאיננו מים.

מרחוק מרחוק על מדרונות הרים תלולים ניתן היה להבחין לרגע, מבין קרעי הערפל הזורם, בקווי-מיתאר רופפים של מצודות עשויות אבן. מנזרים עקשנים היו אלה, ואולי שרידי ביצורים עתיקים שנהרסו עוד לפני היות האמונה. למטה בערוצים מסוכסכים שטפו בחמת-קצף הנהר וכל יובליו כמתאמצים גם הם לברוח מכאן אל מקומות אחרים.

על הכל עלתה לפנות ערב רישעות ערירית, שוצפת, כוחות פרועים אשר לא ייאמנו, ציחת תרנגולי-הפרא או חתול-בר בסבך. הארצות האלו היו הולכות ומתכסות חלודה, הולכות ומתפוררות בה עד מוות. וכך חדלה אפוא ירושלים להיראות כמחוז-הפך, זירת עלילות-ההילה. אירע שינוי. אנשים היו שוברים את השתיקה הארוכה כדי לומר: בירושלים.

והיה ביניהם אחד אשר הלך והבין, מתוך איזו התבהרות פנימית אטית, כי ירושלים הנכספת איננה עיר אלא אחיזה אחרונה של חיות דועכת.

ט

הדברים אשר רשם קלוד בפרק זה של המסע מעידים בבירור על עצמתם של כוחות משחיתים אשר, ללא ספק, נבעו מנוכחותו הנסתרת של יסוד זדוני שהבליע עצמו בין ההולכים אל הקודש. לא הסתפקו עוד במשמר החיצון, ומדי-לילה היו מעמידים גם משמר פנימי. אבירים אחדים נצטוו לצותת בחשאי. אבירים אחרים הופקדו על הראשונים לרגל אחריהם. היה בכוחו של קלוד עקום-כתף להרחיק מן האדון את הרעים בעיניו ולקרב את הרצויים לו. תככים עלילות-דברים ותחבולות-ערמה רווחו בכל. עקום-כתף, כדרך צמחי בצה, תפח ושיגשג בתוך אדים טחובים וסמיכים אלה של חשד ושל אימה ממארת. ועם זאת, גם אותו הרעיל הפחד המתעבה.

קלוד כתב:

"יש בקרבנו אדם זר. לילה-לילה קוראים כולנו בשם המושיע ואחד בינינו קורא שקר והוא אויב המושיע. יד נסתרת כיפתה פעם אחת לעת אשמורת שלישית את כל

המדורות ובחושך נצעקה נצעקה בלשון שאיננה לשון נוצרים. אויב המושיע מסתתר בינינו זאב בתוך עדר האלוהים. היד אשר כיבתה את כל המדורות בלילה היא המביאה מוות על סוסינו ההולכים ומתים בייסורים בזה אחר זה במחלה שאין דומה לה במקומות־מגורינו. בהתקרבו אל הכפרים מוזהרים הכפריים מראש לטמון ביער את המזון את הנשים ואת הסוסים. היהודים בכל מקום מנחשים את דבר בואנו והארץ המתנכרת לנו חוסה עליהם. יש בתוכנו רע. אחד בינינו אחר. הוא נשלח להסגירנו ביד כוחות הטומאה. רחם אלוהים עלינו, תן לנו אות בטרם נאבד כולנו גוף ונפש, הן לכבודך הולכים אנחנו בדרך התלאה והייסורים הן אל עירך אנחנו הולכים ואם לא נגיע אליה לאן נגיע.

"כבר חלשה רוח האנשים מפני פחד המזימה המקננת בינינו ויש בקצות המחנה אחדים המבקשים להפוך את שארית סוסינו ולשוב הביתה ריקים. הנה אדוני גיוס דייטרוון, לבדו יחידי הוא רוכב עתה כל היום מרחק־מה לפני השיירה ואיננו מביט עוד לאחוריו כאילו אחת היא לו אם הולכים אחריו שאר האנשים ואם אינם הולכים, כאילו לבדו הוא הולך לירושלים.

"לפני שלושה ימים ערך האדון בבוקר את כל הנוסעים בטור אחד, מן האבירים החל ובעבדים בשונים ובנשים סיים, עובר על פני כל איש ומבטו קודח פנימה. לבסוף ציוה פתאום כי יכרע היהודי על ברכיו בזה הרגע ובזה המקום יהיה שמו אשר יהיה. אחר־כך, בדממה שלמה, הסב גבו אל האנשים וטיפס לאט על סוסתו כאילו הוא חולה. למחרת עם אור נמצאה אשה אחת שוכבת וגרונה חתוך בסכין וחדד הצלב שהיה על צווארה נעוץ בין שדיה. אני הוא אשר עצם את עיניה ושלף את חוד הצלב מתוך בשרה בלי למחות את הדם מעל הצלב הזה. אלוהים לאן אתה מוביל את צאנך ומה יהיה עלינו מחר ואחרי מחר."

ועוד מתוך רשומותיו של קלוד עקום־כתף, ברוח של הכנעה ענווה וצידוק־הדין:
 "בעצם הבוקר הזה קרא לי האדון ללכת אחריו אל מעבר לתל. באין עמנו עד ושומע אמר אדוני אלי: קלוד, אתה יודע ומדוע אתה שותק. ואני נשבעתי בשם כריסטוס וגם בשם אחותו המתה של אדוני אשר היתה אשת אבי בטרם יקח אבי את אמי לאשה נשבעתי כי אינני יודע. וכי מפחד אני מאד. אז הוסיף אדוני ואמר לי בקול אשר מדי אופרהו נקרע לבי מרוב אהבה ואימה: קלוד, האם אתה קלוד.
 "אני רושם כאן את אשר קראתי אל אלוהינו כל היום, אלוהים ראה אותנו אובדים אנחנו ברעה, שלח לחץ אותנו אתה שומע ואתה תוכל. כגודל חטאינו יגדל־נא חסדך, הלא אליך אנחנו הולכים יום ולילה."

ואשרי האיש הנותן נפשו בתפילתו, גם אם ממעמקים יקרא יש שומע לו.
 לאחר כמה ימים, כשחלף המסע בעיקוף מחוץ לחומות העיר טורטונה והתקדם מורחה, חדלה מגפת הסוסים וגם הקור הוטב מעט. מידי הכפריים נלקחו סוסים רבים אשר צלחו לרכיבה עד שיודמנו טובים מהם. באחד הכפרים הצליחו האחים הקלטים לרחח ולמצוא מטמורות גדולים של מזון טוב, גבינות ושיפון ומספוא. הכל במרתף אחד וכמעט בלא לשפוך דם איכרים. בדרך נתקלנו בשני אנשים חמרים

שהובילו חביות יין וכמה ימים שמחנו ביין. פגשנו גם בנוזיר משוטט אשר היוו עלינו מים קדושים וחידש עלינו את ברכת הכנסיה. דומה אפוא, מפנה לטובה החל לבוא עלינו. לא חסכנו תודה ותפילה. אפילו גשמי-החורף לא זו בלבד שהוסיפו להתעכב, לכאורה אף מתרחקים היו: ארבעה ימים זרחה עלינו שמש-חסד. האדון חילק מטבעות-כסף. שוב נשמעו קולות שירה בשעת מסע-הבוקר והאיש המנגן אנדריאס אלוארו הפליא לעשות בחלילו. כמו כן הולכים וקרבים היינו אל קהילות יהודים.

קרבים היינו אל קהילות יהודים, וימינו התבהרו. המעשים הביאו עמהם רוח אחרת: הוטבה המשמעת, חריצות ותחבולה נתגלו במחנה, כמה שריפות שעשינו היו מלהיבות-נפש, ערמת-הציוד עוררה חוש רדום.

לא הלכנו בגדולות. את יהודי הערים הנחנו לגדודים כבדים מאתנו. האדון גיוס די-טורון היה עובר בחבלים נידחים ומנקה היה את קצות החלקה, יהודים של כפר שכוח או פונדק או טחנה חבויה במורדות נחל. כמו כן נפלו בידי קבוצות קטנות של יהודים מסוג הבורחים או הנודדים. עם זאת, לא סטה המסע ממגמת-פניו מזרחה ולא פנה לצדדים בעקבות נמלטים ולריח שלל. חורשים היו תלם ארוך וישר אחד, לא רחב ביותר. גם לאחוריהם לא התעכבו להביט ולראות מה נעשה ומה נותר. חומרה מתאפקת כפה האדון על אנשיו, והיה מתנזר גם מפריצות-של-הרג. אין לומר שנמנעו משוד, אך את חדות השוד לא התיר האדון והחדוה הוסתרה ולחשה.

קלוד מזכיר בכתביו אשה אחת יהודיה, זאבה למראָה, אשר בשלפה עם תינוקה ממחבוא שמצאה לה בעומק ערימת חציר. זו פערה לוע ושיניה היו לבנות וחדות שלא כשיני אדם. נושפת היתה בחזקה כמתכוונת להכיש או לירוק ארס. חזה עלה וירד ועלה בתוך בגדה החום והיתה זו התגעשות אשר כמוה ראה קלוד לפני כן רק בטירוף-בשרים ובנשים שנגלה להן אחד הקדושים וציוה עליהן לשרוף עצמן באש.

יהודיה זו אכן הצליחה להרחיק מעליה את מעגל האנשים המאמינים שסגר עליה. איש לא נועז להתקרב כמטחוי ציפורן או שן. היא עמדה לבדה בתווך ופניה לבשו ארשת שהיתה דומה, כמעט, לפיהוק. בהסתכלות אחרת הוברר שלא היה זה פיהוק.

היא החלה לנוע לאט סביב עצמה, גחונה, התינוק תפוס בציפרני ידה האחת והיד השניה לטושה לפניו, מעוקלת-אצבעות כמו ציפור טורפת. סיבוב גופה העלה על הדעת תנועת עקרב או סרטן. אם סבר קלוד שהיהודיה הזאת נדרכת לזנק ולשפוף עיניים בציפרניה, הנה לא כך עשתה כי אם השליכה פתאום את תינוקה הצורח אל בין זרועותיו של צעיר האחים הקלטים והפילה עצמה על העפר והפלשה בו כאילו כבר שחטה. היא עשתה מעשיה בדומיה שלמה, ללא תחנונים ובכי כי אם מתוך עווית גועשת. עקום-כתף היה נלחם בכל כוחו עם הבכי העולה בגרונו, דחף

עיור ורותח כמעט כפה עליו ליפול ארצה ולהתפלש גם הוא ולנשק את כפות רגליה ולהירמס בכפות רגליה. הדבר הזה יקד בעורקיו כמו זעם לוחט, ולא היה זעם. דמעות חמות ירדו אל תוך זקנו כאשר מותת את הזאבה הזאת במכת־חסד קצרה ועזה מאד, ובכך חסך ממנה ייסורי־גסיסה ומנע ממנה את מראה־הכיעור של ראש התינוק בהתנפצו, מראה שאמנם מגואל היה וגם עגום ומשמים לנפש מרגישה.

הארץ היתה מנומרת במושבות־יהודים. היו כאן ערים אשר פתחו הכל לפנייהם כאילו אין קללת שמיים. היהודים העמיקו לעקל שרשים אל הלשד הפנימי והיו משגשגים בחזקה. כוחות יניקה וצמיחה נוראים ניתנו להם. בכפרים גדלו כאן משפחות משפחות יהודים רוכשים חוכרים ומוכרים. הפשתן והשמן היו כולם בידי־הם. בזהירות, בחשבון, בלא לאות, מסתעפים היו אל הצמר ואל השעוה, מפתלים שלוחות לקראת הבשמים והשיכר, העצים והתבלים.

למראית־עין שאננים היו, אך מקרוב נראה היה בפניהם פירכוס־שרירים תכוף שהיה דומה לעור הצבי העומד ברגיעה מדומה והבריחה המצטברת ניכרת רק בעורו המכה גלים. שפתנו יצאה מפי היהודים רכה כשמן. כביכול מעצמו נהר אליהם כספוג, כטבע כל היסודות הארציים להימשך במורד למטה.

כמו כן הפליאו היהודים לאגור, לצבור, להחליף דבר בדבר בשעת־כושר ולהטמין דבר בתוך דבר לעת חשש. זריזים נראו עד־להשחית, חמקמים מכוח טבעו של גזעם, כמו מגשימים את האדמה עצמה בדרכם עליה וכמו מפיצים על כל סביבם איזה שרף שקוף ודביק. היה בכוחם לעורר במאמינים אהדה, ביטחה, אימה או בדיחות־דעת, הכל לפי חשבונם, הם המנגנים ואנחנו החליל בידיהם ואנחנו הדוב הרוקד.

איכרים רבים במחוזות האלה שמו מבטחם ביהודי. אבירים ציידו את גדודיהם ללכת לירושלים בכסף שלוו מן היהודי. למראה הזה נפתחו פצעי הגואל מחדש ודמו ניגר. אפילו אדונים אצילים, אפילו כוהן וחשמן, נהגו כאן להביא איש יהודי אל תוך הבית פנימה ומבלי משים נמכרה נפשם לאט. והיו שגם נתנו כוח בידי יהודי. כך אירע בסביבות אלו שיהודים אחדים תפחו עד שהשיגה ידם להעמיד שלטון בסתר ולנגע את המאמינים נגע־רוח: בשני מקומות בדרך יצאו מול גדודו של גיום די־טורון חיילי טירה או גם כוהנים נשחתים, להעמיד חרב בינו לבין היהודים ולחלל את קללת אלוהים במעשה זה.

בקצרה, מקימים היו היהודים הללו ארץ־יהודה של צל לרגלי הצלב, פושים סביבם, משליטים את הכוח הנגדי על אדמה נוצרית. אם לשרטט משל פשוט מאלה הפוזרים הרבה ברשומותיו של קלוד עקום־כתף, דומים היהודים ללהקת מנגנים זרים עוברים ומרעישים בתוך יער־עד. אכן היה במנגינתם איזה כוח־קסם ערירי ומתוק, אין לכחד, אבל היער הן יש לו ניגון משלו, עמום, עמוק, ולא לאורך זמן יוכל לשאת מנגינה אחרת.

יום אחד נכנס גיוס די־טורון בראש אנשיו אל שלוחת־בקתות שהיתה מסועפת לכפר קטן ושמו אריוגולו והיתה מיושבת יהודים.

כאשר יארע לעתים קרובות, ריחרחו אלה מה הולך ובא והקדימו להימלט אל היער. לקראת האנשים הרוכבים יצא אחד שליח, להציע כופר ולשאת חן. הוא נשלח לשאת־ולתת, לחסוך מן האש איזה בית מלא ספרים ישנים ובהם—לדבריו—בני אלף שנה. ספרי יהודים, מאלה הכתובים במהופך.

רוה וארכני היה השליח הזה, זקנו צהוב וכתפיו היו חזקות. גם בהליכותיו לא נתגלה היסוד הנמוך, כי היה מתנועע מעט, בחסכון כלשהו, בשלנו ומדבר בחיתוך מדוד כאדם האוהב את המלים ואדון להן. הוא יצא מתוך הבית אל מול הרוכבים הקדמיים ושאל מי מנהיג. קודם שיספיקו הרוכבים להגייד או לגעת, גילה מבטו את האדון, והוא אמר: זה, ועבר בפסיעות רחבות בין הסוסים, בלי להסס, כמעט נוגע בהם בכתפיו מכאן ומכאן, וכבר עמד אצל אדוננו גיוס די־טורון ואמר:

“אותך חיפשתי, אדוני. שלך המסע הזה”.

האביר קמץ עיניו, מודד היה במבטו את הדמות המביטה בו, מבחין מיד ביסוד הכוח, עיקם די־טורון את שפתיו ואמר:

“אתה חיפשתי אותי”.

“אני חיפשתי אותך, אדוני”.

“מה אתה נותן, יהודי, ומה אתה רוצה לקחת”.

“בית מלא ספרים קדושים. ואם דרוש לך כסף רב מאד, כל שאר בתינו. התשלום יבוא במטבעות”.

איזו בת־שחוק נדירה, זועפת, חלפה על פני די־טורון ונעלמה. לרגע־קט נחשפה סביב שפתיו איזו ארשת איפרית, חומדת ומתעבת גם יחד, ומיד קפאו עיניו. הוא אמר, צונן:

“זהב. מטבעות־נחושת אינן שוות במקום שאליו אני הולך”.

האיש אמר:

“הרבה מאד זהב”.

גיוס די־טורון אמר:

“אתה יהודי תעמוד על הבית שאתה רוצה להציל מן האש והאש כרצון אלוהים תבחר מה לאכול ומה להשאיר”.

היהודי אמר:

“טוב הדבר, אתם תדליקו מצד דרום, הרוח צפונית עכשיו, ברצון האלה יש נחל רחב בתווך. והאש, כדבריך, תבחר ברצון האל מה לאכול ומה להשאיר”.

האדון היררה, שוב הבליעו פניו חיוך יבש, הזדעפו כפליים, והוא אמר:

“יהודי שלי, אתה אינך מפחד. מדוע אינך מפחד מפני”.

כמו בחיבה פתאומית צחק היהודי צחוק קצר בהיר ומדוד, מסוגנן כביכול בתבונה פנימית, והשיב:

“אני נותן ואתה אדוני רוצה לקחת”.

"ואם אקח מידך ואחר-כך אהרוג וגם אשרוף".
 "הלא אתה תישבע לי במשיחך, אדוני, לפני שבועתך לא תראה את הזהב".
 "ואם אקח מידך בכוח, יהודי?"
 "אני ואתה אדוני ביד כוח גדול ממך וממני".
 "ובכן", אמר גיוס דייטורון וקולו בדברו היה אפור מאד, "ובכן, תן לי את הזהב. עכשיו. הרבה מדי מלים אני שומע. תן לי עכשיו".
 כאשר יצאו הדברים האלה מפי האדון החלו הרוכבים הסמוכים ביותר לגעת קלות ביהודי בקצות הרומח, כמנסים את קשיותה של קליפת גזע-עץ.
 האיש אמר:
 "הזהב קבור בשדה ומקומו קבור בלבי".
 גיוס דייטורון אמר:
 "ובכן זוו ולך אל המקום ההוא. עכשיו".
 היהודי הניד ראשו בתמהון, כמתאכזב למראה דלות-הרוח המגושמת שגילה בן שיחו, ואמר במתינות מוגזמת, כדרך שמדברים אל איכר נבער:
 "אדוני, עדיין לא נתת לי שבועה אדוני, ואתם זמנכם מעט ודרככם ארוכה".
 "לך", אמר דייטורון, "לך הבא אותי אל הבית שאמרת".
 היהודי יפה-הקומה הניע סנטרו:
 "זה הוא. כאן הספרים ההם".
 האביר הגביה מעט את קולו, קרא אל קלוד עקום-כתף ואמר לו:
 "קלוד, את הבית ואת כל הבתים לשרוף באש ואת היהודי לא להמית בחיפזון כי אם לאט-לאט ובמנוחה, ובינתיים יורידו את הסוסים לשדה לאכול עשב ואת העבדים לנחל לרחוץ את בשרם לפני התפילה, אתמול הצחינו למרחוק".

ביהודי החלו להצליף בצהריים. לפנות-ערב היו צורבים אותו בברזל מואדם. אחר-כך השרוהו במי-מלח ושאלוהו על יודאס ועל פונטיוס וכן על כייפא, והוציאוהו מתוך ים-המלח והשחיתו את אשכיו כאשר קרא קלוד עקום-כתף באחד הספרים בהיותו נער, ועוד ככתוב בספר ההוא השקוהו במים המלוחים אשר בהם טבלו את גופו לפני כן. לאחר-מכן, שעה שהתעסקו באצבעות ידיו, חקרוהו על דבר הסימנים והרמזים להופעת בן-האלוהים שהברית הישנה הלא מלאה אותם. עם תחילת הדימ-דומים שפכו את שתי עיניו ואז פתח סוף-סוף את פיו ושאל אם יגלה להם את מקום-המחבוא האם יבטיחו להמיתו ב-ברגע וקלוד עקום-כתף הבטיח על דיברתו. בחשיכה נחפר הארגז ונמצא שהיהודי לא שיקר והארגז היה טוב מאד. אז ציוה האדון על קלוד לקיים את אשר הבטיח וגם השעה היתה מאוחרת ולא ראוי היה לדחות עוד את תפילת-הערב כי האש אשר בערה בכל הכפר דעכה-והלכה והעשן הפריע לנשימה והרגיז את העיניים. ובכן פילחו את הגוף המיוסר ברומח מן הגב אל החזה. אבל היהודי הוסיף לזחול וזחילה עיוורת הנה והנה ודמו שתת וגם ממלמל היה. הפו אפוא על ראשו בקת של גרזן ואמרו מת. היהודי לא מת כי אם נשף

בחוקה מבעד לנקב אשר בריאותיו ובעויות ורודות גדולות יצאו ממנו ופקעו. אחר-כך דקרו עוד אל תוך חוהו, אך נראה היה שהחטיאו את מקום הלב. שארית-אדם זו הגביהה רגל והיתה בועטת בחלל ברוגז גדול. הנקהלים סביב מחו זיעה ממצחם ונועצו זה עם זה וציוו על העבדים להטיל את הגוסס אל האש הרומצת. והנה, העבדים הנבערים האלה כבר נאחזו בהלה חשוכה וחשדו כשפים או אותות, והיו ממאנים בעקשנות לגעת בידיהם.

באחרונה התקרב האיש המנגן אנדריאס אלוארו, זה שנשא תמיד אבן כבדה קשורה אל צווארו כדי להשפיל את הפשר. אנדריאס הביא קורה ארוכה וגילגל ודחף את קרעי הגוף המפרפר אל תוך שלולית רדודה. בתוך המים היה היהודי השליח שוכב ומבעבע. גם לאחר תפילת-הלילה לא חדל.

האדון ציוה לוותר על חניית-הלילה ולרכב הלאה לאור הירח כי הירח יצא צהוב עגול ועצום בשיעור גדלו. אני נתתי את דיברתי, הירחר קלוד עקום-כתף, ולא קיימתי מפני שלא היה הדבר הזה בכוח אנוש, ואם היתה אצבע-אלוהים מי אני. עלֹה לא יצנח ארצה אם לא כוונה נגעה בו, לא לנו לדעת מה היא הכוונה. הן רק בכוונת אלוהים מת מושיענו על הצלב כי רצון האל היה שיבגוד הבוגד בכריסטוס כדי שישא המושיע את עווננו ויסוריבו הוא יסבול.

עוד ארבעה ימים הוסיפו גיום די-טורון ואנשיו לחרוש באמונתם את אדמת-הפרא ולשרש מן העולם את הכוחות הנגדיים. וכעבור ארבעה ימים, באגרופי זעם קר, באו ונגלו על הארץ גשמי-החורף הגדולים.

יא

גשמי-החורף הגדולים ניתכו בשצף והצמיתו את עפר הארץ. קמרון-השמיים עצמו כמו התמוטט ארצה ושברי עופרת נפלו אפורים. הסערה צווחה פרא ביערות עקרה עצים זקנים פיצחה גגות והטריפה את פני האגמים.

כה פרועה היתה הרוח, גם אוויר-הבר נלכדו בה ונופצו אל מדרונות ההר. המים, יסוד נכנע ומקבל-משמעת זה, התהדקו פתאום לאגרוף והיו קמים על גושי-הסלע ומכריעים אותם במהלומה אחת. כל הנהרות התפרעו, הסתערו מזיקצף לטרוף את אפיקיהם.

ומאופק עד אופק השתגעו הברקים. משרטטים היו לכל רוחב השמיים צורות-סנוורים שיפורות. הרעם, מצדו, היה עונה איזה אמן מהופך וזודני. לפעמים היתה הרוח עוקרת צריח מעל כנסייה כפרית, סוחפת עמה ולוקחת הרחק את המגדל כולו, ופעמון מעופף היה חולף ביעף ומצלצל גבוה ונואש מעל הגבעות הנחר והיער ואובד במרחקים.

בתוך המערבולת ניתן לפענח במעומעם לפחות רמז אחד של התכוונות או סדר: כל הכוחות המתוסכלים האלה שאפו כאחד אל ההתעלזות. מוחים ומשמידים היו בפראות זרימתם את כל החד, מעגלים בזעם את המזדקר ואת הזקוף, מתנפלים אל הזווית באשר היא ומצמיטים אותה להיות קמרון.

לוטשת ומעגלת היתה הסופה את תלוליות-העפר, את משברי המים באגמים, את גב האנשים ההולכים בכוחם האחרון לחפש מחסה. שלטונות פרועים אלה אשר הגיחו לכוף תחתיים את כל הארץ היו עוינים בעליל את הצלב, הצריח, הכידון, הסוס והאיש. אחרי-הצהיים התחלפה הרוח. האוויר נמלא פתיים גדולים של שלג. אחרי השלג הפה ברד. עד תחילת דימדומי החושך הלבנה הארץ. כל הלילה הבעירו הברקים באש את קרום השלג. כחולה כחולה ובוהקת היתה האש הנוראה הזאת. ובבוקר הוסיפו השלגים לתפוח ולהצטבר עוד. את אשר לא יכלה הסערה לעגל עיגל השלג. כל הארץ היתה הולכת ונכנעת דומם והיתה מחליפה את פניה. דבר לא עמד בפני הכוחות הנגדיים. שלטון חדש ירד על האדמה. בתוך האור החיור כרעה כל האורחה המוצלפת על ברכיה בשלג והתפללה אל המושיע. נידחים בשממה הצחורה, אפופים קרעי עננים אפורים סחופים ברוח, אולי באה והסתמנה בכמה לבבות צורת ירושלים ארעית.

יב

עד לפנות-ערב הוסיפו האנשים ללכת. מבקשים היו למצוא מחבוא מפני יסודות פשוטים אלו המתעללים בגוף וחודרים פנימה לכבות את הנפש המרגישה: המים היורדים. סכיני הרוח. הלובן המסנוור. הדומיה. הכל נחשף. קומץ נוודים טרופים. בריחה ארוכה. מלכות.

אחרי-הצהריים מצאו הנודדים גג להיסתר תחתיו. היה זה מנזר נטוש ומתפורר, מצודת-אבן בצלע הר נידת. לפני שנים רבות, אולי בימי המגיפה הגדולה, נמלטו אחורני הנזירים מכאן למות במקומות אחרים.

בנין זה בנוי היה על-פי תכנית מגוחכת, ואולי מילנכולית: חומה שיפועית תלולה שאיננה מקיפה שום בית כי אם סוגרת על עצמה ובתוכה חפורים המון תאים נמוכים ומחילות מעוקלות אין-מספר, גרמי-מדרגות נפתלים, כוכים, מבואות, מרתפים יורי-דים ונבלעים בחושך. והיתה שם איזו קאפילה חשוכה, מוארכת למעלה מכל מידה, תבנית מסדרון צר ועקמומי שאיננו מוליך כי אם אל קצהו שלו. תבנית זו היתה אכולת סתירה.

העזובה כירסמה הכל, את קירות-האבן הגסים ואת הכתובות הרומיות אשר, מבין זיזים ושקעוריות, דיברו בלשון אפורה על-אודות תחיית-המתים וחרפת כל התאוות.

כמו כן, על שער המנזר ניתן לפענח אזהרה כתובה בניב-המקום שהיתה פונה אל יראת-האלוהים של הברזים וגם מקללת קללה נמרצת וגם מתרה מפני המגיפה. את כל הכתב הזה אכלו הטחב והחלודה.

גיום די-טורון ואנשיו שברו את השער ו באו פנימה. כאן ציוה האדון לפרוק להסיק ולהסתגר עד שתיטבנה הרכיב. הוא מדוכך היה או מוסת-דעת בחלקו את פקודר-תיו, מצווה היה לקמץ במזון להקפיד על הסוסים ולמרק את החניתות, ובין הדברים

היה משרבב איזה הגיגים מטוטשטשים בענין פסיעה על־פני חלקת המים וכן שליחות נחוצה ודחופה אל הביזנטים והתרדמה שהיא אפשרות פשוטה להיפרד מן המקום ומן הזמן, ועוד הוסיף הערה אפלה בנוגע להתנוונות אשכולות־הגפן ורקבון האדמה הפנימית מתחת לקרומי העפר החיצון.

האנשים לא דיברו, אבל הקירות החלו להשמיע קולם: בתוך דברי האדון החלו המחילות המבואות והכוכים להשיב הד חלול. והיו מהדהדים ומגוימים מלה זו ואחרת עד כדי חשד. כאשר השתק גיום די־טורון הכפיל הבנין את הדומיה.

כל הקירות היו בציפרני התפוררות אטית; צמחי־הפרא חתרו בסדקי האבן, כירסמו בתאווה את הרקבובית, דשנותם התופחת הגביהה את אבני־המרצפת והיתה זו חתירה שוקקת, קולנית כמעט, כאילו היה הבנין הזה עשוי עצמות מלאות לשד והצמחים מלעלים בחמדה.

והריחות. באשת קטורת עתיקה שהצטברה בנקבי האבן ומגואלת וחוזרה ונפ־ לטה.

העבדים פשטו בכל הכוכים, עברו בקמרונות, לא מחפשים, לא מוצאים, נדהמים לגלות פתאום זה את פני זה בעיקולי המפלשים, מנסים את ההד ומתמלאים אימה, מבעירים אש בחרפיים, עשן נמוך היה זוחל ושולף פה־ושם שרצים נתעבים וציפריי־ חושך או עטלפים נפלצים. לאחר כמה ימים שוב לא ניתן היה למנות את האנשים ולא לשלוט בהם. אחד או שנים נתקפו טירוף שקט, תועים במחילות ללא אבוקה עד שדעכה צעקתם ונשכחו מלב. גם חשבון הימים נטרף. ומבעד לאשנבים נשקפו ארצות החורף עד קצות המרחק, שלגים ושלגים שקטים אשר צווחת הרוח מעוררתם לנגן חושך. את כל הגשרים הרסה גאות המים. מסתבר, אין לצאת מכאן עד שיתרחש שינוי.

כל היום שיחקו האנשים בקוביה. עם־חושך הדליקו אש והאכילו אותה בדלתות שעקרו ובמשקופים שהיו שוברים בגרזניהם. לאחר־מכן שרפו את הדרגשים ואת אצטבות הקאפילה. לבסוף החלו לשבור גם את קורות הגג כדי להגדיל את האש מפני הקור הנושך אשר חדר פנימה מבעד לגג ההולך ונפרץ בידיהם. קורות־הגג האלו היו לחות ורוויות טחב. האש הפיקה מהן תסיסה ארסית, כוססת, כאילו שריפת־חיים היתה יוצאת אל הפועל בכל לילה.

כמו כן, מפוח הבטלה והשממון הטחוב, התרחשה־והלכה הסתאבות בין העבדים. מתנוולים היו תחילה מרוב שיכר, וכשאול כל השיכר התנוולו כפליים בגלל תאוות השיכר. באין נשי איכרים התחווור כי הנשים שבמסע מעטות מכפי הצורך. היו תגרות גדולות עליהן ועמהן עד שנהרגו אחדות מהן ויתרן ריחו אל השלג. אחת מהן הרגה שלש מחברותיה בטרם תפסוה מסתרת בחלל בין הפוכים וחתכו את גרונה.

גם לאחר שאולו הנשים הפחותות לא שבו האנשים אל דרך טובה. קירות מפויחים נתכסו ציורי־חטא וצורות נאלחות. פה־ושם, באין רואה, חילל אדם את אחד

הצלבים, עד שהיה צורך להסתפק בצלבי־הברזל ולהאכיל את המדורה בשארית צלבי־עץ.

רק על חוק התפילה שומרים היו כולם מתוך דבקות, כמעט מתוך הדיטות. היו נאספים מכל מאוזותיהם בוקר וערב ומתפללים בכלות־הנפש. בימים שנדמו להם, לפי חשבונם המהסס, לימי ראשון־בשבת היו מתפללים עד מחצית היום בחזקה. הירודים הרעישו בבכי בהתפללם. לעתים השמיע גיוס די־טורון דרשה מזורה, חזרת על עצמה, קודחת, תובע היה מאנשיו לאהוב אותו לאהוב זה את זה לאהוב את הסוסים הגוועים בקור לאהוב את דמ־ובשרם שלהם עצמם כי דמם אינו דמם ובשרם אינו בשרם. עקום־כתף מצדו היה צובר־והולך לו איזה שלטון־של־צל והיה מִשֶׁה אי־אלה עבדים שיאלצו את חבריהם לבוא ולהתוודות באזניו על חטאים נושנים, וכל אלה סיפקו לו מיני שמחות סהרוריות. רשומותיו מעידות על התעניינות מתפוררת־והולכת בטיב הגוף וזריותיו.

ימים ושבעות עברו. אחרוני המעולים שבמסע, פרישים ונושאי־סמל, היו חומקים ונעלמים בשלג לחפש דרכם הביתה. והנשארים נלחמו בלהקות העורבים שמצאו גם הן את המקום הזה להסתתר בו מפני הקור. היו מפילים אותם בחץ ובאבן ואחרים באו ובאו עד שהנפש נקעה.

בחוף, יום אחר יום, היתה הארץ צוברת שלגים רכים, טובעניים, ובלילות לא חדלה הרוח לנסות את הקירות ולהפיל אבן חלשה או קורה רופפת. רע מכל אלה, האדון היה משתנה. הרחמים השתלטו עליו מיום ליום. דבר־מה מזור, מעין ספק, כמעט עדינות ניכרה בו פתאום.

יג

מתעורר היה משינה ארוכה—הוא הירבה מאוד לנמנם ביום ובלילה—קם היה, ומתחיל לִשְׁחַר טוב. ראשית, הסתלק מכל חשדותיו הישנים ונראה כמתגאה בקומץ אנשיו ההולכים עמו לירושלים. שנית, מחפש היה מסיבות שבהן יהיה עליו לסלות. אם ראה איש מתנוול היה מניח יד על שכמו ומדבר קצרות ורפזות בגנות החטא. לכמה מן העלובים החל לקרוא בשם: אחי. אל סוסתו מיסטראל היה נחרד מדי־פעם, משקה אותה מים מתוך כפות ידיו וסורק אותה באצבעותיו. פעם אחת אסף את כולם אל הקפילה ההרוסה, ערך כעין מִסָּה, אימץ את קלוד עקום־כתף לבן על־פי חוקי הכנסיה, לולא עצר בו קלוד היה ממשיך ומאמץ עוד מבין הנוכחים. אם לפי מראה־פניו, חולה היה. אם לפי כוחות־הגוף, חזק היה מכל אדם אחר לרבות האחים הקלטים. עלה על דעתו להקים איזו בימה בקצה הקאפילה, כמה ימים מטלטל היה אבנים ומסע לוחות־מרצפת כבדים, אחרי־כך חדל פתאום והיה מפציר באנשים הנבערים ביותר שילמדו את הלשון הרומית ויחדלו כליל מדבר בשפות היהודי־יות. פעם אחת כרע על ברכיו, הסיר את כותנתו וחבש בה את רגלו של בכור האחים הקלטים, מעשה שהצריך פירוש מפני שהרגל לא היתה פצועה כלל אף כי, כמובן, בלתי־רוחצה היתה.

זקוק היה לקירבתו המתמדת של עקום־כתף. תחילה הפציר בקלוד שיספר באזניו דברים מתוך ספרי חכמת הקדמונים, לאחר זמן מתעורר היה בבהלה משנתו ומזעיק את קלוד, אחר־כך לא יכול היה להירדם בלי שינוח ראשו על ברכי קלוד. עקום־כתף כדרכו היה מרבה דברים, ומפני שלא נגער היה מרבה עוד למעלה מכפי דרכו. מיום ליום היתה הסמכות עוברת מידי האדון לידי המאומץ וכבר היה בכוחו להרעיב או להצליף על דעת עצמו כאוות־נפשו. וברשומותיו כתוב: "האדר־מה, האנשים, השלג, הייסורים, המוות, כולם רק משל והנמשל הוא מלכות־השמיים אליה הולך אני בלי לפנות ימין ושמאל כי אם בקו ישר ובשמחת־הרוח".

ואחר פסקו השלגים. שוב נפלו ונפלו גשמי־החורף יום ולילה, קילוחים גסים, שוממים, ללא הפוגה. מעטה השלג החל להתמוסס במקומות הגבוהים. בוץ סמיך כיסה את פני הארץ. הקור הפך להיות לח יותר, כפֹּר רקוב, ארסי. פה־ישם נחשפו לעין סימני הדרך המתפתלת בין הגבעות. טובענית היתה הדרך. אפילו ברגעי ייאוש אי־אפשר היה לחשוב על חידוש המסע.

בתוך חורבות המנזר התמעט מלאי הצידה והלך. פעמים אחדות נשלפו סכינים בשעת חלוקת מנות־המזון המעופשות. פרצה גם מחלה בויה שגרמה לכולם השפלה ועינוי ללא־נשוא.

לילה אחד התגנבה פנימה להקת זאבים מטורפים מרעב. חרישיים זרמו הזאבים בחושך בפיתולי המסדרונות, חדרו אל המרתפים, בשיניהם קרעו חיים את בשר אחרוני סוסינו. לולא עורר ריח הזאבים את שלושת האחים הקלטים מתרדמתם צפויים היינו לכל רע. האנשים הקלטים קפצו על רגליהם והסתערו על חיות־הטרף האלו ברומה, באבוקה, בצעקה, בסכין ובאבן. לאור האש מזוֹאֶבֶת היתה גם ארשת פני האנשים.

אחרי המקרה הזה העמיד קלוד עקום־כתף משמרת־לילה. האנשים היו מתכנסים מדי־ערב להירדם בתוך מעגל של רמץ מדורה לוחשת. השומרים עצרו בעד זאבים מלחזור ולהתגנב פנימה, אך לא יכלו לעצור בעד ביעוטי היללה הנישאת בלילה ברוח ונוקבת עד תחתית הנפש. והנפש היתה מתכווצת ומשיבה יבבה פנימית. פעם, בבוקר, הבחינו מרחוק בדמות כהה מתנועעת הרחק באופק השלג. איזה הלך בודד הולך ועובר היה, זקוף מאוד ואטי, מגשש דרכו, איש גבוה עטוף גלימה שחורה ומסתיר ראשו בברדס שחור. מסתגף תועה היה זה, או אחד מן הנזירים המשוטטים. על צעקתנו לא השיבה הדמות ולא שברה את קו דרכה. עובר היה הזר על פנינו וחותר לאט בשלג הרך אל עבר האופק הנגדי. אולי חירש היה או אסור בנדר־שתיקה. מלבדו לא נראתה צורת אדם כל ימי החורף.

הקור גבר יותר מתמיד, מתמתח עד קצה גבול כוחותיו. אבעבועות של כפֹּר כיסו את בשר האנשים. שלושה סוסים שניצלו משיני הזאבים מתו ביום אחד. בשרם נאכל מבוש־למחצה מפני שכמעט לא נותר עוד במה להסיק את האש. והיתה נרגנות גואה והולכת, מתקמרת, מתאפקת עדיין אך חורשת־רעה. עבדים

דלוקי־עינים היו מסתודדים במקומות נמוכים. אם עבר על פניהם קלוד עקום־כתף היו משתתקים פתאום או נחפזים לגלגל את הקוביה. בחושך בלילה התהלך לחש.

באחד הימים חירף אנדריאס אלווארו את נפשו וטיפס אל ראש הצריח המתפורר. הוא הצליח לתקן את הפעמונים הגדולים במרומי הצריח ולחבר אליהם חבל חדש. מאמין היה בכוח הפעמונים לגרש את רוח הטומאה ולהפוך לטובה את לבבות האנשים. אבל כאשר החליק אנדריאס וירד מן המגדל ומשך בתבל בקעו פתאום צלילים מרוסקים, חולים, מקפיאי־דם. ומכל פינות המנזר ההרוס פרצו ועלו גלי ההד, צרודים, נטולי־חסד.

ובכן, הירפו מן הפעמונים וציוו על האיש המנגן אנדריאס אלווארו לנגן הרבה כדי להשתיק את איושת הדומיה.

אנדריאס ידע לנגן עד כלות הנפש. כלטיפה נגעה המנגינה בשומעים. דבר־מה זע והפשיר בהם. לאור האש נראה מעגל פנים אפלים־למחצה, גלמיים, שעירים, מוארים קדורנית בהיבהובי האש. עם עלות הצלילים היה משהו מתרגש סביב השפתים המתבקעות, מעין התכווצות או רעידה חולפת. הרוך היה כמעט למעלה מכוח התאפקותם. בדומה לאבן קרושה בקרומי הקרח, מגע חמימות קלה ביותר עלול לפוצץ אבנים כאלה. אנדריאס אלווארו הבעיר בהם איזה צימאון, אולי געגועים אטומים. לפתע היה מישהו בתוך מעגל השומעים פותח וצועק כאיש מפולח. כך יצעק פצוע המתעורר מן העילפון ומתודע פתאום בבתי־אחת אל הכאב.

פשוטות היו המנגינות, מן המתהלכות בכפרים בקיץ, ואנדריאס פתח כפעם־בפעם בשיר־זמר נמוך וחס, מאשר רגילות האיכרות לשיר בדמֶותן כי אין להן שומע. והיו אחרים אשר נוספו אל אנדריאס ושרו אתו כאילו חייהם נפתחים בשירם. גם גיום די־טורון נצבט פתאום. איש פְּבָה זה הרכיץ את סנטרו אל חוזה וכמו עבר בו אור אחרון. הוא זכר את האשה, את אשתו, לא את הגבירה לואיזה מבֶּמוֹן שמתה עליו הקיץ במחלת־הנופלים כי אם את הראשונה, אנה־מריה. ילדה היתה כאשר הביאו אותה ונתנו אותה בידו, וגם הוא עדיין נער היה. יפה וחרישית ראה אותה עומדת במבוא הבית, הוא מביט בה והיא מביטה למטה, אל נעליה או אל מרצפות הבית. וזוכר היה באור־הידמדומים הזה איך לקח את ידה והוליך אותה אל הנחלה, אל הבוסתנים והכרמים והמרעה, עד היער, כאשר נהגו אבותיו להוביל את הכלות בבואן. וזכר היה את שמלתה בצבע ההרדוף, את תמחוֹן עיניה, את גלי הפחד הרצים על חלקת עורה כמו סייחה שקטה. וזכר היה את שתיקתה הנמשכת, את שתיקתו שלו, את רינת הציפרים, לטיפת אורות־השקיעה בצמרות. פריחת הבוסת־נים וריחם, אביב שהיה, שלוות הנחלים הנפתחים אל ריחות הלילה. אנה־מריה הלכה אחריו דמומה והוא הירפה מידה כי היה רועד. ואחר־כך, נסער כולו, התאוה פתאום להצחיק אותה ופרץ עליה בקולות סוסים וביללת שועלים וירד על ארבעור תיו וחיקה את היחמור הבורח ואת הדוב הרודף ולפתע הפיל עצמו מגובה הסלע

ונגעה בקצה אצבעה בראשו והוא, כלב רטוב ומתרפס, חיפך פניו בידה. כאשר הגיע שפתיו אל אצבעותיה בא הדבר ואנה־מריה אמרה לו אתה אתה אתה. גיום די־טורון עצם את שתי עיניו והיה מביט באיש המנגן אנדריאס אלוארוז בעיניים עצומות. נפשו אמרה לו כי המקום הזה זר וגם ירושלים איננה בקצה ההליכה הזאת כי אם בהליכה אחרת, לא הליכה, לא עיר־האלוהים, והרי גם אפשר הדבר שאנדריאס הוא היהודי המסתתר, ואולי לא אנדריאס כי אם הוא עצמו כי מה־צלולה היא האמת ורק העינים עיורות הן, הלא האש איננה אש והשלג איננו שלג והאבן היא מחשבה הרוח היא יין היין שתיקה התפילה אצבעות הכאב גשר והמוות הוא הביתה הוא הנגיעה הוא שיר הפעמונים החם אתה אתה אתה.

ובחויץ, מול המנגינה שניגן אנדריאס, היו השלג והייאוש שוב יורדים לאטם ומכסים הכל בנשיקת־רוח אשר לא תאומן. כך אירע הדבר שהאדון גיום די־טורון הפסיק את המנגינה ואמר:

“קלוד, האיש המנגן הזה איננו אחד מאתנו”.

קלוד אמר:

“אבי, הלא אתה הכרת את אנדריאס מנעוריו, הלא גם סבו היה משעשע אותך בילדותך”.

האדון אמר:

“קלוד, מדוע אתה מתאמץ להסתיר מפני את היהודי הזה, הוא רודף אותנו ובגללו אנחנו אבודים”.

אנדריאס אמר:

“אדוני”.

והאדון, מהורהר מאד, כמו מרחוק, אמר בצער:

“אנדריאס, אתה יקרת לי, יהודי אהוב מאוד אתה אנדריאס, ועלי להרוג אותך כדי שתמות”.

אנדריאס אלוארוז לא התחנן על חייו כי אם הצטנף, ראשו בין ברכיו, לא זע. והאדון קם ולקח את הרומח ועמד ליד אנדריאס, נשען על הרומח ועיניו עצומות, מהרהר או מהסס היה, נשען עוד על הרומח, אנחה יצאה מגרונו, נשען בחזקה, הרומח עובר בבשרו, וכמו נאסף אל בין זרועות לא־נראות התמוטט האיש ודמם.

אחרי מותו של האדון אירעו עוד שתי בריחות אל השלג. רבים מן העבדים נעלמו ולקחו עמם את מעט הצידה הנותרת. קלוד עקום־כתף, מנהיגם של תשעה נוסעי־צלב, ביד רועדת, עיניו בוערות מתוך זקנו המטונף בריר, כתב: “הנס מתעכב. עד־עפר משפילים את קלוד עד קרקעית המצולה מנסים את קלוד הקדוש, אבל בקצה הסחי זוהר אור ואני הולך ובא הולך ומגיע אליו להודיך בו עד כלות הבשר”.

אימת הלילות האחרונים. פני אנשים ששיניהם נרקבות ושפתיהם מתפוררות בקור. לאור הלילה הלבנינו כגולגלות מתיים. הצעקה. הצחוק. מתבהמים היו, נושכים בשיניהם את בשרם, כורעים על ברכיים גרומות לסגוד לברקים המבליחים בלילה. והמראות המדומים. תהלוכה שקופה היתה חולפת מעליהם בגובה מועט, רוחפת מקצווי המרחקים הקפואים, צורות־רפאים חירות.

בלילה האחרון היה אות. מבעד לפרצות הגג נראתה איזו התבהרות קלה. כוכבים קלושים היבהבו בין קרעי עננים אפלים, ומעבר לכוכבים היתה הילה. וכך, לבסוף, ללא סוסים, בלי בגד וצידה, ללא נשים וללא יין, הקור קורע את עורם מעל רגליהם היחפות, לקום וללכת לירושלים. הן מראש כך חייבים היו לצאת לדרך.

תשע צלליות מטולטלות, עקום־כתף משתרך בראש, אנדריאס, שלושת האחים, ארבעה עבדים שדעתם נטרפה מכבר, בתוך השדות הצחורים מקצה האופק עד קצה האופק, ללכת על־פני האדמה הלבנה ולמרגלות השמים הלבנים, הרחק. לא אל ביתם לשוב, ארצות־האדם נשכחו מלבם. גם לא לירושלים שהיא אהבה צרופה ואיננה מקום. הולכים ופושטים את גופם, הולכים הלוך־וּוּך, אל לב רינת הפעמונים והלאה אל שיר המלאכים ועוד הלאה, משאירים את בשרם הנמאס וזורמים פנימה, קילוח לבן על־פני יריעה לבנה, התכוונות מופשטת, אָד נמוג, אולי מנוחה.

אהרן קונום: כון הנוחזור "אנוריקה"

1

מְרַכְבָּה רְתוּמָה לְסוּסִים מְקַשְׁטִים
מְסִיעָה זוג צְעִיר
אֶל הַמָּאָה ה־19.
כִּיּוֹם רֵאשׁוֹן עֲשֶׂר־אֲלָפִים זוגות
אוֹפְנִים מְכַל הַגִּילִים
כּוֹבְשִׁים אֶת מְסֻלּוּי הָאוֹטוֹסְטְרָאדָה.
בְּאֶפְרַיִל חוֹגְגִים אֶת הָאָבִיב
סְטוּדֵנְטִים צְעִירִים,
שְׂיֹדְעִים מֵה זֹאת אֶהְבָּה.
בְּחֶרֶף הַשְּׁלֵג מְפְרִיעַ
לְסִנְאִים, אֲבָל הַזְקֵנִים
מְחַקְקִים לָהֶם פְּרוֹרֵי־לֶחֶם.

וְגַם Sandy בַּת ה־15,

כְּשֶׁהִלְכָה לְבַקֵּר
בְּגִן־הַחַיּוֹת, סָרָה לְבֵית־הַשְּׂמוּשׁ
לְהִיטִיב אֶת שְׁעָרָה הָאֲדָמָדָם
מִלְּהַמְרָאָה.

בְּבוֹאָתָהּ רְעֵדָה כְּבַתּוֹךְ מִים,
וּפְנִיָּהּ לֹא הָיוּ לָהּ עוֹד.
שְׂבוּעַ אָרֶב שָׁם הַמְטָרָף.
הוּא הֶחְלִיט לְרִצַּח
צְעִירָה. וְיָפָה.

דְּמִיָּה שֶׁל Sandy נְכוּוּ בְּמַהִירוֹת
אֶל הַבֵּיּוֹב. שְׁהָרִי גַם בְּלִילָה
הַקּוֹדֵם נִשְׁדָּד שָׁם מִיִּשְׁהוּ
וְחִבְרָתוֹ נֶאֱנָסָה חֲמֵשׁ
פְּעֵמִים.

חֲנֹה נְטָשָׁה אֶת הַ"רוֹלֵס רוֹיִס" הַשְּׁחוּר
וְיִצְאָה לְטִיל incognito
לְאֶרֶץ הַשְּׂדֵרָה הַתְּמִישִׁית.
אֲלָפֵי־עֵינֵי־נְחֹשׁ
שׂוֹפֹת בַּחֲלֻפָּה,
וְהִיא קְנָתָה מְעִיל־פְּרוּהַ שֶׁל מִינֵק
ב־5499 דוֹלָר,
קְנָתָה עֲנֻק־יְהוּלָמִים בְּטִיפָאנִי
ב־20,199,
וְגַם פְּרָטִיס טִיסָה סְבִיב־הָעוֹלָם
קְנָתָה בְּכַף וְכַף.

"לוֹ זְמַן לָנוּ דִי, וּמְרַחֵב", הִרְהָרָה בְּצַעַר.

לְבִסּוֹף נְתִישְׁבָה בְּקַפָּה
וְלִקְקָה אֵט אֵט שְׁנֵי תַפּוּחִי
גְּלִידָה חַיִּים
וְדַעַת עִם אֲנָנִס.

אָדָם נִשְׂאָר לִישִׁבָה חֲשׂוּבָה
עִם חֲמֵשׁ כְּתַבְנִיּוֹת
שֶׁלֶשׁ נְקַבְנִיּוֹת
וּמְזַכְרָתוֹ הָאִישִׁית.

2

יֵשׁ שָׁם עֲצִים אֲמִתִּיִּים
וְאֲגָמִים אֲמִתִּיִּים
וּבְנֵי־אָדָם לְרֹב.

עם נְעוּרוֹת שְׁאֵף הַן
רוצות רק
לְשִׁיר, לְרִקְדָה, לְשִׁכּוּב
עם נְעָרִים.

יש לך הצעה אחרת?

4

מבט אחרון

מבט אחרון
מעל ה"אמפיר סטיט".
המבט למטה
הוא כבר מעבר לסחרחרת,
וההמולה האנושית
אינה מגעת.
אבל יער הצריחים פורח
בצבעי פלדה ובלי כנפים.
"כח ועצמה אל הבו לי הבו".
להוסיף קומה ועוד קומה
ולתשקיף לבסוף אל העולם הפתוח
מן הגבה שמעבר לסחרחרת.

מלמטה איש אינו נושא עיניו למעלה.
סחרחרת הפוכה.
זה שבראש המגדל
הוא תמיד לבדו.

כשכל זה רק תמונה.
או שקופית על הקיר.
או זכרון בזהיר.
אתה מתרוקן משנותיך האחרונות
ומוסיף קומה אחת
אל הגבה שמעבר לסחרחרת.

3

Village ה

קדם-כל שער:
אלפי פרחות שער.
יער אדיר, סבוך, שבו אפשר
ללקט בעמל רב.
עינים.

על אינו ערוה חדשה מכסה
כל-יער השער הזה?

אחר-כך גיטרות.
אין יער של שער, שאין בו
גיטרה.
הצליל המחשמל מכון לא אל האזנים,
אלא למערכת-העור העוטפת
את איברינו המסתרים.

יש מה להסתיר?

ולבסוף סמים.
הם לוקחים אותך מהעולם הזה
אל כהל וסגול ואורנג'.
כמקום המרבעים השתלטניים—
עגל וסגלגל וגלי, כמו כל
החמוקים שחמקו להם
בחלונותינו האחרונים.

זה לא בריא. זה נכון.
על כן.
אבל בעקר—חגיגת הנעורים
שרוצים להנציח את עצמם.
לשיר, לרקד, לשכב

אנאטולי קוזניצוב: הניצב

עלבו בו באיליה איליץ. היה זה בערב, במערכה השלישית. לבוש מדי-משרת ארגמניים מפוספסים, עם קישוטי-זהב, ולרגליו גרביים לבנות וסנדלים בעלי אבזם, צריך היה איליה איליץ' לצעוד על-פני הבמה ולהגיש לרקדניות גביעים מוזהבים, עשויים נייר מוקשה. רק זאת בלבד.

הוא עמד בשלנה והחזיק מגש ליד מעבר-הקלעים מספר שנים, והמתין לצליל החליל בנגינת התזמורת—זה היה האות. המעבר היה שלו; תמיד עמד בו.

את תפקיד הנסיך מילא הרקדן הראשי של הבאלט, ואלנטין בורוז'ק. משסיים את קפיצותיו המרהיבות, משולהב ושיפור כלשהו ממחיאיות-הכפיים, התעופף בסוף קפיצתו האחרונה וצנח בטעות היישר אל המעבר השני, על איליה איליץ'.

הנסיך היה לבוש חזייה צחורה מביקה וסריג לבן, צמוד לגוף. לראשו היתה פאה-נכרית בהירה ופניו היו מאופרים מאד בלבן ואדום. הוא היה אזורירי ונשי, אולם באיליה איליץ' הלם כפגז-תותח.

הזקן קרס תחתיו. הגביעים זינקו כמתח מוזהב ונפזרו כאפונים מלוא הבימה. גל צחוק עבר באולם.

"מ-מגיע לך, מ-מנוול...!", גידף הנסיך, והוסיף משהו חריף יותר, שכן הוא שטעה, אולם ב-נרגע זרח על פניו חיוך בימתי מסנוור והוא צעד בצעד באלט קליל להחוות את קידותיו.

ואותה שעה הסתער סגן-הבימאי על איליה איליץ', ואחריו מיהר-נזעק למקום מנהל-הבימה: "כמה פעמים אמרתי שהעומדים בצד לא ימתינו ליד הקלעים! מה שם-משפחתך?" והוא רשם אותו על פיסת-נייר.

איליה איליץ' לא היה מן הממתנינים בצד. הרי הגיע תורו לצאת אל הבימה. והמנהל יכול לפנות אליו לא בלשון-יחיד. צעיר היה ממנו בעשרים-וחמש שנה. הרקדן הראשי ואלנטין בורוז'ק לא היה צריך לזנק אל מעבר-הקלעים הצר מספר שנים.

הוא תמיד יצא מן הבמה במעבר מספר חמש, ועתה פשוט לא הצליח לדלג עדין. אך לא עת הירחורים בוטות כאלו היתה זו לאיליה איליץ'. בוריוזות הודחל על ארבעותיו בין מלבושי הבאלרינות המעומלנים, ובזמן שסגן-הבימאי ומנהל-הבמה שקעו בריב-שפתיים ליקט את כל הגביעים במיומנות ונעלם, בעוררו פרץ צחוק חדש באולם.

מנהל-הבימה מרט שערותיו. דווקא היום הגיעה מן ההנהלה תביעה שלא יהיו שיבושים בהצגה. שכן באולם נכח אורח חשוב מחוץ-לארץ.

אולם הנה ציפצף סוף-סוף מן הדות קול החליל לאות. הרעים ה"פ'ורטה", המשרתים

החלו לפסוע עם מגשיהם, ולמנהל לא היתה ברירה אלא להדוף את איליה איליץ' שוב אל הבימה.

בתפקידי משרתים, להוציא שחקנים ספורים מן המנין, הועסקו סטודנטים מתאימים. אחד מאלה שלא-מן-המנין הזדרז ועבר לאורך שורת הבאלרינות של איליה איליץ' והגיש להן את גביעיו שלו וכך, משהגיע איליה איליץ' למקום, לא נותרו עוד נזק-קול לגביעים.

עתה נכשל שנית, כשלון גורלי. הוא לא יכול לחזור לאחור ובידו מגש מלא, שהרי זה דבר לא-טבעי, ומנקודת-מבט של משרת-מגוחך. לכן חצה את הבימה כולה, וכאשר זרקה להקת הבאלרינות במחנות אולם עתיקת-ימים את גביעי-הנייר המזוה-בים הללו מעלה, לחיי הנסיך והנסיכה, עדיין התלבט איליה איליץ' המיוזע והאומלל לפני שורות הרקדניות, בלי שיציע אף לאחת מהן את הגביעים שאין דורש להם. לבסוף ניחש כי עליו לסגת. נבוך, מגש מלא בידיו, צעד אל מעבר לקלעים ונוכח לדעת כי שם כבר הבשילה שערוריה.

הבאלט-מייסטר הראשי, בכבודו-ובעצמו, זה אלוהים בדמות אדם, כבר עסק בצליבתו של ראש מחלקת הניצבים. כל שאר ראשי-המחלקות עמדו סביב וסיפקו למנהל את הביטויים הדרושים. מנהל מחלקת הניצבים הניד ראשו, אשם: "אני מודה... עוד היום אומין... לאסיפה כללית... נדון...!" הוא נעץ מבט-נץ באיליה איליץ' והלה הבין את משמעותו וברג-ברגע נמוג כעשן.

2

מעברם השני של הקלעים אין הבאלט נראה כמו מאולם-הצופים. זוהי עבודה מפרכת, מורטת-עצבים ומטרפת למדי של אנשי צוותים רבים.

באפלולית, בין יריעות מאובקות וערימות תפאורה מוטלות על הרצפה, התרוצצו דאוגים אנשי האבורים, המלבישים והניצבים. באלרינות עצבניות ומתקוטטות פישפשו במגירת השרף. המנהל התרוצץ מבוהל והכריז: "המלכה ליציאה! איפה המלכה, שתלך לעוזאל?" אנשי-התאורה משכו בעצלתיים בכבילים, שהכל נתקלו ונכשלו בהם. הסולנים, "חבריו של הנסיך", יצחקו בקול ליד מנופי-התפאורה וסיפרו בדיחות אחרונות. הבאלרינה הראשית קיללה היסטורית את המלבישה שלה בגלל תפר שנפרם. מכונאים הפעילו בקפידה את המנופים של לוח-המפסקים. מנועים זימוזמו וקורות חרקו. הרקדנים שחזרו מן הבימה הזילו זיעה כמים וסיפגו את פניהם העייפים בנייר-טואלט וניגבו אותם במגבות. היחידים שהשתעממו היו, ככל הנראה, מכבי-האש הלא-חברתיים.

בפתח המואר שעל הבימה התמקדו, מעשה-פלא כל המאמצים. שם התרחש הקסם המופלא של האמנות. ואילו מעבר לבימה מזה פעם והתנשם אולם-הצופים מחומש-המישורים כיצור שעיר בן אלף פרצופים, שבא לחזות דווקא בקסמים אלה. הוא נרגש וחווה את הקטעים שנשתרגו היטב בחזרות, וכחתף נשתלהב למראה אשד

הקפיצות והסיבובים המסנוורים של הבאלרינה הראשית, ולא היה לו צורך כלל לראות את הזיעה אשר אותו רגע קלחה ממנה כולה. איליה איליץ', שהתגבר בהצלחה על ערבוביית העמודים והכפילים, הביא אל מחסן האביזרים את מגשו טעון הגביעים המוזהבים. כל יציאותיו אל הבימה והתיצבויותיו בכתם המואר באו אל קצן, לפחות היום.

שם, בדות, נתהדהדה נעימה טראגית, הכתם נתעמם, המכשף המרושע גרר אחריו את הנסיכה, ועוד מערכה שלמה נועדה למאבק הטוב והרע, אולם בזו לא נטלו הניצבים חבל.

אחר שהחזיר את החפצים, נכנס איליה איליץ' לחדר-הרחצה הקטנטן והמחניק שפיזור האפיר מרוב שנים, הסיט את הברית, פשט חולצתו ומישמש בצלעותיו. זמן רב מישמש, וביסודיות. נדמה היה לו כי בזמן שנחבל בשבר אצלו משהו. אבל הצלעות היו שלמות, והוא נרגע.

הוא לא חש כל חשק מיוחד לעלות מיד לקומה החמישית, לחדר-ההלבשה של הניצבים. הוא ידע כי בגרם-המדרגות ארבו אותה שעה ספרי התיאטרון, הנוטלים את פיאות הניצבים. סיבתו של נוהל זה היתה בכך שאי-פעם שם מישחו בכליו פיא-הנכרית, ולפיכך נקבע בהוראה כי מספרת הניצבים היתה אחראית לחלוקת הפיאות לפי רשימה ותאספם מיד עם תום ההצגה. בעיני איליה איליץ' נראה נוהל זה משפיל, והוא, שכל חייו עברו בתיאטרון, עשה כל תמרון אפשרי לחמוק ממנו. חוץ מזה, למעלה המתין לו, בלי ספק, המנהל הזועם של מחלקת-הניצבים. מן התברר נה היה להניח לו להירגע. ואיליה איליץ', שביקש להרוויח זמן, שם פניו אל המזנון. מזנון השחקנים נמצא במרתף חשוך-למחצה, חסר חלונות. משום-מה היו כל חדרי-השירותים, המסדרונות והמעברים שמאחרי הבימה מוארים שלא-כהלכה, ואיש לא התפלא על כך. כך היה בתיאטרון הזה מדורי-דורות: בשביל הצופים—ארד, אור, ברק, ומאחרי הקלעים—השד-יודע.

התחילה ההפסקה, ובמזנון הצטופפו אנשים רבים. על הדלפק צר תור: באלרינות בחצאיות מרשרשות, נשי-חצר בקרינולינות, פאזים, נגני-תזמורת, ובקצה עמדה המלכה האלמנה בכבודה-ובעצמה—הרכלנית המרושעת מאריה פוליקארפובנה שפאק. לפי רשימת הצוות נמנתה עם אותה מחלקת-ניצבים שאליה השתייך גם איליה איליץ'. אולם לה שילמו תוספת, שכן היא היתה ניצבת-סולנית שבדרך-כלל גילמה בהדר דמויות מלכותיות. מכל הניצבים נכחה רק היא לבדה בחזרות הראשיות ושמה אפילו נדפס במודעות, אף שבעצם הצטמצמה כל עבודתה בישיבה על כס-מלכות, תוך כדי גיענוע ראש, כלומר מלאכה שאינה מסובכת יותר מתפקיד של משרת, או של איזה כושי המנפנף במניפה.

איליה איליץ' עמד בתור מאחרי המלכה והמתין זמן רב מאד, שכן מן הצד ניגשו לדלפק פעם המאפרת של הבאלרינה הראשית, פעם ראש המינהלה ופעם המזכירה, וכל אלה הושיטו כסף מעל לראשים. המזנונאית המנוסה התמצאה היטב וידעה ממי יש לקחת כסף מעל לראשים, ומי יכול לחכות.

תקוף צמאון בלתי-נסבל, ומה-גם שלא נרגע עדיין מן העלבון שעלבו בו, נתעורר איליה איליץ' וכמו לראשונה, הבחין באי-צדק זה. הוא אמנם התרתח לאטו, התבונן ושתק, אולם כאשר ניגש הרקדן הראשי ואלנטין בורניך בהילוך רקדני ופנה הצדה, בהושיטו רובל מול אפה של המלכה, אמר איליה איליץ', רועד כולו, בקול רם:

"אל תמכרי בלי תור!"

"אני צריך לצאת מיד אל הבימה", הסביר הרקדן הראשי. "גם אחרים צריכים לצאת. הנה, מאריה פוליקארפובנה, למשל", החזיר איליה איליץ', "אתה צריך להתבייש. הרי אתה גער, ואתה תוחב את שרוולייך אל תוך אפה של אשה".

הרקדן הראשי בורניך הופתע, מאד הופתע, הופתע עד כדי שרק נתן בו באיליה איליץ' מבט-פליאה שכזה—מלמעלה למטה—כאילו איזה זבוב שזחל על שרוולו דיקלם פסוק משל הגל.

"אולי לך מותר לדחוף אנשים ליד הקלעים", אמר איליה איליץ', על סף היסטריה, "אבל כל האנשים שווים. כאן יש תור. סוף כל סוף זה מרגיז, ו... ו..."

אולם התור שתק, והמזנונאית נטלה את הרובל של הרקדן הראשי, בלי שים לב לידו המושטת לשווא של איליה איליץ'. הרקדן הראשי קיבל מיץ-ענבים וכריך, לא נטל עודף, והתרחק בשכחו כליל את איליה איליץ'.

כל העומדים בתור הוסיפו לשתוק. לפי שתיקה זו הבין איליה איליץ' כי דרך התנהגותו אין לה תומכים, ומוטב לומר—שוללים אותה. אם עד כה לא הוציא איש הגה מפיו, שמא כך צריך להיות, כך חייב להיות, וכך טבעי? ומי שמוציא הגה אינו אלא נוגע בדבר שמן הראוי לא לגעת בו; מגוחך, כמו תעשה פומבי לוויודוי? אחר שקיבל ספל בירה נדחק איליה איליץ' מרוב צער אל הפינה האפלה ביותר. באותו מקום, ליד שולחנות צולע, סיים את שתיית הקפה בישיגד זקן כמוהו, נגן-האפוב פאשה פלאטונוב.

לאיליה איליץ' שוב לא הציק הצמא. הבירה לא עוררה בו חשק. הוא רצה למות מהר ככל האפשר. החיים נראו לו אדישים בהחלט. הוא הרגיש איך לבסוף נלאה מהם.

"הטרומבון הפליט במערכה השלישית טון שכזה", אמר פלאטונוב, וירק בתיעוב משקע שחדר לפיו, "המנצח נתן קפיצה הגונה. שמעת?"

"לא", אמר איליה איליץ'.

"ועוד איך. חשבתי שברחוב שמעו! זה היה הטפיל צ'ורטקוב. המנצח ינזוף בו, אני מוכן להתערב... לא שווה יריקה, אל תתרגש. ולכל-הרוחות, עם איזה זבלגן דיברת? עזוב! הם—ראשיים. הם חיים בספירות הגבוהות של האמנות, והאמנות תלויה על רגלם השמאלית, וכאלה יידחקו בתור? חשוב בעצמך".

"אצלנו כולם שווים!" אמר איליה איליץ', נסער.

"שווים שווים. אבל אמור לי, בטובך, כמה אתה מקבל וכמה מקבל הוא?"

"איזו חשיבות יש לכך?"

"כזאת. אתה נוסע הביתה בחשמלית—הוא במכונית פרטית. מפני שהוא עושה שש־עשרה קפיצות—והאולם מתיפח. אתה הרי אינך עושה זאת. אתה מחלק את הגביעים שלך שעל המגש—ושלום—ולהתראות. למה אתה מתחמם כל־כך?"

"הוא היום הכשיל אותי והפיל אותי", השיב איליה איליץ.

"אה... זה גרוע עוד יותר לגביך", העיר פלאטונוב פילוסופית. "אתה אל תעמוד בדרכו של הרקדן הראשי".

הוא ניקה בשקדנות את מדי־הנגן השחורים שלו ופנה אל הדות של התזמורת. איליה איליץ ניסה לשותות את הבירה. היא היתה דלילה עד כדי הונאה. בתוך־תוכו נצבט בו משהו במרירות.

אל השולחן ישבו שלש באלרינות צעירות בתלבשות. ובלי שים לב לזקן, צייצו על השערוריה שהקימה הרקדנית הראשית ואסילייבה בהנהלה כאשר נודע לה שאת תפקיד אוורורה נותנים לגרבנייבה הצעירה.

הבאלרינות הצעירות היו בעד גרבנייבה הצעירה, מתוך שהעריכו בצדק כי הראשית הזדקנה, והן צדקו אלף פעם, ורק לא עלה בדעתן שגם הן עצמן תזדקנה. ואילו איליה איליץ עבד בתיאטרון זמן כה רב עד שעדיין זכר את הרקדנית הראשית יגורקינה, שאותה נשא הקהל על כפיים. באותה עת באה ואסילייבה הצעירה מבית־הספר לבאלט וקיבלה את תפקיד אודטה... אין איש יודע להיכן נעלמה יגורקינה. אפשר שהיא מלמדת במקום כלשהו, בחוג למחול במועדון מסילאים, ואפשר שהיא נשואה ומזדקנת בשלנה. בבאלט, כבשום מקום אחר, יורדים חישי־מהר מן הבימה. בייחוד הרקדניות והרקדנים הראשיים: הרי הם לא יישארו וימלאו תפקידי־משנה, כל שכן לא ישפילו עצמם עד גיבנות, וכך הם מתעופפים מיד—ולתמיד.

כאן לא מנע איליה איליץ מעצמו את הנאת תיאורו המוקדם של אופן ירידתו של הרקדן הראשי בורויך מן הבימה.

במזנון היה תלוי רמקול ששידר מן הבימה. החלה ההקדמה של המערכה הרביעית. איליה איליץ התכוון לצאת ושמע את קטע הסולו הקצר של האבוב, שבו הצטיין ידידו פלאטונוב. האבוב היטיב נגן וצלילו היה חודר. איליה איליץ לא נשאר כדי לשמוע יותר. זה כבר ידע את כל התכליל על־פה. גרתע איליה איליץ ונדחק אל הקיר, בהצטדדו לפני רקדנים ובאלרינות שריח איפור ופודרה נדף מהם; גם בלכתם חזרו וגילגלו בשמה של ואסילייבה.

אבל חלף זאת לא נשאר איש מן הספרים ליד המדרגות, ואיליה איליץ, כמנצח. הגיע עד לקומה החמישית בלי הסיר את פיאתו.

לתיאטרון האופרה והבאלט, כמוסד הקיים מימים־ימימה, היו עיקרים, חוקים, היס־טוריה ומסורת משלו. היה זה, כמסתבר, מבנה מסובך ורב־קומות לא מבחינה ארכי־טקטונית בלבד.

לאמיתו של דבר, היתה זו ממלכה קטנה שלמה, על רקדנים ראשיים ומשרתים, משמר בטחון ואגף-כספים, מוכרי כרטיסים, פועלים וספרים וכיוצא באלה, שכולם נחלקים בבירור לתאים שכל אחד מהם בעל הווי, אינטרסים מקצועיים וייחוד משלו. רבים מאד מבין אלה לא זכו לחזות במה שעשו הם עצמם.

הנגנים, למשל, מעודם לא ראו מופע בשלמותו אלא תמיד—מלמטה, מן הדות שלהם, ואף זה רק לגבי מחציתם—אלה שישבו קרוב יותר אל קהל הצופים. המזנונאית שמעה רק ברמקול. אנשי המספרה ראו את הבימה מאחריה. ספרני התווים נפגשו עם המוכרים בקופות רק באסיפות הכלליות. ונגר כלשהו עשוי היה לעבוד ולבנות תפאור-רות חמש-עשרה שנה בלי להכיר אף שחקן אחד. יתר על כן, בין השחקנים לבין עצמם היו תחומים משלהם.

לשחקנים העיקריים, הראשיים, היו חדרי-הלבשה פרטיים, ממש בסמוך למוצא אל הבימה—קודש-קדשים שאיליה איליץ' אף לא נחשב רשאי להציץ לתוכו. שם עמדו אגרטי-לפריחים ובקבוק-סיפון ובהם מי סודה.

בקומה השניה היו חדרי-ההלבשה של הסולנים הרגילים. שם חילקו שני בקבוקי-סיפון לכולם, ובאגרטלים לא היה צורך.

הרקדניות של להקת הבאלט (או זמרי המקלה, כאשר הוצגה אופירה) השתמשו בקומה השלישית, כשמונה אנשים ויותר בחדר, ונוסף על כך עמדו אצלם רק ספלים ובהם מים רותחים.

הקומה הרביעית עמדה לרשותם של הטכנאים מאחרי הקלעים, צוות בעל גון אריס-טוקרטי, אף כי רק יוצרי-למחצה: כאן היו המאפרים, המלבישים, אנשי המינעלים. ורק ממש מתחת לגג, בקומה החמישית, נמצא חדרי-הלבשה אחד משותף לכל הניצבים—אולם מוארך שתקרתו נמוכה, אשנביו-חרכיו צרים, וכולו ספוג תערובת ריחות של מינעלים מיוזעים, ווילין ופודרה. סגל הניצבים הלא-יומרני המה שם, התלבש, התאפר, ושתה מים מן הברז.

בעצם, לא תמיד. לצורך הצגת "מאדאם באטרפליי" הקאמרית הצנועה נדרש רק ניצב אחד, שגילם משרת בעל שמשיה, ואו היה איליה איליץ' מתאפר כיפאני בבדידות עגומה. לעומת זאת, הצגת-הענק "כלת הצאר" הצריכה כנופיה שלמה של שומרי-ראש-המלך קשוחים ולחם רובי-קשת וגרזני-מלחמה, ואז דמה סגל הניצבים לעדת שודדים.

לא, איליה איליץ' לא אכל לחם חסד. בכל הצגה היה עליו לפשוט צורה וללבוש צורה פעמים הרבה. ב"כרמן", למשל, גילם עוברי-אורח—לא-פחות מעשרה עוברי-אורח שונים—ואחר הקים עם ניצבים אחרים מהומה בזמן בריחתה של כרמן; במערכה השניה היה משרת בית-מרוח ושמע בהערצה את האריה הרברבנית של הטוריאדור, וחיש כברק מיהר מעלה כדי להתלבש כמבריה. אולם יותר מכל נשא חן בעיניו הקטע האחרון, בו מילא תפקיד של משהו-פיקאדור-משהו-מאטאדור רב-מרץ. הוא אמנם לא ירד לסוף ההגיון שבלוחמת-פרים, אבל בדרך-כלל נתנו לו שני חצים אדומי-ניצות, וגם לניצב אחר נתנו כמותם, והם נשאום על הבימה בפירוש-

זרועות. אחר-כך, לקול צעקות מפקדם, רצו והקיפו בדהרה את המסך האחורי—ושוב נשאום לאורך הבימה וחזרה-חלילה כמה פעמים, עד שנוצר רושם של אירוע המוני. וכך, לאחר שהצליח לחמוק מן הספרים, טיפס איליה איליץ' והגיע אל חדר-ההלבשה של הניצבים ונוכח לראות שגם לגבי הנעשה במקום זה היתה תחזיתו נכונה: מנהל מחלקת-הניצבים כבר לא היה שם. המלבישים לקחו עמם ערימת אפודות. הסטודנטים מיהרו להתפזר, ורק שלושה מהם ישבו במכנסיה-התעמלות ושוחחו על כדורגל. במקום עמד ריח כבד של בית-מרחץ.

לאורך הקירות נתמשכו שורות של מראות מעלות-ירוקת ליד שולחנות קטנים, שעליהם היו פזורים קופסות-איפור, ניירות, מטליות, שירי תפוחים. לפני זמן ועידן נחלץ איליה איליץ' מן התוהו הזה והשתלט באורח שרירותי על השולחן הפינתי. במפתח זעיר פתח את המנעולון והוציא ממגירתו חבילה פרטית של נייר-טואלט. זה חדשיים לא סיפקו נייר—המנהל קילל ואמר שהצריכה עלתה על המיכסה—ואיליה איליץ' בשום-פנים-ואופן לא היה מוכן לקרוע גזרי נייר-עתון. בקפידה מחה את האיפור, ותוך שהירהר במשהו משלו לא הביט בראי. את פניו ידע על-פה ומעולם לא הבהיל בשרידי איפור את מוכרי הכרטיסים בחשמליות האחרונות של הלילה.

מגירתו הקטנה היתה מסודרת-להפליא, מצופה היטב בנייר נקי, ובה עמדו משמאל מפיות הנייר, קופסת איפור, פכים קטנים, מכחולית ועיפרון; באמצע היו כריך שיבש קימעה, עם ביצי-דגים; ומימין—ספרו של פ.א. מלניקוב (פצ'רסקי), "בהרים", כרך שני, שבו קרא זה חצי שנה, כאשר היה פנוי במערכה כלשהי. ההודקקות למנעולון פרטי הסתברה גם בכך שלא רק מפיות-נייר אלא גם חומר-איפור חילקו לפי מכסות נוקשות. אותם טפילים הסרי-אחריות נשאו אותו בכיסיהם, התמרחו בו במוגזם, ולקראת סוף רבע-השנה החלו להיטפל ולבקש ואף לגנוב אותו זה מזה, וזאת לא יכול איליה איליץ' לשאת.

בקפידה הסיר מעל כתפיו את לבוש-הפסים שלו ולבש מכנסיים ומקטורן של יום-יום, ראה בראי את דמותו העייפה, התרמילים מתחת לעיניים, ופנה לצאת. אמר ליטול את הכריך וכבר אחזו בידו, אך בשקט החזירו למקומו. "קאלינובסקי בתפקיד שמאלי קיצוני—זה היה אלוהים", אמר מישוהו מן הטפיי-לים. האחרים ניענעו בראשיהם, שקועים בהירהורים.

"אלוהים הוא לא היה", אמר איליה איליץ' במזור כהווה, והכל הסתכלו בו בפליאה. הוא נעל את המגירה ויצא בלי לאמור שלום. ירד קומה אחת, אל הספרים—הללו שוחחו על המדיניות הבינלאומית ועישנו סיגריות ליד החלון. על הקירות היו תלויים צמות, תלתלים, זקנים מכל סוג, וערימות של קרקפות היו מגובבות בסל-סלות ועל כיסאות.

"הקפלטון שלי, בבקשה... רישמו", אמר איליה איליץ' באדיבות. אחד מן הספרים סימן תו ברשימה, נטל את הפיאה הנכרית, ובכוונו בדייקנות העיף אותה היישר אל תוך סלסלה.

מהסס כלשהו, החל איליה איליץ' לרדת מטה. ריקוד הבאלט, ככל הנראה, כבר נסתים, שכן מן הבימה נהרו רקדנים מיוגעים. איליה איליץ' עייף היה גם הוא, עייף עד מוות, כפי שלא אירע לו מעודו.

4

מאוחר מכפי הרגיל הגיע לביתו, פתח את הדלת בזהירות ופסע על בהונותיו, מת-אמץ לא להשמיע קול, שלא להעיר את נכדו ובתו.

במטבח היו מוכנים בשבילו, כתמיד, תפוח-אדמה קר-כקרח במחבת, קציצות של מטבח ביתי ומיקפא-פטל. על חבל היו תלויים כמקלעת חולצה, גרביים ומכ-נסיים לחות, ובקצה האחרונות התנוסס חור. איליה איליץ' קנה אותן בשבוע שעבר בכל-בו לילדים, ומחירן היה שווה משכורת של שלושה שבועות. לכן נגע בקצה החור ונאנח.

אשתו של איליה איליץ' מתה לפני עשר שנים מסרטן-ריאות. היא לא עישנה מעולם. בחסותו של איליה איליץ' נשארה בת ושנותיה שבע-עשרה—ליובה.

בערבים נמצא איליה איליץ' בתיאטרון, ובימים כמעט לא ראה את בתו, שכן עבדה בבית-חרושת לטקסטיל. היא היתה אצה לריקודים בפארק ובבית-הקצינים, נפגשה עם תלמידי-קורסים וחיפשה לה חתן, אולם לא מצאה, רק הרתה וילדה תינוק. כך היו לשלושה.

המכסה שעל המחבת התעופף ונפל ברעש על הרצפה. מדוע כל-אימת שאתה מבקש להיות במטבח בשקט מוחלט מוכרח משהו להתעופף ברעש? בהרימו את המכסה, שמט איליה איליץ' סכין. מרוב צער החווה בידו והחל לאכול את תפוח-האדמה בלי לחממו. סנטרו רעד, המזלג קירקש קלות במחבת, והוא לא חש כל טעם או ריח, רק לעס מוכנית, בלע והירהר.

את אשתו אישפזו או במכון האונקולוגי, באולם ששה-עשר, מיטה ראשונה מש-מאל. הוא ביקר, הביא דבש, תפוזים, ישב על כיסא-מתכת לבן. האשה התרגשה: "אל תיגע בשום דבר!" הוא הייך, אבל היא קבעה בעקשנות כי הסרטן מידבק. בניגוד לרופאים, סברו משום-מה הכל, כל החולים עד אחד בבנין עצום זה, כי הסרטן מידבק.

הוא ואשתו דיברו על הניתוח, על מיטאסטאזות, על שלבים ועל תקופות. בהגיון וברצינות שוחחו, ואחר בא והנה אומרים לו שגופת אשתו נמצאת בחדר-המתים. ושוב, בהגיון ובתבונה הסבירו לו כיצד לקחת, לאיזה נהלים עליו לדאוג, וליחששו בענין המכונית.

זמן רב אחרי-כן, כשהיה מתעורר בבקרים, היה עליו לשכנע את עצמו: צריך לחיות למען ליובוצ'קה. זה הועיל, והוא הרשה לעצמו לשותות ספל בירה ולהקדיש את כל השאר לה. כי לא ישוער כלל כמה דרוש לאשה צעירה בימינו כדי שתהיה מושכת. בשנות נעוריו של איליה איליץ' התרוצצו הנערות בסאראפאנים מבד תוצרת-

בית—ונשאו חן. עכשיו דרושות גרביים בארבעה-וחצי רובלים, שכעבור שבוע עקביהן נחררים—וכבר דמעות, וכבר צער. בעבר קלעו צמות והיה יפה מאד. עכשיו—תסרוקות, צבעי-שער, "סולמות", לפות, מי-חמצן... איך תוכלנה נערות מבית-הרושת לטקסטיל למצוא חתן בלי כל אלה?

אי-פעם חלמו אשתו והוא כי ליובה תצמח ותהיה באלרינה ראשית. אולם נתברר כי לה, כל־אמה, אין כל שמיעה, חוש-צב, ובכלל כשרון מיוחד כלשהו.

כשרונות בולטים—אבל הרי באלה מצטיינים אנשים נדירים! מבחינה סטאטיס-טית מורכב העולם אנשים פשוטים; לא שחקנים ראשיים, אלא ההמון הגדול של הניצבים.

כאשר עדיין הוגדרה אשתו כ"חולה מהלכת" היתה נוהגת לצאת אליו למסדרון, שבו סרגו הנשים, שיחקו בקלפים, ודנו מי יחיה וכמה. אחת ששיחקה בקלפים אמרה: "לי, בנות, נשארו שלושה שבועות—ולהתראות". ובאמת, כעבור שלושה שבועות מתה. "נו, כך צריך", נתהרהר איליה איליץ, "כל-כך פשוט אמרה, בשל-פה קלף של שמיניה: 'לי, בנות, נשארו שלושה שבועות—ולהתראות'".

הוא גילה שזמן רב הוא יושב, ראשו מורכן, מעל המחבת הריק. לשפות תה—לכך היה עייף מדי, מה-גם שלא חשק במאומה. הוא דישדש ונכנס בשקט לחדר—המיטה היתה מוצעת והשמיכה מקופלת בפניה בקפידה. הגה, זאת אי-אפשר היה לזקוף לגנותה של הבת—רשלנות. היא תמיד דאגה לדירה שתהיה נקיה ומסודרת. הם לא חיו חיי-מותרות, אך לא גרוע מאחרים. היו להם גם מקלט-ראדיו "מוסקביץ'", ישן אך קליטתו מצוינת; ומכשיר-טלביזיה "רקורד" שרכשו בתשלומים; תמונת "שיפון" של שישקין; את הכיסאות החליפו לא מכבר; בכל פינה היו כריות רקומות—ועל החלונות וילונות.

כמנהגו, בחן איליה איליץ את הנכד. זה, כמובן, היה שכוב מעל השמיכה, ידיו ורגליו פרושות לצדדים, כמו צנחן בצניחה חפשית (לא מזמן היה צילום כזה ב"הפועלת").

אחר שהשליט סדר, התפשט הזקן בחשיכה ושכב במיטה הקרה, אולם אך עצם עיניו מיד הרגיש כמין חבטה עזה עד שזינק כמעט ממיטתו. הוא נאנק מכאב בצלע, על פניו שלו פיזור גביעי-נייר מקולפים, והמנהל צוח: "מה שם-משפחתך?" מופתע ממעשה-כשפים זה, מישש איליה איליץ את צלעותיו: במקום אחד חש כאב קלוש בעת לחץ—אך אלה היו הבלים שאינם ראויים לשימת-לב. שוב עצם עיניו, גיסה למצוא תנוחה נוחה, אולם אך התנגמם וכבר התנפל עליו הרקדן הראשי ברוז'ק, ולבסוף לא ידע עוד אנה יברח, היכן עליו לעמוד, כיצד ייצא ידי חובת הכל: כשאסף את הגביעים צעקו עליו, כאשר לא נגע בהם—צעקו עוד יותר. הווה אומר, בכוונה פיזר. הוא היה אשם. כלי מלא אשמה.

הוא סבב על צידו האחר, אולם נמצא עומד בתור מפחיד וארוך שלא זו כמעט, מפני שנסיכים ופרצופים מאופרים שונים הושיטו והושיטו רובלים מעבר לראש, והתור לא מיחה, ורק העומדים בקצה לחצו ודחפו זה את זה. זה היה הדבר היחיד

שיכול התור לעשות: להידחק תוך כדי הושטת ידיים, שהמונונאית לא רצתה להבחין בהן... מחלום-בלהות זה נשטף ראשו של איליה איליץ' זיעה. הוא התעשת, קם ממיתו ופסע על־פני החדר, תחב אל תחת השמיכה את הצנחן הישן והשלן שלו, שכב, אך שוב רדפתו צרה: נאסר עליו להחזיק מגירה פרטית, כמעמיד עצמו בניגוד לכלל הסגל; אחר גמסר לחקירה על גניבת פיאה־נכרית; בתזמורת ניגן פלאטונוב טון לא־ישוער. וכל זה היה נורא כל־כך, פשוט קץ העולם.

5

בבואו לעבודה גילה איליה איליץ' את התיאטרון על מקומו, שלם לבלי נזק. אבל החלום, בכל־זאת, התגשם לעיניו. על לוח־ההודעות, שם, במקום בו תלויה רשימת החזרות והתכנסויות החוגים הפוליטיים, הוצמד בנעץ גליון־הודעות שאחד מסעיפיו הוקדש אישית לאיליה איליץ': בשל יחסו הרשלני אמש לתפקידו, פסקו לו (שם־משפחה, שם פרטי, שם אב כתובים ביד) נזיפה חמורה. איליה איליץ' נבוך וקרא את הכתוב פעמיים. "הנה, ככה זה אצלנו", אמרה מאריה פוליקארפובנה שפאק, שלא ברור היה כלל כיצד נתגלתה לפתע בצדו של איליה איליץ'. "הם עצמם עושים כאוות־נפשם, ולאיש מן השורה—נזיפה".

"נכון, אני עצמי מתפלא מאד...", אמר איליה איליץ' בקול רועד מעצמת העלבון. "על מה יש להתפלא, יקירי, על מה יש להתפלא? בחיים האלה חדלתי להתפלא. אתה מחכה לצרה שתבוא מכאן, והנה משם, מן הפינה, באים וחוטפים אותך בשק. אולם לו אני תחתך הרי לא הייתי משאירה את הדברים במצב זה. אני כבר הייתי מראה לו".

"כן, אני אלך ואסביר", אמר איליה איליץ', "איך־זה עשו זאת? אי־אפשר להבין... אין להם זכות!" "דווקא יש ויש להם", אמרה מאריה פוליקארפובנה. "אבל לא נעים. אני משתתפת בצערך".

"אני עמדתי ליד המעבר השני", אמר איליה איליץ', "והנסיך יוצא בחמישי, והנה..." "כן, כן", אמרה מאריה פוליקארפובנה, "אתה לך וספר, בלי צעקות, בשקט ובשלוה. כמובן, שום דבר לא ייצא מזה, אולם תרגיש סיפוק מוסרי".

מנהל סגל הניצבים תפס מקום ליד המחסן הזעיר בקומה החמישית, ליד המוצא אל העלייה. שם היה רבוץ כעכביש בפינתו, ומילא את הגליון של תשלום־המשכרות.

שם־משפחה מצחיק היה לו—ציצ'ניק, כשמה של ציפור־שיר יערית. וקצת היה שם זה יאה לו, שכן תמיד התעופף בתיאטרון, צוח, פה עזר, שם הפריע; רב־פרצופים

ורב-בילבול היה, והסדר בסגל-הניצבים הושג במחיר התרוצצות עצומה מלווה צעקות וגידופים, שאותם, בעצם, שכח צ'יז'יק כעבור רגע. אפשר שרק אדם כזה מסוגל היה להשתלט על כנופייה אנארכית זו של כל הסטודנטים והטפילים, ואלוהים לבדו היודע איך הצליח, בכל-זאת, להערים ולדחוף אותם מבעוד-מועד אל הבימה. נתון כבוד היה צ'יז'יק ללא סייג להנהלה, קולט ביעף כל הוראה, מרכיז ראש, מתרפס ומכרכר סביב מי שגבוה ממנו, ועם זאת כאריה שואג היה כלפי כל שפפוף לו. "מדוע לי, איני מבין, נתנו נזיפה?" שאל איליה איליץ' נרגש, בלי יכולת להשתלט על עצמו. "הלא אני תמיד עומד ליד המעבר השני. בורז'יך, במקום לצאת בחמישי..." "מה זה עסקי?" צווח צ'יז'יק, שנתמלא חמת-פתאום, כרגיל, שכן היה לו ענין עם מי שפפוף לו. "מנהל-הבימה דרש דו"ח, ואני דיוחתי. אתם רבים ואני אחד, וכל אחד בא, מדבר כאוות-נפשו, ואני צריך להאמין?" "אתה מכיר אותי", אמר איליה איליץ' בתקיפות, "כמה שנים אני עובד בתיאטרון... בלי... כתם".

צ'יז'יק הביט בו בענין, בראש מורכן. "האמת היא שאין זה מענייני ואיני יכול לעזור כלל. שם היה מנהל-הבימה, לך אליו והסבר לו. גם-כן מאורע. נזיפה!... לי יש מאה כאלו". איליה איליץ' הירהר דומם, פנה לאחור ויצא. אילו היתה בו אשמה ולו כזית היה מבליג על הנזיפה. אולם כאן נפגע הצדק היסודי. והוא הלך לחפשו. אחרי תעיות רבות במבוך התיאטרון הצליח איליה איליץ' לגלות את מנהל-הבימה בספריית-התווים. הוא עיין שם בתכליל של מחזה בן-ימינו, "פעמוני קורנווילסק", שעמדו להציגו אותו ערב. המנהל היה איש צעיר עדיין, מן הזמרים שלא הצליחו. הוא השתהה והתרוצץ זמן רב בבית-הספר למוזיקה ואחר-כך במקהלת האופירה, אולם הצליח בתחום הציבורי יותר מאשר בתחום הקולי. ומאחר שבהתרוצצו בענייני ציבור היה להנהלה לטורח, השתתף בדיונים והתרגל להיכנס דרך-חירות לחדר-המנהל, הרי גם נתנו לו תעודה וגם קיבלוהו לתיאטרון, אף שלא היה כשר כלל מבחינה קולית. אנשים מסוג זה מצויים תמיד בכל תחומי האמנות. הם מקיימים דיונים פעלתניים, מארגנים מחלקות וועדות, עומדים בראש משהו ומיצגים משהו באורח כה משכנע וקורן-סמכות עד שאין איש מתעורר לזכור את חוסר כשרונם בתחום היצירה. אולם במקרה הנוכחי שפר מזלה של האמנות. תפקידו של מנהל-הבימה הוא על טהרת הארגון ויכולת הזימרה אינה נדרשת לו. וכשהוא עוזב את המקהלה ומטפס מעלה, נמצא המנהל בגומחתו שלו: כאן הוא יכול למתוח בקורת, להורות, לתקן, ולדרוש ככל העולה על רוחו מאחרים את שהוא עצמו לא היה מסוגל לעשות. אולם כפי שקורה לאנשים המשיגים מעמד אך-ורק הודות לתסביך החמור של כושר לקוי—ולכן הם חרדים כל-כך לסמכותם—הוא מעולם לא הודה בשגיאותיו. מוכן היה יותר לפוצץ את התיאטרון יחד עם כדור-הארץ כולו מאשר להכיר כי אי-שם אין הצדק עמו.

משום כך האזין עתה להסברו המבולבל של איליה איליץ' בשימת-לב ממין זה שנדרשה אילו ביקשו הלז לסדר דירה בשביל דודתו.
 "חבר יקר", אמר, "אני מבין שאמש היתה לך אי-נעימות כשצעקו עליך. אתה יודע מה פירוש הצגה. הרי גם ממני דורשים, לא? בוא ונביט על כך באופן אובייקטיבי: בהצגה מתרחש 'חרבון'. היה 'חרבון'? היה! אתה, כן, כן, אתה וחלת לאסוף את הגביעים האלה, בידרת את הקהל, ואחר-כך שוב משהו... ואת ההוראה איש לא יבטל. זה היה מגוחך. כן. אני כתבתי דו"ח ואינני מתכוון לחזור בי ממנו. ולך יהיה לקח לפעם הבאה".

"אבל אני אינני אשם!"

"לא דווקא. יש ספק בדבר, חבר, סלח לי. להתראות!"

"אם כך, אגיש תלונה", אמר איליה איליץ'.

"בבקשה".

"הגד לי, למי יכול אני להגיש תלונה רשמית?"

"אפשר לבאלט-מייסטר, למנהל-הראשי, לשר-התרבות, לוועד-הפועל המחוזי, לאדוני-אלוהים, לישו הנוצרי", אמר מנהל-הבימה לא בלי הומור, וחזר להתעמק בתווים, משמע כבר סילק את הענין מדעתו.

הבאלט-מייסטר ניהל חזרה באולם-הבאלט הגדול. הרקדנים, לבושי בגדי-ריקוד שחורים, ישבו קבוצות-קבוצות מתחת לאדני החלונות, ובמרכז התיגעו הסולנים מיוזעיה-הפנים בקטע פא-דה-טרוֹאָה. מנהל-הבאלט צעק בריגשה:
 "סטופ! הזיות! זהו מילמול חלוש באחו. לא ידיים יש לכם אלא בית-חרושת לגפיים מלאכותיות, והרגליים שלכם נמצאות בפוזיציה מספר מאה! לאן הן מובילות אתכם, מטומטמים?!"

זה, בדרך-כלל, היה סגנון עבודתו, כאשר נמצא בתנופת יצירה. הוא היה באלט-מייסטר מוכשר, העמיד ריקודי-באלט לא-רעים, ומשום כך מוסכם היה בלי שדובר על כך בפירוש כי יש לסלוח לו, כבעל-כשרון, על כל דבר. וחשוב מפל, הוא עצמו סבר כך.

הוא עבד ברחבות, בתנופה, שם את הדגש בעיקרי-העיקרים בלי לבזבז כשרון על זוטות. והעיקר בבאלט היו לגביו פא-דה-יֵדָה ופא-דה-טרוֹאָה. את אלה ביצעו הרקדנים הראשיים והסולנים; בעצם, גם להקת הבאלט היתה משהו, כרקע, אך בכל אשר לניצבים—לא היה אלא נועץ אצבע בחזהו של צ'יז'יק ואומר:
 "את הגלמים שלך העמד משמאל ומימין, איזה חמש חתיכות".

צ'יז'יק היה חוקק בזכרונו מיד כמה והיכן ואיזה "גלמים" יש להעמיד, והבאלט-מייסטר שוב לא זכר את הניצבים. לא היה זה מן ההכרח, כמובן. בבאלט-מייסטרם אמיתיים היו נזכרים בניצבים לא אחת. אך הוא לא ידע. ואפשר ידע, אבל שכח. איליה איליץ' התגנב אל אדן החלון ובסבלנות החל להמתין לבאלט-מייסטר שיתיש לגמרי את הרקדנים ויתש הוא עצמו עד שיכריזו הפסקה. אולם הבאלט-מייסטר

היה בעל כוח-עמידה. הוא שפע "משותקים!" "מטומטמים!" ואחר כך החל להתוות את תכניתו המסובכת והחדשנית והיה מוכן להריץ את הרקדנים הלאה, אלא שאצל הרקדנית הראשית נקרעו סרטי נעל-הריקוד, וההפסקה באה מעצמה. כאשר רצו אל המתפרה להביא מחט, ניגש איליה איליץ' הססנית לעניינו. תחילה לא הבין הבאלט-מייסטר במה המדובר. הוא הסתכל, התאמץ לזכור, ובשום פנים לא יכול לברר לעצמו מה, בעצם, נדרש ממנו.

"ואלנטיין ברוז'ק דחף? אצלו זה קורה. הרי זהו באלט! אל תעמוד במקום שלא צריך. ומה אתה רוצה ממני? איזו הוראה? אה, אני צריך לבטל? ובכן, אתה יודע, עכשיו אין לי פנאי לזה. סלח לי. הי, אתם, שם, סניף בית-המשוגעים! כמה פעמים אמרתי לסגור את הדלת! לא לתת לאחרים להיכנס! נחזור על הקטע! לעמוד במקומות! להתחיל!"

איליה איליץ' לא הספיק לפתוח פיו וכבר הדפו אותו בחורים שריריים מן הרקדנים המתלמדים בקלילות אל מעבר לדלת, והבריח השתקשק. הוא השתהה שם מעט, נבוך ונדהם, ולסירוגים שמע את טפיחות הרגליים העמומות והצעקות מלאות-ההש-ראה של המאסטרו, ואחר-כך השתרך אל ההנהלה.

ההנהלה היתה עולם בפני עצמו, אולימפוס, שאם אי-פעם נכנס אליו איליה איליץ' בכלל הרי עשה זאת במבוכה וכמי שכפאף שד. דומה היה כי הפעם אין כאן כל סיבה למבוכה, ובכל-זאת...

להבדיל מחדרים אחרים בבניין, כאן היו מונחים שטיחים יפים, עמדו רהיטים מיניס-טריאליים, והכתבניות נראו ככוכבות-קולנוע. ואכן, כאן נחתכו עניינים מכריעים: תיקצוב עצמי, סדר המחזות, סיורי הופעות מחוץ-לעיר, אישור עשרות מטרים עקובים של קרשים לתפאורה, מספר המנורות בשביל תאורה חגיגית. וכי לא טבעי הדבר שניצב צנוע, הבא לכאן בעניינו הפרטי קל-הערך, יאבד את עשתונותיו? המנהל, למרבה-המזל, היה בחדרו. אולם היו אצלו אנשים, והמוזכרה הציעה לאיליה כיסא לשבת ולהמתין. לאנשים בחדרי-מנהלים יש הרגל להאריך שית, להתבדת, וכאשר בכל-זאת החלו לצאת משם אחד-אחד, נכנס לחדר מנהל-החשבר נות הראשי נושא צרור ניירות. לו, כמובן, היתה זכות להיכנס בכל רגע, בלא תור, והוא הדין בנהלן ובאחרים אשר בלא גינונים פתחו את הדלת, נכנסו ויצאו, ואיליה איליץ', אחוז יגון, ערך חשבון-ייסורים: הגה נכנסו שנים, זאת-אומרת שבפנים יש חמישה. אחד יצא. נשאר ארבעה. עוד שנים יצאו, אבל אחד נכנס... פתאום השתחרר המנהל כליל—ואז הסתערו עליו כחתף אורחים מחו"ל, מטופחים, בחליפות חדשות, על אצבעותיהם טבעות-זהב, והכל החל לנוע. המזכירות התרוצצו, הכניסו לחדר מייסודה, קפה, ועגיות בקופסות פתוחות...

האורחים הסתלקו מקץ שעה, ואז כבר נגדש חדר-הקבלה ממתינים רבים. המנהל נראה בפתח חדרו, עוטה את מעיל-הגשם שלו, ואז הוקף אנשים, איש-איש ובעייתו הדחופה, וגם איליה איליץ' ניצב באומץ ופתח לדבר. המנהל אמר:

"לא, לא, זאת לא יאשרו לנו! הסתדרו בעצמכם! אני במיניסטרוני, כן, כן. מה יש, חבר?"

"ראה-נא", נחפו איליה איליץ' לומר, "אני שחקן-ניצב. אני עמדתי ליד מעבר הקלעים השני, והנה, במערכה השלישית..."

"יקירי, בענייני הניצבים עליך לפנות אל צ'יז'יק", אמר המנהל, אוהז דרך-רעות בזרועו ולובש ארשת תחנונים. "סלח לי, אני נקרע לגזרים, ממחר לישבה! צ'יז'יק הוא האחראי הישר שלך, הוא קובע הכל... כבר אמרתי, את הערכות-התקציב האלו יש לדחות, כן, כן! זה הכל, זה הכל!"

הוא דחה בידיו את האנשים, נחפו בצעדים מהירים, ואיליה איליץ' נשאר עומד רגע במקומו, ואחר יצא. המעגל נסגר, אולם הוא לא יכול בשום אופן להשיג אם גרם לו הדבר סיפוק מוסרי.

האבובאי פאשה פלאטונוב, באין לו תנאים לנגינה בביתו, תירגל בדרך-כלל בתיא-טרוני בשעות היום. איליה איליץ' מצא אותו בחדר-התמורת, בדד. אבובו היה מונח בצד והוא חתך בסכין מלפפון גדול שהיה מונח על עתון, ובוק עליו מלח. למראה איליה איליץ' חייך בשמחה והציע לו להתחלק במלפפון. איליה איליץ' דחה את התקרבות, אך על סבלותיו סיפר עד-תום.

פלאטונוב הגיב ברצינות. "מצד אחד, מעליב, כמובן", אמר, "אבל מן הצד האחר, אתה עצמך מין... כמו תינוק, באמת".

"אבל אתה עצמך אומר שמעליב!" נצטעק איליה איליץ'. "הרי הם כולם..."

"מה הם? מה? אינך צריך לחשוב שמשהו מבקש להרע לך אישית. לא! איש לא נהג כך בגסות, איש לא גער בך, ובכלל כולם התיחסו אליך בשימת-לב כראוי. צ'יז'יק, מנהל הבימה, המנהל-הראשי, אתה ואני—כולנו חברים בגוף מאורגן ומסודר. כולנו טובים, כולנו רוצים בטוב. אולם כל אחד עסוק בתפקידו ואין לאיש חשק לעצור במהלכו כדי לעיין במשהו, ומה עוד, ראה, להשיב משהו לאחור—הלא זה מיטרד!..."

"אבל הצדק...", החל איליה איליץ' לחזור על שלו.

"על הצדק יתחיל צ'יז'יק לשורר כאשר יגע הדבר בו עצמו! אבל הוא ירוץ, ויקרה לו מה שקרה לך. התקופה שלנו למדה הרבה מאד, אך לא למדה שימת-לב. כל עוד אין הדבר דוחק בנו—אנו אדישים. אבל בדרך-כלל אנו טובים, כן, אנא, אמור לי, בכל-זאת, מעט עוולות ראית בימי-חייך? וכלום תכופות נזעקת במקרים אלה, כשלא היה המדובר בך? כך גוהג גם השני, והשלישי, וצ'יז'יק שלך. כולם כאלה. אנו עסוקים. כאשר מדובר בצרת הזולת, אנחנו עסוקים מאד".

"זאת-אומרת שאני עצמי טיפש?"

"אין זה מן הנמנע", פרץ פלאטונוב בצחוק.

6

התיאטרון האופיראי הרציני העלה על קרשיו את האופירטה הקלילה "פעמוני קורנ-ווילסן" מן הסיבה היחידה שהיתה זו הצגת-קופה. השחקנים, שהיו מורגלים להתלה-בות המופרזות של האופירה, התקשו להזדהות עם האופירטה האווילית, והמופע נעשה לא-מחוכם לא-מטופש אלא מטומטם קצת. ה"פעמונים" נמאס היטב על כל השחקנים, אך הקהל נהר, והמחזה החזיק מעמד אף שכבר שיחקו אותו מוכנית כמעט. אותו יום היה המשחק גרוע במיוחד. הזמרים דיקלמו אי-כה. במקומות שאלוהים עצמו צויה לצחוק, בהם דמם הקהל ארוכות. דבר זה היתה לו השפעה-חזרת מדכדכת על הבימה, וכך החלה להיוצר אותה עכירות שאין לך דבר גרוע ממנה בתיאטרון: הכל חשים כי ההצגה אינה מתנהלת כשורה, אולם אין איש יודע איך להצילה, וכל אחד חושב רק איך אפשר לסיים מהר ככל האפשר...

איליה איליץ' גילם משרת, איכר, מושך-כרכרה, ועובר-אורח ברחוב. השחקנים הניצבים, מושפעים מן האווירה הכללית, נעו שלא-כהלכה, עמדו בצורה לא-נכונה, טעו, ואיליה איליץ' הירהר עם כולם: לו אך אפשר היה להקדים ללכת הביתה. בקטע המעבר, כשהוחלפו התפאורות, גילמו הניצבים עוברי-אורח שונים המהלכים בכיכר-השוק. מענקים חילקו—אך הסטודנטים לא הופיעו, ומספר הניצבים היה קטן. ציז'יק הוציא לבימה בהססנות, בוו אחר זו, את הקבוצות הדרושות, והאולם חרק בכיסאותיו, השתעל, מחט חטמים.

איליה איליץ' כבר הספיק להתלבש כנגן-נווד, ציז'יק העמיס עליו את תוף-הבימה הענק, והדפו אל קדמת הבימה:
"לא למהר! לא למהר!"

אפשר היה ראשו של איליה איליץ' סחרחר מרוב המתנה בהנהלה, ואפשר שציז'יק דחף אותו בכוח רב מדי; מכל-מקום, איליה איליץ' איבד את שיווי-משקלו בשאתו את התוף הכבד ומעד במקום שהיה מישורי, וכמעט השתטח על הבימה. אמת, הדבר נראה מצחיק, כי באולם פרץ לבסוף מישוהו בצחוק. איליה איליץ', שניסה לעצור את התוף הארור שנשמט הצדה, היטלטל כסביבון על מקום אחד, התיצב אי-כה, הביט עגמומית אל קצה הבמה ממול, למקום שאליו אמור היה להגיע—ובשלב זה התגעש האולם, פשוטו-כמשמעו, בצחוק אדיר. הקהל הניח כי לא זקן אמיתי לפניו אלא שחקן מאופר, וכי הכל אירע כמתוכנן. והתרחש נס.

איליה איליץ' צלע ויצא, אך גם את כל אלה שצעדו בעקבותיו קידמו בתרועות-צחוק, והם חשו בזאת והחלו סוחטים צחוק גם במקומות שם לא שמעוהו מעודם. אחר-כך בא הקטע הססגוני של השוק, שעורר פרץ מחיאות-כפיים. השחקנים שוב לא חשו בחומה אטומה מולם, כהרף-עין הופיעו ברק ושניגות מתנצנצת. הקהל הוסיף לצחוק, למחוא כפיים, וההצגה נסתיימה בהצלחה מסחררת. בסוף המערכה האחרונה גרר איליה איליץ' אל הפינה את כרכרתו, וכבר אמר לעלות למעלה אל קומתו, אך אותו רגע עט עליו ציז'יק כנץ.

"המנהל ישב בגווזטרת היציע עם אורחים מחו"ל! ציוה להודיע לו: מיהו זה? רצתי בעצמי, נתתי פירוט מלא, עובד, אמרתי, שלושים שנה. 'לציוני'! כן, אתה מבין? סגל-הניצבים שלנו הציל את ההצגה! מענק-פרס, יקיר שלי, אין, ההוצאות עולות על ההשקעה, אבל צו-תנועה בכיוון הוועד המקומי כבר..."

איליה איליץ' מחה מצחו בממחטה.

"אלוהי-החסד, כיצד זה?... מילמל. "אני אינני רוצה מאומה... אתה, בבקשה, בטל את הנויפה שלי. בכל הפנות, לא אני האשם. הלא אני עמדתי ליד המעבר השני. ואילו בורזיד..."

"שוב קיא-בלייטעם", אמר צ'יו'יק בצער, "זאת איני יכול. זהו מנגנון שכוה. מרגע שהכפתור נלחץ, והמנוף הופעל, שוב אין דרך בחזרה. אבל היום, יקירי, עידוד." "אני לא התאמצתי".

"על-אחת-כמה-וכמה. פירוש הדבר—כשרון. אין צורך לחשוב על הנויפה, ובענין צו-התנועה כבר אטפל. זקוף חוטם, זקוף חוטם!" איליה איליץ' ניגש אל גרם-המדרגות ושמע אחד הסולנים אומר מאחרי גבו: "הנה הוא. זה שנפל עם התוף".

אין לומר שלא נעם לאיליה איליץ' לשמוע זאת. שקוע בהירהורים בדבר מה שהתרחש החל לעלות אל החמישית.

פלאי-פלאים! הספר לא פרץ לחטוף ממנו את הפיאה הנכרית אלא ביקשו להיכנס אליו לרגע, הושיבו באדיבות לפני ראי והחל לסובב אותו, מהרהר בקול: "בפעם הבאה אעשה לך פיאה אחרת. כזאת אפרפרה, פרועה, עם גזוים, מה דעתך? היום מדברים רק עליר, איך הפכת את ההצגה. ברכותי".

זו כבר היתה הצלחה מרעישה.

אחר-כך היו עוד שיחות. זכרו מקרים דומים. שחקן נודע בתיאטרון "מחא"ט" שמילא ב"רביזור" תפקיד פעוט של שוטר דהים את הקהל. איליה איליץ', מופה-הלם, התלבש בחפזה כדי להיחלץ משימת-לב ומתהילה.

למטה, ממש ליד הדלת, נתקל בפלאטונוב, שיצא עם אבובו הנתון בנרתיק.

"אני ראיתי", אמר פלאטונוב ראשוו, "שבאולם כולם צוהלים כל-כך. חשבת, מה קרה, לכל-הרוחות? מסתכל—וזה אתה. כל הכבוד, את! אני עצמי צהלתי".

"בעצמי איני יודע איך זה קרה", אמר איליה איליץ'. "חי-אלוהים, אינני יודע... את הנויפה לא ביטלו, צו-תנועה הבטיחו. אבל הרגני-נא הרוג, פה במקום—אני איני אשם!"

הם יצאו אל הרחוב מפניסת השחקנים. עדיין לא היה מאוחר, הרחוב המה, ופלאטונוב אמר, תפוס-סרעפים: "בכך הקומדיה, לעזאזל, שבעצמך אינך יודע מה נופל עליך. אבל שים לב, בהיים מעולם אין לך רק צרות בלבד. כשלוונות, כשלוונות ואחר-כך—טראח!—הצלחה. זה, כנראה, נעשה במיוחד, כדי שנוכל להשוות. הנה, גם לך לא שיחק המזל זמן רב, והנה מתברר שאתה כשרון... אולי נרים כוסית בהודמנות זאת?"

נכנסו למסעדה, ישבו בפינה, הזמינו קוניאק ושתו. קינחו בדג-פלמודה. בילוי הוא בילוי.

"ואת הנויפה לשכוח?"

"כמובן! צריך להוכיח במעשים", אמר פלאטונוב. "ללכת, לילל, נו, שיילך העניין לעזאזל, רק את העצבים שלך ושל אחרים תבובו. אתה במעשים תראה מי ומה אתה! גרים כוסית לכבוד זה".

אחרי הכוסית השלישית נראו החיים לאיליה איליץ' מתקבלים-על-הדעת בהחלט. הוא אפילו נתקף חרדה—איך-זה מסוגל היה לחשוב בערב הקודם כי מאוסים הם. מוחו פעל בהתאמצות.

"שיימ'מ'עו!" נצטעק, קורן תגלית פתאומית. "בפעם הבאה אחבוש פיאה אפרפרה, פרועה, עם גויזים, ולפני הפתח אניח קרש, כדי שאמעד באופן טבעי. אני זכרתי הכל. אני אמעד באופן שכמעט אפול, אך בכל-זאת-לא אפול, ורק התוף יתגלגל מעל לראשי. בסדר?"

"בסדר", אמר פלאטונוב, "ובזמן זה, היראה תמים שכזה: ממה אתם צוחקים, בעצם אתם חושבים שקל לשאת כל החיים תוף כזה?"

"כן, כן, אם נעשה על זה חזרה..."

"יתקבל", תמך בו פלאטונוב. "אצלך הכל יתקבל. והיפונאי שלך טוב. רק האיפור בלבד כמה כסף הוא שווה, וההילוך!... כן, אם נתעמק בדבר, אתה, אולי, אינך גרוע מכל השחקנים הראשיים האחרים".

כאן, שלא-במקום, זכר איליה איליץ' איך הכשיל אותו ואלנטין ברויז'ק והפילו ולרגע נשטף התמרמרות, אפילו חש בצלעותיו.

"בסדר. שימשיך לעשות את הקפיצות שלו, תיש צעיר", אמר בריגשה, "שידהים את הקהל. אבל האם גם אנחנו לא נוכל משהו?"

"אתה יכול, נשמה אהובה, אתה יכול", צעק פלאטונוב. "חכה, אתה עוד תשחט מלך!"

איליה איליץ' הביט בו מוועזע: "מלך?"

"כן! ולמה לא? הושב עצמך על הכס, נענע את ראשך".

"ומה?" אמר איליה איליץ' באומץ-רוח. "גם מלך אני יכול! אני בתיאטרון כל החיים. אני שחקן-ניצב. אמור, בבקשה, האם ראית תיאטרון בלי ניצבים? הנה, אתה אבובן ואני ניצב. סלק אותנו—מה יישאר? רק שחקנים ראשיים על חוטים? נכון אני אומר?"

"כן, טיפש זקן, נכון", אמר פלאטונוב ועיניו דמעו מהתרגשות. "נשבח בעצמנו את עצמנו. בוא נשתה לחיי ולחייך. בעד הניצבים, זקן!"

רעיה נבו: שיבה

הַדְרֵךְ הַפְּגוּמָה נִפְתָּה אוֹתָנוּ
מִזְכְּרוֹנָהּ שֶׁל עִיר—
כְּפוּיֹת אוֹרוֹת וְעֵשְׂנָה מְגֹשֶׁם.
רִיקִים, צִיָּתָנוּ לְחֻקֵי הַמְּשִׁיכָה:
נוֹפְלִים בַּמַּעֲלָה,
מַעֲכָלִים בְּפִתּוּלֵי שְׁתִּיקָה נִקְרָשֶׁת
שֶׁשָּׂאֲבָה אוֹתָנוּ לְתוֹכָהּ.
וְנִדְוָנִים לְשׁוּב—
נִחְשָׁנוּ סְלָעִים רְחוּקִים בְּזוּגוּגִית הַלְחָה.

החלמה

טְבוּעָה וְאַבוּדָה מְאֹד
הִיא מְגִלִידָה בְּאַלְף אֶלְמָגִים.
וְכָךְ—כְּוִיָּה בְּאוֹר כְּחוֹל וּמְאָנָךְ
הִיא מְמַתִּינָה לְרוּחַ הַנִּכְוָנָה
וְלִמְסַע הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר יִקַּח אוֹתָהּ
הַרְחַק מֵעַיִי זְכְרוֹנָהּ,
לְעֵבֶר מִמְּלֻכוֹת הַחוּל, הַתְּלוּדָה וְהַדְּגִים.

דני דוידסון: אפולו

אווה לנגד עיני. בכל כבישי האספלט הדוהרים. מכל הנופים הירוקים החולפים. ככל שהמראות נוטשים את העיר שקועה בענן־פיח מאפיר. אני בא אליה. עודנו לוחצים ידיים. בת ארבעים? בשיגרת מנהג מגונה הייתי מסיר בעיני את השמלה הלבנה ומאמין כי קמטים זעירים תקפו רק את מבואות עיניה. מחלפות־זהב גלשו לצדעים, חופנות זוג ימזת כחולות המישירות מבט חוקר. ציפתה לתשובה. אצבעות יהיה דקות, באצילות ניתקות מן הגוף. מרחפת בלבן על כיסא בבית־קפה, סמוכה אלי מתוך ענני סחרחורת.

לו תהי העיר שסועה בדמים, הקפה צונן למגע שפתי—אווה ציפתה לתשובה. הייתי שב אליה, אף כי מעולם לא טיפסתי בצוקים. בתי העיר אבדו מאחור, נטמנים לאטם בערפל סמיך. הייתי גומע מרחבי אספלט במכוניתי. שלש שעות לפני אווה.

במסיבת חברים, ערב אחד, צדה אותי לילית סחור־סחור, מפזרת נהמות לכל עבר, מכוונת אלי פגיונות. לקטה את מפרינו המשותפים. הציבה שיפורים וצרוכי־סיסים לצדי, קה־צופים נאמן. על כס הנדונים־למחיקה הושבתי, נכון לצליפות. אורות החדר העמומים רצדו לעברי, שחור נפתל באדום. המהודקים בריקוד נתנו בה מבט חרד, וכל התופים נשתתקו.

לטשה בי עיניים קשות. הפיקה ארשת בוז (אני ביקשתי לחשוף כאב בעיניה), וקולה חרש באפיקים שפלים: "אתה נופל, אָלִי". פקע העולם, החדר נמוג. אשתי במעטה שחורים נמהלה באפלת לילה. סבואה בשכרות נשאתיה על כפי למכונית. עודה ממלמלת בהטחה קלושה, שולחת יד רפה מאשימה לעברי. ועת גטלתי את הגוף הקפוא עמוק בתוך הלילה, נגרף בפראות אל שפכים סוערים, נפשקו שפתייה בעצבות מפוכחה: "אתה נופל, אָלִי. לא רוצה ליפול אתך... לא רוצה..."

למחרת בישרה כי דרכינו נפרדות. מתוך ידידות ואהדה לא תדרוש ממני אלא הסכמה בלבד. נתגלגלה לידי שק־כסף מזדקן באחת משעות הפנאי, והחליטה לדבוק בו. מתוך תמהון (לא אכחיש) שיערתי תחילה כי זו רק אחת מאותן בחינות־נאמנות שהיתה זוממת. שמא ציפתה כי אגייס את הטובות בהפצרות. הסבירה בפשטות כי אינה יכולה עוד. והרי אנו מבוגרים להחליט, לא כן. הייתי שקט מאד. על פיסת־נייר רשמה תמצית הטענות ועתה הטיחתן אחת־לאחת. בלווית הדגמות, בפירוט ללא דופי. להפתעתי לא הדיחה אותי מן הדירה. ארוה חפציה בסיועי

הדומם. הפרידה היתה רצופה דמעותיה, במילמולי "שומר עצמך"... ביקשתי לדעת, לפני משורת הדין, מיהו שק־הכסף המרפדה בשטרות. מבעד לדמעות הבלתי חיוך תתום. הבטיחה לקפוץ בשעות־פנאי, לזכר הלילות היפים שלנו. בן לא היה לנו, והקשרים ניתקו. שלוו־יצירה לא מצאתי בדירה הריקה. על שולחן־העבודה הוטל דף לבן—בתולי, בשקיקה מצפה לשיסוע המלים. מלים לא באו. הייתי מתנהל בכבודות כארי בסוגר, מנסה להתנער משכבות אבק סמיך, העוטפות אותי במהודק.

שידור־חדשות נרגש. פתחתי חלון לצדי. מיד זכיתי במשב־רוח צוננים. רכסי־הרים כבר נעצבו באופק מבין שולחות הערפל. המצב הבינלאומי הוסיף להדאיג. חוגים יודעי־דבר לא ידעו דבר. בלחיצת מתג ניתקתי שרשים. לא יאומן, אך מוויקה הייתי מחפש בשעת חדשות מקודשת משכבר. לבסוף עלה בידי. המכונית טבלה בשדות ירוקים. חניתי לצד הדרך. האזנתי לצלילים. פתחתי את כל החלונות לכמיהת כינורות לרטט ברוח. הטלתי מימי בניחות. השקפתי על השדות, ואל פלג כחול למרגלות הכביש ירדתי על ברכי ללגום מים. אחר, ברווחה על המושב, נשענתי על ההגה, מצרף הימהום חרישי לצלילי מרציני־סבר, מתניע אותה וחש בטוב. הכביש חלף בין כפרים קטנים, ובבקתות אדומות־רעפים עגנה שלהן. הייתי מאט לשאוף מצחות אנשים אחרים, שלא ידעו את העיר העשנה. מתוך השדות הירוקים עולה אווה. בשמלה לבנה אורירית רצה אלי. אני מונק מן המכונית, זרועות מניף אליה, זה אל זו בעיניים פקוחות־לרווחה, רוח טובה חמדה להתל בשערה. מתנשף לצדה היינו טובלים בירוק. מודעה צנועה בעתוני קראתי: "בית מבודד על צוק בהרים. אורח יחיד מבוקש. דמי־שהייה צנועים. על החתום: אווה ובנה". בשעה המצוינת חייגתי. קול אשה ענה לי. קול רחוק ושקט, שלהן בו ובדידות וחום. לא הרביתי לחקור בפרטים. חשתי שיאבד הקול פתאום. הציעה להיפגש בעיר לשיחה נוספת, אם אזמינה לכוס קפה. ידי היו מרטטות. כאילו לא הייתי בן שלושים, שבע הבטחות לעצמי, ועייף מאד. כאילו לא שכנה בי לילית מעולם. הכביש טיפס לאטו, נצמד אל מורדות הרים כתינוק לפטמות אמו, מפחד תהומות. סופו להישמט מטה עד הצוקים, מטה אל הים. אט־אט הייתי מנסה להתרוקן עם ההרים המתקרחים והכביש הצר. נעצתי לאכול משהו. הדרך ריקה. כמו פינה אותה מי לשלוות הנסיעה. פריך אחרון מן העיר, הייתי משליך שאריות. התרתי עניבה וחפתי שרוולים. שעון־זהב, מתנתה, הציב בעל־כרחי את לילית. איזו לילית. רוח סופה או פשוט עגבים או חתולה מרוטה. הייתי מפחית מהירות בירידה תלולה, מסיר את השעון וטומנו אי־שם. עתה הושטה לי דממה גמורה. נעימה חרישית בקעה מן המקלט. לא ביקשתי לפרוץ בצהלה או לחגוג שיחרור. רק להצית סיגריה טובה, ללחוץ היטב על הדושה. ומבט בצוקים המיתמרים מעל הים.

לילית חדרה אל חיי ברגע של שתיקה. במלים מלטפות הדבירה היסוסים. בשמלה שחורה כרתה את הלומי. בשפת־ידם פסלה זכותי לדכאונות־ליל זעירים. מזה שנים מוענק עתידי לנייר, לעט, למכונת־הכתיבה. בראשית הייתי משרטט דמויות רופפות במוספ־ספרות. אחר־כך הפכו המלים בצקות למגעי, יחד היינו פורשים יריעות־סיפור קצרות. אני זוכר היטב: ידידים הביעו משאלה כי אֵיחתם בחדר־שן, קודש לפרצי המלים. תחילה נלהבתי. מלהט בהברות, מפיה חיים באות־יות. המציאות אָפסה אי־שם בין תאֵי־מוח נקלפים. נותרו אני, מכשירי־הכתיבה והמלים לצאת במחול־סגפנים עתיק לנעימת הוויות־סתר מופלאות רחוקות. אותה שנה חדרה לילית לחדרי כרוח־סופה. מן השמלה השחורה שמטה מחשוף נדיב, דלקתי לליטרות הבשר. בענתה לחיזורי הנלהב, בערה למבטי קנאה של נגררים. מכוניתי הקטנה דרסה בכל הדרכים ולילית נהמה צחוקיה הקטנים, לוקקת את זרועי, חובקת צווארי עד מחנק. יחד פרצנו אל היערות. חום היינו מבקשים. ריחיים של תאנה לצוואר. ונחתי את עצמי, ולהצעתה פניתי אל עורך עתון נפוץ, וזה האמין בכשרי לשאת בנטל של "פרשנות מדינית". צעיר ואוהב, לאחר שנטשתי זדונית את המוונות הטובות, הייתי לאיש־העולם. ההמון הלהוט לנבור מאחרי הקל־עים, להציץ אל חדרי המיטות, לטפוח על השכם, להתבשם ממפלות ענקים—אני השליח המבשר. בחדוה גדולה הסרתי גלימת אי־ש־רוח מפוקפק ונחתי על קרקע מוצקה. התמחיתי בצליית מדינאים על שיפודי גיהנום. חביבי הקהל נהנו מחנופות מוסוות היטב, ממני המרחרח ברפש. טורי הרכילות שלי גרפו את החטמים כולם: מיהו בן־הפלבה הממולח? והעם צוהל.

לילית נשאה את בן־הפלבה הממולח בטכס מפואר בנוכחות אבירי העולם: מעורך העתון עד אחרון מושפלי רשימותי. עתה אני זוכר ולא מתוך ערפל: בעת הטכסים הדתיים הגיחו דמויות בגלימות שחורות. התקבצו בפירת החדר, גברים ונשים ללא גיל, פניהם מסכות לבנות. לאָטה, שקטה, מצמררת, בקעה לחישה מוזרה כמכושפת, בשפה עתיקה. מעולם לא גילתה זהות ידידיה. איש לא הבחין בהם מלבדנו. לפני תום הערב קמו ונעלמו.

ובליל־הכלולות, לפני העניקה את הגוף, פנתה אלי פתאום: "אלי, עליך להישבע כי לעולם לא תשוב לספרות". בליל זה הייתי נכון להישבע לכל אשר תקסום. גייסה לחשיה באוני, שוב ושוב, היה עלי לחזור על מלות־שבועה בשפה עתיקה לא מובנת לי.

לאחר שזכתה בי, דימייתי להבחין מתיקות עולה בשפתייה. אחר אבדה עם התרפקות הגופים.

הצוקים נסקו אל השמש, מטפסים בשמיים כחולים. כמו מסערת מכחול נפחו גוני חום־בהיר עם כתמי ירוק נדירים. אין ספק, אי־פה נטוע ביתם של אווה ובנה. בטלפון נקלענו לשתיקה בשל סירוב תמוה שלה לתאר בצבעים את הצוקים והים.

עכשיו אני סבור כי אין במלים עצמה להעתיק את אדנות הסלעים החשופים. בבית-קפה היינו לוחשים קטעי הברות ללא פשר, מרחפים מעלה משני צדי שולחן אחר, נישא אל הר, השמיים מתחת ורוח מצחקת בינינו.

אמרתי: "התשובה היא כן. כן", ופעמיים נוספות כן. צחוקה צחוק נערה תמה. האם תאבד לי בסערת-רוח ראשונה מן המארב. בידה אחזתי נרגש כילד, מתוך הידבקות עליונה, שעדיין היתה כאגדת-קסם בלא מלים. כאילו היו כוחות אופל צוללים מטה, גועשים אל הדיוטות התחתונות לחטוף אותה באחת. מלצר הופיע מתוך עלטה, מווג לכוסות, ודאי שילמתי, הוא פרה, ואווה בלבן קמה להיפרד. ליויתי אותה עד מכור ניתה ברחוב הסמוך, שאלתי אם הכל בסדר. בחיך חילצה כף-ידי ממלפודת ידי המיוזעת. ניצבתי ברחוב שלי, לצד בית-קפה בו שרו המלים שלי, סמוק כנער באהבה ראשונה, ומלים נעתקות. אווה התניעה מכוניתה. רגע קיויתי לתקלה בלתי צפויה, אוכל להיות לה לעזר, לארחה בביתי, אולי עיפה מטילטולי הדרך. תפילתי הבויה נדחתה. ברכת-פרידה רפה צררתי לדרכה, ניפנוף יד מדולדל במבוכה קסומה.

הכביש התפתל בסיבובים חדים, אווה שורה עמי, נעימה חרישית עולה עמנו אל הצוקים. לפתע, באחד העיקולים המסוכנים דווקא, היה פחד מתעצם, וניגון אחר מבקיע דרך אלי. רוח נחה עלי, והאמנתי ביבול צנוע הצפוי לי עתה. יד אחת הניחה לפני נייר ועט. בצפייה. הרחש העמום התבהר באזני: המיית גלי-קיץ קטנים, רחפה אווה לעומתי בדממה. הסתתי את הציפיה, חמקתי מעצמי, דוחה הכרעה—האם חייב אני להחליט אי-פעם—ובוחר באווה.

בחריקה עצרתי: בנה של אווה. לא שאלתי מיהו בנה של אווה. היא לא סיפרה לי. טיפס על ברכי זאטוט מצומק ומרטיב, והייתי ממצמץ בעיני. בעלה של אווה? ניחשתי, מאד קיויתי, כי אלמנה היא. לא שאלתי. "בעל-טורים שאינו יודע לשאול", ככותרת-קטל עצמית הולמת בראש הטור שלי.

הטור שלי. לפני כשבוע, מבין מכוונות מתקתקות מוכנית, מזכירות עייפות, מלים מלים נחבטות בעולמן, נקראתי אל חדר העורך. את ראשי שמטתי נוכח כדור-הבשר הקטן, מצפה לגור-הדין. זוג חרפי עיניים, כתמי בהרות טבועים בצבע הבצל: "אתה נופל, איש צעיר. מה קרה?" האשים אותי בנסיון להגניב נימות ספרותיות לטורים שלי. ניסיתי להכחיש, להזים את הטענה.

אמר: "קוראינו מסרבים לקרוא אותך היום. אתה מערער את שיתופם האינטימי בסודות המדינה. לא יסלחו לך. אתה פוגם בחזון עתוני, איש צעיר!" חיוך, כאותה מטוטלת הסופגת צליפות מכל עבריה, ואין מנוס. אחר גלש לנימה אישית: "צרות בבית?"

"לא", השבתי בשקט. "אתה יודע שנפרדנו".

"הו, כן. לילית", השיל חיוך מורעל מסנטר שלישי. "הודמן לי לפגוש בה".

חושגי הפגומים לטענתו, גילו מיד עבודת-צוות טובה בתמיהה. האין הוא אלא-לא יאומן!—שק-הפסג המדולדל שלה. הכל ייתכן. אך לא שאלתי. ברר רגע מעורער זה

והציע לי לצאת לחופשה בהרים. קיבלתי את הצעתו מיד. משפורת יוסיפו שלם לי, כמובן. חודש בהרים הוא מעניק לי על שנתי המסורות לעתוננו. "על אף הכל", הוא מסיים, "אתה אישה-רכילות הבכיר שלנו, ואני בוסח בך". במוחש ראיתי את פיה של לילית משתרבב בינינו. הירהור צץ בי: אילו נולד לנו בן היינו מוסיפים לשאת ימים ולילות הרוסים, למרות הכל.

השבתי בהחלטיות את העט והנייר לכיסי. והבטחה חגיגית, רשמית, בהוצדק של בעל "מבעד לסודות הכמוסים", כי התעלסויות-נפל נוספות עם מווה המקנית לא תטרודנה את השלנה הרכה המצפה עתה לנגיסותי. הפלגתי אליה, מוצף תחושה של מצבורי-אושר דמיוניים, הממתינים לי אי-שם בין הצוקים. ריח אצותיים כבר היה מהביל עם הרוחות. ניצת זכרון: העורך דרש לדעת את מקום הימצאי המדויק, שמא ייוקק לי בדחפיות. לחצתי על דושת הבניין, נקרע למזימה, כי הבית על הצוק פרוש עתה לפני לילית, היא מאפרת לו את עינייה-הבצל, מניחה לו להשתובב, כי מקום נסיגתי חבוי היטב בין שדיה. נהמתי לעצמי, טס קדימה בין יערות אורן ושמיים כחולים. שוב נחתה שלוה טובה. כמה דקות לפני אווה. בנה ודאי אינו זאטוט מרטיב, הייתי מתבשר.

ב

למרומי הצוק פנתה דרך-עפר. אוויר-פסגות צלול מסיגים. הייתי עולה אליה, ודממה יורדת לחבוק אותי. כאותו טירון ניסיתי לדמות מלות-פתיחה אפשריות, הצגת בטחון-עצמי משכנע, ופסלתי את כולן. המכונית העמיקה ביערות האורן. כיביתי את הנעימה החרישית במקלט, טהור-מופך אני בא אל אווה, נעימתיים רוחשת מעבר לצוקים. פתאום, במטר קרני שמש, הגחתי אל דשאים מרהיבים. גבוה ולבן. בוהק. שטוף חגיגיות. בית בן שתי קומות. דלת-עץ חומה וצמד חלונות פעורים לכל קומה. אם נולדה דממה אי-פעם, כאן רחמה.

מבין הדשאים צמחה ועלתה אלי בשמלה לבנה. חפנתי ידיה בשלי, באין מלים. "חכייתי לך היום", פסעה לצדי בהיותי פורק מזוודות. מכל התקוות להרשים לא הגשמתי אלא משפטי-התפעלות קטנים.

יחד העפלנו אל הבית. מעטה הלובן חדר עמנו פנימה. הניחה לי לשוטט בחדרים לבנים, לערטל במבט את הקדושה רבת-הימים. אווה רחפה במדרגות, אני אחריה והמזוודות בידי. מדרגות-שיש לבנות. מקדש הלובן לא זימן שריקת-פליאה כי אם דממת-נזירים שתקניים למרגלות כס קדוש. הושיטה לי חדר גדול. רהיטישן ושול-חן-שיש ממורק, נברשת בדולח מבהיקה מן התקרה. מיטה רחבה רפודה משי צח— כמשכן האלים העולים ויורדים לחופתה. כפיר-כבשים קרבן-עולה לרגליה. ניצבה וגבה אל החלון, רוח נפתלת בשערה: "מה תאמר, אורח?"

לא שבעתי לעפל את החדר: "כמה דלים החלומות הפרועים שלי". לחייה פרחו במשחק אור-וצל של שמש-האם: "האם חיפשת אותו?" את עיניה לכדתי: "כל חיי, אווה".

בשמחה עמוקה, ידעתי, אך רק חרטומה נגלה לי: "כולו שלך".
אמרתי: "אם כן, מצפה לנו קיץ מרהיב".
נטלתיה בעדנה. אזכור במוחש כי לא נשקתי לה, ולא אדע מדוע. ידי העפילו לארכו של הגוף האווירי. אווה נענתה בסיחרורי-דממה. מבעד לחלון בקעו קצפי הגלים, טבעו עיני בימות התכולות, ומלים לא העזו לנתק את השקט.

אולם-האוכל חשוך קימעה. תמונות דייריו, מבטים חמורים של מרשלים קדומים ונסיכות-כתר חירות. רצפת עץ עמום, ואווה מזגה יין עתיק.
חידה קטנה הצגתי לה, והיתה מנחשת: "עתונאי מאוכזב?"
גורמת לי פריקת-עול ללא מכאובים: "סופר מאוכזב".
סיפרה על הבית ותולדותיו. עצרה לפני שלש-מאות שנה בערך, כאשר ניטשטשו התחומים. תערובת ראויה-לשמה של בני-אצולה מנוונים, שלושה שודדי-ים נועזים, שתי שחקניות פורשות ומכשף אחד.
"שכחת מלאך בכנפיים לבנות".

הצטחקה: "אתה אורחנו הראשון מזה שנים". הוסיפה כי פירסמה את המודעה כדי לאזן תקציב. רמז מעודן למנוע ספקות? חיוכה הדיח את כל הצללים. מבשלת בעצמה, מלאך-בסינר. לעתים מופיעה אשה מן הכפר שמעבר לרכס לנקות את הבית. הניתוק מהעולם החלטי. לא אמצא טלפון או ראדיו. שוחחה עמי מן הכפר. היינו אוכלים בשתיקה טובה, בנימוסי-שולחן. מטעמיה ערבים לחיך בטעם אחר, לא אקוטי ולא מוזר ולא דל בשומנים.

מן הפרטים הזעירים אל עברי. מרצוני גיליתי טפח, שנים. מאנשי-עט, שמראות מתפתלים לעיניהם כנחשים צבעוניים אדומי-ארג. עם שליפת עט ופרישת נייר לבן אוברות התמונות בערפל מתמשך. המשכו אדישות טורדת, שיאו החלטה נחושה-נמרצת, סופו כניעה גולמנית הטוה קורים בין אצבעותי. וחוזר-חלילה. האם לא הייתי מעמודי-התווך של עתון נפוץ. האם לא עורר בה שמי תזכורת בלתי-נמנעת בצמוד לכוכבים נוצצים? "אבי האסכולה הרכילאית המודרנית". לא שמעה. עמדתי על כך שנשטוף כלים יחד.

בדממה שבין צלחות, ידינו סמוכות אל שטפי הברזים, זכרתי: "בנג, אווה, היכן בנג?"

פנתה אלי בחטף. צלחת צנחה מידה. התכופפנו לאסוף שברים. עיניה היו משתמ-טות, מגששות אל הרסיסים. ברתיעה, כעיני חתול הבוחן אויב מנוסה. כאילו אני, בהכרת, ערמומי כשד, יודע-כל, ובא לטרוף. "מדוע אתה שואל?"
סיימתי לשטוף צלחת. משכתי כתף: "במודעה הזכרת את בנג".

חיוכה היה חורק (מלאכי המזייף): "תפגוש בו בקרוב".

מחשבה: בני, אילו נולד, היה חי בעולם ללא פחדים, בבית שפולו אור, למרות לילית ולמרות אני. אך מעולם לא העליתי על הדעת כי עשויה היתה להיות עקרה.

נסיון בלש-חובב, או משושים חקרניים של אביר חורייה-מנעול סירבתי לחקור לפרטים. אביהם הרוחני של המרחרחים נוטה לבייש את אחריתי? הוא טמון בדירה ריקה בעיר אפורה שקועה בערפילים. בחמימות, מעבר לתקלה, שאלתי: "מה את עושה כל הימים?"

ליותה אותי לחדרי. רגועה-להפליא. שרידי הסערה נמוגו. החליקה על פני הקטיפה ללחוש לי: "אני חיה. בפשטות כך, חיה".

שבוי בחיוכה ביקשתי: "למדי אותי לחיות".

זרועות פרשה במעלה המדרגות להקביל את פני (ומתכוון למתחילים): "ספר טוב. שמש חמה. הים ממתין לך".

כאשר ירדתי מצויד (חליפת-ים, כלי-כתיבה לחטוא בצניעה, מוסתרים בספר טוב) יצאה עמי אל הדשאים. שוב ביקשתי ללטף את השער הזהוב הנפתל בין קרני השמש. אחזה בכפות ידי, פנתה אל עיני: האם יש לי אשה.

לא טיפסתי אל הצוקים לפזר רעלי לילית בין עצי האורן. ודאי הבחינה בחוש בלש-חובב, במשושים חקרניים, כי עיני מוטרודות. גיליתי שאני גרוש, ולא הוספתי.

נפרדנו בצל חורשות הארנים. שירטטה בידה את כיוון השביל. לפתע אמרה לי: "אם תפגוש את אפולו ולא יענה לך, אל תכעס. הוא אינו מדבר".

"אפולו?"

"בני". שמלתה פרחת בין דשאים ירוקים, שמש אדומה לדרכה, עד שנעלמה בפתח הבית.

הים נגלה לעיני. מתון וכחול עד אפסי אופק. לא שבעתי חולות זהובים רובצים על גחונם בדממה. שממון נשאב מלב מדבר קדמון, מטיל את כבודו העצום, נטול משקל. שוב אל הים. עיני ביקשו מעגן באניית-משא, שנתקעה אי-שם בדפנות הגלים. לא כלום. הים חלק, ראי לשמיים הכחולים. יורד הייתי בשביל הצר, ידי לופתות גבישי קרקע מפני קערים מסוכנים. מדי-צעד הייתי נעצר. שואף רוחים צוננת עם תקרובת-אצות. ענן בודד אחד, שאבד במבוך הקרניים, נלכד באור והיה נמס לאניצי פשתן לבנים. דלגתי בין שיחים רדודים, נעימת הגלים רוגעת לעור התוף.

— פריצה אדירה: הלום-רעם—נשיפתי אל שתיקה—עיני מזנקות מן הגולגולת—מלה אחת, לעזאזל—עיני נדחקות בחוריהן:

רוח נוהמת הסתערה אל גוי, נופחת בו זעם, כי היה מנפץ דממות. תיבת שרירים לגמה מאמץ בגמיעות-אוויר עמוקות. שוקיו טעונות משטף המירוץ, פני פסל יווני משוללי-הבעה, כמיהה רעבתנית קדימה, וחזהו מתגרה בצוק בלא לעג. איה משורר לְמַלֵּט זעקה, ואני אילם. עדי-צוואר גלש שערו, זהוב-קווצות ברישול המיוחד, בו הסווה יופי את גאוותו. עירום ניצב, בן-הטבע. סערה עולה וצומחת בי משתיקתו. כאונס להאמין בקיומו. בלא מלים. ללא פקודה. ואני, בלא ניד-עפעף, ללא רמו, בפריצה אדירה הייתי שלו. מעטפות קנאה אפשריות, הסתגרות איבה הבקיע בלי משים.

פסל יווני שאימי הפיח בו חיים מניף אותי אל הבשורות. בתמצית החזיון, רכזן בצל עולמו, עודו לוחט מריצה: הרי זו הרמוניה של טבע!

עיניו קרות ופניו חתומים. אף לא בדל־רמזו כי ראה אותי. פנה לאחור והחל לדלג במעלה השביל, שריריו משורגים בשמש, מעניקים לקרניה מאונז, חוקי־הכובד כתותים לכפותיו, עד שאבד לי בקצה הצוק, בדרך אל המלאכים.

בנה של אווה לא היה זאטוט מרטיב. פירפתי בין שמות־תואר הולמים. השלנה נחמסה בטביעות כפותיו הגדולות. רבצתי על החוף. הספר הטוב נפער ונחתם חלי־פות כזימי דג. אפולו עולה מן הים, נוחת על הצוקים. מיהו אפולו. מזימת שטן או האל המתעלם. לשמיים נשאתי עיני, למצאן שם מרחף במרחבי הכחול, להסיר מסכת־פלא עלומה, לזכות בחיור שלו. מיהו אפולו. פחד אחז בי. הייתי פונה להעריכות מסמרות־שער, שצפו חנוקות בין הגלים. בודד במקום לא־גודע. הרחק מן העולם. מכוניתי למעלה ניתנת להשחתה מיידית (מפוכח) הם מכוונים להרוג אותי לצרכי פולחן מסתורי עתיק־ימים. מכשף אחד התגורר על הצוק, סיפרה לי אווה. האין אפולו מה? האין אווה־בלבן יצירת דמיון הולל. ניסיתי לדמות את מזימתם. מרתף עמוק עמוס־גולגלות קבוע מתחת לבית־הקסמים הלבן, שם הם מניחים את הקרבנות. ופתק מצמידה אווה למצחו ועליו שם האיש ומלות־תנחומים אחדות. אחר מעפילה אל אפולו הערום, שרגליו פשוקות ופניו חתומים בערגה מסתורית.

לא מיהרתי לברות. רק הפכתי גבי אל השמש. במסלולי אותו הגיון לא אָמלט מן הגורל. הצתי סיגריה, הנחתי לרוח להשיב את העשן לנחירי. הדפים הלבנים הנשכחים פירכסו בשצף לפרצי המלים. בולמוס כתיבה טילטל: קווים מונקים, חדים, מנתקים זוויות כלואות.

מעבר לגבולות התיאור היו נערמים גושים מלובנים, אך לא ידעתי להתיכם. המלים היו כה בוגדניות, ואת אפולו החטיאו. שלושה דפים מילאתי, אולי יותר. אחר הייתי מוחק צרימות, מתקן ביטויים מעיקים. לא נותרו כי אם שלש פיסות־נייר מעוכות. את הסיגריה החנקתי בעשנה.

אפולו חודר מתחת לעורי. אספתי את חפצי. ברגלי ביקשתי לעוט אחריו, דולק על טביעות־כפותיו. אפולו גדול מדי. דילגתי שלושה צעדים במעלה הצוק וכבר נעצרתי מתנשף. אילו צמחה קנאה בלבד, הייתי שקט. כוח נעלם, שעודו עוברי וגלמי ומרחף, היה מציב אותי שוב ושוב מולי. דימונים חבויים כמהים ליופי. זרימה בלתי־מוחשית של חלומות רחוקים, שאולי לא נבראו אלא בצדו האפל של דמיוני.

בקצה הצוק ציפתה לי אווה. יחד פסענו בחורשה אל הדשאים הירוקים. חשש סתום נגס בי, מי היתה אווה. האם אוכל להימלט מכאן ברגע שאחפוץ.

להימלט מכאן. בעיניה ראיתי, אפולו הגוף משַחַת בי אונים חבויים, בעיניה מצאתיו, שוחה בימות הפחולות האומרות: פגשת אותו.

כן, אמרתי, אפולו שלך.

שלוותה אצילית, כלפני פסק־דין, ואַבְחָנָה חרדה: "האם הכיר אותך?"
לא. לא הכיר.

"אל תכעס עליו. הוא אינו מדבר".

בין הדשאים נעצתי אצבעות בכתפיה, בכאב: "מיהו אפולו?"

ניבטה אלי, יפיה סוער: "בני, אתה יודע".

רצייתי לדעת עוד. הכל. במהירות. הספרים הייתי חסר. הרקע כולו. מיהו האב, לכל הרוחות. מה היו עושים פה. לשם-מה הסתגרות מטורפת מחוץ לעולם. האין הם אלא חברי כנופיית-שודדים, אוצרות זהב טמונים במרתף, ושער סודי נפער בלחשי-קסם?

לא שאלתי. חשש שתום שקיתונות צחוק היא גורפת להשליך בי. או מלים בנזיות לפצות את השקט, ופחדי המרטט ימוג בעשן. אל אולם-האוכל באנו, אכלנו דוממים. אחר שטפתי את גופי מן החולות, עיני נעוצות בדלת שלא נעלתיה. שמא. אפולו לא נראָה כל היום. לעת ערב סעדנו בחוץ, על הדשאים, ושוב רוותה צחוק. עליצות ירדה עלינו. ביקשה אותי לספר סיפור מאותם ימים רחוקים הלזטים באגדות ילדותי: בערבים קרים. משנת-ערבבו הספרים כדי בליל מאוס, התכרבלתי במעיל ומיהרתי לאולם דחוס, מיוזע ועשן. טיפסתי אל בין סורגי חלון להציץ פנימה. על הזירה הקטנה שני גברים מעופי-שרירים, צלקות תפורות בלחייהם, עדיין חובטים זה בזה, הקהל זקוף על רגליו, שאגות-קרוב ובהנות כלפיי-מטה: דם! הייתי נצמד אל אוזיקי החלון. פיות סמוקים-דשנים, עיניים שומניות-רכיכות תובעות דם, ידי לופתות סורגים, ומצפה עד הפניעה. מצווה בעיני על הקהל להתפור. האולם ריק, בחרדה ניגש אל המנצח, לזפות למסוס ידי בזיעתו, למחות דמו במים צוננים. נח על מיטת-עץ קשה אני יושב למרגלותיו, ועיניו פקוחות.

"ילד", לחש לי, נימים קרועות בעיניו, שפתו שותחת דם, מורסות מוגלה תפחו בשוקיו, תפרי צלקות נפרמים בלחיו—"הנה הנצחון". אווה נטלה קרני שמש אחרונות. לא החלפנו מלים. לחצתיה אל חזי. חורשות האורן מפללות חרש. ניתקה ממני וריחפה מעלה אל חדרה.

*

אל מיטתי בלילה היה אפולו מגיח וכולו אור. את הכרים חבקתי, בין הסדינים נטמעתי. לחמתי בו בלילות.

אילו היה בני הקטן עם הרוחות היינו עפים, מסירות בכדור-שמש אדום, ומקנחים בנגיסה: פיסת-לבנה קרה-ממותקה. עם השעות הקטנות האמנתי כי מזימה כבדה של לילית היתה זו למנוע ממני בן. את המוזות הטובות גולה בשבועה. בשקר העניי-קה את גופה לזרמי, כי רחמה חתום.

השפם בבוקר, עייף וסחרחר, ירדתי אל הים. היה שט בין הגלים. זרועותיו דמו למשוטי-ענק, גבו כספון-עלומים, והוא חותר במדחפי ירכיו. אל המים באתי, ואפולו לא ידע. היה שוחה במעגל רחב כסובב ציר נעלם, ולא עייף. משסיים מסעו, שב אל החוף. התפלש בחולות. רסיסי חול גרפו את קווצות השער הזהוב. רוח באה ללגום מזיעתו. אפולו לא חיך.

ישבתי לצדו, אך לא הביט בי. בשקט לחשתי את שמו, אך לא האזין. כאילו שרוי

בנעימה אחרת, מעולה, שקצפה מתנשא מעבר לגלים, מעפיל אישם למרומי אופק. ואני שוכב לצדו חיוור, בזהה באיזה הזיות, גופו של אפולו דומם. לפתע התנער. רוח גוהמת קמה עמו, מישיר עיניים בצוק, מזנק לעברו, ריצתו מדודה, מטפס בשביל, אובד ממני. קער הותיר גוף, חלל אפולו טבוע בחולות. הייתי מכנס עצמי בדממה. חרש נוחת באדמה. אפי מרחרח אחר שרידי זיעתו. ידי לופתות בגרגרים שזכו. מתפתל ברצועת מתניו, נועץ אצבעות עמוק בחולות. עד שנתקלו ברטיבות, זרמי ים קולחים.

התנערתי, צופה בבהלה אם אין עיניים זרות עוקבות. כיסיתי פני בחיוך רגוע, מטפס לאטי אל הבית הלבן. ארוחות בחברת אווה, שיחות-טרקלין אחדות, ספר טוב נוסף. אותו לא גיליתי בבית. החדרים לא ננעלו. כולם לבנים וכבדיריהוט. חדרו לא נמצא.

באחת הדממות שלנו מתחת לשמש שאלתי את אווה, ראשה ספון בידי: מיהו אפולו. חיכה חיוך מוור, מתיקות בו וחרדה, אך לא השיבה. הייתי נוקשה, הרחקתי עצמי מקירבתה. שפתייה היו ממללות איזו החלטה. נאבקה במי, לא ידעתי. נחתה מפה אכזרית בחזי. פניתי אליה. ידי חסמה את מוצא המלים. לא רציתי לשמוע עוד. אווה רפתה בחיוך. האם ידעה אי-פעם מיהו אפולו. בלילה הבא, ליל-ירח חייכני ומבשר-טובות. וחלום:

ירדו צללים מן הצוק. שתי דמויות קרבו לטבול בים. שתי שורות טביעות-עקב מעוותות, מגושמות. משכימות-קום. בגדיים שחורים לא הסתירו עדפי בשר מצהיב. מגועלות-צלם. עקמומיות לחיים ועור-פנים דחוס. מקלף שכבות חיים שחלפו, כל שכבה וגבעת קמטיה. בלות. שער אפרורי קלוש. גבות מרוטות. עיניים כבות כשני זוגות חורים מבעיתים. כתפיים שפלו בחלחלה. רכילות מרושעת מבין שיני-הזוהב ללא מלים. עיפוס-ירכיים מגוחך. כל צעד גנח אל חוף הים. רגליים מרוטות, גידיות, בצקיות, השתלשלו קדימה. הייתי פוסע צעד מאחור, אך לא אלי כוונו. מן הסערה הופיע, מוקף בהן. חיוך חולמני בקצה שפתינו. ניתר לדרכו, הן צועדות לצדידו. ניסה להמלט מעובש הזקנה. הן הקיפוהו בחנחון מקומט. רץ קדימה. חריקת אבריהן ליותר אותו על כל צעד.

נעצר. חיוכו הקלוש רחב בפניו. עמדתי מולו וחייכתי. הן פנו לעבריי. לילית שמנה, האפור נוזל על לחייה. אווה מקומטה, אניצי שיערה סיבי תבן משתרכים. לא אמרו דבר. נסבו אליו, נשימתן כבדה. אפולו כפסל—הן חירחרו אל גופו. יהירות-נעורים ליהטה בו: כפיפות גוף לפנים בפישוק-גפיים רחב, שריריו הוטו בעצמה, נישא מעלה בתפנית של אושר. אחת! שתיים! חדרו לקצבו, מניעות ראשי-שיבה בקירקור מטורף, מחקות את מוטת זרועותיו בידיהן הדלילות, בשר רפה. צוואריהן התפוחים נעו לאטם, גונחות כשיקשוקי-מנעולים מחלידים. נעו ברוח לשפעתו, ערפל קרוש צועף בעיניהן, הידיים כבדו, המיקצב רופך, שכך כדימדם מכונה שמנועה הושבת, ועוד רוטנים גלגלים סיבוב אחרון.

אפולו הביט בהן. מבט-היפרות סקרני ללא עירוב של רגשות רחמים או בוז. חסר

סלידה. מעיניו נישא מבט קר ומקפיא. מיהרו להפנות ממנו עור־פנים קמל. בושת ישישות שנתפסו בקלקלת־צעירים, תשוקת־עלומים שתססה בהן פתע, בבוקר־קייץ חם.

זנק למים. הן השתכשכו מעבריו, ידיהן הצבות מלטפות גושי־בשר מעושנים. אנסו לו מבטים, אכלוהו בעיניים. ידיהן מעכו גלים. אותו. פרצה סרנדה מחרישת־אוזן של צווחת זקנות. מתנת בוקר־טוב לאפולו. שמא בקע בו צל חיוך, מיהרו להעתיק צחוק מעוקם אל סדקי השפתיים. פירכסו בעליצות, זוממות לעטר לו כלוב, צף על גבו וידיו פשוקות לגלים. רמסו את הנימוס עם בלוזתן. שערו נשטף בגל קצף, פרקדן עם המים, ואחת אחזה בבטנה. רוצה בו.

מתבוסס בחמדה טרופה. אסיר על החוף. ידי קופצות אל מתני: אפולו. שכב על מישטח החול ולא הבחין בן עוד. הן רצו אליו לשבוע מבטים, האומץ מופג עם רטיבות מים וצינת־בוקר לחה. לא הביט בהן עוד כי היו עבשות, קמוטות, לקראת חדלון. עיניו נחו בי. לו העניק חיוך אחד. לטיפה פראית. קשיחות גברים. הן החלו לסגת מעמנו. קולות עונג מרוסקים נחלשו. מטפסות בדממה, נעלמות אי־שם בצוקים, מניחות אותנו על חוף היס. אפולו בלב חולות משתרעים עד אין סוף, סביבו אני, עולם קטן משובץ אלפי עיניים זוננות מאגרופיו הגדולים, עולם נחתם מכל צדדיו, קטן־הולך בתוך ארבעה קירות ממוטטים אותנו זה אל זה, כמו הם ונשלם בסוף ספראגדות.

אילו ילדה לי בן, היה צומח אפולו. ברחם עקור, בשמלה שחורה תעלה לצוקים. מן הסדנים הלחים גיששתי באפלה אל אווה. על המיטה בחדרה שכבה, ערה. נבוך הייתי. תחילה ביקשתי ליטול ספר מן השידה. עיניה מיאנו להאמין לי. מן הסדנים הלחים באתי אל עורה הלוטף, אל פני־המלאך. נלחצנו זה אל זה בשתיקה, רעב וכמיהות לשפוח. היינו נמלטים אל עצמנו. עננה על מצחה גיליתי.

"אפולו", אמרה, "בן עשרים שנה".

התקוממו עיני: אפולו בן בלי גיל.

"הוא קיים לשביעות־רצוני. אינני זוכרת כי רבנו איי־פעם".

"תוצאה של חינוך מעולה", צרמנו באזנינו, נמלטים אל מחסה הזיופים. דמעות הייתי מנגב בשפתי. "הוא אינו שלי עוד", לחשה. מיהו אפולו. היכן הוא מסתתר עתה.

לעיני בעיניה: "אינני יודעת. עליך להאמין לי".

הירח הסתלק. חשיכה ירדה עלינו. עורנו צמרר בפחדים. הענקנו זה לזו דחיית בשרים, מעצורים גוברים עלינו, לכודים ללא מוצא.

אווה היתה מטיילת לאֶרכי: "בלילה רחוק. לבד באתי אל הצוקים. חיפשתי את השתיקות הטובות. אני יודעת לילה כבד. סערות פרצו פתאום, ברד זועף והיה עמו הרס. עצי־אורן נכרתו, הצוק נזדעזע. שכבתי במיטה, פחדים רודפים אותי. אורות אפלים וקולות שחורים חדרו מבעד לחלונות. מבין הקירות, צנחו אלי מן התקרה. צעקתי, צעקתי. קולי נחלש. פתאום טריקה נוראה, כאילו קבעו מחיצה בתוכי,

מחסום אדיר, הייתי שקועה ומעלי רובץ—איני יודעת. לא אוכל להסביר. לא היה זה אדם. עכשיו אני בטוחה. לא בן־אדם, חייב אתה להאמין לי. קרע את עורי מעלי, בא בבשרי, בא בכאבי, כשיפור התעצם מעבר למסך, לי היתה דממה ארוכה. לאחר חדשים נולד אפולו. כאן בין הצוקים גדל.”

ג

הימים הבאים שקעו בדממה מדכדכת. רעיון דחוק שב לטרוד. הייתי תחינה: שמא מעפילה שעת־חסד לכתוב את הרומן הגדול שלי. והתפכחות: הרומן הגדול היה ערב־רב של הזיות מתוקות ושרידי אמונה נלהבת בכוחי היוצר. עתה התערטל לכדי שירטוטים מילנכוליים: איש צעיר כבן שלושים, מוצר אפייני של התקופה, נקלע לסערות חיים ומיטלטל בין שתי נשים. הפרטים נותרו חבויים בערפל, אך רצייתי להאמין. רומן גדול היה חלומי־בהקיץ: יום אחד אתנער מן המלים השדופות ואשוב אל עצמי הזנוח. שרב כבד ירד על הצוקים, וניסיתי להטיל עצמי אל חברת המוזות שאינן. חובט במלים, מגבנן הברות, מעקם ומוחק. לא באו אלי. לא פרק ראשון מרומן גדול. לא נובילה ספוגת מרירות. לא־כלום. בקרוב, אפילו בקרוב מאד, יהיה עלי להודות בכשלוני לפרוץ גדרות.

בכל הדפים הקרועים ששמטתי מידי היה הוא. נסיונות בודדים לנטשו הדפתי מיד, בהחלטיות. נוגס בי כסרטן, תאי־תאים חיים.

אפולו נעלם. יומיים לא הופיע על שפת הים לטפסי־הבוקר. כאילו נבלע בצוקים או המריא מכאן. יומיים חיפשתי אותו לאורך החוף. טיפסתי על סלעים תלולים, יחף ומתנשף פריתי אוזן לקולות היער. כאחוז־טירוף הייתי משוטט מחדר לחדר בבית־המסתורין הלבן. אפולו לא נמצא.

בשעת רצון, חיוכי אחר־הצהריים טבעו שתי גומות בלחייה, סיפרתי לה על היעלמו. אווה לא איבדה מזן חיוכה: “הוא ישוב בעוד ימים. איני יודעת מתי”. זוכרת שבילדותו פעמים רבות נרדם בצל אחד האילנות בליל־שרב. בקשותיה כי יפנס הביתה לא זכו לתגובה. שעות היתה יושבת למראשותיו מפקד חיות־טרף דמיוניות, מכסה את גופו בשמיכה מפני הטל, ונרדמת לצדו.

נלהב ביקשתי לשנות הכל במחיידי. להכניס איזה סדרים חדשים למבנה הקפוא, שריד מימי־בנינים חשוכים. אולי: דמויות מן המיתולוגיה זקוקות לאב מתנדב, בעל רצון טוב בלתי־נלאה, המוותר על דמי־טירחה תמורת זכויות כלשהן לחזקה. אווה הניעה בראשה. לאו נחרץ. התכניות הנלהבות היו גוועות לאטן.

רק עתה הבחנתי כי לגופה עדתה שמלה צבעונית. מלאכי בתחפושת? על טבע האדם הייתי מקנטר, עד כי פרץ שממונה בפיהוק מכוער. נבוכה. לטפתי את סומק הבושה: “האם היית שבה אליהם?”

הוא עמד לה למגן. בלעדיו לא תעזוב. אפולו בעיר אפורה כא־ל־פרא בצנינוק. בגופו מנע את המחשבה מהסתנן אל תוכה.

בנסות השמש לשקוע חצה בשעטה את הדשאים וכמו הסב ראש לעברנו, ונעלם. אווה קפאה רגע על מקומה, ושבה לזרוח.

למחרת כלה המזון. יחד ירדנו אל הכפר הקטן, שכל-כולו רחוב מרוצף אחד. פסענו בין החנויות הקטנות. חנוונים אדיבים הגישו לאווה חבילות ארוזות למענה. הקפידה לכוון לטעמי. מוכר-עתונים הציע את עתוני: המצב הבינלאומי מדאיג, אך לא טרחתי בפרטים. שני ספרים טובים בחרתי לה. הצעתי כי נשב בבית-קפה קטן ברחבת הכפר, נתבונן באנשים. אנשים חלפו על-פנינו, הקדישו לאווה מבט, פסחו עלי והלכו להם.

כפר צבעוני ושקט. פרחים עברו ברחוב להציץ בבתולות שעברו ברחוב, נעצרו מול אווה בשמלה לבנה, העירו הערות כלשהן, והלכו. זקן אחד דידה לאטו משולחן אל שולחן, לקבץ נדבות. אל שלחננו צלע, חרדה גדולה תקפה אותו למראה אווה, ורחק מאתנו. ניצב שעון על מקלו, זקנו מדובלל וראשו קירח, במצחו חרושים קמטים: "אנשים חטאים!" קולו היה בוגד בו, "שיתו לבכם אל תורת המוסר! עיבדו את אלוהים!" קהל סקרנים נאסף סביבו להפיג שממון-בוקר. קמנו והסתלקנו חרש. הזקן, שכיון דבריו אלינו, השתתק, נטל מקלו לדרך, וההמון שב לסבלות היום. אווה לא ידעה מי הזקן. ציידנו את המכוננית בדלק. בדרך אל הצוק הניחה ראשה על כתפי. היינו רתומים בחרדה כי יחלפו הימים, איעלם מן הצוק ונאבד זה לזו. אווה היתה מלחשת לאוני מלות-קטיפה טובות. על יפי הדממה, על הים שמנגד, על ביתנו הלבן. מבקשת אותי להישאר. גבר דרוש לה כאן.

מעבר לכל עלתה עמנו דממה טובה בת-אלמות. אט-אט היינו מקדשים לה שתיקות.

למלאכות קטנות הייתי פורט את שהייתי עמה. סיפחתי גינה מוזנחת מאחרי הבית. הסרתי אבק בחדרים נידחים. פתחתי את כל הארוזות לגלות מטמונים, אך ריקים היו. ספרים נשכחים הבאתי אל השמש, מעניקים לאווה במנוחת אחר-הצהריים. בלילות היתה שרועה לצדי. מצפה לשאלותי הזהירות כדי להשיב בחיך, במבט אובד, בשתיקות ממושכות. בוקר אחד הצלחתי שלא לחמוק מטה אליו. אושר שכלחני, ואחריו תקף אותי דיכדוך, ומאד קיויתי שאווה לא תבין. הייתי מנסה לחזור אל סוד הבית הלבן. אבל סמוך לפתחו, לפני נקישה גורלית על דלת-קסמים, ריחפה אווה ביני לבין הדלת, בגופה מונעת ממני את הסוד. אני, כדרכי, בגופה בחרתי.

ערב אחד, הסיבה נעלמה עדיין, אווה שקופה לאור הנר, הצעתי להזמין אותו לסעוד עמנו. כך אמרתי לה: "יש לעשות ממנו בן-אדם. אפולו כבר בן עשרים."

נימוסי מלאך הושלכו מן הצוק והיא פרצה בצחוק אדיר. כמו לא נבע מגרונה כי אם צמח ועלה מגוף אחר. צחוק גולש על גדותיה. צחוק אחר. בהפתעה הצטרפתי לצחוק הרועם, שנינו מעוותים בסיחרורי קרנבל, משליכים שברים זה בזו.

לאחר הרגיעה כיבתה את הנרות: "אתה רוצה שיישב אתנו ליד השולחן, כפוף לכל חוקי המשחק?" לא עניתי. נטלה את ידי: "הבה נשכח אותו לילה אחד. בוא ניפנה לעצמנו".

אמו הציעה לי זאת. לה לא יכולתי לסרב.

הבוקר הבא הקדים מאד להפציע, יחד עמי. שרב סמיך ויבש על הצוק. השמיים עטו קדרות מדובללת בענני-נוצה, אווה נמה עדיין. הציפיות לא חרגו מעבר לסדר-הימים בשלטון השתיקות. אל אפולו ירדתי, ערום ושזוף, גופי רחצתי, מטוהר לקראתו, עמה סעדת, ושבתי אל שמש-הדשאים. אולי כבר נבטו זיוי שיעמום בחלקת הדממה. אולי משאלות שהדפתי. ואפילו דקרון בי קלות, לא הודיתי ביני-לביני. עדי-עננים הציפו את השמיים, מה-מוזר היה הדבר, בעצם הקיץ.

קול עמום פילס שאזנן ממרחק. מי רומס את השקט? מכונית עלתה בדרך-העפר. רצתי לעבר הקול המתבהר ומטפס אלי. צבטה איזו שמחה מוכנית לשבירת הדממה. אחר לפת בי השש שצבעו שחור ולעיניו אפור-ירוק מוגזם ושפתיו אש. אם כן, גם עתה, לאחר הפרידה, לא תניח לי.

המכונית השחורה נעצרה לרגלי בחריקה. ראש זרקה לילית מן החלון: "נבהלת, יקירי, אל תכחיש". הגבירה קול הנעימה הסוערת מן המקלט, ודאי ריקוד חדש שכולו תאוה של בדידות. מזנקת אלי והיוכה מפתח, נצמדת אל מתני, חודרת אל חזי וציפרניה ארוכות וחדות מבעד לחולצה. נשקה לי בתוקף היותי רכושה בעבר. דומם ניצבתי כפסל מרומה, והיא סונסת באזני נהמות: "כבר שכחת את לילית הקטנה? הרי הבטחנו להיפרד ידידים. עכשיו אני מקיימת הבטחה רחוקה ומבקרת אותך. ואלי שלי עומד נוזף ושתקן". שטנית חתולית ניבטה אל הבית בלבן: "ספר לי עליה, יקירי. אני רוצה לדעת הכל".

ואני חשבתי שהיתה צופה בנו כל הימים מבעד לטלסקופ ענק של שדי-שאול. "עזור לי", צייתה. נשאתי את המוודות לצדה. פיזרה הערות הסתייגות מן הנוף, ביקרה את הארדיכל דל-הדמיון ששבר את קורה-כס, וכיוצא בזה. אווה בפתח, הרוחות נפתלות בשמלתה, שער-זהב שזור בין קרני-אור. לילית שחורה נמרית נעצה בה דרבנות-עיניים. כאוויל נושא המוודות, התנצלות אין לי, עמדתי ביניהן.

גימגמתי: "זאת אשתי-לשעבר, לילית. פתאום באה אלי. את מבינה". אווה לא גרעה עיניה מן הגוף בשמלה השחורה: "אני מבינה. אתה יכול לארח אותה בחדר או בכל חדר אחר".

לא. לא הבנת, אך המלים נתקעו בגרוני. אווה בהתה אל לילית. האורחת השיבה קדרות עקשנית חסרת-מעצורים. עד שפיעפעת: "מוטב לעלות".

בחדרי שמטה את המוודות לארון, פתחה את החלון להקביל פני רוחות-השרב, שערה שחור כפחם, עיניה גחליליות.

אוחז במיסעד המיטה, שנאה וערגה מטפסים צלובים בעורקי: "מדוע באת. לילית?"

חיוך עמום זימנה לי. "החודש שלך בהרים מסתיים. העורך ביקש להזכיר לך אותם משגים קטנים. הוא מאמין שבעתיד—"

ובכן, העורך. אם פעם היה שמו מקציף את שפתי, עתה זכרתי רק עיני-בצל נקלפות.

לילית צועדת לקראתי: "הבה נשכח את העורך, את העיר. את הסלע המכוער הזה. באתי לזכר הלילות היפים שלנו". נפתלת סביבי כנחש, מועכת, בוצעת, מסירה. "מדוע באת, לילית?"

זינקה לאחור, זוממת שועלית שעונה אל הקיר. אצבע מאיימת שילחה בי: "אל תחקור אותי. אינני נאשמת. אינני עונה על שאלות".

בשלוה מלכותית ציפתה לסליחתי. אני מצטער. לא התכוונתי. סלחי לי. חתמה את נצחונה בצווארי.

אחר תבעה את הסיפור כולו. מיהי אווה. מדוע היא גרה לבדה.

רק הוא כמוס בי, חשש קורע, כאילו. לא, לעולם לא.

הבחינה שאני מסתתר מאחרי מלים.

"אתה משקר". השבחת את הסער בהן־צדק גברי, שקט, אמין. ככל שיכולתי.

לילית שאלה איך בילינו את הימים. אחר שבנו לשעות היפות בשלבי הצלחה רחוקים בעיר האפורה. הסרתי את האפור הירוק המבחיל מעיניה, עודה סוערת ביפיה כתמיד.

"אם כך, כדור־הבשר הקטן איכזב?"

נעצה בי מבט מבושר־רעות. כאילו ביקשה להשליך בי, אך חזרה בה וכלאה את הניצרה: "הוא אינו מאכזב. הוא יודע כי באתי אליך".

עיני־הבצל שיתף פעולה. חשבתי שבמרתף העמוק והאפל מתחת לבית הלבן מענה לילית את הגופות המיועדות לשדי־השואל. אווה תבוא לנחם את העור המיוסר בדם, ולתלוש גולגלות.

ירדנו לאכול. אווה ציפתה לנו. אכלנו בדממה. רק במבטים הצליפו זו בזו. חשתי עצמי מבוזה למדי, אף כי עלי־פי הגיון אחר היה עלי לחוש רוממות כלשהי או גאנה גברית לשבת ביניהן. לילית העירה על יפיה של אווה, למרות הגיל. לילית שאלה אם אני מתפטם כאן כהלכה. מצאתי תשובה מתקבלת על הדעת, והיא צחקה. "אתה שבוי בידיה".

אני רוצה בכך, ועיני קשות.

לילית קמה לשאוף אוויר ויצאה אל הדשאים. אמרתי לאווה: "לא אני זימנתי אותה." "אני יודעת".

לא היה עוד מה לומר, כי לילית היתה מעפסת בינינו.

בחוץ להטה השמש והיא צדה את ידי. שוב ושוב: לולא רחמה חתום, בן היינו חובקים, מתולתל וזהוב ולחיינו צוחקות. השעות הבאות חלפו בשתיקות ארוכות, במשפטים חטופים. ציפו לנו כל הימים בהם דרסנו בכבישים, באנו אל חום היער רות. עתה נותרו זכרונות, ואנו אחרים.

יהאם נישאת לו?"

לא הכחישה. אשת מעבידי. שאלתי אם גם בטכס נשואיהם הופיעו דמויות־בשחור. האם השביעה אותו שבועות סודיות בשפה עתיקה במעמקי לילה־הפלולות. אמרה שאני הוזה. אווה ריחפה אלינו. לילית תסע מכאן. ואצבע לעברי: הוא יבוא עמי. אווה ניבטה בי, גועשות הימות הכחולות, ואני שתקתי.

"אל תלך", אך לא הבטחתי דבר.

לילית פרשה גווה אל השמש. אווה צעדה עמי, קמטיה הועררים נחרצים לצדי העיניים. כאילו נברה במלים לשדל אותי, לא מצאה, או ויתרה. קול לילית מזנב מאחור: "בוא, גבר שלי", וצחוק אפל: "לילית רוצה אותך עכשיו".

אווה נשמטה, אני פוסע אל העיניים השחורות. קמה על רגליה: "בוא אל הים ו" אווה נעלמה. רק פיסת דשא ולילית מנהמת לפתות את הגבר שלה. אל חורשת הארנים, אני רץ והיא עפה לצדי. יחד היינו יורדים בצוקים אל הים הלוהט מגלגל־השמש.

אפולו ערום ודומם, ספי הגלים לוחכים כפותיו, השמש זוהרת לגוו בעטרה של אש. ניתקה מידי. שבויית קסם אדיר צעדה אליו. עצרתי הרחק קולי גווע, למנוע אותה, אך אבנים כבדות לרגלי. באה אל הערום, אל המים. שמלתה נקרעת, קודש לעבודת אפולו, כרעה לרגליו. לחכה כפותיו, ירכיו, אפולו הגוף. אל עיניו בהתה, אך פנימה לא באה. נהמות משונות בשפה עתיקה לחשה לו, השמש ירדה, ואפולו פסל, נושף־גומע פמיהותיה, עיניו קרות־מזוגגות, לחישתה מתעצמת, הברות חושנות נוראה קורעות באזני, אפולו זקוף, היא מבוססת לרגליו בתחינה, קוצפת בשאגות נקבה, יחמת קדשה רעבה לאדונה, במעגלי ערגה סביבו, ריקוד פראי קדמון שכולו זימה, אפולו מתעלם, היא פולטת עצמה, משילה לו, מסירה קליפות אדם, רק עור־עגבים ושער שחור שורטים לברשו, אפולו אינו שם, במעגלי סחרחורת נואקת, בבכי גונחת לרחמים, הוא הביט לעברי ולא ראה.

צנחה לרגליו. גליים שטפוח. קרבתי אליה, ולא היה שם. ערומה, סבואת בכיה, נשאתיה מעלה אל הדשאים. אווה ציפתה לי. לילית נסה אל הלילה.

רוחות־זעף חמות בחוף. עצי האורן היו חורקים והים זעף.

אווה באה אל חדרי. פחד אחז בה. על מיטתי שכבה לילית, מכווצת כחתולה סמורה, מפטת בנו. עוד האמנתי: בננו, אילו נולד, היה בעל עיניים שחורות כפחם. למענו היתה לילית אחרת, והתהומות מתנצלים.

אמרה צוננות, בקולה פלדה ממורקה: "אפולו הוא בני".

לילית הסירה את הסדין. על רצפת־העץ צועדת אלי. אווה נסוגה. לילית חונקת לי יד: "עליך לבחור, עכשיו". החלון פתוח, ורוחות־קיץ הידהדו לצו קולה.

"אינני יכול", כפזמוני היחיד.

אווה לחשה: "אל תלך, אלי. אנא, אל תלך".

לילית הניחה לי לצעוד אל אדן החלון: "העורך דורש אותך. אני רוצה שתשוב

העירה מיד". מן השידה חטפה דפים מרוטים, שברי הנסיונות להרחיק אל המזוות הטובות. עיניה ריפרפו על השורות, פוסלת מלים עכורות, מוחקת את כולן יחד עמי. צחקה: חופשה בצוקים, ולא מצאת את עצמך הזנוח. צחוקה מתגלגל, מתוך שבועה בלי-כלולות, מודח אליה, ומלים מוזרות בשפה עתיקה עולות בי, טורפות בצער ותחינה. לא תניח לי להתיר נדרים.

ידי לפתו את אדן החלון בכוח שרירים יגעים. הנחתי למפלה להתהדק סביבי. ילד לו נולד לנו.

אווה לוחשת: "הישאר כאן, אָלי. הישאר עמי".

לילית: "קח את החפצים. אנו שבים העירה".

הייתי רץ מהן, יורד במדרגות בוינוק לא-לי, רץ-רץ אל הדשאים. מטורף, בא אל הדשאים, מחפש, עורך בוגדני דוהר להיפקע. ומטה אל הים.

הים געש, רוחותיו מיללות, ירח חרמשי וענגים קודרים.

על החוף, בגומה שטבע, גופו כבד, שכב אפולו על בטנו, בפניו כאב עז. לא הבחין בי, משוקע בעצמו ולוהט. פתאום נע על רבצו, דוהר בסערה אל אונים כבירים.

בעיניים טרופות ראיתי: אפולו היה משחת זרעו ארצה.

כושל, מצולק הייתי מתחבט אל הצוק פעם אחרונה.

בדרכי אל הדשאים ביקשתי מעטפת תחושה טובה שלאחר שיחרור. אווה היתה שקועה בשינה. ליטפתי את מצחה. נשקתי לה. מלאכי-בלבן. לפני מיטתה כרעתי ברך. פקחה עיניה: "אָלי, ראית אותו?" רפות זרחה בעיניה, אך נמנעתי מהישיר מבט.

קמה לחלון: "אתה עוזב. רציתי לומר לך. גבר ביקשתי על המיטה"—ביד גסה חסמתי את פיה! לא!

הפעם השתחררו עיניה. נסוגתי אחור כנער נוף. מצאה את עיני במערבולת הימות הכחולות: "הייתי יורדת אליו אל חוף הים". מיאנתי שמוע, אך המלים פורצות: "חשבתי שאוכל להימנע, אך גופו גרף אותי בוקר-בוקר. הייתי נלחמת. פוצעת עצמי עם כל הליכה אל החוף. אפולו לא הכיר אותי".

בחדרי לילית בשמלה שחורה באפור-ירוק מוגזם.

"אני עוזבים עכשיו".

ראשה לפתי בידי: "לו נולד לנו בן, היה הכל אחרת. את שומעת? אילו לא הייתי חתומה"—קרסתי לרגליה נכנע ושפל.

קולה קר וחודר, ופגיון אחד לרטש בי: "אני הרה, אָלי". עיניים בוהות של אחר נשאתי אליה מן השפכים. "הוא רוצה יורש. בן יהיה לי".

שחור כלילה הזה, עולה ושריריו כבדים ושפתיו דם. אבריו טעונים מחנק. בא אלי ופניו חתומים ושערו פחם, אצבעותיו מבקיעות בעדי, משסע אֶגוֹ. אני מתנער—

כשטן—

הפעם יהיה עלי לבחור בדממה.

יוסף שלנוון: שדפון בטרם-עת

כפדים הטריים של עץ האקליפטוס:
בעלי הגון הירק־הצהבהב; נקיים מכנימות.

עליהם חששנו להניף גרזנים,
אף כי יפים היו לסוכך על ספה.

ידענו כי כח עמידתם קצר;
אולם, שעה ראשונה יפה מכל.

היינו הולכים ובאים, סובבים וחוזרים,
עד כי גדענו: בתאווה של טוחני־רות.

כבר צרנו־והו בעגלתנו—
ובקשנו לחסכו משזוף חמה.

כנבט שבנינו גדרות סביב לו,
שהיינו רוכנים עליו ונושפים בו—
אף כי מנועים ממגע, שמא—יקמל.

גם כי פרח והבשיל ומלאו מדותיו,
השיר פקועותיו עם בוא הרוח—
המלקטת נפלים ומשליכתם באינסוף.

נהגנו המהסס הכשיל,
את הפרי־ת העלי באבקן.

שרה בורג'סבירי: ארבעה שירים

לוליינים

רְאֵה־נָא אֶת הַבְּרִנְשִׁים הַמְהַלְכִים עַל חֶבֶל דָּק.
סוּפוֹת שְׁלֵגִים, הַתְּפוֹרְרוֹת בְּזֹלֹת
לֹא הֵם יְעוֹרְרוּ אוֹתָם מִחֲלוּמָם.
סִהְרוּרִים, אֲדַמְדָּמִים מִנְגָה
הַיֵּרֶחַ הַחֹרֵף,
שְׁקוּעִים בְּמַעֲשֵׂה חוֹרֵי
כְּמוֹ קוֹרֵי הָעֶכְבַּיִשׁ שֶׁלֹּא נִמוּחוּ.
רְאֵה רְאֵה
הַבֵּט לְלֹא דָבָר
אֵל זֶה הַזֵּיַע הַנּוֹעִיר שֶׁל מְתַנְיָהֵם
אֵל הַרְכּוּס הַמְמָצָה שֶׁל שְׁפִתֵיהֶם
אֵל הַיָּדִים הַרְפוּיּוֹת בְּמַתְחוּן
וְשֹׁמֵר בְּלִי קוֹל
אֶת הַחֲזוֹת הַרְגוּעָה שֶׁל הָאִמָּה.

נפל

יְלָדֵי הַיִּרְקָרֵק עוֹד לֹא הִבְשִׁיל
עוֹד פֶּגַע קָטָן הִיָּה בְּרַחֲמֵם הַחֲרִיתוּ
וּמִלְאָכִים חוֹבְלִים שְׁטְמוּ אוֹתוֹ מֵרֹאשׁ
עַל לֹא דָבָר.
שִׁנְאֵת חֲבֵם,
לְשׂוֹא.

יְלָדֵי הַחֲלֻבְלֵב הִיָּה עֲנָג מִגֶּשֶׁם
רַחֵץ בְּטוֹב וּמֵי־וֹרְדִים שְׁתָּה
חֶלֶם עַל צְפָרִים קִטְנוֹת בְּשִׁקֵּט
עַל זְבוּבוּנִים בְּכָף
חולות,

זָהָב—

יְלָדֵי, שְׁאֵהֲבַתִּיו בְּטָרֵם אֲצַרְהוּ
בְּטָרֵם שֵׁם אֲקָרָא לְגוֹף הַחַיּוּנִי

או אפרע ממנו על פְּחָדֵי הַמְדָּמִים
 לֵאל סָבָה
 וּבְלֵי מִשׁוּא
 פָּנִים

דיבור

יְלָדִי. עִנְפְתִּי לְהַחְרִיד.
 גּוֹפִי אֵינִי עוֹמֵד בְּמַתַּח הַגְּדָרְשׁ.
 הַמְּחוּגִים חִשְׁבוּ לְהַעֲצֹר
 וְכִף קָדִי לָאָה.
 הוֹתִיר בִּי אֵיזָה שְׁפַע גֶּשֶׁם מְעַנֵּן
 וְהַטְּפוֹת שְׁנַתְקַרְשׁוּ
 אוֹטְמוֹת אֶת נֶקְבֵי.
 לְטוֹף.

פְּרַפּוֹר עֲלִים עַל מִשְׁטָחִים רְוִים
 עֲלוֹהַ וְמִק.
 כְּרִיעוֹת קָנִים
 בְּסוֹף הָאֲגַמוֹנִי.
 הַמְשָׁכוֹת גְּבַהוּ מְכַל מְלִים.

קומתך

דְּמָתָה קוֹמְתֶךָ לְתִמְר.
 אִתָּה הוֹלֵךְ בְּתוֹךְ שְׂדֵי
 כְּאִישׁ הַמְּבַקֵּשׁ אֶת צֵאנו
 וְנִמְצָאוּ לוֹ עֲקוּדוֹת.
 דְּמָתָה קוֹמְתֶךָ לְבִרְכוֹת
 אֲשֶׁר צִלְמִי טוֹבַע בְּתוֹכָן.
 צִלְמִי לְבָן.
 כִּהְרָרִים שָׁל שְׁלֵג נִעְרַם עַל עֶרֶשׁ בְּתוֹלִים
 וּבּוֹ בוֹהָה הָאוֹר כְּמוֹ לֹא מְכָאן.
 עֵינַיִךְ כְּנֹרוֹת
 שְׁבֹאֲשֵׁן נְכוּוֹ אֲצַבְעוֹתֵי
 כְּאוֹר
 שְׁנַתְנִסִּיתִי בּוֹ עַל בְּשָׂרֵי הַמֶּלֶךְ.
 קוֹמָה שְׂדוּמָה לְתִמְר
 גוֹהֲרַת מְעֲלִי.

דניאל כהן־שגיא : פגישות עם הזנון

כיכרות קפואות, עצים ערומים ואנשים מכורבלים. החורף נמשך, עוד מעט ויגווע כמו השאר שלא נשאר.

השעות שנשענו על אצבעות המחוגים של היום שחלף, אפורות ומחוספסות כצמיגי המכוניות, ממהרות להדליק את אור הניאונים של הבאר בקצה הרחוב. החנויות נסגרות. תור לפני תאי הטלפון. אנשים צעירים אינם רוצים לבלות את הערב לבדם בחדר הקטן עם השולחן הירוק והכיסא. במסעדות הכינו כבר את השולחנות. החשמלית המלאה המשיכה בדרכה אל רחוב ליאופולד.

עמוס עתונים הוא נוגע במפתחות. אחד לשער הבנין, השני לדלת הדירה המשותפת לו, לסטודנט אחר ולנערה איטלקיה. הדלת הצהובה מחכה לו. מאחריה אפולית כחולה ואור אחרון מפנה את מבטו אל החלונות המוארכים, האחרים, הזרים הקרובים.

האור שנשאר ממנורת־הלילה שירטט את דיוקנה בקווים בהירים, ומה שהיה נשאר חשוך מאחרי כיסאה. עשרות אצבעות הידקו את צווארה וחמש אצבעותיה כתבו את ההיסטוריה של האחרים. את הסיפורים המרתיעים, המוכרים, התועים כאוטובוס־תיירים ללא מדריך, שמעו נידנודי מיטתה.

השעון צילצל שעה ראשונה ליום החדש והלילה עוד הוקף טבעת של שמש שחורה. על המהגוני החום היו מוטלים לילה וירח שטעמו את שנתם הצהובה של הבתים הנמוכים. על הדף הלבן שפוסה אותיות שחורות היו אצבעותיה קמוצות למחצה.

אותו כיסו התמונות שעל הקיר והשטיחים שעל רצפת העץ, בשיכבת צבע עבה של ספרים ושבועונים. רק עיניו קצרות־הראי נעו מפורסתו שניצבה מרחק עולם מדמותה.

חוף. על המזוודות אתה פוגש במכרים חדשים, אלה החולפים כמוך מול דוכן־העתונים, ליד רציפי־הרכבות.

אתה קונה עתון ומתישב עם העייפות והזמן על כיסא מרופד. המוביל אותך אל הנוף ואל הפגישה. במרחק תחנות ולילה מקיא אותך האוויר הקלוקל וזיפי זקנך אל פסי החשמלית שלעיר החדשה. מתבונן פחות מאשר יודע, אתה ישן על המיטה הראשונה שקבעת לך.

אלף פעמים ואחת תתבונן עוד בבוקר החדש ששמש־צהריים מקשטת את וילוניו. אלף פעמים ואחת עוד תארוג תכניות מקונכיות־חלום ואלף פעמים ואחת תישאר עוד דקות־מספר, רק דקות־מספר המצטרפות במהרה אל קודמותיהן, במיטה הצרה.

בחדר הקטן. כל יום מביא עמו בשורות, וכשאין עמו בשורה מודד הוא את נעליו לאור השמש—אם לא התישנו, אם לא התכווצו, אם אין תיקון דרוש בהן; או אולי כדי לזרוקן ולקנות חדשות ממדפים חומים וריח עור ומוכרת הכובשת את פניה לא רחוק מחיקך במדה לרגליך זוג נעליים שחור ומבריק. האספלט כבר מנגב אותן. הקופה צילצלה. עלית על החשמלית בנעליים החדשות בפנים הישנות.

זר על המדרכות. האור צובע אותך בעלים, שערות מכחול אחר. צבעים שאינך מכיר, כמו התחלפו השמיים. בד אחר פרוש. אתה פוסע על אבני המרצפת וההיסטוריה מביטה מעיניך. אתה תולה את עצמך על דפי לוח־השנה ומקפל דפים קצרים הנת־חבים למעטפות של דואר־אוויר. אנשים חדשים מתלווים אל יומנך. יומן ירוק של שעות, שהמלים החיות אותן ממיתות אותן שנית.

אור־שמיים על שלג העיר. דימדומים של שעון גדול ואפור. נכנסים לבית־קפה. שול־חנות שאננים עליהם מונחות הידיים הגדולות והקטנות עם הספלים הלבנים. מסתכ־לים. סביב האחרים, זוגות ויחידים, גומעים את הזמן במבטים קצרים הנוחתים על פני האחרים. הסקרנות מדובבת את פני האשה. התקיפות והספק באצבעות הגבר בוחשים את הסוכר במי הקפה.

על שולחן שלישי, ריק, מונח עתון מקופל לארבעה.

צחוק. השיניים נחשפו, עשן הסיגריה הפך את ראשה בקורי מסיכה. ממקום ישיבתו יכול היה לראות בספֶרה ובמלה נוספת שחורה. 14 חללים, המוניות בפיקר נעצרו לסימן הרמזור. עתון של יום אתמול. יום האתמול על שולחן פלסטיק במרכז העיר הזרה. 14 חללים על גדה צהובה. המוות שכדור נחושת בלועו מטייל בחוצות, מחייך לבובות של חלונות הראנה, מקפיא את דמויות האנשים המכורבלים שהחליפו את שמונת שעות חייהם האחרונות ברחש ניירות, באור מכונות וסיגריות. העיר הגדולה דורסת אותם בשעה זו של ערב טרם־בא. ערב שלעולם לא יהיה זה של האתמול. דומה אבל אחר. הערב של היום. חי.

המאפיה וכתמי הקפה, שעה של פיטפוט או שעה של מחשבה, נשארים בין חמש לשש על שולחן הפלסטיק הבלוע הכל, גם את מה שלא נאמר, זה שנשאר שותק בין העיניים. הזכרונות, נערמים אצל הספר כשיירי שערות. בערב הוא מטאטא אותם לפינה ומשם, בחלוק לבן עטור שערות קצרות וארוכות, הוא מטיילם לאשפה..

הולכים. עם העתון והכותרת, עם השדרות והבתים, ואוכלים ארוחת־ערב. טורי חדשות באותיות, במלים ובתמונות. השעה 8. הערפל מדגדג את נחירי המונית. פגישה־עסקים. פגישה עם נערה. פגישה עם תיאטרון. פגישה עם עצמך לאורך עשרים סנטימטרים שבין פניך והנייר עליו אתה כותב.

שילמנו. את מחיר הקפה, את מחיר העתון, את מחיר הידיעה. קיום בשלושה טורים. טור אחד חזר. טור שני נפצע. טור שלישי נשאר. היכן? היכן לא.

שקועים חולפים על סמל האלימות שההיסטוריה קבעה בו כבר את סימניה—ההמון,

הטירוף והאכזריות, צבעים לא נדירים. המציאות היא איומה, מסופן ללחום בה. אתה עלול להימצא לפתע רק עם מעקה־העץ האחרון במדרגות המובילות אל חדרך. אפשר ליפול, אפשר להתגלגל, אפשר להישאר במקום, אפשר להיכנס לחדר. נכנסים לחדר.

יש טובים, יש רעים. בכל מקום אתה מוצא מישקע רטוב כזה הרוצה להדביק אותך לאדמה. מזל. המזל לפגוש באלה החושבים גם בשביל אלה שאינם מסוגלים לכך.

השעה שלש לפנות־בוקר. ערפל מכסה אותך ואת העיר. הרמזורים קורצים. העיר עומדת בדממה. קול צעדיך פוסע על פני שאר הבודדים שחלפו עמך. היום החדש ניצב לפניך, מזמזם על המדרכות הריקות.

בבוקר בו פתחת את החלון עמדו העצים במעגל סגור של ידיים ריקות. הצבע העמוק־החיר של השמיים סגר עליך. השלג שיורד מכסה את הכל. מיליוני רסיסי חלומות. הם צונחים, נוחתים ונעלמים.

מישטחים לבנים שאתה גורף אותם בבוקר במטאטא קצר. מישטחים לבנים וזעירים שאתה רומסם במגפריך. על מזבח אפור של שמיים מתפלל אלוהים בטיפות לבנות על ערדליים שחורים של נשים. כל העיניים הגדולות והקטנות של חייו זולגות על חלונות־הראנה. אנשים מגיעים מארץ לארץ בנפנפם את פניהם המתוחים. פגישות ופרידות מול מרפסת רטובה. הפנים הקרים מתחפכים. האצבעות נצמדות אחת לשנייה בעווית של פושטיד. המרחק והדמיון מסתכלים בכך כבר ממרחק שני המטרים הראי שונים שפסעת אל המטוס. ואז אתה מגיע שנית אל הפנים הצנומות, השער השחור והקצר והחולצה הלבנה, ומלטף את ידיה בעיניים אחרות.

אתה חי עם כאב, אמרה וגחנה אליו. פוסע עם הציפיה, טועם את הקפה האיטלקי, מכיר אנגלי ונשאר לבד עם הדוכנים הצבעוניים לממכר־גלויות.

ארנון אורבך: יש ויקום מלך

יש ויקום מלך
אשר צעדו אחד
מתהפך בקרבם
אשר ידיו כמקשה
סוגרות בסד את גרונם

אשר יתן עמו
בסורגי כתר
אשר מלגו זהב
מלבר עכור מדם
והוא—חומה לעיניו.

בליל הבכורה

בליל הבכורה
זעקה העיר
יציעיה גדשו אדם
מוצם תשואות
קרסו במוותיה

אך בתוכו
ידע גם מלך
ראשית מוצאו
גבולות ממלכתו
אחרית כל חרב.

בליל הבכורה
הלכו אצבעותיה
כלצנים עגלי פנים
התהוללו על מדרכות
הבל פיה כבד משכר

בבקר שלאחר ליל הבכורה
אמרו רחובותיה מות
ידיה קפאו בתוכה
עצמה אישון עינה
נדמה.

שולכית לפיד: נושוגע איש־הרוח

עקרות שנמשכה חמש־עשרה שנה נתנה אותה בגברת הדני. מוחה נתאבך ורוחת עזות שהיו מתחבטות פתאום בין צלעותיה היו מעבירות בה צמרמורת ופירפורים. כשעברה את גיל השלושים החלה להתמכר לפולחנים ולסיגופים. תמהונים שניסו לרדת לחקר החיים שמעבר לחיים היו עולים לצרעה ועושים בביתה את דרכם אל הנסתר. כדי להקל את מעופה של הרוח מן הגוף, היסרה ממנו מזון. תחילה נעשתה צמחונית. אחר־כך טבעונית. כל־כולה צללית דקה ואפלולית.

מנוח הדני, שהיה גבר בריא ונוח־לבריות, השש לספק את תביעות הגוף ואינו נעתר לתביעות הנפש, הלך אחר אשתו ונעשה שותף להזיותה ולתעתועיה.

ברגע של צלילות־הרדעת נזדהרה במוחו ההכרה כי אם לא יטשנה נגזרת עליו כליה, קם ועשה. באה אליו ואמרה: הרה אני. יצאה אל הנשים ואמרה: הרה אני. צעקה אחרי היוגבים והכורמים: הרה אני! סיפרה לרקייע. לבורות המים. לאיילות.

ראתה שאינו מאמין לדבריה. ריח של רעב היה עולה מפיה ועצמותיה היו משקשקות בין צלעותיו והירבה להדיר עצמו מיצועה. גילתה לו כי מלאך־אלוהים נראה אליה והזהירה כי תקפיד במאכל ובמשקה, כי בן בבטנה. עתיד עובר זה להיות עילוי וגיבור ומשיח. שביב חשד אחרון, שניתז כגץ מרמץ מרדף הכבוי, עוד שאל מה היתה מראיתו של המלאך. "מראה מלאך־האלוהים היה כמראה מלאך־אלוהים!" עני תה נרעשת. "נורא מאד!" שאלות שהוסיף לשאול, מתוך סקרנות שאל ומתוך קנאה. מה שמו? מניין בא? ... "אנ'לאידעת... אנ'לאידעת...", מילמלה וישבה לאכול גבינה וענבים בתיאבון של מי ששב אל החיים. הפנים השדופים הזהיבו פתאום ועיניה הקהות הבהיקו. כזה היה האור שהתלקח בפניה עת חרש לראשונה את תלמו בין יצולי ירכיה, אושר חרישי שכולו שלה. כאז כן עתה תבע להיות שותף לשמחתה. בא אליה בערמה: רוצה אני לראות את מלאך־האלוהים ולשמוע מפיו מה עלינו לעשות בילד. משיח, זה לא הולך ברגל! זה נוסע במרכבה־שלי־זהב בין הררי כוכבים. מדביק שושנים וחבצלות בין אמירי שיקמים. הופך ארבעים שנה של שיעבוד פלשתים לחצי פסוק בספר־הזמנים. מביא את חוליהים הרך אל הריייהודה הקשוחים והופך את החג לעטרה על פסגותיהם! משיח.

ככל מבפירה שנתעברה, נהגה זהירות בעצמה. היתה יוצאת אל השדה לשאוף אוויר צח וחושכת עמל מגווה. אמהות צעירות, ששנותיהן כמחצית שנותיה וואטוטים כמה כרוכים עליהן ולא מאתמול, היו מחייכות אליה חיוך רך ומגוננות עליה מפני ליג' לוגם של הגברים. ערב אחד, בשחותה אל השלף הניגר בשדות, חשה טלטלה עזה. כאילו תפסו בה ידי גבר עזות. החלה לפרפר ולהתעוות ושיניה נוקשות קר לי, קר

לי. העלתה אשה אחת זרדים באש כדי לחממה ושניה יצאה להביא את אישה מן השדה. מצאה עם גבר זר. ראשו הצר והחזיר בוקע מתוך כותרתו של הגוף כעלי, ושערותיו הדקיקות פרומות כעטרית של פשתן. "אדון הדני?" בירכו הזר, והמשיך בעילות דקדקנית: "אסור לגברת לשתות אלכוהל והיא חייבת במאכלים כשרים בלבד". וכבר עמד להסתלק. תפסו מנוח ואמר כי ישחט עז לכבודו. הזר דחה באדיבות את הכבוד והכיבוד והציע למנוח לתרום את העז לאיזה מוסד-צדקה. "שיישרף יותר טוב", אמר מנוח ושחט את העז על הצור. בטרם יספיק להוציא הגה מפיו עלתה להבה גדולה מן הצור. אשתו צווחה "ראה! ראה!" והצביע על מלאך-האלוהים העולה השמימה בתוך הלהבה. פיה נפתח ונסגר בחריקה, כדלת שנעתקה מצרייה, ולבסוף נפלה אפיים ארצה. מנוח, שהיה גוהר עליה, נפל אחריה. גברים ונשים שצפו בהם ממרחק בטוח התקרבו בלאט ונשאום לביתם. כשוב אליו רוחו, נבהל מנוח מן המחשבה כי הנה גם הוא ניהן בהשגה על-חושית. "אני מת!" אמר לאשתו לחבריו ונפל למשכב, "מלאך-אלוהים ראיתי!" חבריו הביטו בו אילמים בעיניים קמות. הוא ידע שהם חושבים כי חסר לו בורג, ובכל-זאת לא היה בכוחו לסתום את פיו.

גופה הסגוף תבע את כל שחיסרה ממנו כל השנים. היתה אוכלת מבוקר עד ערב וקמה מיצועה בחשפת-לילה ומגששת דרכה אל מזון נוסף. היתה בטנה כפזיה על ירכיה כהר והיתה מתהלכת בין הבריות כסמל האמהות, ממש כמו שהתהלכה ביניהן בעבר כסמל העקריות.

גואל-העם נולד בבוקר אחד שפולו כחול בירכתי גרון שצעק משלהי יום-אתמול ללא הפוגות. היו לו חמש אצבעות בכל יד ובכל רגל, טבור פצוע, עיניים בצבע המים הפעורות אל האור, ושער שחור, ארוך ודקיק. תינוק. אמו היתה אָם טיפוסית, וקצת יותר. מיום שעלה שחר התבונה על ליל-חשויו שמע שמוע וחזור: "אתה אחר, אתה שונה, אל תשחק עם עבדון, אתה עילוי, אל תתרועע עם הלל, לגדולות נועדת, אל תתחבר לזבולון, אתה תגדל ותהיה שופט!" כשהיה מתיפח בחיקה, "הייל-דים לא רוצים לשחק אתי! הם צועקים אחרי 'משוגע בן של משוגעת!', היה קולט מבעד לסכר העכור של בכיו את לטיפותיה ואת המלים החוזרות בדבקות: "אתה נזיר-אלוהים! אתה נזיר-אלוהים! אתה נזיר-אלוהים!..."

מזון שפיטמה בו את בית-בליעתה בימי הריונה נתן אותותיו בשמשון. ככל שבגר וגדל יותר נדמה כערל פלשתי מאשר כאיש דן או יהודה. גבוה היה ארבע אמות, שער ראשו ושער זקנו מצמח פרע, כרסו כחבית שנתאבנה וצווארו כקנה-תותח, נזירותו היתה הסוד שבין אמו לבניו. היתה משביעתו ואוררתו עד שחקקה במוחו את ייחודו ואת יעודו.

*

רוח הנבואה פעמה בו לראשונה במורדות צרעה, בין גיאיות סגולים שנתכסו חבר-בורות של אור חמה הנוטה לערוב. יוגבים שחזרו מהשדות ופועלים ששלפו כליהם מתוך האדמה זכו לשמוע מפיו דברי אלוהים חיים. היו הללו מאיצים בו לשוב ולספר

להם "מה אמר אלוהים", מסתירים גיחוך בין כנפות בגדיהם. ילדים היו רצים אחריו כשזימר בין ההרים, עטור פרחים, רגליו יחפות והוא מטיף לאהבה ולאחנה ולשלום. ניסו להדביק לו תגים והיו הללו נושרים מעליו כאילו באמת הוא משוח בשמן. מה לא אמרו עליו? סיפרו כי פעם צם חמישה ימים וחמישה לילות במכה אחת. שהוא צד ציפרים ואוכלן על עצמותיהן. שחיבוק שלו הרג פעם בן-אדם. שהוא שותה את צוף הפרחים עם-שחר. שהוא משוחח עם העפרים על הרי-הבשמים...

הגיא שבין צרעה לאשתאול שוב לא הספיק לו. יצאה נפשו אל הערבה, למקום שצחיחות קדומה מלחכת בחלומותיה מים עמוקים וקרים. במלאות לו שש-עשרה שנים בא אל הוריו והודיעם כי נשבר לו מכל המלגלים והוא יוצא לראות עולם. משניסו להניאו מהחלטתו, לחש בעיניים לטושות כי רצון-האלוהים הוא ומי אנו כי נהרהר אחר מעשיו. קם והלך.

פוסע היה ביערות, בשערותיו רסיסי-לילה ובלבו חג. את נפשו היה מחייה בדבש שארה מעצי-היער ובמגדים שנקרו על דרכו. השמש היתה קרירה וכחלחלה ואבק נושר בתוכה, ענוג ואטי. ככל שהדרים נעשה הנוף צחיח ועפרורי והאוויר חם ומלוח ולח. הפלשתי הראשון שפגש היה קדר אשדודי שיצא למכור את מרפלתו באשקלון. הלך שמשון אחרי הקדר, מציץ ברגליו שהן כרגליו ומציץ בידיו שהן כידיו. תוך שהוא בוהה אחריו, נכנס עמו לאשקלון.

היה הקדר צועק "קדרות!" ונה, צועק "כדים!" וכורע לפוש. סוף שנטל שמשון חצי מרכלתו ונשאה על גבו. המון-אדם מילא את העיר הגדולה. חיילים בקובעי-נוצה ויורדיים חשופי-חזה, נפחים אדירי-זרועות ונשים קרועות עיניים. בין פרד-סים ירוקים ועמדי-אבן ורודים נפרש פתאום הים הגדול, רובץ על נהמתו. מנומנם וכחול. שלווים פילחו את השמיים הנמוכים בקריאות צורמות, קצרות, וסוסים דהר-נים הרקידו סרנים על גבם.

ערלי השפלה נעצו עיניים סקרניות בענק הכפרי שירד מן ההר. תוך שהם מדשדשים אחריו קנו את מרכלתו של הקדר. עם בוא היום יצא הלה קל מן העיר.

שבועות אחדים עשה שמשון עם אותו קדר. שורף עמו את חרסיו ויוצא עמו למכרם בערים השטוחות, הגדולות, הלוחכות את הים. בוקר סתיו אחד רודד וסלחני נגלו פתאום במזרח חמוקיהן הרכים של גבעות. יצאה נפשו אל הצינה הפחולה של הרי-יהודה הירוקים. נפרד מעל הקדר ויצא אל ביתו. עשה דרכו בין יערות, בין צבאים שיצאו לרעות בהרי-נמרים. כשבאה השמש הגיע לתמנה. נכנס לבית אחד לבקש מים. שלח התמני את בתו הבכירה להביא מים לנכרי. יצאה אליו ברגליים ארוכות ובידיים ארוכות ובצוואר ארוך וחלבי, בצמה ארוכה ושחורה ובעדיים המשתרגים על שדיה כאשכולות כבדים שפרים מושכם לארץ. השקתה אותו בלי למשוך ובלו לדחות. כמו אמרה, אני ואתה שווים אנחנו. פתאום היו תפוחי ברכיו רוטטים והנמיך עצמו כדי להיטיב לראות את פניה. הצטער על דבלולי שערו הארוך והמרופש, על ידיו הגסות, על זורתו. פתאום רצה להיות לא טוב ולא רע מכל האנשים שידעה בחייה. רוח-הערב הענוגה הדיפה את ריחו החמוץ. צימצם עצמו כדי להרחיב את

החלל שבין גופו לאריג כותנתו הגס והדביק. חושיו התחדדו והיתה דממה. בצלילות־דעת מוחלטת ידע לבלי פיקפוק כי רגע זה אחד־יחיד הוא בחייו ועתיד הוא לבקש אותו, לחתור לשוב אליו תמיד, כאל אביב מושלם וחדרעמי. לבנים ורציניים היו פניה בתוך הערב. צרצרים עייפים זימרו בפאת שדה קירח וענני־סתי שטו רדומים אל אופק רחוק.

"אני אשוב אליך", אמר שמשון לפלשתית והשיב את הכד אל ידה. ילדים קטנים שבכפר צווחו בשמחה למראהו. רצו בין גיא להר כשהם צועקים: "נזיר האלוהים חזר!" עזים שקפצו מפני הצעקה הבהילו עופות־כנף ונערות כיסו חיוכיהן בפתחי הבתים. כשסיים אכילתו שאלוהו הוריו מה ראה בשפלה ואם הגיע עד לים ועד לערים הגדולות. "אשה ראיתי בתמנתה מבנות פלשתים ועתה קחו אותה לי לאשה", ענה שמשון הדני.

"בשביל זה יצאת לחוצלארץ? לתפוס לך איזו ערלית? אין פה די בנות? רק במשפת הדני בלבד אתה יכול לברור לך אחת מבין תריסר! אתה אחר... אתה שונה... אתה יחיד ומיוחד..." העתירה עליו אמו דברים. דיברה על בריאותה הלוקיה, על הזיקנה, על כבוד המשפחה, בדמעות זכרה את חג הריונה ולידתה, השביעה אותו ואָררה אותו, הרימתו והשפילתו, תפסה את בשרה הגרום והמגויד כשנשימתה הולכת ומתקטעת ועיניה פעורות אל החשיכה הסוגרת עליהן והיא מקרטעת ומועדת בתוך קולה ההופך צעקה ניחרת חדה. ראתה שהוא שלֵו ועקשן ידחתה את התקפת הטירוף למועד מאוחר יותר ועשתה מעשה שכמותו לא עשתה מעודה: ביקשה את עזרת מנוח.

אב ובנו מטיילים בשדה. גבר וגבר. מספר שמשון למנוח על מבטה השלֵו ועל פניה החלביים, על קומתה ועל תכשיטיה ועל הלילה, הלילה בו ראה אותה לראשונה. ולאחרונה. מחייך מנוח אל האדמה. "רק בה אני רוצה", אומר שמשון, "אותה קח לי". "ומה אומרים בני־ביתה?" שואל מנוח והופך להיות בן־ברית. "והנערה מה היא אומרת?" "היא אינה יודעת עדיין", עונה שמשון לאביו המופתע.

יורדים שמשון והוריו מצרעה לתמנה בבגדי־חמודותיהם. האם נקודות־כסף על ענק־צווארונה ושפתיה נוטפות קובלנה, מנקרות בבו בלי הרף, כצרעה נקמנית. חש שמשון כמו היו אלפי רמשים רוחשים בין שערותיו, מטיילים על גבו ויורדים נחילים־נחילים אל רגליו. בציפרניו הוא מגרד בעור ראשו וגופו, בועט בשיחיים ובאבנים, קופץ שפתיו, מורט את שער בגדיו החדשים. עורו פצוע, לבו שומם, נשימתו מצפצפת כאילו היו גריסים באפו, ערפו מאובן ועיניו לטושות כעיני חיה לכודה.

"מדוע איני משליך אותה לתהום?" הוא שואל את נפשו ובצעדים גדולים ומהירים הוא פוסע בין האשכולות השחורים והמאובקים של כרמי תמנה, כשהוא מותיר את הוריו מאחוריו. ידיו מתוחות לונק והזיעה מעוררת את עיניו. לפתע הוא מנתר. תנועה קלה בין הגפנים מגלה כפיר־אריות ביניהם. שמשון מתנפל עליו בשאגה, מחבקו בכוח ומסעע בידיו את לסתותיו, את ירכיו ואת חזהו, תולש את הרעמה

מעל בשרו, מפריד בשיניו בין אברים לאברים כשהוא רוקק ומלעלע ופולט אנקות חנוקות, מיובבות...

מעבר לחומת-האשכולות, בריוח שבין הגפנים לשמיים, דואה אליו קולה של אמו הקורא "שמשון! שמשון!" לשמע שמו הוא מתעורר ומגלה כי גוהר הוא על גפן שסועה ובזוזה, כולו רטוב ופצוע. רענן ומטוהר הוא קם על רגליו וחוזר אל הוריו. "נפלתי לתוך גפן", הוא מראה להם את מחלצותיו שנתעפשו, שמח כי השקר שלו הוא גם אמת.

בתוך ביתה, בין בני-משפחתה ובנוכחות הוריה ורעיה, נראתה לו הפלשתית שונה. נישאת משכמה-ומעלה, גבוהה וקרה, עומדת היתה על רגליים פשוטות וחזקות ועיניה שטות כשתי ספינות חרישיות בתוך הים הרדום של שערה החלק. שוב אהבה. שני הצדדים קבעו מועד לחגיגה והסכימו כי תלך כלתו אחריו לכפרו, לצרעה.

כאשר שב לקחתה בא אתו אביו בלבד. אמו שבה והתחברה אל רועי-רוח ורואי-שחורות, מתרועעים לאוב ומדובבים מתים—ממש כבימי עקרותה.

בחדר-הכלולות, על מיטת-אפיריון מבושמת מכל-אבקת-רוכל, רצין וחגיגי, יושב החתן עם שלושים בני-לוויה. שעשועיהם מרגיזים. לצחוק, לשחוק בכל מחיר. על הכל. עם הכל. ריח של ערלים. העוויות וגינונים של מי שקרובים ומכרים לו בעיר גדולה. רוצה הוא באשה אחת-ויחידה, וקמה כל פלשת לחצוץ ביניהם. סוף שנקעה נפשו מהם וקינטר אותם בחידת "מהאוכל-יצא-מאכל ומהעז-יצא-מתוק". תקעו כף והתערבו.

התמנית התחבטה בריגושים של נאמנות כפולה. החלה דוחקת בו שיגלה לה את פתרון החידה. מדברת על לבו בחן ומקניטתו בחיבה. בני-ביתה ובני-עמה היו מאיצים בה להוציא מפיו את סודו. אחרי שאיימו עליה כי יעלוה על מוקד, אותה ואת ביתה ואת בני-ביתה, התחלפה החיבה ברשעות והחן הפך פחד. היה שמשון מקטין עצמו אצלה, מחביא ידיו ומכופף גבו, מסתיר את ראשו בין כתפיו ונסוג והולך בין תחינותיה הרושפות לבין חלב אמו. סוף שהזדקף חגיגית וסיפר איך נאבק עם הארי ואיך לאחר זמן מצא דבש בתוך גוייתו.

הקשיבה התמנית והוסיפה להסתכל בו בעיניים גדולות ושקופות זמן רב אחרי שסיים את סיפורו. פתאום הרטיבה את פיה הפעור בלשון קטנה וזריזה ויצאה מן החדר. מתחת לאפיריון-הכלולות מצפה שמשון לשובה. אוהב שנשט את ביתו, אוהב שבגד בנדרו.

אל החדר חוזרים אביה ושנים מאחיה. הם מתישבים לידו, על המיטה, ומבקשים שיספר להם אף להם את עלילות גבורתו. רעים שלושה, מהללו שהלבישו עליו בני-משפחתה, נכנסים לחדר ומצטרפים אל בני-המשפחה בבקשה שיספר להם אף להם את סיפור האריה והדבש. רעים נוספים, בני-משפחה נוספים, שכנים, באים אל החדר קבוצות-קבוצות וחיוך חבוי בין עפעפיהם הפכדים. זרים קצת זורים יותר וזרים לגמרי צוחקים בקול קטן וצוחקים בקול גדול, ושמשון צוחק עמהם. צחוקם

גולש על גלי תנועותיהם המתרחבים והולכים ומגיעים אליו וסוחפים אותו אל חוף החנק. יודע הוא כבר כי אין לו עוד דבר עמהם, אף לא התמנית, וצחוקו צחוקו וצחוקם צחוקם. הם תופסים בדפנות המיטה ומרימים אל-על את שמשון וקוראים "הידד לנזיר-האלוהים!" דחיקות ודחופות שהם רופקים אל בין צלעותיו יותר משיש בהן הערצה ששון-קרב יש בהן וצהלת ההמון הרודף את היחיד. לפתע הוא נמצא מושלך מחוץ לבית, בגדי החתן הרקומים קרועים, גופו דואב והוא יורד אל השפלה, מתרחק מביתו, מערש-ינקותו.

הרוח מיבשת את הדמעות שלכלכו את פניו, השיהוקים הנפלטים מגרונו הצבה נקטעים והולכים, והצעקות "משוגע! משוגע!" שרדפו אחריו עד מבואות תמנה נבלעות ונעלמות מעט-מעט מאחורי הרכסים והשעות. מובס, מופה, שדוד הולך הוא אל הים. צעדיו מחזירים כהד את קול החבטות שיחבטו בפלשתים. צעקתם תעלה השמימה ועד לתמנה תגיע! שלושים חליפות-בגדים יביא למרעיו מאלו שיפשיט מעל גוויותיהם של עזתים או עקרונים. חמוצים-מדם יגישם למגידי החידה, בעודם חמים מחום הגוף שמעליו הורדו וקרעי הגידים משתרגים בין קרעי החוטים.

פתאום מתגלה הים לעיניו, שטוח ודומם, מחזיר ברק כספי אל שמי-הסתיו הלבנים. ספינות קטנות מתערסלות בו, מרדמות את אשקלון, הנחה מנגד על ערשה. העיר הגדולה נפרמת במבואותיה לרחובות וכיכרות, בתים ומקדשים. ברחבה אחת הוא פוגע בקבוצת חיילים פלשתים, לבושים בשמלניות קצרות וחמושים עד לסתותיהם. שמשון הולך אחריהם, עיניו נעוצות בנוצות הצבעוניות המתנדנדות על קובעיהם. ימאים ונפחים, קדרים ואנשי-אדמה מתגודדים אצלו בעיניים נוצצות ובשפתיים פשוקות. כיון שהשביעו בו עיניהם, באים אחרים תחתם. להט הקיץ חלף ושוב הם מלאים און ללכת לכל אשר תשאנה אותם רגליהם ובלי למנות את מספר הצעדים אף לא את השעות הנגרעות מן החמה. מישוהו שואל את שמשון מדוע ירד מן ההר, מישוהו שואל אם אין ספרים ביהודה, מישוהו שואל אם בא לתפוס לו חתיכה פלש-תית, מישוהו משבח את ריקמת מחלצותיו, מישוהו מושך בשערותיו, מישוהו תופס בקיברותיו, מישוהו בועט באחוריו. מישוהו שם לו רגל והוא נופל אפיים ואינו חש עוד דבר בהיותו כפוי בתוך הרפש, בתוך הבעיטות והמריטות, העקירה והקטיפה והגרירה. משפקח את עיניו התפוחות הוא מגלה מבעד לחריץ הצר שנותר בין הררי עפעפיו כי על חוף הים הוא שוכב, בתוך החול הרך והלח. מי-הכסף אינם מי-כסף. אפורים-ירוקים הם וגועשים תחת שמי-ערב אדומים. שוב הוא עוצם את עיניו. נקודות כתומות ושחורות מרצדות בתוך עפעפיו. הנה הוא מעמיד על רגליו את ארבע אמותיו, רעמתו הכבדה מצליפה כשוט, ידיו הגדולות מכות ללא רחם. איש-האלוהים, המביא ישועה לעמו ישראל, קם על פלשתים להפכותם! הוא מקלף את הבגדים מעל יריביו ומזתירם במערומיהם! קובעי-נוצות ושמלניות חיילים, כותנות רקומות, מחלצות וחליפות שלושים!

מי הים מלחכים את כפות רגליו ומעירים אותו מעלפובו. מגעם נעים. כאילו ליקלקח פרה את רגליו בלשון חלקקה ורטובה. שוב הוא פוקח עיניו ומגלה כי הבגדים ששדד מפלשתים אינם עמו. מישהו סחב אותם בשנתו. אבדנם אינו עובר את הרגשתו הטובה. הוא הפה בפלשתים!

חוזר אל ההר הכפרי, מן העיר הגדולה בשפלה. ילדים שרדפו אחריו בעבר מטים עתה שכם בכרם ובגת. לאמו שוב שיח־ושיג עם שרפים. מנוח מנסה להציל מפי בנו מה אירע בתמנה, מדוע גורש מבית כלתו. שמשון מגלה לאביו את עלילות גבורתו ואת חידתו ומשולהב הוא מסיים בסיפור המלקות שהלקה את שלושים הבחורים באשקלון. מנוח אינו מאמין לבנו, אך הספק מטרידו. אפילו שמינית מדברי שמשון אמת, יבואו מושלי הארץ להרוס את בתיהם ולנעול את תבואתם על בריית. מנוח עייף. בנו האחד, מתרוצץ בין ההרים לגיאיות, רודף בחלומו ונרדף ביקצתו, והוא חייב לקצור את שדהו בכוחות עצמו בלבד. עם רדת החשיכה הוא גורר את גופו המיוגע אל מלונה שהקים לו בשדה, בה הוא אוכל ושותה ונס עד עלות השחר. עד שיכלו ימי קציר־חטים.

יושב שמשון אצל אביו. ילד שגדל כדי ארבע אמות. נער שיצריה של אם מדברים מגרובו. גבר שגורש ממיטת־כלולותיו. חש שמשון בעצבונו של מנוח. רוצה הוא לשמחו ואינו יודע מה מעשה יעשה ומה דבר ידבר. תן מילל בהרים הדוממים וענני־גוצות מכסים את הכוכבים הרועדים בתוך השמיים הקרים. צמרמורת עוברת בגוו של מנוח ושמשון מדליק לפיד ותוקע אותו באדמה, בין כלונסי המלונה.

“אתה יודע מה עשיתי לו?” שואל שמשון את אביו פתאום.

“מה? למי?” נרתע מנוח מבוהל.

“אחרי שהסתיר מפני את אשתי”, מגלה שמשון לאביו, “יצאתי לשדות תמנה ותפסתי שלש־מאות שועלים! קשרתי אותם זנב אל זנב, תקעתי לפיד בווער בין זנבותיהם, וכך שיחררתי אותם!” מעשה סיפר שמשון לאביו העשוי לשעשע מלך! צוחק שמשון ודוחק במנוח לצחוק עמו. צחוקו הופך תרועה והוא שולף פתאום את הלפיד מתוך האדמה ומנפנף בו לכל עבר ומצווח: “הכל הבערתי! מגדיש ועד קמה ועד כרם זית!” מנסה מנוח לשחוק עם בנו. להראותו כי מאמין הוא לדבריו. בהיותו תינוק היה שמשון שוכב אצל אביו, גוף קטן וחם הנושם בשקט מתחת לכסות־הצמר החומה שעשתה לו אמו, כשעיניו תלויות בשלנה בנקודה רחוקה. צמרמורת של מתיקות ונועם היתה חולפת בגוף של מנוח והוא היה עוצר נשימותיו ומתבונן בתינוקו, הנרדם והולך. היה זה האושר היחיד שהסב שמשון למנוח. הוא נאחו בזכרון אָשרו כבתקוה. עתה מפזות לצדו חיה מגודלת הצועקת בין השיבלים כשהיא מנפנת בלפיד הבווער. מנוח עייף. מנוח זקן. מנוח רוצה לצחוק ומנוח בוכה. השדה עולה באש, מגדיש ועד קמה ועד כרם זית. שדהו שלו ושדותיהם של עבדון והלל וזבולון. רוצה היה מנוח ליפול על הקמה ולבעור עמה עד־כלות. אך כיון שהוא רואה את איפרי צרעה ואשתאול שנזעקו להציל את שדותיהם, אץ הוא ברגליים

כושלות להציל את בנו-יחידו, המתרוצץ בין הלהבות. סוף שהוא תופסו בבגדיו המפויחים וצועק "ברח! ברח!..."

מכיון שהיה זה לילה ללא רוח, הצליחו הכפריים לכבות את הדליקה בטרם תעלה כל הקמה באש. בתוך הרמץ מצאו את מנוח, פיו פעור ואודם להבות רחוקות מהבהב בתוך עיניו הפקוחות.

*

המושל הפלשתי תבע את הסגרת שמשון. חי. אנשי יהודה היו מוכנים להסגירו חי או מת, אלא שלא נמצא להם. הגבילו את תנועותיהם וקיצצו בסמכויות ראשי עדתם. הפיצו קלסטרון שלו בהרי יהודה ובערי החוף, והציבו מארבים ליד בית אמו וליד בית התמנית וליד בתיהם של בני משפחת הדני. ילדים ושפחות נעשו בלשים והיו חורשים בעיניהם את הכרמים ואת החצרות. שמשון בלעתו האדמה. חבוי הוא בסלע-עיטם, מדבר אל העצים ואל האבנים, שותה אותם ואוכלם. כיון שהוציא עצמו מן הכלל, התקבצו אצלו הבורחים מן החוק והבורחים מן המלחמה, רודפי-מדון ורודפי-צדק. הבורחים מן החוק ומן המלחמה ורודפי המדון והצדק—שפה אחת להם ודברים אחדים. את לשון שמשון הבין שמשון בלבד. כיון שפך עשוהו ראש לכנופיתם. עיניהם-הם שוקקות אל מעיינות שחרבו, והוא—אינו צמא. לשונם צבה מרעב, והוא—אינו אוכל. דמיונם מהפך אשה שידעו מגבה אל בטנה ומציל מטביעה את הזמן הפלה באין מעש, והוא נועץ עיניו בנקיק-סלע שעות, ימים, שבועות...

קיומה של כנופיית שמשון ומקום הימצאה נודע בכפרי יהודה. כיון שמיאנו להס-גירו, היה זה סוד שלא ביקש איש לדעתו. לאחר שעשה שלש שנים בסלע-עיטם בלי להזיק ובלו להציק, החלו לראות בו סמל המרי במושל הפלשתי.

יחידה פלשתית שעשתה דרכה מגת אל המפקדה ביהודה הבחינה בתנועה חשודה בסלע-עיטם. סרן שהיה עמה החליט שלא לסכן את אנשיו. כינס את ראשי העדות ותבע מהם לטהר את ההרים.

מנהיגי הכפריים החליטו להסגיר את היחיד ולהציל את הכלל. עולים כפירי-יהודה לסלע-עיטם. אחד גלוי ושנים בהיחבא, שנים גלויים וחמישה בהיחבא, חמישה גלויים ועשרה בהיחבא. רעש הם מקימים כמו מאה. ראש-וראשון לגיבורים, יושב בפתח מערתו ומתבונן בהיבהוב בגדיהם, בניצנוץ נשקם. ירח צעיר מפיץ אור צנוע כמקדמה על חשבון החודש הקרב. שועלי שמשון, חבריו זה שלש שנים, חומקים-יורדים בין העולים להרגם ונעלמים איש-איש לדרכו, בתוך צלליו של הלילה.

בעלות השחר מסתערים כפירי יהודה על המערה בסלע-עיטם. שמשון רוכץ לפתחה בידיים ריקות, נועץ מבט דהוי באנשים אשר ידע מנעוריו. הוא אינו זע גם כאשר כולם כאחד קופצים עליו בועקות-קרב. בין המסתערים הוא מגלה ידיד-נעורים של מנוח. "אבא מת", הוא אומר, והוא קם על רגליו והולך אחרי שוביו.

בגיא שבין השולטים לנשלטים הוא מנתר פתאום היישר לתוך זרועותיה של היחידה הפלשתית. הדם שוב זורם בעורקים הפכויים, הגצים שוב ניתזים מעיניו, היריב הוא שוב יריב. הוא הולך אחריהם ושיירי-עלומיו בפיו. המרחב הוורוד, הסגלגל,

הזהוב מעביר בו שיכרון. צמאנו מתיך עצים וערוצים לעדי קהה המתנדנד על צוואר האדמה. בהגיעו לעין־הקורא הוא שותה מים לרוויה ומתחבא במכתש קטן מפני שוביו. שומע אותם ואינם שומעים אותו, רואה אותם ואינם רואים אותו, מריח אותם ואינם מריחים אותו. בעודם אורבים ליד מקור המים, הוא נסוג והולך ומגיע לצרעה. גברים מסתירים מפניו את נשותיהם ואמות את ילדיהן. מבעד לחרפים, לחריצים ולבקיעים הם רואים אותו צועד ושר וצמרמורת חולפת בגו הנשים והן לוחשות באזני בנותיהן: "ראינה גיבור, ראינה מורד, ראינה פרוש".

אלמנתו של מנוח יושבת בתוך ביתה ונועצת מבטה בפתח. לפעמים היא רואה בו את אישה. פעם הופיעו בו פתאום אמה ואחיותיה ורמזו לה משהו בחיוך רע. איש אינו בא עמה בדברים כשהיא יוצאת מביתה להביא מים, ואיש אינו מטרידה כשהיא מלקטת למחייתה בשדות זרים. שדהו של מנוח אינו מניב עוד. חרוך.

בפתח עומד פתאום שמשון ולא שמשון. שערו מגיע עד למתניו. פניו כחושם ואפורים, כפניה. עיניו רואות במהופך: מן החוץ אל הפנים. כעיניה. הוא בא ויושב אצל אמו ושניהם מתבוננים בפתח. פתאום היא תופסת חופן משערו ונותנתו אל פיה. "נזיר־אלוהים!" היא לוחשת והמלים חורכות את הדממה. שמשון מחייך אליה, רגוע. הוא כבר אחר. הוא כבר שונה. הנה, אך עתה נחלץ מידי פלשתים. מלים! מלים שפפיו המסו את אסוריו כדונג. בלחיו של פגר חמור הפה אך עתה... כמה? כמה? מאיץ שמשון באמו להשיב, והיא נוקשת בלשונה ומטלטלת את ראשה ומגריח חכת ומסרבת לנחש. "אלף איש! בלחיה־חמורה־חמורתיים, בלחי החמור הכיתי אלף איש!" טוב, חושבת האם בלבה. אז לא היו שם אלף. אז היו שם רק שלושים. אז מה? ושניהם מריעים ומעירים את הכפר מקפאוונו. תושביו מתקרבים בלאט ומצייצים לתוך הבית ורואים בו את שמשון ואת אמו המנתרים כמכושפים בין הקירות. גברת הדני יוצאת אל ההמון הדמום ומרימה את ידה לבקש שקט. היא מודיעה להם, בפסקנות של מי שעליונים עמו, כי מהיום הזה יהיה שמשון שופטם. "הידד!" קורא פתאום לץ אחד, וצעירי הכפר נכנסים החדרה ומרימים על כתפיהם את זה שהוא משכמו־ומעלה. מאמץ קטן במחיר שעשוע גדול. נושאים הם אותו כהלוכה חגיגת מקצה הכפר ועד למבואותיו, כשילדים קטנים, שלא ידעו את שמשון, הולכים אחיהם ומחאים כפיים ומתופפים על בטנם וחזם וראשם בצווחות־גיל.

פתאום ראו הצרעים בשמשון מיטרד שאי־אפשר־בלעדיו. ראש עדתם התחייב לפני המושל הפלשתי כי לא ייצא שמשון את יהודה. מדי־יום־ביומו, קיץ וחורף, היה שמשון ניצב ליד מזבח מנוח שבמורד גבעת צרעה ושופט את העם. "זה המשיח שלנו", היו אנשי צרעה מרגיעים עוברי־אורח שנבהלו למראה הגבר, פרוע־השער וקרוע־הבגד, המתדיין ברמה עם עננים ורוחות. עם ערב היה מקיף את הכפר. מדוד מדוד. כוקיף. אחרי שמצא ואישר כי כל הבתים עומדים על מכונם וכל בית במקום שהוקצב לו, היה שב לביתו לאכול ולישון. לפעמים היתה אמו מצטרפת לטוליו. זוג זקנים מנוזדים, שלהט־אמונה מכסה את עצמותיהם הוקורות, במקום בגדים.

שמונים־חמש שנים עשתה גברת הדני בין רקיעים עליונים לתחתונים ופתאום

נפטרה בשנתה. קברו אותה בסחבותיה. כמו היו אלה בגדי הכתרה. או כלולות. נשר כבד-אברים שרבץ על חזהו של שמשון כל ימי-חייה התעופף מעליו באחת, במשק כנפיים גדולות. אחרי שקברוה לצדו של מנוח התהלך שמשון בין הצרעים — דעתו צלולה וצעדיו כבדים. חמשים-וחמש שנים עשה ביניהם עטור בשגעונו, ועתה חס מלהבהילם בדברי-שפיות והיה עושה כמעשיו מימים-ימימה. זקנות שבכפר היו מאכילות אותו לפעמים ארוחה חמה בזכותו של מנוח וצעירות שבכפר היו מאכילות אותו ארוחה חמה בזכותם של זרי-הפרחים על צווארו, שערו הארוך והשירים שבפיו. כלומר: יש רקיע מעל לרקיע ויש מים מתחת למים ויש גברים מחוץ לצרעה, שונים. כמו שמשון שונה, רק אחרת. הירהור מתוק ששווה לבזבו עליו ארוחה. כיון שהסתכל בדיהן וכיון שהסתכל ברגליהן, זכר את התמנית. שדה של שושנים בתוך אגמי-חלב, הרחק-הרחק על גבול נעוריו. פתאום ראה את חיו שהם עלים. מים מתאדים שהיו לאוויר. החליט לצאת לבקש לו אשה. בא אל שארת-בשרו באשתאול וציוה לה את ביתו ואת שדהו, למקרה ויארע סוף רע. פשוטים ובהירים היו דבריו ושארתו נצטווחה בבהלה, כאילו נטרפה דעתו של אדם כאן, ממש, כרגע, לנגד עיניה.

*

הולך שמשון אל נעוריו. אל כיסופיו. בוץ בשערותיו שהלבינו, פיו מזמר ככפוי, קצב פסיעותיו משובש. בסוף הדרך מצוי משהו שיכניס סדר בחייו המעוותים. אבר אבר למקומו. כמה שפוי יכול להיות אדם שפוי שהתחבא בחדר אפל שלושים שנה משנות חייו? נערות בורחות מפניו. ילדים קוראים אחריו "משוגע!" ומבוגרים אוטמים עיניים כנגדו, כציפרי-לילה ביום. הוא ממשיך בדרכו אף שהוא יודע כי אין לו עוד לאן ללכת. הערצה היא ערצה ותישאר ערצה. הוא מבחין בעיני האנשים מבט שחי עמו כל חייו ולא ראהו: פחד ומשטמה המבקשים לעורר בו פחד ומשטמה. הוא ממשיך בדרכו מן ההר אל הגיא ומן הגיא אל השפלה. פחד ומשטמה בעיניהם של נכרים הוא אך פחד ומשטמה בעיניהם של נכרים. נכרים הם נכרים הם נכרים. מקניטים חתן על מיטת-אפיריון, משליכים אותו בחמודותיו לתוך החול. עיניים רכות לנשיהם, המישירות הבט מעל לערוצים ולגבעות הוורודים, החמים. אפשר לחשוק בהן. מותר. לחלום על מגדלי פטמות המזדקרות מתוך אגמים חלקים של קפה-בחלב. על מערות ונקרות החבויות בשיפולי הבטן. מהדק שמשון את צבתות שיניו הנוקשות, קופץ את אגרופיו, גוו רועד, עיניו סומות. חשק חדש. זר לו. זקן שגילה כי יש לו שמיעה מוחלטת.

*

נכנס שמשון בשערי העיר עזה ואינו רואה בה דבר. כאילו אך אתמול יצא אותה. דיוקן אשה במסגרת חלון מושך אותו כבמלים. הוא עולה אליה בברכיים שוקקות ובעודו עולה, בטרם יראה אותה, הוא מחליט לעשות אצלה לילה ויום. ליליותיים. שבוע. ירח... הוא מתגעגע אל כל קמט בגופה כאילו ידעו. האשה, שהתנאתה ולא לכבודו, פוקחת עליו עיניים. ציפור מזורה כזאת לא ראתה

מימיה. גוף נקי מתחת לקרעים מזהמים. שקיקה טהורה של נער בגוף של זקן. בינא אחת בקול תרועה. כך מגיעות ספינות אל הנמל, נפולות חומות. נפלטת לבה. היא תוהה אליו נבוכה, ולבסוף גומרת בלבה וקמה והולכת לקרוא לשוטרים. תיאורה של הפלשתית תואם פרצוף דהוי בקלסטרון ישן ומאובק. חרש-חרש מת-קבצים השוטרים מתחת לחלון חדרה. עד שהוא ישן ולא ישן, הם מתכננים את מבצע לכידתו. רבי-שוטר, המצפה להעלאה-בדרגה, זוקף את כתפיו ופוקד לחכות עד אור הבוקר. משגה פאטאלי. השקט מעיר את שמשון משנתו. הפלשתית איננה ומן הרחוב עולה קול דישדוש בהונות תאווני. קול מופר. קולו של המון המתגודד לחכות. בערוצים שבין הררי שיכחה והזיה של חייו מפפים נחלים של זכרון דומה. שמשון אינו רוצה להתעורר.

המצעים רכים והם מחזירים את חום גופו. אבריו רפויים ודמומים. כך מתעורר תינוק במיטה הגדולה של אבא. כל קרביו כמו נוהרים-לעשות מלאכתם בחשאי. טוב לשמשון, והוא מושך את הנועם, ממאן לשמוע את הסכנה. סוף שאינו יכול עוד להתעלם ממנה. חירותו היא מחיר יקר מדי תמורת חסדיה של זונה עזתית. על גופו המטוהר, העניו, הוא מושך את בלואיו. שנים רבות עשו עמו, בטוב וברע. שדה אין לו. בית אין לו. קרעים יש לו. רקמת-פאר שהיתה הבלואים. בבת-אחת מגעם מוחק את העונג והרוגע אשר ידע לשעה קלה. שוב הוא אץ להיטמע בין צללים, לב-רוח.

אין שמשון מעז לברוח אל ההמון. ארבע אמותיו תסגרנה אותו. בעד לחלון חדרה של העזתית הוא חומק אל חצרות זרות, המדיפות ריחות-לילה של רקב וטל. הוא יוצא אל סמטות זרות, חשוכות, נחפו להיבלע בין אמירים אפלים. מישהו צועק "גנב!", מישהו סוגר תריס. מישהו פותח פשפש חלוד. סוס צונף. צפרים נמלטות מן העצים. ילד זועק "אמא!" מישהו מעלה אור. דכי הים מבליע את קול מנוסתו. הוא פוסע לאורך החוף בצעדים מרוזחים וקצובים. כמו אורח. ארוכה הדרך להרי יהודה ושמשון איננו אץ. שמשון עצוב. שמשון עייף. שמשון זקן. הפץ הוא לתפוס את הדימדומים בגרירתם. שילם בן-אדם תמורת כרטיס בדיוק כמו כולם והנה הוא מגלה כי נכנס לאולם רק בסוף ההצגה. "מי אשם לך שאיחרת?" כועס הסדרן. האוטובוס איחר. השעון עמד מלכת. "זה לא משנה את העובדות. לא יעשו הצגה מיוחדת למאחרים." וסוף-פסוק.

*

שב שמשון לביתו. כמו שחזר מתמנה. כמו שחזר מעין-הקורא. בביתו יושבת חזק שארתו. היא מגביהה אליו עיניים מרומות, תוך שהיא חובטת במצעים, מכה בילדים, בוחשת בקדרות, סוגרת דלת שפתחה ופותחת כלי שסגרה ויושבת ועומדת ועומדת ויושבת ומביטה בשמשון ועינה מביטה.

"השוטרים בעזה רצו להרוג אותי", הוא מתחטא לפניה. "קמתי באמצע הלילה, תפסתי בשערי העיר, שלש אמות על שלש אמות ברזל, עקרתי אותם מתוך החומה, הרכבתי אותם על הכתפיים, והופ! עד איפה?" הוא מאיץ בשארותו, "עד איפה,

לדעתך, סחבתי אותם? נחשיו! הדנית מציצה בו נפחדת ומושכת בכתפיה. היא מחזיקה בכוח בידי ילדיה ומתפללת בלבה כי יקדים אישה לשוב הביתה. "עד הר-חברון!" מגלה שמשון בצהלת-מנצחים, "עד הר-חברון!" מהנהנת האשה בראשה הינהון מהיר וממושך ושמה לפניו אוכל ומים ומציעה לו מיטה בחצר.

כאשר עוד היתה אמו בחיים נוהג היה לשוב לביתו כמי שיוצא בגלות. עווב היה את הבית כמי שיוצא על-מנת שלא לשוב. בין השבעות להרשעות שלה, היה סח לנפשו: "יום אחד היא תמות ואני אחיה חפשי". אז טוב. אז עכשיו הוא חפשי. חופש שלם וגמור. שאין אחריו מאומה. זקן, ערירי, חסר-כל.

שאררתו, שנתבהלה לשמוע דיבורים שפויים יוצאים מפיו, שבה ונגרעה אחרי שסיפר לה איך עקר את שערי עזה מתוך החומה ונשאם להר-חברון. בימים הראשונים לשהותו אצלה היתה דוחקת בו שיספר את עלילות גבורתו לכל באי ביתה. בידור. אחרי ששמע את סיפורו כל מי ששמע, הסתירה פניה מפניו. היתה פונה אליו בציוויים קצרים: צא! הבא! נקה! שא!... כיון שכהו עיניו והיה נחבט בחפצים ודורס את הערוגות ומטפס על הילדים, שוב לא הודקקה לעזרתו. ימים שלמים היה שמשון שרוע על מיטתו, מתבונן בשמיים בעיניים דוממות. לולא קפצו כלבי-מדון לבקש מקלט בין כליו ולולא הסתתרו ילדים קטנים מתחת למיטתו, שוכח היה ונשכח. מלטף היה את ראשיהם ורואה בעננים צבאים שיצאו לרעות בין הררי-נמרים ונערה ארכנית שעדיים כבדים נחים בין תפוחי שדיה. שרועה תפוחה ורווגעת על כרי העננים השטים חרישית. זקן היה, בזוי היה, שדוד היה, ועדיין חבוי היה מאחרי פיתול ירוק של נתיב ייסוריו, גן אהבתו, יכול יוכל לכל מנעוליו, הוא ששרה עם כפירים!

יום אחד אסף ארבע אמות שלו, העמידן זו על גבי זו והביאן לפני שארתו, ליטול ממנה ברכת-פרידה. נחפזה לשאול לחפצו, ונפרדה ממנו כעושה.

שוב יוצא שמשון לחוצל-ארץ. זרי-פרחים אינם כרוכים על צווארו. שערותיו לבנות ורק הבוץ מקבצן קווצות-קווצות, בדומה לבוץ שדבק בהן בנעוריו. לאט הוא פוסע ופיו פעור, ואינו מזמר. דומה הוא לחולה שקם ממיטת חליו ולפניו תקופת החלמה ממושכת. נושם את האוויר הפריך בלגימות קטנות ומחפש אמתלות כדי לפוש.

הולך הוא בתוך ערוצו של נחל-שורק, בדרכו לנחל-תמנה. ריח ירוק עולה מן האדמה החטובה. במדרגות הסלעים פקעו ניצנים וכרמים נותנים ריח. קיץ. אושר דקיק מחלחל לתוך חזהו, כמו טיפות שקופות וענוגות של טל, ומעביר בגוו צמרמרת-רות-צמרמרות. ושמה נכונן לו ימים טובים...?

ריח שעושים בני-אדם מתערבב בריחו הבתול של הנוף. הולך הוא אחרי הריח. עופות ששבו מן הקור מסתתרים מפניו ונערות קטנות מביטות אחריו מבין ערוגות השושנים. נמצא פתאום בכפר של ערלים. אנשים דחוסים, דוחקים ומאיצים, חופ-זים להרים רגל ולהרים קול. מסובב שמשון ברחובות ובשווקים, מבקש דבר ואינו מוצאו. ילדים צועקים אחריו "ליסטים!" וילדים צועקים אחריו "משוגע!" שלא מדעת הקים מהומה שאיננה ממין המהומה שמורגלים בה באותו מקום. סבבוהו

השומרים, ולאחר שנפטרו ממנו ב"סתם מטורף זקן ועיור" הביא אותו מי שהביא לאכסניה אחת.

*

נידוי שנדונה לו דלילה מתאים גם לשמשון. שנים רבות רובצת היא על גג ביתה, מסתכלת אל הרחוב, ומחכה. לסוף? להתחלה חדשה?... גוף שלה, שאין בו מקום שלא ידע שפתותיו של גבר, מתמסס והולך בכוח חוקי הטבע. פסקה מהתבונן בו. פעמים היא פוצחת בשירים ישנים או לובשת מחלצות שפיארו את עלומיה. פעמים היא מורטת את שערותיה וצובטת את בשרה מגודל השיעמום. היא מקבלת את שמשון כמו היה מלך. "איפה? איפה היית עד עכשיו?" היא שואלת. והוא מספר. על אביה ואחיה ומרעיה שגירשוהו מביתה, ממיטת־הכלולות, ועל כל המוצאות אותו מאז. הצחוק חונק את גרונה. לפי שאינה רגילה עוד לצחוק, כואב כל גופה בגללו. היא נוטלת את כַּיִּידו ומוליכתו אל מיטת־האפיריון שלה כמי שמוליך נסיך בתול, קיסר נערץ, חייל ששב מן הנצחון, אהוב ראשון. שמשון חורש בגופה. וזורע. וקוצר. הוא יודע בה אביב וסתיו, קיץ וחורף. הוא הנבט והוא הפרי. ציפרים חורפות וציפרים מקיצות. חמה של תמוז ועבים באב. אור וחושך. הוא נער. הוא עלם. הוא גבר. יודע אותה בכל הידיעות ומזמר אותה בכל הזמירות.

כמה יכול לאכול אדם רעב? מה שהיה חג באמצע החול, נעורים באמצע הזיקנה, סוף שהוא מיגע את דלילה. היא עולבת בו והוא אינו נעלב. רומסתו ואינו נרמס. היא מנסה לקפח את אונו והוא אינו שבע אותה. היא הנעל והוא העפר. היא השוט והוא השוטה. היא המענה והוא הקדוש. ביוזיים שלה אינם ביוזיים שלו. הוא שש לפזו ככלב, ללבוש את שמלותיה הישנות, ללקק את רגליה, וכניעה שלו מעבירה אותה על דעתה. הוא מאוס עליה עד אבדן־חושים. היא מצליפה בו בשוט ומגלחת את שערותיו הארוכות והוא מוסיף להביט בה כמי שרואה את מרכבת־האש, ובא אליה בכוחו הגדול, כמו היתה זו הפעם הראשונה. אחרי שהסתגרה למעלה מעשר שנים בביתה פורצת היא יום אחד אל הרחוב וצור עקת: "הורידו אותו ממני!" כשהיא מתרוצצת כמטורפת בין הסמטות והחצרות והבתים.

סרני הכפר אינם ששים לעקור מטורף זקן ממיטתה של זונה בלה. היא זועקת שהוא עבריין, היא זועקת שיצא את שטח המימשל בלי רשיון, היא זועקת שהוא איש יהודי מיהודה, ומכיוון שאינם יכולים להשים עצמם כאילו לא שמעו, נאלצים הם לאסרו. איזה מין פרצוף יהיה להם כשיביאו יהודי זקן, משוגע ועיור, לבית־הסוהר בעזה? מוטב ליחס לו גדולה ותפארת ולהיכנס לעיר כמי שמביא בגאוות־מנצחים ראש־וראשון לאויבים.

בבית־האסורים נתנו לו ריחיים ונתנו לו חטים ועשוהו טוחן. נער קטן הפקידו עליו שיהיה לו לעיניים. בין גנבים ערלים ושוודים ערלים ורוצחים ערלים טוחן שמשון חטים ושעורים וריח צרעה ושדותיה עולה באפו, וריח שהיה עולה מאביו. תקרת האבן הטחובה היא שמיים כחולים ופריכים, וקירות האבן הם הרי־יהודה הסגולים.

הצוננים, ורהיטים שביניהם הם יערות וכרמים וצללים במנוסתם, וקולות אדם הם קולות מנוח ואשתו של מנוח וקולות ילדים המשחקים במשעולי ילדותו ושירים שעלו בהם מפי בוצרים ובולסים ושואבי-מים.

כיון שחש עצמו כמי שכפר-מולדתו נחשף פתאום לעינו מאחרי מסך אפל, החל להתרועע עם הנער שהצמידו אליו. גילה הנער את סוד נזירותו לאסירים, והיו מקנטרים אותו. הללו מתממים עיניהם ואומרים: "נתן אלוהינו בידינו את אויבנו ואת מחריב ארצנו ואשר הירבה את חללינו", והללו מזהירים את חבריהם בנוכחותו לאמור: "יצמח שערו ישוב כוחו". אסירים סיפרו סיפורו לסוהרים וסוהרים סיפרו סיפורו לסרנים.

ביום-חג אחד התקבצו שלושת-אלפים איש ואשה במקדש דגון. עולים אמנים אל הבימה בניתור. זה רוקד, זה מזמר, זה מדקלם. מושבי-האבן המים והלבבות נעת-רים ברצון. רוצים לאהוב. רוצים להעריץ. שרק יהיה את מי. ראש-וראשון לסרני-הסרנים, רע-כאח למזמרים ומרקדים, עולה אל הבימה ומבטיח הפתעה לקהל המב-טיח להיות מופתע. קיבוצים-קיבוצים מתגודדים פלשתים על הגגות. נערות רצות בצווחה אל מבואות הבימה. אדוני הארץ, מנצחים נושאי נס הקידמה—מבלים. בעיניים אוהבות הם טורפים את קומתו הגבוהה, המשתוחחת של שמשון. העגה הזרה שבפיו היא זמר חדש באזניהם. אשה אחת אהבתי והיא נשרפה חיים בעטיי. אשה שניה אהבתי והיא בגדה בי. אשה שלישית אהבתי והיא הסגירתני אחרי שנרדמתי כתינוק על ברכיה. בידור לא-נורמלי. שלושת-אלפים איש מוחים מעי-ניהם את דמעות השחוק, נאנקים ומתפתלים בחדוות-ששונם. צווחות צחוקם הולכות ומתרחקות ונמוגות, הולכות ונאלמות עם צעדיהם. בין העמודים במקדש דגון נותר שמשון הדני, איש צרעה, ונפשו יוצאת לשוב לביתו.

*

ערב אחד מתגלה דמותו פתאום בפתח ביתו שבצרעה, חטופה ושחורה, כמו הבהלה. מסתכלת בו שארתו בעיניים קמות, ממהרת לכסות את הילדים הישנים. "חזרתי", הוא אומר לתוך החדר האפל ויוצא אל החצר, אל מיטתו. הדנית ממהרת אחריו ורואה איך הוא מושך על גופו את כסות הצמר החומה, כסות הצמר שעשתה לו אמו. פניו ירוקים באור הירח, כאבן שעלה בה העובש. פניו שונים. אולי מחמת השער הקצוץ. יצא עיט חזר אוזח. בהשגה שאין בה ולא-כלום מן השכלי, היא מבינה פתאום כי שב הביתה למות. היא מביאה מים ורוחצת את גופו. אט-אט היא מגמיעה אותו נזיד חם ובלא אומר היא מניחה את כף ידה החמה על ידו. שמשון מספר לה על בית-האסורים. על עינו שנוקרו. על מקדש דגון. ועל נקמה שנקם בפלשתים אויבו ואויבי עמו. "תפסתי עמוד אחד ביד ימין ועמוד אחד ביד שמאל, והפלתי את הבית! כמה? כמה? תנחשי כמה הרגתי מהם?" הוא מאיץ בשארתו והיא מנידה בראשה ללא אומר. "שלושת-אלפים! שלושת-אלפים פלשתים הרגתי במכה אחת!" נשמה שבאפו נפלטת בקול צהלה והעוויית הצחוק הנוקמי נשארת על פניו גם בשעה שמתמינים אותו בקבר מנוח אביו, בין צרעה ובין אשתאול.

יוסי גנוזו: אבל לא נושקרים ביִּץ לפנות בוקר

"...אוי, פיארמן, פיארמן! אילו היית משים אל לבר, כמה מכובים האדונים האלה! צעוק יצעקו נגד הכתיבה—וכותבים; בזים להעתונות, לההמון, להקוראים—ומטים בלב דופק את אזניהם לשמוע את משפט הקהל עליהם; צועקים, שבשביל עצמם הם כותבים—ומדפיסים!..."
(י. ח. ברנר: "בחורף")

רודי צחור גוהר על המעקה ומקיא.

גמוע כדי מחציתו מוטל בקבוק "ג'וני ווקר" ההפוך שלרגליו כשהוא מגיר עצמו הלוך והתבבקק על הרצפות. אלא שרודי, רודי צחור, רחוק עתה מדיקדוקים בורגניים של חסכון כמטחוויו הגג מקומת־הקרקע; ואין בינו לבין הבקבוק אלא זה—שאת הוויסקי ש בק ר בו הריהו פולט, פיחות־פיחות, הרחק יותר והנמך יותר: אל אחוריה האפוליים של החצר.

שם, למטה, בין פחי־האשפה וכתלו המתפורר של מקלט־בדימוס, סומרים ממנו, בבע־תה יללנית, שנים־שלושה מחתוליו המיוחמים של האביב. אבל למעלה שמח אותה שעה. למה לא?

"שייקה אלדר זכה בפרס", מטעימה ניצה דוגית באינטונציית־אולפן־השחקנים שלה, "וזה מריח באיזה אלף, אלף חמש־מאות". ולאחר אתנח תיאטרלי קל, כבאטיוד: "אם לא איכפת לכם, כמובן..."
אלא שאיכפת. איכפת מאד.

בתוך כך—רוחפת בין זוגות הרוקדים שבחדריו החשכים־למחצה של ה"פנטהאון", או בין סיעות־הרכלנים הנטושות במרושל על הגג—היא משקה את האוואנגרדה המקומית בכוסיות קטנות, מעונבלות בקוביות צלצלניות של קרח. "פרס?" מיתמם מיכה, מיכה המזוקן והנוראי מהקולאז'ים, "בשביל מה, אם מותר לשאול? בשביל הגירושים השלישיים שלו, או מה?"

ניצה עוקפת את המהמורה בחיוך קורקטי. אחרי הכל, זה חמישה חדשים שהיא מתגוררת כאן עם שייקה. כל עוד לא נסתיימו עניינים מאוסים אלה שברבנות, ועם עמליה—מילא. אבל עכשיו? שידברו!

"בשביל הרומן, חמודי, בשביל הרומן", היא מוחלת לו, למקשן, כגננת סבלנית לילד טעון־טיפוח, "בשביל הרומן החדש שלו 'עד הבוקר, שניהם'".
"פרס...", מעווה מיכה שפתיו במיאוס, משל רוקק קללה, או משקה שנתפגל, "ועוד של מועצת פועלי קרית אבר־מיסקי..."

ולמי שלא ירד, עדיין, לעמקו של ההומור: "לספרות עברית ולחכמת־ישראל... מיסודם (שומעים?) מיסודם של העשל וציפורה קרו־נברג... מה שהורג אותי זה לא כל־כך הפרס, כמו שהקרו־נברג הזה... גדול!..."
 "יומה עם העשל? כבר לא מספיק רפרונטאטיבי בשבילך העשל?...? כך אריאלה. אריאלה שנהב.

ותיכף לך, בלא לשעות לריוונאנס הגחכני המיוחל (מיכה):
 "קודם עושים לך פוזות ספרותיות של איזה מהפכנים גדולים, או השד־יודע־מה... ואחר־כך? אחר־כך נוהמים לך בשביעות־רצון עצמית, בעלביתית כזאת ומגוהקת, כמו דוברמן שקט ומאולף, שסרח וחזר למלונה... וכל זה מה? מהלטיפות המחור־בנות של איזה סנילים מסידים בצמרת..."
 "לאסי!", ניתר סאנדו, ז'אן זנה של אורגיות ה־L.S.D. השבועיות וילד־הפרא של הבמה הנסיונית, "לאסי, שובי הבית־ה...!"
 ועם ליבלוב פרציהצחוק הראשונים:

"יודעים, לאסינ־קה, יודעים שלא נבחת אלא בשביל לחזור ולהתחפר, עמוק יותר וטוב יותר, באותה מלונה עצמה... אז שובי, לאסי! שובי אל האסטאבלישמנט החם והמצחין של כמורת־מיד... שובי הביתה, לא־סיייייי!!!"
 בחושך. בחושך המקופח רק בזהרוריהן העוממים של הנורות הצבעוניות, התלוי־ות—מקלעות שתי־וערב—על גגו הפתוח של שייקה, חושף בעל־הבית שני טורי שיניים מושחמות ניקוטין, וצוחק.
 "חכה", הוא מטלטל את סאנדו בצווארון הקורדרוי השחוק שלו, "חכה עד למילגה הראשונה שלך לפארין, יונסקו..."
 עכשיו צוחקים שניהם. צחוק טוב, אשמאי, מפרק. של שייכים־לכנופיה.

*

אבל רודי, הוא־הוא, מלכם הלא־מוכתר של מודרניסטים־שבאופנה, אדמו־רם של אפיקורסים, נסיכ־ן של אווזות הסמינר—גוהר עתה על מעקה־הבטון המרוסס בטל, בודד כמו הכוכב הוא, המתגלגל לו, זרחנית, בין אנטנות הטלביזיה שממול. ומקיא.
 פראצים־פראצים. בחימה חמוצה. בנחשולים תוכפים, מתלעלעים, של שנק.
 רגע אחד, בבקשה.

רגע אחד.

פ־ל־ש־ב־ק־צ־ר, אחורנית, על אותו גג. דקות אחדות קודם־לכן, אותה בכחנאליה רעיו־נית עצמה:

"פחות מדי משוררים!" מצריח מאנוש, רכילאי אחרי־הקלעים של שבועוני הקול־נוע, "פחות מדי משוררים בפרובינציה המנוונת הזאת. גראפור־מאנים! זה מה שאני אומר: גראפור־מאנים!!!"

"והמוספים?" מידה אריאלה שנהב, "כל זירז' נהיה לך פתאום אינטלקטואל—ומד־פיס!"

ואחר, אגב יניקה ארפנית מן הפומית השחורה, נוסח מאטה־הארי־לעניים:

"אני אומרת לכם..."

ותלתלי עשן.

"חשיש? נזכר כאן מישהו, חובבני עד-לזרא, "בחייך, מציצה אחת..."

אבל רודי מדבר. רודי.

"שטויות!" הוא גוזר, באותה שי"ן רכה, מאושת שלו שמסגירה את שרידי הייקה מעליית-הנוער, שמפבר (כגון כשהוגה "ארליש" ולא "ארליך". "מינשן" ולא "מינ-כן". ו"ציריש" ו"נאטירליש" ו"ברטולד ברשט").

"שטויות", הוא אומר, "לא מהגראפומאנים זה מצחין, לידיעתכם! אלה — הכי פחות מסוכנים אלה. עושים לך את צרכיהם הספרותיים, בכל יוסי, באותו מוסף, ושומרים — לפחות — על התור..."

"פצצה!", פוקע מאנוש בדייקנות של מנגנון-השהייה קצר-טווח, אקסטאטי כחסיד שוטה שלעולם לא יחמיץ את הרפליקה, "פצצה!"

עם זאת, סימולטנית:

לופת בשמאלו כוכבנית-סרטוני-פרסומת תורנית ("בטח שתהיי נערת-השער, שפנה פנה שלי, בטח שתהיי. רק שהשבוע לא הספיקו, מבינה? הצינקוגרפיה...") הוא תולה את עינייה-האזח הדלוחות שלו, אדומות-הוורידים, באוראקל — ומתגרגר בצחוק.

ברקע, כמין קדמה לאוניסונו הצפוי מראש — צחקקויו הקולניים של הכורוס.

"אלא... שדווקא הפרופסיונליים", שוטף רודי, אדיש כביכול להצלחות קלות, ומפלט לעצמו אפיק חדש, מובהק יותר, בתוך הגיר המתמסמס של הקשיבות המתפעמת, "אלה הפנסיונרים התשושים של הימבוס האוניפורמי, האימאזיסיטים המעופשים של שנות-השלושים המתקתקות; אלה, שובבים שלי, שמזייפים בהצלחה, בכשרון — זה האויב!"

"ואת קרתגו יש להחריב!" מאלתר סאנדו, קפלי הקורדרוי נתלמים משכמו כמין תגה. מבודת, דשן.

"שתה, רודי, שתה", נזכר פתאום שייקה אדלר לשמש מארח — ומבקב "מדיצינל".

מבעד לרדיד העשן שלעיניה מבחינה אריאלה שנהב בפירכוסים ראשונים של גילור פים באצבעותיו של רודי. עכשיו זה מתחיל, היא אומרת לעצמה. עכשיו זה מתחיל.

אבל מאנוש:

"ותראה מי נדחף לך מתחת לדגל שלך תראה", הוא קובל, וכמעט מצליח להישמע ממורמר, אותנטי, "תפסו את הפרינציפ..." ואחר, במשהו שמבקש להיות אנחת נוסטלגיה רווחה, מתקתקת-עצב: "זוכר את הפליאדה הירושלמית, רודי? 'פינק', 'טעמון'. אבל כיום?..."

"מריח אותם מרחוק", קוטע רודי, דומה כמתרה — פעם אחרונה, אולטימטיבית — במרגל נעלם שהסתנן אל בין שורות המיסדר הסגור, לשכת-הסתרים, ויעוד-החשאים של המאסונים, "מריח אותם מרחוק". ואחר, אגב שיעול ראשון מבשר-רע; "לא יכול לירוק בארץ הזאת בלי לפגוע באיזו העתקת-שמש דהויה של עצמך. מתערב,

מתערב עם מי שלא יהיה, שמצליח לזהות כיום מרחוק, פיזית, מי לא כתב, לעזאזל, ונראה שפוי..."

ועם השיעול הבא:

"אפילו כאן, בקוקטייל-פארטי המתועב הזה של שייקה אלדר, ושל פרס אברמסקי (וממתח, גחכנית, את האברמסקי), אפילו כאן מתערב שמצליח. שמוזה מיד..."

ונשבר אל השיעול שנתחדש, כמוותר על משהו. מוותר מראש.

"טוב, על כמה?" שואג מיכה, גרוי, מגהק בלק-אנדרוייט, "על כמה?"

"כן, כן, על כמה? אם התערבות—או התערבות!" ניצתת אריאלה (וחשה עצמה, אגב מחיטתה של הפומית במאפרת הטירה-קוטה שלמרגלותיה, נורא-נורא ספיס-טיקייטד, ומושחתת. מדאם דה-סטאל. ז'ורז' סאנד. אני יודעת?).

"בסדר!" נכנע רודי, מסתכסך והולך עם השיעול שלו, "בסדר! על ג'וני-יוקר אחד. סגור. אפשר להתחיל?"

ושב להילפת, מכחיל, כתלי חזהו מתרעדים, מן השוגק-השונק הזה, המתבעבע.

כלמִדְקֶרֶת שיפוד נזכרת אריאלה, על-כרחיה, באותה רצנויה ארסית, מדיפה-נקם, על קובץ-השירים האחרון שלה, "נצורה, זרה" ("לא כל אפיגון, השואל מן הטרמינור-לוגיה הבשומה-נארקיסית של שירת צחור אי-אילו מאנייריזמים פרוסודיים חיצו-

ניים שלה—נעשה, בהכרח, ממשיכו", כתב בוקי תירוש, נושא-כליו הקנאי, הרכור שני כמעט, של רודי—בבקרתו האחרונה, בחוברת מרסאפרייל של "עידן". כלום

יפלא אפוא שהיא מהגרת לאחרונה, יותר ויותר, לבקורת ארסית, מרירה ומתוסכלת, של מדור-הקולנוע? ואגב, אותו סרטון סוריאליסטי קרתני שעשה בוקי... אפילו מאקובר, הפייסני, העגלגל, ממדור-הקולנוע של "יום-יום", כתב שזה זבל...)

"איפה אחד? על שלושה, על שלושה ג'וני-יוקר!", מצטטהל מיכה, "או התערבות של גברים—או כלום!!!"

"נכון, רודי. מה שנכון, נכון! סדר צריך להיות בבאלאגן", מצדד שייקה, בעליצות מאולתרת כזאת; של מי שלעולם לא יתבגר מלארגן משחקי-אמת, אצלו בבית, ביומולדת.

"אוקיי!" חותם רודי, "ניחוש אחד—וזה-רזה. אבל, שיהיה שקט!" ומשתתקים.

בפנים, בחדריו הדחוסים, מעובי-העשן, של ה"פנטהאוז" מתיכבים טריני לופז ותזמר רתו ב"אמורה מיז". כבקראגיוז מזרחי, גזורות בקרטון, או עור, גולפות עצמן מתוך החשיכה צללית של זוגות רוקדים, שמיתאריהם פתוכים אלה באלה. כמו הולחמה, רותכו.

רודי מחריש.

סוקרים, כבתצוגה תמהונית של "פופ", את הנוכחים (ודווקא לא את הידועים בשמם, כי אם אורחים, מזדמני-אקראי), בולשים הוטרונים הקשישים אחר קרבן. בפנים מפיח אריק, אחיו הצעיר של שייקה ובעל דיסקוטק וסטייקיה בזכות עצמו, חמצן מתמיד ומתחדש של עירנות ברוקדי ה"סלו", בצעירים יותר. "אחיו של אריק כתב

איזה ספר, אז תהיה מסיבה. שתבואו. בעשר", היתה בורסת־הבילויים של צהרי יום־ו' מרחישה, בין שולחנות־המדרכה של "רזול", "כסית".
רודי מחריש.

ואז, פתאום, בלא כל אתראה מוקדמת, כבהארתיחתך, הוא מסנן, דומה מכתוב למישהו, קורא מן הכתוב:

"ההוא שם, הבחורצ'יק מימין. בחולצת־התכלית. זה לא נראה פואט. מתערב אתכם. נו..."

"לא, באמת", מופתע שייקה, הפעם לא עשוי, טבעי לגמרי, "הרי..."
"בלי הרי!" חותך רודי, "תביא לי אותו הנה תביא"—ומתרווח, מרוצה, זקנקנו על חוזה.

כמה כיסאות חורקים, פאלצ'טית. כבצווחה. שייקה לואט משהו על אונה של ניצה. זו אצה, נחפזת להפיק רצון, אל פאתי הגג; ניגשת אל הבחור, לוחשת משהו, תולשתו מחברתו של איזה סרן מבודה, במדים, מאצל באר קטן של חטיפי־תקרובת, מגש מתרושש של טחינה־בחמוצים, קוביות גבינה מלוחה, שפודי־קיסמים.

"תכיר", טופח שייקה על שכמו של הבחור, מחויך, בהבעה של קונפראנסייה המכ־ריז על המספר הבא; ג'ונגלר של להטוטי־קרקס, "אחד מהקולגים הכי בלתי־ממושעים שלי במילואים, החבר — — —"

"רגע אחד!", גוער רודי ומערה את שווריה של כוסית המדיצינל, "רגע אחד—ההת־ערכות!"

ולבחור עצמו, במשהו אוטוריטאטיבי ועם זאת לגלגני־מתון:

"לא איזה משורר צעיר חדש, אני מקווה", ומשמחניק שיעול, "אה?"
ומאוחר יותר, מאוחר אף מזה, "תיארתי לעצמי. זה, הרי, כתוב לאנשים על המצח..."

"או—בעתונים", מתפוצץ שייקה. אבל רודי. רודי מדבר.

"בעתונים?"

"איך לפעמים", מפטיר ההוא, הבחורצ'יק, ומגחך במבוכה, כגימניסט. רודי נכנע עתה, סופית, לשיעול המתגעש שכמו נדחה בתואנות שנוקות, עד הנה.

"כלומר: אתה דווקא כן?" ומיד, כמי שלא יניח—לא, הפעם לא יניח—שישטו בו:

"אלון, מה שמך, אם מותר לי לשאול?"

"עוזי", נחליץ שייקה, וכולו מבינות של אני־הרי־הזהרתי.

"שאלתי אותך", מתנשף רודי ומעצים, נברוטית, פכירתן של האצבעות. "עוזי מה?"

"אלון", מחזיר הלה ומעז להישמע מבודה, "עוזי אלון. למה?"

רודי ניתק מן הבקבוק, כבעקיצה. משהו גרוי, בלתי־ידידותי, מתגהק מתוכו החוצה:
"אלון", הוא סונט, "אלון..."

ותיכף לכך, כמאזכר מראי־מקום באיזו הרצאה מן המנין, סמינריסטית: "עוזי אלון... מי שתקף את סדרת המאמרים שלי ב'איכפת' האחרון, על 'הטריביאליות מאחזת'

העיניים—או:—לשירת אליהו רוזובסקי? "כן", מודה אותו עוזי תפוזי, או מה-שמו, בפשטות הגובלת בגסות-רוח. יש בו משהו. משהו מארציפאני כזה, שמסליד ממבט ראשון, שזורת לעצמה אריאלה סטינו-גראמות שבינה-לבינה. ילדת-נובה...

"א—ני מ ב ין", ממתן רודי את הטון ונעשה דידיאקטי, כבשיעוריו, וליברלי, "אחרי הכל: רוזובסקי... והמעמד המקודש שלו ב'מזרח' הספרותי... נו נו, והציטוטים המסורתיים בכריסטומאטיות ובמסכתות תנועת-הנוער... כל זה, לא כן?..."

וכמי שסיים להטמין מלכודת, והחזיר את העפר שנחפר לקדמותו: "אה?"

"לא", מסרב עוזי לשתף פעולה; שומט עצמו, צלופחית, מלהיכרך על החכה. (העק-שנות שלהם, מהרהרת אריאלה שנהב. מתערכת שעוד לא נשוי. והבריאות המגעילה הזאת, השזופה. חסר עוד שיהיה איזה קיבוצניק-לשעבר. בתוך כך מעלה על דעתה את מייק: מה הוא עושה עכשיו, בבית הוריו ביוהנסבורג, חדשיים מאז הגירושים? "פילגשו של מיכה שניאורסון, אמן-הקולאזים השערורייתי", כתבה גילה אביתר, רכילאית מדור ה"מי ומי" שבועון-הנשים "חווה"... "לאחר קטטה בנשפיית-סילבסטר, בדיסקוטק החדש של ספרית-הצמרת לשעבר, ז'אנט לימור..." אה, גם-כן קנאית אחת! אנשים קטנים...)

"ואתה, זאת-אומרת, או ה ב את רוזובסקי? בגילך? מה?" חוזר רודי אל המוטיב המרכזי ושב ומבקב את הג'וניורוקר המתחסר אל קרבו, תקיף. לא רק אריאלה, היושבת בסמוך, אף היתר, כולם, חשים עתה-יותר ויותר—בעויותן העצבנית, המעונה, של אצבעותיו. מכחילות. קמוצות.

"נדמה לי שעסקנו ב ש י ר ת אליהו רוזובסקי", אומר עוזי, מתון, "לא בסמפאטיות האישיות שלי".

שייקה מאושר, אבהית, מעשה-פטרון: כמי שהימר על הסייח הנכון, צולת. "שארפ", מטיח רודי, "ןרי שארפ... ואתה, אדוני הצעיר, גם... מ מ ו ל ח מאד, הייתי אומר. והעיקר: ורוד... ורוד ומדושן באיזו ח י נ ו כ י ו ת מבטיחה, של ילדים טובים, מאולפים-היטב, שמחכים, קונפורמיסטים חמודים ועוקצניים, לתורם, בשקט... כן כן, מכיר את הלייט-מוטיב הזה, הצדקנות המתחסדת הזאת, הסבלנות: בשקט... עד שנרד, כמובן, גם אנחנו... מה?..."

"עזוב, רודי. בחייך", נחפושייקה לאתר את אזור-האש. "מסיבה. פרס".

"אברמסקי", מטעים מיכה, "מיסודם של העשל וציפורה קרונברג..."

אבל רודי. רודי מדבר. רודי!

"...אתה מביט בו, ברודי צחור הגדול", הוא לואט, "זה ששורף לו את הכבד באלכוהול המסורתי שלו; מביט בו, ב'אנפאן טריבל' המקצועי של שירתנו הצעירה; במנתץ הלא-נלאה של הפרות הקדושות, כולל ריזוב-סקי... ומחכה... ב-סב-ל-נות מחכה... כן כן, בסבלנות. יש לך זמן..."

"אולי אפשר להפסיק את זה?", מתחלחלת ניצה (דווקא הערב? מצאו להם זמן.

לולא אותה התדבקות חולנית של שייקה ברודי זה, כבקמיע, היתה מזמן דואגת להמאיס עליו את הביקורים הספרותיים הללו, כאן. שאדם לא יידע את מקומו?! "ודאי", אומר רודי, ואצבעותיו פירכוס תונו, "ודאי! הוא בירידה רודי צחור, כולם יודעים זאת, הוא בירידה... פעם היה מסתפק באליוט. ובייסט. רמניג'ה!... ואילו היום, פוצימוצי ורוד ומחונך שלי, היום הוא גאלץ—נעביש—להעלות מן הגניזה כמה שמות עבריים, משלנו... ולנגח בהם, מבין אתה? צריך להסתפק... וזה... מעייף, כמובן, וגם... פחות ופחות מדהים את הפיליסטר המקומי שכבר אינו, ששום אטרקציה כבר איננה מדהימה אותו יותר... וזה, ורוד שלי, זה—אתה אומר לעצמך—מוכרח, הרי, להיגמר פעם... וכמובן: גם רודי, רודי צחור... ואז, ירחמיאל צעיר שלי, אז—אתה אומר לעצמך—אנחנו! הצעירים באמת! הוורר-דים! או, שמה, קיצוני מזה: סופר ואולטרא ונון ואנטי... מהדורה חדשה, עם שגיאות-דפוס חדשות, של רודי וזועמיו מלפני עשר, חמש-עשרה שנה? מה? וכמו שאומר ברשט: הופלבו!..."

"שייקה, אתה גומר עם זה—ומיד!—או לא?" מתערערת ניצה. ונשמעת, לרגע עירום אחד, חרידה באמת.

אבל, מיותר. באמת. אין צורך. כבר. מצניח למרגלותיו את הכיסא המתקפל, נחלץ עתה רודי, באחת, אל מעקה-הגג ומגיר עצמו, בשפך רעשני, אל החצר.

מלמטה—משק מתכתי של מכסה פחיאשפה שהוחרד. רחש בשיחים. טלפי חתול. טריני לופו. טריני לופו חוזר ומפתה עתה, צמיג עדי-לורא ועם זאת: דביק—כמדוחים ימתיכוניים, מן החדרים. "ניגש, אני חושב, לרקוד", מפטיר מאנוש, נבוך. בתוך כך—ננער ומעסה בימינו את כתפה החשופה, הבשרנית, של השפנפה התורנית, קמוטת ה"מיני". בתוך כך—אריאלה שנהב: עוזרת על ידה של ניצה באיסוף כוסיות הבודלח עכורות-המישקע, לואטת—מעשה נשים צדקניות: "נו, מה תגידי?..." ואילו מיכה וסאנדו—נטועים כבר בפנימו של ה"פנטהאוז" ההומה; שולפים, קונדר-סית, את פקקי-החשמל. "אם כבר ברדק, אז עד הסוף!", משתחרר סאנדו. שייקה שוהה מעט אצל רודי, נואש מלהועיל, מסתלק אף הוא. עוזי קופא על מושבו, כאשם פושע.

"אולי תתנו לישון בשעה כזאת?" מצויה מישוה, במלעיל ממועך של פאנטופלעך ופיג'אמה, מאחת הקומות שמלמטה, "נקרא למשטרה נקרא! פראים! מה זה פה: קליפורניה?!"...

"סטריפטיוז!" מתילל סאנדו, כחתול בעונתו, "השפנפה של מאנוש מתפשטת!!! זה מה שאני קורא אמנות מופשטת", מלבה שייקה, כמארח טוב, ובלבד שיהיה עליו. שיהיה שמח.

ברקע—מצהלותיו המהודהדות של האודיטוריום. הפעם—בהרכב מלא. אבל רודי.

גושש אל דלת-היציאה שמן הגג אל חדרי-המדרגות, הוא מתנווד אוונית ונבלע,

באחת, מאחריה. עוזי עדיין סמור אל מושבו. ממתין.
החבטה אינה מאחרת לבוא. כמו תיארה לעצמה שמצפים לה, והקדימה, חוסכת-
ניחושים. נואלת, יבשה ומהדהדת היא מצטלצלת מחדרה המדרגות.

מרגע זה—עוזי:

"תדליקו את האור, חיות! בחדרה המדרגות..." הוא שואג וחש עצמו, שנית, כעברייך,
פושע. "את האור שתדליקו! מישוהו נפל שם. את הפקקים! שומעים או לא שומעים?
חוליגאנים..."

"לא מדליקים!" (הפעם—מיכה). "לא מדליקים, וזהוזה", הוא מתגהק וניכר בו
שרוקן אף הוא בקבוק, "גאנגסטרים לוקחים פה את היזמה לידיים... צייקאגו יהיה
כאן עוד מעט... אל-קאפונה!..."

יומיים לאחר-מכן, בראיון-ראדיו של "תערוכות השבוע", למרים גביש, השדרנית:
"כל הקולאזים שלי אינם אלא מחאה אחת, אמורפית, כנגד האלימות שבחינו,
הגאנגסטרים" — — —

עוזי אינו שומע. כבר. ניגף במצחו אל תחתיתו של משקוף-העץ המונמך, הבלתי-
צפוי, הוא הורס אל חדרה המדרגות החשוך כדיו, נוכח—אגב חיטוט נואש בכיסו—
בהיעדרה המציק של הפיסת-הגפרורים שלו, הקודמת; עוצם, אינסטינקטיבית, את
עיניו, ממתין להתרחבות האישונים בחשיכה. סעור. זהוהו כמפוח.

"רודי?" הוא מנסה, מיד כשנתקל ברגלו בגוף המפורקד, לרוחב המדרגות. לא יודע
למה אבל לוחש, כמפציר. משהו מתחנן בקולו, מבקש מחילה. "רודי?..."

הגוף המפקד אינו עונה. ריח חמוץ, מבחיל, של קבס באלכוהול. אלא שהחשיכה,
זו של חדרה המדרגות, לא שבפנים, מצטללת. כמיטהרת מסיגיה. והאצבעות, מתור-
זות-עווית, גוששות אל ברכו, כמנחשות קיומה, בעלטה, בשקט.

הוא שובר בתוכו איזה משלט אחרון של התנגדות נואלת, נועץ כתף שלו בגומת
בית-שחיו של הגוף הדומם, הדומה: עופרת; מכתף את כבדו (אלוהים, כמה שהיא
כבד! גוף פלוס אלכוהול לעולם אינם יותר מגוף פלוס אלכוהול. ואף-על-פי-כן, כמו
באיזה חזקה עלומה, עלומה, נסתרת. כמו בריבוע...) ומושך וגורר אותו, אט-אט,
במורדן המתביית ומתוודע, יותר ויותר, עם כל קומה שמנמיכים ויורדים, של המדר-
גות הצומחות תחתיהם, משוערות בלבד, כהזויות, בחושך.

בחצר, מקץ שביל אריחי הבטון הפזורים, בשווה, מתחת לשלולית-האור הקלושה-
הדלוחה, המצהיבה, של פנס-הרחוב—מזהה אותו רודי. נבעת.

"לא...", הוא ניתר, כנכווה, "רק לא אתה. תודה, תודה..."

"תפסיק, תפסיק עם השטויות האלה, רודי! איפה אתה גר?"

"לא! לא אתה...", יורק רודי הברות רסוקות של גילופים שנתחדשו, כרוקק—הלום
חבטה נוראה—פיחה של דם, שבריי-שיניים... ותיכף לכך, כמבאר, בכל-זאת, משהו:

"אתה הרי אוהב את רוזובסקי, אתה... כלומר: לא אותו, את שירת רוזובסקי...
וחוץ מזה, אתה, הרי, ורוד... זה מה שאתה..."

"שאלתי: איפה אתה גר? איפה הבית שלך?" מתכעס עוזי. ומתכעס על שמתכעס. "מבין", רוטן רודי, כמי שמנער מעליו דוק מיותר של התחשבות, של הקלה ממצעת, מספרת. "עד כדי כך עוד שולט בעברית! לא כל המלים שבמילון. לא העברית העשירה, הססגונית, של אליהו רוזובסקי. אבל מבין! ועכשיו לך ממני, מספיק..."

"שאלתי: איפה הבית שלך", חוזר עוזי, כאינו מרפה.

"הוא...", משתעל רודי, ולרגע אין עוזי מבין במי אמורים הדברים, במה, "הוא... אין לו בית בכלל, הוא!... דירה—אולי כן, אבל לא בית. אתה דורש יותר מדי, אדוני הצעיר... לא צריך להפריז... וחוץ מזה... מאז ש... שמצא אותה עם האינג'יניר שהוא אצלו, בדירה, עם ברנע... מאז הוא... גם... לא אחד שיש לו... כל-כך וגם דירה, זאת ארמרת..."

ומחדש, אצל עמוד-החשמל שבסמוך, אותו בולמוס מתיש, מנוצח-מראש, של הדיפת נחשול ההקאה.

"לאן אתה הולך?" מפגיע עוזי, כמבקש, פתאום, על משהו שלו. פרטי מאד.

"הוא הולך לים, הוא", מצריד רודי, "להתרחק... הוא יודע שהוא לא יותר מוצלח מאחרים. גם לא מרוזובסקי... ואף-על-פי-כן, מחר, כשיתפפת, הוא ימשיך להילחם בו... עד תרמה... אבל בינתיים, בינתיים הוא הולך לשטוף את הכל בים, מול הנמל... להזיח... צריך, הרי, להתנקות מפעם לפעם... גם מבפנים זאת אומרת... ואחר-כך—למלון..."

מלמעלה, מגגו של שייקה, כמאי-שם, בוקעת מוזיקה געשנית לריקודים.

"למלון?", נפתע עוזי, ונבוך על שנשמע נבוך, "איזה מלון?"

רודי מוסיף ומתרחק צעדים אחדים וקורס על משוכת-ההרדופים הניחוחית שבחזית הבית. עוזי נותר ממקומו ונרכן אליו. מזג זה, בליל תמוה זה של סלידה ורחימה ו...

"רודי?"

"מה יש מה? הוא... גר במלון. לא ידעת?" מגחך רודי גיחוך רע, שבסארקאזם מאוזכיסטי, ומקנח וזנקנו בממחטה שמלבינה בחשיכה כניפנוף כניעה. "הוא, זאת אומרת... באותה עיר עצמה שבה גם ה... דירה שלו... ובכל-זאת—במלון... השאיר את הכל לעפרה... סדר צריך להיות, לא כן?... הפסילות... מחייבת, אדוני הצעיר... הפסילות מחייבת..."

ופוקע פתאום בצחוק עצוב, שותת, כזיהום של דם.

"הוא... הוא בא עכשיו אתי", פוקד עוזי וחש הקלה מפתיעה, מיידית, בלתי-מוסברת. "הוא בא עכשיו אתי ומראה לי איפה המלון הזה, לעזאזל. הוא מבין או לא...?"

רודי שותק, נכנע לעוויתן השיפורה, הלא-מרוסנת, בלתי-נמנעת, של אצבעותיו.

"נורא...", הוא אומר, כבהקשר אחר, ודומה: ממשיך מסכת שנתקרעה, "נורא הוא להיות אסיר-תודה... אסיר-עולם... הלא תשאלי, איך כתוב שם, לשלום... אסיר-ריך... ודווקא טיפח בהתחלה, דווקא הדפיס. הרבה... רוזובסקי, מה אתה יודע רוזובסקי?.."

לפתע, מפויס כתינוק, הוא נלחץ אל שרוולה של חולצת־התכלת הדקה, הסוגרת על זרועו השזופה, המרעידה בצינה, של עוזי.
 "נאטירליש", הוא לואט, "הולך... בטח שהוא הולך... שהרי, מה נותר אם לא זה: ללכת... להמשיך ללכת..."

עוזי פוסע וגורר אותו עמו אט־אט, כמוביל זכוכית. דומה, כך, כך ולא אחרת מול־כים לטיול חטוף של אחר־צהריים חטוף, לשאיפת אוויר־הרים, חולה בחצרו הגדורה היטב, של איזה סינאטוריום מבודד, בין קרית־יערים לירושלים...

*

הולכים. נידת של המשטרה חולפת על פניהם באוושת צמיגים, כמו מעמעמת, מחרי־שה, את פסיעתם המהדהדת על האספלט הריק, שטוף מכונות־הנקיון המרססות־הבורשות של העירייה. הכביש אף הוא נדמה פתאום רחב מכרגיל, לא רק השקט הצלול, היצוק בדולח. מפנינה של הנפה הצפונית עד לפיפר קריבה ומתרחשת הת־בהרות צפויה של מות הלילה. ואילו בשדרות־ח"ן כבר מתבייתים המראות כליל, כמו מושבים מאיזה בית־עבוט אפל, בריפית של טל.

חיננה, חיננה מזוממנית של ציוצים קנטרניים בצמרות, בסבכי הפיקוס. לא כל מה שקורעים אותו מטפסוף דם. לא בהכרח. קח, למשל, את עלי השדרה שטרפיהם כמו משוחים בלפה. קוטפים, נותקים מן הפטוטרת הדקה, והנה—חלב. טיפה בתולית ומלבינה של חלב־עצים... מאוחר מזה, כבר ליד "הבימה": צל השדרה, דחוס. טל שמפנין, אַגל־יזיעה, לוחיהם הירוקים־לשעבר של הספסלים. קריר. צפויה, אפוא, שבת של תכול נכמר.

"אפשר", נחלץ פתאום רודי, ומשחרר קימעה את כתפו המכווצת של עוזי, "אפשר, כמובן, כמו תמיד ומתוך ההרגל. אבל, לא... לא משקרים בחמש לפנות־בוקר... שווה, מיינ גוט, הרי השעה היפה ביותר, שבה... שבה בוכות הציפרים בחרוז לבן, כמו אצל טראקל, כמו אצל גיאורגה, והזונות מביטות בראי ושואלות את עצמן: בעצם, למה?..."

עוזי מעלע בגרוננו, כמו מחשב לבלוע את הפיקה, וחש שמהו גואה ומטיפח בו לפרוץ החוצה. כמו להקיא, אבל לא. לא זה. הרבה יותר מבפנים. מבתוך. שומע את סוליות שניהם דשות, כממרקות, את האספלט—הוא מתחוויר לעצמו, עתה, עיף עד רחמים.

"וזהו המלון", מפטיר, מקץ פסיעות אחדות, רודי, באיזה טון חדש ומאושש יותר של משהו שמתבשר כעוברו של פּיכחון. אף־על־פי־כן, הוא מתקשה לעלות במדרגות הפנסיון הנידה, שברחוב צדדי, ונסמך—מלוא כבדו—על עוזי. עולים.

רודי מתנשף אסתמאטית.

פרוודורים שדלתותיהם ממוספרות בטבליות מחלדות של נחושת תשושה, מועמת. כמו אפוריזמים שנתבלו. יפים לשעתם, אנאכרוניסטיים לזמננו. שנים־שלושה זוגות־נעליים בודדים, רווקים; הוויה גלמודית, משולשת־שרוכים, על סיפם של שנים־

שלושה חדרים, בבית שלא נועד מבריאתו להיות מלון, שקיוה, אפשר, לטוב מזה; ונעשה מה שהינו בחילוף העתים, המסיבות, הכורח. קאפריזות דהויות, קלופות-טיח, שנסתכמו ונעצרו אצל הפשרה האנדרוגינית: בית-דירות-פנסיון. כמין תאונה, שקטה מאד, עצורה, ממושכת. ועדיין עולים.

ריח עז של ליזול. כבבתי-חולים. הווית-לא-בית. כבמוסד ציבורי, שלא בשעות הקבלה. אפשר אף לאחר אשמורת פועלות-הנקיון: נפוחות-הוורידים, סרות-החן, מטושטשות-הגיל; הסוחטות לתוך דליי-השיכחה, עם ליחתו של סמרטוט-הרצפה המתקרע לחוטיה, עכוררי-אפור—גם משהו נואש יותר, שאין לו כפרה. כפו של רודי, שאצבעותיה מעוותות, מרעידה את חודו המשונן של מפתח ה"ייל" הזהוב-השחום מול חריר-המנעול, בניקושים תוכפים, עצבניים, של קוצר-רוח; כמקש-שיניים.

מכאן והלאה: החדר.

"במקום תמונה", מגייס רודי איזו עליצות יגעה, מאומצת, שאינה מצויה בו, ומורה על כרזת-תיאטרון שמוצמדת בנעצים אל דלתו של ארון-הסטאנדארד. "של מיכה, כמוכן, אם אתה שם לב לכתבות הפרובוקאטיביות: בוו לממשלה!...! הלאה המימשל הצבאי!...! רוזובסקי אידיוט!!!...! הנדס אפ!...! הירושימה!...! אבל מה? הוא יתבגר מזה, אני בטוח... כמה שנים אפשר?...?"

וצונה, רצוף, על מיטת-הברזל הנוזרית, פניו לקיר. גונח.

עווי גורר אותו לאורך המיטה ומפרקדו, בנעליו, על כיסוי-הפשתן המעוך, רקום, כבקיבוצים, כבבתי-הבראה, משהו פשוט ונלבב-כפרי, ועם זאת: לא הוא. לא רודי. כמין ויתור. רגע ארוך, ארוך מדי, הוא ניצב עליו, ברכיו אצל ראשו, ואינו יודע מה יעשה בידיו. כמיותרות.

"רוזובסקי", מרחיש פתאום רודי, בעיניים עצומות, ממשכבו, פניו—חציים משוקע במזרון החופנם, אדיש. מאפשר להם שקע.

עווי נחרד. אחר, משבוקעת נחרתו הכבושה, המינורית, של הישן, הוא מבהין אל הסף, מגיף את הדלת, כמו יצוקה היתה זכוכית, ויורד לרחוב. בחוץ.

בחוץ מלטשת האפלולית קווים ראשונים, מהוססים, של בוקר. הוא נגרר לאטו, ריקנות מעיקה בחוזהו, בשערו טל. יודע שאין מוניות בשעה זו; לא בשבת. יודע שיהיה אנוס לעשות כמחצית הדרך חזרה: רגלי, עד אל חדרו המרוהט, השכור, שבצפון.

מה שעדיין אינו יודע. לא בבוקר זה, הריהו שמכאן והלאה, כשיפגוש ברודי צחור ברחוב—יעבור זה האחרון למדרכה השניה. תמיד.

מסיפורי תחרות "קשת"

יעל נודיני: שיעור פרטי

אני נכנסת לבית הזה בפעם השניה—חלפה מחשבה בראשה לאחר שצילצלה בפעמון—ונראה כמה אני זוכרת מהפעם הראשונה. היא זכרה את מראה הסאלון, את החלון הגדול הנשקף אל הפארק, את שולחן השיש הנמוך שאליו תשב עם תלמידתה, את שני ארונות הספרים, וביניהם, על כוננית קטנה, את תמונת האיש המחיך חיוך דק-שבדק הניכר רק מעיקול קל בשפתיו. בזמן השיעור נמשכה להציץ בתמונה שוב ושוב משום שלא היה בטחון כי תגלה את החיוך פשתסכל שוב בתמונה. מוזר שהתקשתה עתה להעלות בזכרונה את תוויפניה של תלמידתה. נראה שהתרכזה אותה שעה ראשונה במה שנראה מסביב ומתלמידתה נותר רק רושם כללי של יחידה הרמונית אחת—שער זהוב אסוף לאחור בפקעת, עיניים כחולות גדולות, קול שווי ותנועות מתונות. אולם על הכל היתה הרגשה שהיא נכנסת למעגל חייהם של חוג אנשים אשר ככל מעגל אחר יש בו שיגרת נהגים ויחסים אשר היא, עדנה, אינה חלק ממנו. זכר ההרגשה העיק עליה והיא אילצה את עצמה לחייך כשהחלה הדלת להיפתח.

"בוקר טוב", אמרה אלזה, "היפנסי, היפנסי..." עיניה הבריקו ותלתליה המשומנים היו פרוצים עוד יותר מאשר בשיעור הקודם. "איזו התרגשות הבוקר—גב' קרוננברג עוד לא הספיקה לשתות את הקפה שלה!"

אלזה הוליכה אותה לחדר-מעילים קטן וחשוך סמוך לדלת-הפניסה. בפעם הקודמת לא השגיחה בקיומו. אלזה נכנסה בעקבותיה והדליקה את החשמל. כמה מעילים היו תלויים בו ועל מדף עליון היו מונחות מגבעות של נשים. בפניה, מתוך כלי-נחושת דמוי-חרוט, הציצו שתי ידיות של מטריית. ידי-עץ עבה של מטריית גבר גוננה על ידי-שנהב דקה של מטריית אשה. "חכיי", פקדה אלזה, "מעילה-החורף של מר קרוננברג תופס המון מקום. אתמול חזר מהניקוי..." היא הסיטה הצדה מעיל-חורף כבד עטוי מעטה-ניילון שקוף. תוך כדי כך נקרע מעטה הניילון קצת ליד ראש המגוד ואלזה תחבה את אצבעותיה לתוך הקרע וריוחה אותו עוד יותר. היא מישרה את צווארון המעיל ואמרה: "הה, איזה חום נעים. זה אריג מן המשובחים, את יכולה להיות בטוחה". לחיה קרבה אל האריג החשוף ועיניה נעצמו לרגע. מתוף שפתיים פשוטות מעט הוציאה הגה של נועם: "אה—ה".

עדנה הסבה את עיניה ובמהירות תלתה את מעילה על מגוד פנוי ויצאה אל המסדרון. "אנא, הכירי את אלזה", כך הציגה אותה גב' קרוננברג בשיעור הקודם, והוסיפה:

"היא נמצאת בבית שנים רבות". אלזה לא הסתפקה בכך, כנראה, כי אמרה: "טוב שהמורה הצעירה תכיר את אלזה, כי אלזה היא... אלזה, נכון?" היא צחקה בקול רם והציתה את מצתה של גב' קרוננברג שהביטה בה מתוך הכרת-טובה. עדנה נצרמה מיד מדבריה ומהתנהגותה ומשך אותו שיעור היה משהו מתכווץ בקרבה בכל פעם שהופיעה אלזה בסאלון בהערה או בשאלה בענייני משק הבית. שאלותיה היו כמך השפה-ולחוך כי בצליל קולה ובהתנהגותה הפגינה בקיאות, בטחון ושררה. אולם גב' קרוננברג היתה משיבה לה בשלוות-רוח ועדנה העירה לעצמה, מתוך פפחון, כי עליה למצוא אותו "משהו הנוסף" באלזה שבגללו מתיחסת אליה גב' קרוננברג כפי שהיא מתיחסת. והנה כבר עכשיו צפה בה סלידה שהכתיבה פתק פנימי: "אלזה יקירת, המורה הצעירה אינה יכולה לשאת רגשות מגולים. אנא, התפסי". אבל אלזה יצאה מחדר-המעילים וכבר עמדה לצדה. "בפעם הקודמת באת בלי מעיל. שכחת שאת רחוקה מארצך, רחוקה מאד-מאד. הסתיו פה דומה יותר לחורף מאשר לקיץ. אבל למדת מהר. בואי, היפנסי לסאלון. את מבינה, גב' קרוננברג הצעירה פה—הכלה של גב' קרוננברג—וכאשר היא פה, הכל מתהפך. שבי על הספה ואני אומר לגב' קרוננברג שהמורה כבר באה. את מבינה, גב' קרוננברג הצעירה אינה כמונו, כמו גב' קרוננברג וכמוני. היא נולדה פה והיא מאד חפשיה, מאד-מאד; ההבדל בין ארצות שונות ובין חינוך שונה הוא עצום! אנשים צעירים אינם מרגישים בזה תמיד". מתוך נימת הבטחון שבדבריה ברור היה כי ההבדל לא רק קיים אלא גם קובע סולם מוחלט של מעלות וחסרונות.

מעבר לקיר נשמעו קולותיהן של שתי הגבירות קרוננברג. פסיעותיהן קרבו לאט במסדרון וקול צעיר אמר: "אבל, מתילדה, אינך יכולה להיות מיושנת כל ימי-חיך..."

"לא הייתי מיושנת כל ימי-חי", הדגישה גב' קרוננברג את שלש המלים האחרונות. "אולי לא תאמיני לי, אבל כשהייתי צעירה לא הייתי מיושנת בכלל".

"אבל אז לא היתה זאת גבורה גדולה. עכשיו הזמן להוכיח שאינך מיושנת—עכשיו שעת המבחן!"

"למי אני צריכה להוכיח, ומה? האם אני עומדת בפני מבחן כלשהו?" "טוב", צחק הקול הצעיר, "נחדל מהתפלספות. התמונות כליך יפות ומעניינות—הן מדברות בעד עצמן!"

"הו, לילי, לילי, הניחי לאשה זקנה כמוני קצת זמן לחשוב עד שאחליט. ואל תשכחי שאני חמוֹתך. כשהייתי אני צעירה, שום כלה לא העזה לדבר כמוך אל חמותה".

"את רואה, אני לא מיושנת!" "אינני יודעת—אם לשפוט לפי רוח התקופה—", השיבה גב' קרוננברג בליגלוג קל.

"אווהו, אם את גם חמות וגם זקנה אסור לך להיות כליך חכמה ומהירת-לשון. אינך משחקת לפי הכללים".

המלים האחרונות נאמרו כבר במעמדה של עדנה. גב' קרוננברג מיהרה אליה ולחצה את ידה: "בוקר טוב—סלחי לי שאיחרתי. אנא, הכירי את כלתי, לילי—"
לילי קרבה ולחצה את ידה של עדנה בחזקה ואמרה: "לילי קרוננברג, נעים מאד".

"עדנה קרן—"

"קרן? תהתה גב' קרוננברג, לא ידעתי שפך את מבטאת את שם משפחתך".

"כן, קרן—"

"מעניין— בזמנו ניסה איש אחד בפלשתינה להשפיע על בעלי שישנה את שמו ל'קרן'".

"לשנות את השם?" נכנסה לילי לדברי חמותה, "מה-פתאום לשנות את השם?"
"אנשים רבים שבאו להתישב בפלשתינה שינו את שמם לשם עברי", הסבירה גב' קרוננברג באויר-רוח.

"אבי שינה את שמנו ל'קרן'. קודם לכן היה שמנו 'קרוננוואלד'", אמרה עדנה.
"קרוננוואלד, קרוננברג—אולי אותו אדם הציע גם לאביך וגם לבעלי לשנות את שמם?"

שלשתן צחקו.

"גב' קרן היא מורתי לעברית", פנתה גב' קרוננברג ללילי, "ואנחנו צריכות להת-חיל—"

"איזה רמז שקוף", טענה לילי בהומור. "זאת אומרת שנהפכתי לפרסונה-נון-גראטה".
גופה המלא וקטן-הקומה היה לבוש סודר-תכלת מרושל ומכנס-גינס מהוהים. עיניה היו עגולות ושחורות כפחם. היא הסירה בעדינות שיערה זהובה שנשרה מראשה של גב' קרוננברג ונצמדו אל שמלתה השחורה, והחזיקה בה ככפרח. "חמותי היקרה, אם את יכולה ללמוד שפה שמית עתיקה בגיל כזה, ודאי את יכולה לצאת קצת מגדרך ולרכוש תמונות יותר, איך לומר, שונות".

"כלתי האהובה", גב' קרוננברג התישבה על הספה ליד עדנה, "אני מבטיחה לך שאשקול בדבר בכל כובד-הראש שבו חנני אלוהים".

"שאלה אחרונה לפני שאת משתחררת ממני", לילי חייכה ונגעה בשער ראשה. השערה הוהובה הבודדת בין תלתליה השחורים. "מה דעתך—שאסתפר יותר קצר?"

גב' קרוננברג הסתכלה בה רגע בדממה. אחר-כך אמרה: "את תמיד נראית לי צעירה ורעננה, כמו שהינך— באמת, קשה לי ליעץ לך— התיעצי במרטין".

"את יודעת מה הוא יאמר לי". היא שיטחה את לחייה ומשכה את שפתייה פנימה עד שנעשו דקות יותר. בידה החזיקה במקטרת דמיונית ובקול מעובה ואטי אמרה: "עלינו קודם-כל להגדיר את המושגים. יש, נדמה לי, טעות משמעותית בהנחתך. הערך 'שער' אינו זהה עם הערך 'מברשת'".

"מצוין!" קראה גב' קרוננברג ומחאה כפיה. "תוכלי לשחק בקומדיות אם לא תקבלי מחיר הגון בשביל תמונותיך".

"העיקר שיש לי עתיד", לילי הרימה ארנק-עור עשוי בפשטות מגושמת שהיה תלוי

על מיסעד של כיסא ופנתה אל דלת־הכניסה. לאחר שמשכה מעיל־גשם מארוך־
המעילים הסבה את ראשה וקראה: "היה נעים להכירך, גב' קרן! שיקדו על הלימוד,
ולֵהתראות".

גב' קרוננברג הציעה סיגריה לעדנה ולאחר שזו סירבה הציתה סיגריה לעצמה ואמ־
רה בקורת־רוח: "היא חיקתה עכשיו את בעלה, את בני, זה היה מצוין. היא הצליחה
לתפוס בדיוק את הקווים הארוכים של פניו ואת הקווים החדים של דיבורו". היא
הפריחה את העשן מעליה וכמו ביקשה בזה גם לסיים את מה שהיה. "סלחי לי אלף
סליחות, אבל זה הקנס שמשלמים בעד שיעור פרטי. החיים הפרטיים חודרים לתוך
השיעור".

היא פתחה את מחברתה ונטלה עפרון זהוב שהיה חבוי בין דפיה ואמרה: "היית
תלמידה חרוצה. אינני יודעת אם טובה, אבל, על־כ־לפנים, חרוצה—"
שורות־שורות של אותיות משורטטות בדקות ובנקיון מילאו את העמוד. "קשה לתאר
שמכל זה אפשר ללמוד שפה חדשה—"
"צריך להתחיל ממשורר", אמרה עדנה. "אם תמשיכי כך, בעוד זמן־מה תרגישי שאת
באמת לומדת שפה חדשה".

"אולי אם זוכרים כל הזמן את מטרת הלימוד, גם ההתחלה הראשונית ביותר אינה
נראית כ־ל־כך גולמנית". מלות התקוה היו מאופקות כ־ל־כך—נקיות ודקות כאותיות
—עד שהשרו על עדנה עצב תחת שמחה. היא ביקשה לומר משהו שיש בו שטף
של קלילות יותר למענה מאשר למען תלמידתה. עד שחיפשה את המלים עלה
בדעתה שהעצב נשתל בה כבר מזמן, מאז צילצלה בדלת, ורק עכשיו, עם דבריה
של תלמידתה, הפריח את פרחו. אולי זה משום שנמנעת ממני כאן זכות התגובה
החוצה. אני רואה ושומעת דברים, גם נקראת להשתתף לפעמים. אולם כל תגובתי
מכונסות בתוך עצמי. אני פה כדי להשתלב אבל אינני פה כדי להיות אני־כולי. ולא
להיות אני־כולי—לחדר התפרצה אלזה ובידה קופסת־קרטון—פירושו זרות ועצב.
"הו, גב' לילי כבר הלכה? ואני רציתי לתת לה עוגיות בשביל אדון מרטין, הסהר־
נים שהוא כ־ל־כך אוהב—"

"אין דבר, היא תבוא שוב אחרי־הצהרים—"

"ואת עוד לא שתיית את הקפה—"

"בבקשה ממך, הביאי לשתינו קפה הנה ואני בטוחה שמרטין יסכים שתפרישי לנו
כמה מן הסהרונים שלו. ואם יצלצל הטלפון, אמרינא שאתפנה בעוד שעה".
עדנה הסתכלה החוצה בעד החלון הסגור. פיסות עננים משוננות התקבצו־והלכו
מעל ראשי הבתים מרחוק וכמעט נתפשו באנטינות של מקלטי הטלביזיה. ציפור
אפורה קטנה עפה לעומת החלון והתנגשה בזוגית. מיד צנחה ונעלמה. אולי נס־
תנוורה מברק הזוגית.

"אולי את מסכימה לחכות עד שאלזה תביא את הקפה. קשה לי להתרכז בתוך הפר־
עות".

"כמובן". היא רצתה לרוץ ולפתוח את החלון ולראות אם הציפור עודנה חיה. "הוריך באו מאחת מארצות אירופה?" עכשו הבינה שה"כמובן" שלה היה מרוחק והשאלה באה כדי להחזירה לצומת של שיחה. "לא מאחת אלא מרבות. הם באו מאזור שהיה מתחלף בתדירות בין המדינות שפיתרו אותו. הם באו ממקום שצריך לדעת בו היסטוריה יותר מכל דבר אחר". הקפה הוגש בספלי חרסינה דקים ששוליהם עטורים זהב. רועים ורועות במחלצות של רוקוקו רקדו וחיללו בחלילים על-פני דפני הספלים. אצבעה של עדנה ליטפה את אוזן הספל שהיתה עשויה חרסינה קלועה כצמח. "את רגילה לגבישי-סופר?" שאלה גב' קרונברג. "אני מקווה שכן. כמה?" "שנים, תודה".

גב' קרונברג הטילה שני גבישי-סופר לתוך ספלה של עדנה במצבט-סופר עשוי כסף. ידותיו הדקיקות הסתיימו בשני צדפייים ורודים משוקעים במסגרת כסף. "כמה נחמד", התפעלה עדנה.

"את, כנראה, לא תצטרפי לאלה המוקיעים את ה'מיושנת' שבי כפגם". גב' קרונברג לגמה מן הקפה ואחר הרימה את הסיגריה הבוערת מן המאפרה ושאפה ממנה. היא נשענה על גב הספה והשיטה את עיניה על-פני החדר. "כל-כך טוב וגוה לי בין הדברים שאני רגילה אליהם. כבר אינני יודעת אם הם יפים או מכוערים. אני רק יודעת שטוב לי בהם. אולי זה מה שמרגישים כשאומרים 'אהבה'. אינני חושבת על התאמת צבעים ועל כלים יעילים וקלים לניקוי. איזה מול שאין לי אף ארוך. ודאי היו מתחילים לשכנע אותי בפלאי הניתוח הפלאסטי. קצר או ארוך—הרי הוא שלי. אותו הורישו לי ואותו ניתן לי להוריש". אחר-כך הוסיפה בצחוק: "אף כי לא השתמשתי בזכות הזאת".

בתמונה האריך אפו של האיש. כן, צר וארוך. עדין, אסתנסי. הקו הארוך של האף שלט בתווי-הפנים ובהבעתם. כאילו נבנה הכל סביב קו יסודי זה שאותו ביקשה לילי לחקות. מבט העיניים לא שפע, אלא נשלח אליך זהיר ומסויג מעל רכס האף. מסויג לא בגלל יד קפוצה אלא מתוך ריחוק של כבוד אליו עצמו ואליו. למה הצי-פיה—וכי לא ברור שאיש זה איננו עוד? תמונה כזו, שכולה מרוכזת בפנים, אין מניחים כך, בגלוי, כשבעל הפנים יכול עוד לעמוד מולה. אולם מניין שזהו מר קרונברג, בעלה של תלמידת? אולי הוא האב, או את, או ידיד יקר—אני יודעת? למה אני מצפה. אני מצפה לכך שהיא תאמר לי: זוהי תמונת בעלי המנות. רצוני לדעת שהוא היה הבעל. כן, הגדרת הקירבה והגדרת הקו המפריד. אז אוכל להרהר בו מתוך חירות. אם הוא מת—הריהו חפשי, פנוי.

"כן", אמרה גב' קרונברג כמלקטת את ספיחי הרושם מן התמונה בעיניה של עדנה, "נדמה לי שעכשיו נוכל להתחיל באין מפריע. אני באמת רוצה שתאמרי לי אם הצלחתי לכתוב את האותיות. הרגשתי ממש כמו בכיתה הראשונה. באמת, ממש—" לא היתה אף שגיאה אחת. מבנה האותיות היה כליל השלמות. קשתות התרוממו והשתפלו בקו מתון ושווה. קווים ישרים היו אנכיים. עיגולים נסגרו. רווחים היו

קצובים. לרגע קשה היה לקשור את תמימותם של ציורי האותיות עם שנותיה של תלמידתה. עדנה החמיאה לה. "גם בילדותי הצטיינתי בכתיבה תמה", אמרה גב' קרוננברג. "דווקא לזה היה לי תמיד כשרון. הקושי שלי היה תמיד מה לכתוב ולא איך לכתוב". עדנה המתינה רגע ולאחר שהיתה סבורה שגב' קרוננברג סיימה את דבריה, ביקשה ליטול בידיה את חוט ההוראה. אולם גב' קרוננברג פחה בגרונה ומתוך צרידות־מה הוסיפה: "כשהיינו צעירים, לפני נישואינו, כתבנו זה לזה— בעלי ואני. לא גרנו באותה עיר. הייתי ממעטת בכתיבה משום שהתביישתי בדלותם של מכתבי. והוא היה נזוף בי ויועץ לי לשלוח לו דפים תלושים ממחברת הכתיבה־תמה שלי. אמר שיסתפק בזה". בצחוקה הקל הסתתרה מרירות של עלבון ועדנה לא נשאה אליה את עיניה. היא רק ראתה כתמי אודם חיוור עולים מצווארה אל לחייה. היא הסבה את עיניה אל התמונה. אכן דמתה דקות השפתיים למאכלת זעירה.

בתנועה מכוונת הסיטה גב' קרוננברג את ספל הקפה שלה עד ירכתי השולחן. נת־פנה מקום למחברת ועדנה כתבה בה צירופי אותיות שנתחברו למלים. התלמידה תפסה מהר, העתיקה את המלים והגתה אותן בדיוקנות ובוזיונות. הסיגריה נותרה במאפרה ואיפלה את עצמה עד שכבתה. עדנה הוסיפה אותיות, מלים. תיאורו של ספל הקפה נבנה משירטוטים קלים. גב' קרוננברג הדביקה את מורתה צעד אחר צעד ולאחר שהבינה במה המדובר, הרימה את ספל הקפה ואמרה: "מעולם לא הייתי מעלה על דעתי שתיאור של ספל זה יכול להישמע כל־כך פיוטי בעברית—"

"אנחנו צריכות לסיים היום", אמרה עדנה, "ונסיים בצליל הנעים הזה".

"הה, חבל!" קפצה גב' קרוננברג את אגרופיה כילדה מפונקת. "מותר לי לשאול מתי אדע את כל האל־ף־בי־ת?"

"בקצב הזה", נענתה עדנה בלא־רצון משום שהפצרתה של גב' קרוננברג נראתה לה מאולצת, "בעוד שני שיעורים או שלושה—"

"שנים! עוד תראי—רק שנים!" גב' קרוננברג לא השגיחה במורת־הרוח של מורתה. "כאן תאיץ התלמידה במורה ולא להיפך!"

"מה החיפזון?" פלטה עדנה.

גב' קרוננברג באה במבוכה, ואף־על־פי־כן ענתה: "סיפור ארוך, ובקיצור—חוב מן העבר. והיות שאין לדעת מה יילד יום, דוחק החוב מאד".

שתיהן ביקשו לפסוח על הדברים הסתומים. גב' קרוננברג הצניעה את עפרון הזהב בתוך מחברתה ואחר־כך סגרה אותה. עדנה קמה מן הספה כדי ללכת אל דלת־הפניסה. בהיותה במחצית הדרך אמרה גב' קרוננברג: "אני מבקשת ממך טובה קטנה. אולי את יכולה להקדיש לי עוד שלש דקות". עדנה נענתה. "אני רוצה להראות לך משהו. אנא, בואי איתי".

עדנה פסעה בעקבותיה לאורך המסדרון הפנימי של הדירה עד שעמדה בפתחו של חדר שניכר בו שהוא חדר־השינה של גב' קרוננברג. בוחק לבן קידם את פניה. פיסות מרבדים עשויים צמר לבן דבלולי נחו על רצפת־העץ החוימה כאדוות גלים. הקירות היו לבנים ובפינות נתפהה הלובן עד גון כחלחל. המיטה הרחבה היתה מכ־

סה מעטה לבן. חוטי זהב נוצצים שזורים היו לאֶרכו. גם פה נשקף חלון גדול על-פני הפארק. הווילונות ששפעו משני צדדיו היו עשויים אותו אריג שפיסה את המיטה ועל כן בלטו כמסגרת של תמונה סביב אפרורית השמיים.

"אנא, היפנסי", פנתה גב' קרוננברג לעברה והניחה את ידה על גולת-זהב שהיתה קבועה בראשה של רגל המיטה, היתה זו מיסת-זוג בנוסח הישן וכל אחת מרגליה המוגבהות נסתיימה בגולת-זהב. "זהו חדר-השינה. הביטי", גב' קרוננברג הצביעה על הקיר שלמראשות המיטה. תלוי היה עליו ציור של נוף. "ודאי מופר לך". כן, אלו היו מדרונות צהבהבים-אדמדיים המשתפלים אל הפינרת. מרחוק נראו בתי יישוב קטנים. כחול השמיים היה מאיים בהיותו כהה מפחול הים ובאוויר עמדה דממת חום ענן, כבד, חום שנישא, כביכול, ממרחקים, משפבר-הימים, ללא תחומים של מקום וזמן. הוא פרץ את פיתוחי הזהב המעודנים של המסגרת.

"כן", אמרה עדנה, "נוף ים-כינרת".

"את יודעת, אף-על-פי ששהינו תקופה קצרה בפלשתינה, מעולם לא הגעתי למקום הזה. בעלי תמיד חרד שהחום ונמיכות המקום לא ישפיעו עלי לטובה. אבל הוא היה שם כמה פעמים ואחר-כך לא נח ולא שקט עד שמצא ציור של המקום. הוא תמיד הצטער שזו היתה התמונה היחידה שרכש בפלשתינה. הוא לא היה מסוגל לרכוש תמונות-נוף משם שנמכרו פה. רק באותו מקום, אמר, אפשר להרגיש אם הנוף הוא אמיתי ולא איזה 'נוף משומרי'".

בין הפיתוחים שבמסגרת התמונה ובין החוטים באריג ובין קרנות המיטה שיחוק ניצוצות של זהב. הפכו של "לא כל הנוצץ הוא זהב", אמרה עדנה לעצמה, הוא "יש שהוא נוצץ ואכן זהב הוא". כך נדמה לה משום שבין כל הניצוצות נע ראשה הזהוב של גב' קרוננברג ובו כמו נתמצתה סגולה הזהב, סגולה שהקרינה מידה של אנושיות וביטלה את טיבו המתכתי של הזהב שמסביב. היא לא ידעה אם נתעשרה או, שמא איבדה את תחום זהותה המוגדרת—ואולי שניהם גם יחד. כי תלמידה זו נספגה בנפש בלי שהיתה נכונה לכך. היה זה בדרך התגלותה, התגלותה שבאה כל פעם במפתיע, בלי דעת את שיעורה ומה יבוא בעקבותיה. אולם כל התגלות היתה אמיתית וטהורה. הצירוף "זהב טהור" חזר על עצמו. כמה הולם לומר "צירוף" על "זהב טהור". הצירוף אף הוא צרוף.

"יש לי תמיד הרגשה", הוסיפה גב' קרוננברג, "שלחום שם יש גון אחר מאשר לחום פה, כאילו טעם אחר".

"עוד לא הייתי פה בקיץ ואינני יודעת".

"בקיץ הבא עוד יתמזל מזלך לשפוט".

"הו, אינני יודעת. עוד אינני יודעת אם אשאֵר פה בקיץ. תכניותי עדיין לא התגב-שו".

"כן? לא ידעתי שאני עלולה לאבד אותך מהר כל-כך", הרימה גב' קרוננברג את קשתות גבותיה הדקות. "זה, כמוכן, מכניס בי גורם מדרבן עוד יותר. את, אולי,

מתכוננת לחזור לפלשתינה—סליחה, אני שוכחת כל הזמן שהשם השתנה לישראל.”
 “כן.”

“אם כך, אולי נוכל להמשיך שם. גם אני מתכוננת לנסוע שמה בקיץ.” גב' קרוננברג העבירה אצבעותיה על מצחה. “כמעט שכחתי לשם מה ביקשתי אותך לבוא הנה. מה דעתך על אלה? הביטי—”

גב' קרוננברג הפכה גבה אל תמונת הכינרת והושיטה זרועה אל הקיר ממול. על שידה עמדו, נתמכים אל הקיר, שלושה תצלומים גדולים. הם היו מודבקים על לוחות קרטון וללא מסגרת. גב' קרוננברג ועדנה קרבו אל התצלומים. באחד נראתה ילדה כושית קטנה מגישה גביע גלידה אל פי אחיה הקטן. היא היתה כולה רוך ועדנה ואילו הוא, לעומתה, היה שוקק תאנה. חוט של גלידה נמסה טיפסף מזרועה הדקה של הילדה אל חולצתו המשובצת של הילד. בתצלום השני נראה זוג פורטוריקנים צעירים המסיחים ביניהם ברצינות ובדאגה נוכח מצבת-זכרון של גיבור היסטורי. חלק מתווי-פניו של הגיבור, מגודלים עד היותם מגושמים, מילאו את החלל שבין פניהם הדרוכים של בני-הזוג. בתצלום השלישי נראו שני שחקני-טניס מנותרים משני עברי הרשת וחובטים זה בזה במחפטיהם בהחטיאם את הכדור שמעליהם. “הם כולם כל-כך יפים”, אמרה עדנה, “רוטטים חיים. ממש אמנות.”
 “את חושבת כך?”

“כן. כן. מי שצילם—זה אותו אדם, נכון?—הוא פשוט צלם-אמן. העובדה שהצילומים חדים וברורים איננה העיקר—”

“ברור מאליו שהטכניקה צריכה להיות מושלמת”, נכנסה גב' קרוננברג לדבריה. “אבל ההבעות—איך תווי-הפנים משתלבים בתוך התמונות—כל פרט הוא כסיפור בפני עצמו. והכל יחד. אפשר לעמוד ולהסתכל שעות.”
 “התצלומים מוצאים חן בעיניך?” קולה הענייני של גב' קרוננברג התכוון לצנן את התלהבותה של עדנה ולכן לא ענתה. גב' קרוננברג נסוגה והתישבה על שפת המיטה. “היית יכולה לומר מי היפה בעיניך מכולם?”
 “לא, זה קשה. אם לומר את האמת, אין לי גם חשק לערוך בחירה.”

בעצלתיים קמה גב' קרוננברג מן המיטה. “אני מבינה. אני, בכל-זאת, רוצה לומר לך מיהו היפה בעיני-צילום הטניס”. ידה ריחפה באויר וליותה את דבריה. “הכדור הלבן הזה העף למעלה, כאילו לואג לשני השחקנים—כאילו אין פה רק שני יריבים אלא הכדור הוא יריב שלישי, יריב בפני עצמו—וגם אם הוא יודע שסופו לצנוח וליפול, הוא כאילו יודע שהשחקנים לא יספיקו לתפוס אותו מפני שהסתבכו ביניהם ברקיטות הטיפשיות שלהם.”

עדנה צחקה: “איזה סארקאזם בסתם יום של חול!”
 “מה, אינני אומרת דברים של טעם, לדעתך? הביטי היטב, את יכולה אפילו לדמות בנפשך שלכדור יש פנים.”

אז זכרה שתלמידתה עובדת במקום כלשהו. משום כך ביקשה לקבל את השיעור בשעת-בוקר מוקדמת. מעניין לדעת במה היא עוסקת. במדריך-הטלפונים היו רשור

מים שני מספרי טלפון על שמה, אחד בדירתה ואחד ברובע־העסקים של העיר. מבט עיניה—שהיה בו משהו נוהה אחרי מקור אמונה ותמיכה ועל כן ספוג תום של בהירות ועצב ("הזהב הטהור" האגדי שלי)—נגזז עכשיו. על מקומו הופיע חוד של החלטיות. אולי הוא שהיה עומד לעומת המאכלת בשפתיו של האיש. אלא שחוד זה לא היה עשוי מתכת. דומה שהיה עשוי זכוכית. ובהיתקלו בעצם קשה, כבמאכלת למשל, ודאי היה נשבר בנקל, מתנפץ לרסיסים הפוצעים רק אותו עצמו.

גב' קרונוברג חזרה ושאלה: "מה, לדעתך אינני מדברת דברי־טעם? הביטי היטב, אני בטוחה שגם את יכולה לראות את תווי־פניו של הכדור". היא הרימה את התצ' לום וקירבה אותו לעדנה. משהו אחר משך את עיניה של עדנה. מאחרי הצילום שהורם נתגלתה תמונה קטנה נתונה במסגרת־קטיפה כחולה. היא היתה ישובה על כיסא ליד שולחן עגול של גן ובידה שמשיה נעוצה בקרקע, והוא עומד לידה וידו על מסעד כיסאה. שניהם היו לבושים חליפות בהירות וחבושים מגבעות לבנות. כתמי־יושן חומים ואפורים עירפלו את התמונה.

דר־ך־חירות נטלה עדנה את התמונה ואמרה: "זו תמונה נהדרת! אינני מבינה באמ'נות, אבל זה מזכיר לי תמונות צרפתיות בסגנון אימפרסיוניסטי—איזה מין אידיליה בלתי־נתפסת —"

"זה באמת צולם בגן על־יד פאריז, לפני הרבה־הרבה שנים —"
 "נהדר! בלי שום יומרה להיות מה שאיננו. מצלמה ישנה, פיתוח והדפסה לא משוכ־לים ביותר — אבל כל־כך אמיתי!"
 "זה בעלי ואני, כשהיינו צעירים."

"הו, אני מצטערת". מה היה לה שפלשה אל מחוץ לתחומה בפרץ כזה של התרג־שות כה מופרות? היא נחפזה להחזיר את התמונה למקומה ולחייה התלהטו מאודם. "סלחי לי".

"אבל מדוע? שום דבר לא קרה". עיניה של גב' קרונוברג התרחבו והיא נגעה בזרועה של עדנה.

"זה דבר כל־כך אישי", מלמלה עדנה.

"אם זה לעיני־כל—זה חדל מהיות אישי לגמרי".

"חדל בראייה, אבל לא בדיבור".

"ההבחנה שלך היא סימן־היכר לתרבות מסוימת. לילי כלתי, למשל, לא היתה עושה את ההבחנה הזאת".

רווח לה לעדנה ואמרה: "הו, אינני בטוחה כל־כך —"

"במה אינך בטוחה?"

"בכך שלילי לא היתה עושה את ההבחנה הזאת. הרושם שלי היה שהחיספוס שלה הוא לא דבר חיצוני, או איזו הסוואה לרגישות שאם מתרגלים אליה הרי שוכחים, לפעמים, על קיומה של הרגישות. נדמה לי שהחיספוס שלה הוא חלק מן החיוניות המיוחדת שלה ולכן לא רק לא צרם אותי אלא פשוט מצא חן בעיני".

"את צודקת. ואמרת מה שהרגשתי תמיד ולא הגדרתי במלים. אני אוהבת אותה"

מאד. היא מה שמעולם לא היה בביתנו ובזאת שנכנסה למשפחתנו כאילו השלימה את החסר... גב' קרוננברג לא סיימה את דבריה וה"חסר" נותר ערירי באוויר. היא העבירה אצבעה על מסגרת הקטיפה של התצלום הפאריזאי בטרם תחזיר למקומו אותו ואת תצלום הטניס. "הה, אנשים, תקופות, אמונות, תקוות—שתיהן צחקו לקלילות בה פירטה את המלים. אחר הגיחה זרועה על עדנה ואמרה: "עכשיו הגיע תורי להתנצל. עיפכתי אותך זמן ארוך כל-כך".

"אני שמחה שעיפכת אותי. היה כדאי—התמונות כל-כך יפות ומעניינות". טלפון לבן החל מטרטר ליד המיטה. "אלוה תענה מהמטבח", אמרה גב' קרוננברג והחלה ללוות את עדנה במסדרון הפנימי. מרחוק, מעבר לקיר, נשמע קולה של אלוה וסיום השיחה הטלפונית עם הנחת השפופרת.

שתיהן נכנסו לחדר-המעילים. גב' קרוננברג החזירה את מעילו של מר קרוננברג למקומו הקודם. משהשגיחה בקרע שבמעטה הניילון ניסתה לאחות את הקצוות הקרועים באצבעותיה. היא סיעה לעדנה ללבוש את מעילה ואמרה בהיסוס: "יכול להיות שזה מעיל-חורף טוב בשביל ישראל. אני מפחדת שהחורף פה יגבר עליו. החורף פה אכזרי מאד".

"דיה לצרה בשעתה", אמרה עדנה ופתחה את הדלת. היא ניגשה אל דלת המעלית ולחצה על הכפתור. גב' קרוננברג נשענה על מזוזה הדלת וביד אחת החזיקה את הדלת הפתוחה מאחריה. "התצלומים שהראיתי לך", אמרה, "הם מעשה-ידי מורה של לילי. היא לומדת בבית-ספר לאמנות והוא מלמד בו צילום. היתה לו תערוכת תמונות שבה מכר מספר ניכר של תמונות. לילי הפצירה בי שאֵלך לראות את התערוכה, אבל משום-מה לא התפניתי לכך. עכשיו הביאה הנה את שלושת התצלור-מים שראית. הם מובחרים, לדעתה, והיתה רוצה שארכוש לפחות אחד. ואני אינני יכולה להחליט. היא אינה מבינה כמה קשה לי להחליט על דברים כאלה בעצמי. ובעצם, אני חושבת שהיא מבינה אבל רוצה שאחלץ את עצמי מהקושי הזה. את מבינה, מאז נעשיתי בודדה לא חידשתי דבר, לא בי, לא בסובב אותי. לא הוספתי ולא גרעתי. אני רק שומרת על הדברים כמו שהיו". בשתיקה שירדה השגיחה עדנה כי לאורה העמום של הנורה במסדרון-הכניסה ניטל הברק מעיניה של גב' קרוננברג והן האפירו ונצטמצמו. המעלית הגיעה ודלתה הפנימית נפתחה מאליה. עדנה לא פתחה את הדלת החיצונית והדלת הפנימית שבה ונסגרה והמעלית עלתה מעלה. "לילי אומרת בצחוק שאני 'מיושנת'. היא אומרת זאת במרכאות. היא יודעת בדיוק שאני יודעת בדיוק למה היא מתכוונת. פעם נסענו שלשתנו לטייל—בני ולילי ואני—וראינו מראה-נוף יפה מאד. שניהם התפעלו ואני לא נסחפתי בהתפעלותם. בני אמר לי אז שאני, בעצם, טועה בזה שנדמה לי שאני שומרת על חיי כמו שהיו בכך שנעצרתי במקום שנעצרתי. דווקא בזה שנעצרתי שינתי את חיי. כך הוא אמר. אם ברצוני לשמור על חיי כמו שהיו עלי להוסיף לחיות אותם לפי רוחם—והם היו תמיד מלאי תנועה וחיידושים—ולא להתאבן סביב עצמים ודרכי-התנהגות. כך הוא אמר. הוא דיבר בהחלטיות ובלי כעס, כמו אביו. ואני חשבתי: הנה הוא מדבר אלי מגרוננו.

וידעתי שהם שניהם צודקים, האב והבן. אבל אני אינני יכולה. אולי משום שהעבר הוא מין יצור משונה—לפעמים הוא מסכים שימתחו קו אחריו ולפעמים אינו מסכים, משום שלגבי עצם תכנון, לגבי תהליכים שונים שהתפתחו בו, לגבי דברים רבים שקרו בו, הוא לא הסתיים. את מבינה, הדברים לא באו לידי סיום. דברים רבים נשארו ללא פתרון—

קולה התמלא פתאום החלטיות והיא קטעה: "נתראָה בשבוע הבא, נכון? באותו יום ובאותה שעה?"

עדנה אישרה את הדברים ולחצה על כפתור המעלית והן נפרדו זו מזו. מאחרי הדלת שנסגרה נשמע קולה של אלזה: "זה היה מהמשרד. מר נד אמר שבא הסוכן מבלגיה ואמרתי שאת עדיין עסוקה".

"הו, אל-אלוהים, הסוכן מבלגיה? אלזה, היית צריכה לקרוא לי מיד!"

"אבל אמרת שלא אפריע לך—"

"כן, אבל תלוי..." תלונתה היתה מאופקת ולאחר חיוג מספרים בטלפון אמרה בקול ענייני: "הלו, נד, הסוכן עדיין שם? טוב עשית. אני אגיע—"

המעלית אספה את עדנה והורידה אותה מן הקומה השביעית. היא נעצרה בקומת־הקרקע אגב זעזוע קל. השוער פתח את הדלת וקרץ קריצה אווילית: "איך התחמקת ממני בבואך?" עדנה לא ענתה והשוער הלך אחריה אל הפתח והוסיף: "ואיך מת־קדמת גב' קרוֹנברג בספרדית—ספרדית את מלמדת אותה, נכון? תארי לעצמך שבדיוק הבוקר קראתי בעתון שרוֹזן ספרדי הגיע לביקור. כדאי לה לאלמנה יפה ללמוד ספרדית בימים אלה". צחוקו גיעגע והידהד באולם־הכניסה הגדול.

עדנה תמחה על שלוות־רוחה כשהצהירה: "אני בטוחה שהספרדית שלה כבר טובה למדי".

פאול נוינורקט: האדם הנוודרני נחפש את האני

עיון אנאליטי באישיות ובטכניקה של הנרי מילר

תיאודור רייק העיר פעם כי "התיאור של תמונות מיניות בספרים אפשר לסבלו רק אם מתעורר גם ענין מסוג אחר בקשר אליו".¹ נדמה לי כי גישה זו יש בה משום קו מנחה בבדיקת יצירתו של המחבר בו אנו דנים כאן. הנטייה הכללית של החוקר להזדקק לסיווג כאמצעי להתוות ולהגביל קו של גישה כדי לסגל אישיות ספרותית למסגרת נתונה-מראש של נורמות ונתערערו במידה ידועה. מי שבחר בכתביו של הנרי מילר משום התעסקותם בענייני מין בלבד ממילא הוא מגלה את הדילמה הנפשית שלו עצמו. אולם יש דרך אחרת של גישה המאפשרת לקורא האובייקטיבי ביותר להגיע לכלל הערכה אחרת לגמרי של המחבר הזה ביצירתו. אני מתכוון כאן לפרש-נות במסגרת של ניתוח פסיכולוגי, המרחיק מיד את המכלול המיני מאור הזרקור והופך אותו לאמצעי טכני בלבד—או, ביתר-דיוק, ספרותי—אחד מרבים.

זאת ועוד: מי יוכל להכחיש את הכוח הלשוני הכביר שבאמצעותו מוליך הסופר את תיאורו של מחוזה-חפץ אל גולת-כותרתו האבסורדית. בנסיון מעין זה מעולם אין המחבר נרתע מכל אמצעי להשיג את מטרתו. לשון-עגה, ניב-יומיום, מונחים ספר-תיים וטכניים ביותר נמצאים שרויים בעימות נוח ביותר ומשולבים יחד באותה קלות מופלאה שרק הסופר הזועם מסוגל לה. אולי יהיה זה למועיל אם נזכיר לקורא שזמן רב עבר עד שמצא לו ניתוח המיניות של פרויד *modus operandi* נאות לאחר שבתחילה קידמו את פניו בזעקת-שבר. לכן יש לקוות כי ההבהרה הפסיכולוגית הנוכחית תסייע ליטול את עקצו של הנושא הזה, השנוי-במחלוקת למדי.

כאן נגענו בפועל-ממש בצד העיקרי שיעסיק אותנו בניתוח שלהבא. עלידי חדירה פסיכולוגית נשתדל להתוות קשת של תסמונות (סינדרומות) מעין זו המתגלמת בזיקתו של המחבר למין, מצד אחד, ובמבתן שאין לו סוף בו הוא נתון בחתרו להשיג מיע את קולו (קיצורו של דבר: נסיונו לתקשורת מילולית). מן הצד השני. אין לראות בכך קיטוב דווקא אלא. כפי שנראה בהמשך הדברים, יש כאן טכניקה המשתמשת באמצעים שונים כדי לאתר מחוזה-חפץ אשר בו יש לו לסופר ענין חיוני. בדיקתו של תחום-פעולה זה במונחים המשורטטים למעלה של פסיכולוגיית-מעמקים היא-היא תכליתו הממשית של מאמר זה.

בטרם ננסה להתקדם אל תוך סככי התהליך הפסיכונגני השליט בספירת תת-ההכרה של הסופר, רצוננו לעמוד על הביטוי הסגנוני המוחשי יותר שאינו אלא בבואה לרקע קיומי בעל ממדים נפשיים. הסגנון הוא המשקע הממשי של מצב נפשי, שהוא מצדו פועל-יוצא מן התהליך האזוטרי של אינדיבידואציה. הסגנון הוא תר-המעלה הנכסף

כל־כך הממלא את התפקיד הנכבד ביותר בכל פעילות מודעת של כל סופר. צד זה של הפתיחה מזכיר בבירור אצל מילר כשהוא קובע: "אדם מתגלה בסגנונו, בלשון שיצר לעצמו".² הנה כך, כשאדם ניכר בסגנונו אין זה רק סימן של עצמיות אלא גם של אמנות משוכללת מאד שבאמצעותה המחבר חותר לבצר לו מקום בפסיכה הקיבור ציית. יתר על כן, הסגנון הוא האמצעי הראשון־במעלה לגישור הפרץ בין היחיד היוצר לבין אותו חלק של קהלו שמבחינת החוויה הקיבוצית הוא להוט להטמיע את נטיית־הרצייה שלו. התהליך המתואר כאן, מן הצד של פסיכולוגיית־המעמקים, אפשר לבטאו ביטוי מספיק כיצירתה של פרסונה. ק. ג. משווה את הפרסונה למסיכה שעוטה היחיד במגעו עם שאר הנמנים על חברה. המסיכה שלו בשום־פנים איננה ישות סטאטית. איירה פרוגוף מונה אחדים מתוך מספר אי־קץ של צדדים שעשויה הפרסונה להופיע בהם: "היחיד הוא ילד לאָמו, תלמיד למורהו, מאהב לרעייתו, עובד למעבידו, ומנהל לעובדים תחתיו. בכמה מצבים מגלה הפרסונה שלו רגשי חיבה, באחרים חומרה, באחרים עגנה—ויכולים הם לסתור זה את זה פחות או יותר, הכל בהתאם לאחדות ביחסיו החברתיים ולדרגת השילוב שהתרחשה בפסיכה שלו".³ ואולם, בלי הבדל מה הביטוי שתעדיף הפרסונה של היחיד ליטול לעצמו, "החיים יש בהם תמיד משום נשף מסיכות".⁴

מאמץ זה מצד האדם, מצד היחיד, לסוכך על הספירה הנוחה־לפגיעה עד מאד של תת־ההכרה על־ידי הצגת מסיכת־הפרסונה כשטח־חסימה מול הקושי שבחיים מוד־עים—הוא כשלעצמו תהליך בלתי־מודע. לשון אחרת: הילה, למשל, אינו יוצר את הפרסונה ביודעים בחינת מעשה מחושב־מראש, אבל משעה שהפרסונה היא עובדה מוגמרת קשורה היא מבחינה פסיכולוגית לאני המודע. הנה כך עמדתו של אדם, סגנון החיים שלו, סגנון הביטוי שלו, דפוס ההתנהגות שלו הם הצדדים השונים של הזדהות הפרסונה עם האני, השאובים מסמלים חברתיים. המשמעות הפסיכולוגית של הנושאים שבוחר לו הנרי מילר כמחוז־חפץ פוטנציאלי לא תמיד הם טמונים במה שהוא מנסה למסור לקוראיו—כל כמה שיהיו חשובים—אלא בצורה בה הוא מעביר את החומר שלו. לשון אחרת: שוני הפרסונה לעולם אינו ענין של־מה־בכך בכתביו של הנרי מילר. בין אם המחבר עצמו עוטה את המסיכה ובין אם היא פשוט העמדת־הפנים המגוננת שבאמצעותה הקיבוץ יוצר מודוס ויוונדי—תמיד היא מופיעה כמטרה להתקפה נוקבת מקולמוס־השימצה של הסופר.

כאן צפה שאלת הקידמה־כביכול של האדם המודרני, ששוחרותיה מוקעות בלי רחם. שוב אין מקום לאושר במובן יחסי או מוחלט. האדם הוא "המדבר המתורבת שלו עצמו, אי האני שאליו התנפצה ספינתו... כל אחד בורה מעצמו כדי למצוא אי־מדבר דמיוני, לממש את חלומות רובינזון־קרוזו שלו".⁵ כדוגמה מביא מילר את מלוויל, ג'ק לונדון, הנרי גיימס וד. ה. לורנס. "אף אחד מהם לא מצא אושר. רמפו מצא סרטן. גוגן מצא עגבת. לורנס מצא את שחפת־הריאות. זה הדבר: סרטן, עגבת, שחפת

או כל כיוצא באלו. המגיפה! מגיפת הקידמה המודרנית".⁶ כיון שברר לו את "מגיפת הקידמה המודרנית" כנושאת כל ההתנוונות והמרמה,

המצופה-לנאי לִפּה של מהוגנות קיבוצית, ניגש עתה המחבר להקים מחסום לחץ-גבוה של מונחים אסוציאטיביים, כל אחד מהם טעון חומר-נפץ כשלעצמו, המתווים את מחוץ-החפץ כמו כדורים נותבים הנזרים במהירות בזה אחר זה כדי לרפך איזו עמדה לפני שחיקתה לעפר. ההשוואה לטירטור של מכונת-ירייה מתבקשת מאליה כשאתה קורא את אחת ההתפרצויות התוקפניות של מילר על אותה "מגיפה הקידמה המדרנית" שאותה הוא מתאר בוו הלשון:

"קולוניזציה, מסחר, ספריי-נג'ך הינם, מלחמה, חולי, אברים מלאכותיים, בתי-חרושת, עבדים, טירוף-הדעת, נברווזות, פסיכוזות, סרטן, עגבת, שחפת, חוסר-דם, שבתות, השבתות, רעב, אפסות, ריקנות, חוסר-מנוחה, שאיפה, ייאוש, שיעמום, התאבדות, פשיטת-רגל, הסתיידות-העורקים, שגעון-גדלות, סכיזופרניה, שבר, קוקאין, חומצה פרוסית, פצצות-סרחון, גז מדמיע, כלבים שוטים, אוטו-סוגסטיה, הרעלה-עצמית, פסיכו-תיראפיה, עיסויים חשמליים, שואבי-אבק, שימורי-מוזון, טחורים, תרחור".⁷

תשפוכת רבת-רושם זו של סימנים אסוציאטיביים אקספרסיוניסטיים של הקידמה המורדרנית, המזכירה ירי-מיטווח מהיר, יש לה משמעות פסיכולוגית שאיננה משתמעת לשני פנים. הצצה חטופה ברשימה זו של סימנטיקה מרגיזה, בה משתמש המחבר בהתקפתו על המגיפה הקרויה קידמה היא כתב-אישום חד-משמעי נגד החברה המורדרנית המחזיקה בערכים שנסתאבו מפני שהדרכים הסלולות מסמלות את הבטחון הקיבוצי, או פשוט מפני האופי הנרפה של הנשמה הקיבוצית באשר היא. תהליך הדה-הומאניזציה שעליו מרבה מילר לדבר בתארו את החיים בארצות-הברית יש לו משמעות בתוך הקשר הפרסונה-האני שהוא הרקע הפסיכולוגי לנושא הנדון.

ר.ד. ליינג אומר שה"דה-פרסונליזציה היא טכניקה המשמשת בכל מקום אמצעי לטפל בזולת כשהוא נעשה טורדני או מפריע יותר מדי. שוב אין אדם מרשה לעצמו להגיב על רגשותיו ואפשר שיהיה מוכן לראותו ולנהוג בו כמי שאין לו רגשות כלל. האנשים הניצבים כאן במרכז נוטים להרגיש עצמם בחינת אנשים שהופקעו פחות או יותר מאישיותם והם נוטים להפקיע את הזולת מאישיותו.⁸

הטכניקה המוזכרת למעלה, שפיניתייה "ירי-מיטווח מהיר", ואשר מילר משתמש בה כדי לרפך איזור רגיש שנבחר להתקפה, קשורה בלי ספק למכלול הפרסונה-האני. מכלול ססגוני זה של תפקוד הוא שבעזרתו נודע היחיד לעולם שמבחוץ. לאחר ההתקפה המתואמת יכול תחום זה של קיום יומרני, כלומר המסיכה, להימחות עתה במיזער המאמץ הואיל והדבר שעליו כיסתה הופקע עתה במירב המידה מרגישותו, כלומר מאישיותו. ואכן, על סוג זה של חויה נפשית מדבר ליינג כשהוא מטעים: "פעולת הפיכתו [של זולת] לדבר משתקף בפועל-ממש. משעה שנוהגים בו בחינת זה, הסובייקטיביות שלו עצמו מוקזת ממנו כהקו דם מן הפנים".⁹

עם הסרת מסיכת-הפרסונה נשללו עתה מתחום-הפנים חסר-הדם וחסר-הרגישות הסימנים שעל-פיהם ידוע היה, לפני המאורע הזה, לשפמותו. הואיל והתמעטות האוריינטציה על האני כמהו כהתמעטותה של מסיכת-הפרסונה, אין בכך עדיין משום מטרה בפני עצמה. היחיד שפך עלתה לו נעשה עתה נוח ביותר לפגיעה שהרי מעתה

תלוי הוא באישורם של אחרים. מצד שני, היחיד שהשתמש בטכניקה של הפקעת "הזולת" מאישיותו יצא עתה כשידו על העליונה הואיל ויכול הוא למנוע אישור מעין זה ובכך להפוך את "הזולת" ל"זה" חסר-משמעות. למעשה קורה שהאדם שנעשה רגיש להשפעה מפקיעת-האישיות של "מגיפת הקידמה המודרנית" ינסה ביודעים להרחיק מעצמו איום זה על-ידי שיטיל אותו כנגד העולם החיצוני. ר. ד. ליינג מתאר את הדילמה הנפשית המסובכת הזאת בזו הלשון: "בהתנהגותו החיצונית הקדים את הסכנה אשר לה היה צפוי תדיר, כלומר הסכנה שיעשה דבר של מישוה אחר... ואולם בתוך כך הפך את האיש האחר לדבר בעיניו שלו, ובאורח-כסף ביטל כל סכנה לעצמו מתוך שפירק בסתר לגמרי את נשקו של האויב. מתוך שבעיניו שלו השמיד את האדם האחר כאדם, שלל מן האחר את כוחו למחוץ אותו".¹⁰

במקרה זה תהליך הדה-פרסונליזציה שלם יותר הואיל והוא מקיף את סך-הכל של האנשים שהם-הם העולם שבחוץ. בתוך תחום זה של המחשה קיבוצית מקבלים דבריו של הנרי מילר צליל מבשר-רעה בעל ממדים נבואיים. בדברו על הלחם כ"חומר-חיים" מעלה המחבר מזכרונותיו:

"זכור לי איך היו נותנים לי פרוסת לחם מאפה-בית מרוחה בחמאה וסופר. ימים נהדרים! ללחם ההוא באמת היה טעם... לאמהות היה פנאי בימים ההם לעשות לחם טוב במר"ידינה, ובכל-זאת להספיק לעשות את אלה-ואחד הדברים שאמהות דורשת מאשה. כיום אין להן פנאי לעשות שום דבר, וכמעט אין אף אחת מחורבנות בארץ המחורבנת שיוודעת איך לאפות כיכר לחם. אמא משפיקה עכשיו לקום לעבודה במשרד או בבית-הרושת. כל היום היא עסוקה בלי לעשות שום דבר, רוצה לומר—היא מרוויחה למחייתה. המחיה אין לה ולא-כילום לחיים... ומה טעם להוציא חלב מן השד כאשר הפרות עובדות שעות נוספות בשביל חברות תוצרת-החלב של אמריקה? יום-יום המטומטמים, חולי-הנכפיים והסכיזואידים פרים-ורבים... שום דבר אינו מתוכנן באמריקה מחוץ לשיפורים. והשיפורים כולם בשביל המכונה. כאשר מתמלאת הסאה מכריוזים מלחמה. או המכונה מתחילה לעבוד באמת. המלחמה היא חג גדול למכונה. אז האדם יורד לדרגה שלמטה מאפס. המכונה מוזנת יפה... טוב הגה טוב מקיבה טובה. בימים-עברו היה צבא מתקדם על קיבתי; עכשיו הוא מתקדם בטנקים וספיטפיירים או מבצרים-מעופפים. אזרחים מעולם אינם מתקדמים. האזרחים תמיד נרקבים ומסייעים להעשיר חברות-ביטוח".¹¹

הציטטה שלמעלה יש לה משמעות פסיכולוגית בכמה וכמה מובנים. קודם-כל, יש בה משום תיאור מספיק של תהליך ההמחשה המלווה הפחתה של מכלול הפונקציה של האני-הפרסונה. אין צורך להוסיף על מה שנאמר למעלה להבהרת התהליך הזה. אולם יש עוד צד שבאמצעותו אפשר למצוא את שורש ההפרעה בתחום המיוחד הזה בחוסר-איוון הנטוע במעמקי תת-המודע הקיבוצי. הסרתה של מסיכת-הפרסונה יש לה תמיד אופי של נסיגה במידה שהיא חותרת להעלות על-פני השטח איוה מצב, מבנה או ישות שביסוד הדברים. עצם עיסוקם המופלג של סופרים מודרניים בנושאים כגון מין, פרייה-ורבייה, ירידת התקנים המוסריים ומשמעות החיים בכללותה אפייני הוא בתוך מערכת-התיחסות רגרסיבית והוא מציין "שהסמלים המסורתיים של הציביליזציה המערבית שוב אין בהם כוח פועל; שפוחתת-והולכת יכלתם לאגד את אישיותו של היחיד המערבי".¹²

אם דילמה זו של הסופר המודרני היא סימן וביטוי להפרעה פונקציונלית בתוך מכלול הפונקציה של האני־הפרסונה, הרי מצביעה היא על סיכסוכים שלא נתישבו השוררים ברבדים הנמוכים ביותר שבפסיכה הקיבוצית של היחיד. הצליפות המתמידות של מילר אל "הזולת", זו שמחוצה לו, נציגו של אותו סדר קבוע ויציב שהוא רואה שלי־חות לעצמו לחשוף את מהותו, היא בעצם צעד של הגנה־עצמית. על־ידי שהוא מכון אל ה"זה" שמאחרי המסיכה, כלומר על־ידי שהוא הופך את "הזולת" לדבר בטרם יספיק הלז לפעול על דעת עצמו, הוא מתגונן מפני האיום הבולע־כל של הדה־פרסונליזציה האורב על כל צומת של דעת־הקהל. זהו אפוא הרקע הקיומי לאישיות היוצרת של דורנו. עצמיותו נתונה תמיד לאיום של הפסד העצמיות. גם אם אישית אפשר שעמד בהצלחה בפני האיום הרציני הזה על קיומו, בהכרח חש הוא בפוטנציאל שלו המצוי תמיד. כך נעשה הסופר הדובר הנושא קולו כנביא נגד "מגיפת הקידמה המודרנית". הוא המסב ללא לאות את תשומת־הלב של ציבור הקוראים אל האיום הקיומי המובלע בהפסד הפרסונה, אל מכלול הפונקציה המבטיח את קיומו בתוך מסגרת קיבוצית. למעשה מציג הסופר את השאלה הרלבנטית, כמה זמן עשוי האני של הפרט להחזיק מעמד עם חוסלה ישותו הפונקציונלית הגלומה בפרסונה. מצב זה סופו להשפיע על האני עצמו והוא גורם הפרעות נפשיות רציניות, אולי סכיוואידיות בטבען. זוהי מסקנה נתונה מראש, שלא לומר ענין של זמן. זוהי אפשרות אחת. אפשרות אחרת מופיעה כאמצעי של הגנה־עצמית שאולי יודקק לו האני לעצם קיומו.

כאן אני נוגע בדבר שהפסיכולוג הצרפתי ז'אנה (Janet) קרא לו "הנמכתה של תודעת־האני". רצוני להפנות את קוראי גם למאמר שפירסמתי באחרונה, "הילולת הוויתור־העצמי"¹³, אשר בו תסמונת זו תופסת מקום בולט, ואשר בו ניסיתי לפתח את התיוזה שהנמכתה של הכרת־האני מציינת בדרך־כלל קשר לאב־טיפוס של "האם הגדולה"¹⁴. הנרי מילר ער היה לעירוב המורכב של הפונקציות הנפשיות—ועל כך אפשר לעמוד מתוך המובאה שלמעלה אשר בה המחבר מגדיר את הלחם כ"חומר החיים". אפייני הוא למדי שמילר מקשר את "חומר החיים" הנה לאשה שאותה הוא מוכיח על שום שנטשה את ייעודה הבסיסי. האשה של מינו, כיון שיצאה אל מישור שיווי־הזכויות, "מתפרנסת". התוצאה היא "חיננה רומאית" למכונה. הואיל ותהליך זה של המחשה הוא תופעת־העל ב"הנמכתה של תודעת האני" הריהו סלע־המחלוקת שבגרעין כתביו של הנרי מילר. לכך קרא אלפרד אדלר בדין "מחאת הזכר", אשר כוחה יפה לגבי גברים ונשים כאחד, ובתוך ההקשר המיוחד שלנו יש בה להעיד על חששותיו ופחדיו של המחבר באשר לתוקפנות הגוברת בתמידות מצד האשה של זמננו. הערכה אמיתית של הפוטנציאל הפסיכולוגי המשוקע בתסמונת זו תצריך צלילה לתוך חוויות של שחר־הילדות במונחים של אטיולוגיה, שפן בגיל הינקות אפשר כבר להבחין בקבוענות מעין אלה. הילד הרך—במקרה זה: הזכר—בהכרח ישקיף על העולם מנקודת־הראות של מינו. הואיל והאשה היא "הזולת" הרי תמיד היא־היא הספינקס, החידה, הקושיה, ההפתעה, המדיחה, המשעבדת־בכוח את עליונות

הזכר, הקצרה—האם הגדולה בעלת פני-יאנוס. הואיל והילד נולד לתוך מצב הקיים מאז ומעולם, הרי "מחאת הזכר... היא במידה רבה מאד תוצאה מהערכת-היתר של הגברים בתרבות הנוכחית שלנו".¹⁵ כולנו מגיחים מן הרחם, בתחילה אנו תלויים תלות גמורה באמותינו לצורך התזונה המקיימת אותנו במובן הגופני והנפשי כאחד. לבסוף נשברה תלות זו והאני מגיח אל המישור של דיפרנציאציה מודעת. תודעה זו "בתורת הגבריות הגבוהה יותר של הראש" היא מגיעה לידיעת מציאותה שלה בבחינת תודעה-עצמית. הגבריות הזאת הגבוהה יותר היא הגבריות של 'הפ'אולוס הגבוה יותר', בעוד הראש הוא מקום ההגשמה היוצרת".¹⁶

האני שהגיע לאוטונומיה קרוי כאן "האני גיבור". כאן הגענו למעשה לנקודה המכרעת בתוך ההתפתחות הפסיכולוגית של אישיות האדם. לרוע-המזל, לעולם אין לקבל את הופעתו של "האני הגיבור" מן הראשית נטולת-הדיפרנציאציה כדבר המובן מאליו, וודאי ברי הדבר לכל מי שעוסק בעניינים של פסיכולוגיית-המעמקים. גידול הילד מכון להתעלות מעל לתחום האמהי נטול-הדיפרנציאציה בכיוון של חברות מלאה בחברה האנושית. דבר זה מצדו פירושו שהאוטונומיה הקפדנית של הסדר האבהי מתרוממת מעל לפלירומה האמהית. עכשיו חייב הילד ללמוד לנהוג על-פי הפללים והתקנות שסופם להכשירו לכניסה לקיום מסוג מאורגן. מעולם אין זה תפקיד קל לא לילד גם לא למחנכו. אם אין הילד יכול להגיע לכלל הבנה עם הסדר האבהי הזה החדש והכפוי ממעלה, מחריף הסיכוסך שבתוכו עד כדי כך שהוא יוצר עיוותים ורציניים בהתייחסותו אל העולם שסביבו. הואיל ובמערכת-התייחסות זו הויקה נתונה תמיד בתוך ההקשר של מכלול הפונקציה של האני-הפרסונה, יש אפשרות מספקת לקשר את ההפרעות בתחום הזה האחרון אל "מחאת הזכר" המוזכרת למעלה. אגב קריאה יסודית ביצירתו של הנרי מילר נמצא בהכרח דוגמות הרבה של איבה לחברה המאורגנת. בחליפת-מכתביו עם לורנס דארל יש דיון ממושך באותו ספר שנוי-במחלוקת של מילר, "סקסוס". זה דיון העומד בסימן של חשבון-הנפש והמתנהל במידה מופלאה של חריפות, אשר בו המחבר של "סקסוס" מתגונן בגבורה ככל שאפשר לצפות לה אצל אדם בעל הבחנה מעמיקה במירקם הפסיכולוגי של נשמת היחיד והקיבוץ כאחד: "אני כותב בדיוק מה שאני רוצה לכתוב וכדרך שאני רוצה... אני משתדל להעתיק במלים גוש של חיי אשר לגבי כל פירור בו הוא בעל חשיבות שאין למעלה ממנה. לא מפני שאני מאוהב באני שלי. דין היה שתוכל לתפוס כי רק אדם נטול-אני יוכל לכתוב כך על עצמו".¹⁷

מילר ער היה אפוא בהחלט לעובדה שרק מחיקת הפרסונה אשר בשליטת האני יכולה לשחרר את "הומוֹ אֶטְרֶנוֹס", כלומר את האדם אב-הטיפוסי, מן השחיקה אשר לה דנה אותו "מגיפת הקידמה המודרנית". על כך רמוז גילברט בבירור כאשר דן במכלול-המסיכה ביחס למילר: "פניו ערומים, גלויים לאיתני-הטבע. אנשים אחרים עוטים מסיכות, עוטים פרצופים המחורצים קווים שהם מקווים להציגם לעולם: אי-היושר, הערממיות של אדם כלפי אדם, בשום מקום אינם גלויים יותר מאשר באותו חלק חסר-לבוש של הגוף בו הם מקווים להסתיר הרבה ביותר".¹⁸ כדי לנפץ את הציפוי

הנבוב של המתמרים ליצג את עלילת החברה, צריך היה הנרי מילר להתפרק תחילה מן הפרסונה שלו ולחשוף את המעט שנותר מן האני שלו לעיניהם הבוחנות של בני-דורו. אם היה זה נסיון מזועזע מצד ההוויה הקיבוצית, בכל-זאת היה זה מאמץ הומאניסטי למופת מצד המחבר. שהרי, כביטוי הקולע כליכך של הרברט ריד, נסיגה או פרישה היא עצם ההנחה של כל פעילות יוצרת הואיל ומצווה הוא המשורר שלא להידבק מעולם לשום "אני מאמין" פוליטי. למעשה, הוא נשאר בלתי-קשור מבחינה פוליטית, ולפיכך אין לו צורך לעטות מסיכה. המשורר הוא "אנארכיסט. אין לו ברירה אחרת. אפשר שיעשה פשרות עם הליברליזם, הסוציאל-דמוקרטיה, הסוציאליזם הממלכתי; ובזמן-שלום אפשר לשדל כל אחד מן המשטרים המדיניים האלה לפרוש חסותו על התרבות, כולל השירה. אבל אין ביכלתם לערוב לפעילות היוצרת של המשורר. אין הם יכולים להכיר בבדידות אף של אחד מאזרחיהם, כי הבדידות היא הסתלקות מן האמנה החברתית. כפירה בעקרון הקולקטיביזם".¹⁹

נסיגה, כלומר פרישה, במובן המשמש למעלה, כמוה כהתקשרות לדפוסים ולערכים אבטיפוסיים. זה התנאי ולא-יעבור, הציר שעליו סובב כל תהליך האינדיבידואליזציה. בלי התקשרות זו לעולם לא יגיע היחיד לשום מידה ממשית של דיפרנציאציה. יתר על כן, נסיגה פירושה הסתכלות פנימה, ומכאן—היפוכו של זרם-הליבידו. כל-אימת שמרחיקים את הליבידו ומטים אותו מן העולם החיצון, כלומר מן המושא, הדברים משפיעים על האישיות מפני שנוצר בסיס של התנהגות נברוטית. במקרה של המחבר הנדון, התוצאה היא זיקה מעוותת הקובעת את הדרך בה היחיד תופס במודע את העולם שסביבו. הסיכסוך בפעילות הרצונית טמון בנסיון של היחיד היוצר לתאר את "ה'ומו אטרנוס" אבטיפוס, המסמל את האידיאל החזוי של הסופר, ולא דווקא בהוויה הממשית. קיצורו של דבר, הדילמה של המחבר היא המאמץ שלו, "בין מוצלח ובין לא, לצייר את האדם השלם... הספרות המודרנית סובלת דווקא משום שמסיבה זו או אחרת נמנעים עכשיו הסופרים בדרך-כלל מלתת לנו את האדם בכל תועפות ישותו ומעמיקה. והקהל, אשר זה ימים רבים הורגל בקישוץ-אבריים זה המצווה עליו, שוב אין הדבר איכפת לו ביותר".²⁰

ההיתחסות לקישוץ-אבריים אפשר להבין אותה בהקשר פרוידיאני, כלומר מיני עדר היסודי, ויהיה בה כדי לתת הסבר מספיק לנברווה המסוימת שעל הפרק. ואולם דומה כי באותה מידה ראוי לצעוד לפי קווי-מחשבה אדלריאניים אשר ידגישו את "מחאת הזכר" הגלויה בכל כתביו של מילר במונחים של התגדרות ודחף לשלטון. יונג טוען כי "שתי התיאוריות אפשר להשתמש בהן בהצלחה לגבי אותו מקרה עצמו... עובדה פסיכולוגית ידועה היא ששני הדחפים שומרים על עיון כפות-המאזניים, וכי בדרך-כלל האחד טמון ביסודו של חבר".²¹

מזווית זו הנברווה מבטאת את הפסיכולוגיה של המקופח, העשוק או הנכשל בחברה, ששאפתו הלוהטת היחידה היא התגדרות.²² ודאי לא יקשה להשתמש בתיאוריה זו לגבי המאבק של מילר להכרה. העובדה שלא קיבל חינוך מסודר, והתעקשותו

הנחושה והמתמדת להתקבל כ"שווה בין שווים" בעולם הספרותי, ודאי יש בהן לתת חינוך להנחתנו בכיוון זה.

עכשיו יש בכוחנו להעלות תמונה מקיפה מעט יותר של הכוחות הסמויים הפועלים בנשמתו של הסופר הנדון. מכלול-הפונקציה של האני-הפרסונה, שהוא נקודת-המוצא שלנו בנייתוח של הנרי מילר, הוגדר כמחוז-החפץ, אשר עם שברונו מפציעות מגמות של נסיגה בנפש פנימה. במקרה הגרוע ביותר עשוי נסיון זה, הקשור בהדוק לתופעה של "הנמכת תודעת האני", לחולל מגמות סכיוואידיות רציניות בתוך נפש האדם. על-כל-פנים: הליבידו זורם מן המושא והלאה, כלומר חוזר הוא אל היחיד, כשהוא כרוך בשכבות עמוקות יותר של הנפש הקיבוצית. בנקודה זו מופעלים דפוסים אבטיפוסיים שסופם להתבסס בתוך התחום המודע של היחיד במערכת-התיחסות קוסמית. במקרה של מילר, המאמץ המודע להשיב לגוף האדם את האברים שקוטעו יש בו משום משימה הומאניסטית בעלת ממדים קוסמיים במידה שחוזר-מופיע האדם אב-טיפוסי, כלומר השלם, ה"הומו אטרנוס". תהליך זה מביא לידי "שילוב מחדש של האישיות המבוססת על... פילוסופיה של חיים שפותחה זה-מקרוב".²³ נראה לי כי כאן עיקרו של הדבר שהנרי מילר ראה בו את יצירת-חיינו. במסתו "המוות היוצר" מביע המחבר את חרדתו ביחס לאיום של התפוררות האישיות בלשון שאינה משת-מעט לשני פנים:

"אם נעקוב אחר הדימוי של האדם כעץ-חיים-ומוות, נוכל לתפוס נאמנה איך יצרי-החיים, הממריצים את האדם לביטוי רב יותר ויותר באמצעות עולם-היצורה-והסמל שלו, האידיאו-לוגיה שלו, מניעים אותו לפחות להתעלם מן הצדדים האנושיים הטהורים, היסודיים-ביחס, אשר בישותו-טבעו החייתי, גופו האנושי עד מאד... מתוך מיקרו-קוסמוס פחות-ערך, שאך לא מכבר נפרד מעולם-החיה, סופו מתפשט על-פני הרקיעים בדמות האנתרופוס (הש' המונח 'הומו אטרנוס' שהבאתי למעלה), האדם המיתי של גלגל-המזלות. עצם תהליך הדיפרנציאציה שלו מעולם-החיה שאליו עודנו שייך מביא לידי כך שהוא מעלים עין יותר ויותר מאנושיותו הגמורה. רק בגבולות האחרונים של כוח-היוצר, כאשר שוב אין עולם-היצורות שלו יכול ללבוש ממדים ארכיטוקטוניים נוספים, רק אז הוא מתחיל לתפוס פתאום את ה'מיגבלות' שלו. או'אז הפחד תוקף אותו. או'אז חש הוא נאמנה בטעם המוות-טעימה מוקדמת כביכול".²⁴

תהליך הרי-אורינטציה, שהאדם המודרני חייב לעמוד בפניו בחינת תנאי-ולא-יעבור, כמוהו כתפיסת העולם שמחוצה לו בתוך הקשר חדש. על מישור זה אין ההתייחסות המינית הפרוידיאנית הגורם היחיד התורם להבנתה של התנהגות נברוטית. כאמור למעלה, מתעצם גם עקרון-השלטון של אדלר. היחיד היוצר, מתוך שהוא חווה מראש את הטראומות של ההינתקות הנפשית, מכריז כמעט שגוף האדם עודו תופס מקום מרכזי מאד, ושהמאבק נטוש להיים-ולמוות מאחר שהנלחמים אינם סמלים של גלגל-המזלות אלא אנשים אמיתיים, בשר-ודם. בהקשר זה יש לראות את אישיות האדם, זכר ונקבה כאחד, בשלמותה המקפת את ישותו כולה, כלומר אהבה, שנאה, רעב, צמא, מין, תאנה, שחיתות, מחסור, יוויה וכו', כמו גם את כל הזיפוכים (סובלימציות) שלהם, כאשר לורנס דארל מדגיש שמילר מסרב להתעלם מכל גילוי של חיים המעניין

אותו, ממילא העמיד את "דע את עצמך" כציווי מוסרי הכרחי. כך מופיע המחבר על מישור המוסר הנעלה ביותר.²⁵

את ההתעסקות של מילר במין יש לראות אפוא בתוך מערכת ההתייחסות המסוימת הזאת. הוא עצמו רומז על המשמעות אב־הטיפוסית, הרחבה יותר של זיקתו למין על־ידי שהוא מתאר את האמן כמי ש"יושב על סף רחם אמו בזכרונותיו הגזעיים ובכמי־הות־הזימה שלו ומסרב לזוז".²⁶ חוזר וחוזר חייב הבן־המאהב ליפול ארצה לפני האם הגדולה כדי להגשים עמה את האיחוד בבשר, עובדה הקיימת במחשבתו של ריצ'ארד ג. אוסבורן כשהוא אומר ביחס למילר: "לפני האשה הוא מקריב את עצמו, סוגד הוא במקדשה ומניח פרחים על מזבח האהבה".²⁷ קונסטלציה זו היא אב־טיפוסית לגמרי ברקע שלה. היא מגעת עד סלע־התשתית של המציאות. אין מילר מעוניין בפוטנציאל של האדם אלא בחלק שאותו הוא יכול לממש מתוך ישותו הפוטנציאלית. אין כל פריצות בפגישת המינים, ותכיל פגישה זו מה שתכיל. "מילר אינו מעוניין בניבול־פה. אין הוא יודע מה פירושו של ביטוי זה".²⁸ אם, כפי שהוטעם למעלה, בעל־מוסר הוא המחבר במובן של "דע את עצמך", הרי ראוי שנוסיף כאן שהוא גם מחפש את האמת, ולפיכך הוא איש דתי. כך הוא מתאר את התגלות האלהות בהווייה הממשית: "האלוהים ישנו. העולם ישנו. האדם ישנו. אנו הננו. המציאות המלאה היא האלוהים—והאדם, והעולם, וכל היש, ובכלל זה השם המפורש. אני בעד המציאות. אני קנאי אדוק בענין זה, אם תרצו... כל דבר יש לו חשיבות וערך".²⁹ גם כאן אפשר להבחין ביסוד אב־הטיפוסי, כי עצם טבעו הוא היכולת שלו להתגלות באורח דיאלקטי. לכן ההתלוצצות והצהוק ביצירותיו של מילר מובלעת בהם, כביטוי הקולע כל־כך של דארל, נימה של אי־נחת ופחד מיסטיים, שפן מחלתו היא ביסודה מחלה דתית.³⁰

מזווית־ראייה זו מקפחת אשמת הפורנוגרפיה שמטיחים כנגד הסופר לא מעט מן הרלבנטיות שלה. המחבר דוחה את האשה כספינקס, כחידה נצחית, כאסכטולוגיה. מילר מתמודד עם אותו "סוד נצחי" כביכול על־ידי שהוא מוריד את המין לדרגה ארצית, חושף דברים אשר משך אלפ־שנים הוכרוזו פיגול. משעה שמקבל הקורא התעלות זו מעל לדוקטרינה הנוצרית של התנזרות הגוף, גם מושג המיניות משתנה מן הקצה אל הקצה. "עידים אנו כאן למשהו הקשור במשמעות הפנימית ביותר של חייו (של מילר), לאותו מאבק־דמים לשיחרור־עצמי בו נלכדו חייו כולם. מילר הנובר בנקבים, פתחים, סדקים... איננו פשוט אוכל־הצואה או פורק־העול אלא הוא מילר האיש הסובל שנכנס לפצע הממוגל כדי לנקותו, כדי להינקות, להיטהר מן העבר, להיולד".³¹

חיפושו של האדם המודרני אחר האני בשום־פנים איננו תולדה בעלת ממדים בני־זמננו. המשורר הסיני הקדמון לא־יצו ידע היטב במה דברים אמורים כאשר תיאר את "רוח העמק" כסמל של השער לשמיים ולא־רץ.³² גיתה מכיר בתפקיד העיקרי של האשה כשהוא משגר את פאוסט אל "נחלת האמהות", התחום ממנו הוא גח בסופו של דבר בהצהירו על תמצית ההוויה האנושית: "הנצחי שבאשה מושכנו קדימה". ואולם בשום זמן לא מילאה האשה כל־כך את תפקיד העיקר והתמצית כמו בתקופת הפסיכו־

לוגיה. הניתוח הבא של ה"אני" בהכרח ישפוך אור על הצורה בה התאמץ המחבר הנדון כאן, ברקע הדיאלקטי הזה מול האם הגדולה, כלומר האשה אב־הטיפוס באשר היא, להחזיר לקיומו המיוסר אותו חלק של הנפש שהיה תלוי־ועומד מאז הופיעה אותה מגיפת קידמה שאתה התקופה המודרנית שלנו מזוהה.

מערתו של מילר לתפקיד המיוחד של האמן נובע אותו רקע קיומי שנעשה נקודת־הראות האישית מאד שלו שממנה יחסי־אנוש נשפטים כשהם לעצם. האמן זורע אי־שקט ברוחות האזרחים המיושבים מפני שאין התאמה בינו לבין שאר באי־עולם, ופירוש הדבר שהוא תר אחר האחדות בין העצמויות המתרוצצות שהוא, האמן, סמלן הנצחי.³³ חיפוש זה בהכרח יוליך אותו ב"עמק הנקבה המיסטית", שכן בפגישה הגורלית הזאת עם האזורים המדוכאים השונים של אב־הטיפוס של האם הגדולה יכול אדם לקוות לכונן את שיווי־המשקל הנפשי של קיומו. מילר ער בהחלט לעובדה שהאמצעים אשר ברשותו של האמן פגומים הם, כי "הסופר הגדול הוא עצם סמלם של החיים, של הפגום",³⁴ אבל ממילא גם נמצא הוא למד שמרכז המניעים האמנותיים אינו מצוי כלל במוחו של האדם. כשהוא יושב, כאמור למעלה, "על סף רחם אמו בזכרונותיו הגזעיים ובכמיהות־הזימה שלו" חש האמן כי המרכז לכל פעילות הכרתית הוא מרכז מסוג אחר, "מרכז הקשור לקצב של היקום כולו ומתוך כך איתן, מוצק, בלתי־מעורער, בן־קיים, חצוף, אנארכי, חסר־מטרה ממש כיקום עצמו".³⁵

התפיסה המוזכרת למעלה של הפגום, שבאמצעותה מנסה המחבר לתאר את הדילמה של הפעילות היוצרת באשר היא, כל־כולה שרויה, כמובן, בתוך המעגל של תודעת האני. מאחר שהמלה הפתובה היא למעשה אובייקטיבציה של תהליך החשיבה ובתוך כך היא גם תהליך של הבהרה במובן המילולי, שהרי היא מוציאה ענין "לאור" ומעלה אותו מעל לצללים של דר־המשמעות. מכאן מגיע המחבר למסקנה שהמטרה של הס־תפלות מודעת מבטאת מצב של כושר־לשלמות ולא דווקא מצב של שלמות. הגירעון הנובע מכך, המשלים את הנורמה הקיומית של כושר־לשלמות בהתקרבותה לשלמות כתוכן יוצר־מושגים, הוא רלבנטי מאד מבחינה פסיכולוגית. בהכרח חייב המחבר להציג את הגירעון הזה כמצב האנושי השליט. לכן התהליך של אובייקטיבציה ספ־רותית הקשור במהותו לנפש המודעת, הוא, במקרה הטוב ביותר, ביטוי להתקרבות יחסית לאותו מצב אנושי עצמו. מכאן הבנתו של המחבר שהמרכז האמיתי המופיע לעינו הרוחנית של האמן היוצר שריו הרחק מחוץ לאינטלקט האנושי.

אולם כאן הסגנון מבלי משים את גבולה של פסיכולוגיית־המעמקים המאפשרת לנו להתעלות על הדילמה הספרותית העגומה הזאת על־ידי שנחדש נורמה של פעולה שיכולה האישיות היוצרת להטמיעה מבחינה נפשית. אני מתכוון כאן למה שקרא יונג בשם ה"אני". לפי סברה זו האני הוא רק המרכז לשדה התודעה של אדם ומפיון שפך אין הוא זהה עם כללותה של נפש האדם. האני אינו אלא עוד מכלול אחד מרבים. ואולם העצמויות מבטאת את כלל נפשו של האדם, ופירושו שהיא כוללת את תחומי התודעה, כלומר את האני כמו גם את כל תחומי של הלא־מודע.³⁶

הואיל וביססנו את קו החשיבה שלנו על ההנחה של מכלול הפונקציה של האני

הפרסונה, יכולים אנו עכשיו לנסות להתוות נתיב של גישה אשר יאפשר לנו לקבוע את הנקודה האמצעית שפונתה למעלה "עצמיות". התהליך שנדרש למעלה, של ההתפרקות מן הפרסונה, מסתכם בדבר שאפשר לקרוא לו ספירה מורחבת של האני הואיל וזה האחרון נדרש עכשיו למוג בתוכו את התוכן המודחק, כלומר את הצל של הראי-שון. כאשר הצל מועלה לדרגת תודעה ומשולב באני, התוצאה היא מה שקרוי בפי יונג צעד בכיוון של כוללות. אולם הכולל אין להשוותו אל המושלם אלא אל השלם.³⁷ אצל הנרי מילר יש מצב של ראשית-הכרה בכך ש"הסופר הגדול הוא ממש הסמל של הלא-מושלם... הוא נע בלי מאמץ, אגב אשליה של מושלמות, מאיזה מרכז לא-נודע שבוודאי איננו המוח אבל הוא בהחלט מרכזו".³⁸ לא קל לברר את השאלה אם אמנם נהיר היה לו למחבר קו החשיבה היונגיאני. אפשר מאד שהופעת אותה הגדרה בצי-טוטים שהבאנו מיונג ומילר מצביעה בכיוון זה. אולם לא מן הנמנע שמילר הגיע לעקרון של ה"לא-מושלם" כתנאי-מוקדם, כמו גם לעקרון הבא של "המרכז שמחוץ למוח האדם", בלי כל תלות בזולתו. אם כך הדבר הרי חדירתו העמוקה לפעולותיה של נפש האדם פותחת לפנינו אפקים חדשים של גישה, לתועלתם ההדדית של ציבור הקוראים ושל המחבר הנדון. מבחינה פסיכולוגית, השאלה העומדת בפני האדם המור-דרני איננה איך יוכל לדכא בהצלחה את התוכן של צלו. שיקולים מעין אלה יש להם צילצול תמים ביותר בזמננו. לכל המוטב הם מגלים טירון בפעולתו, טירון שהשתפר כל-כך מהישיג המדע המודרני עד שמרוב העצים שוב אין הוא יכול לראות את היער. אלה מהוגי-הדעות המודרניים שלא קיפחו כליל את חושי-המידה שלהם מסכימים ביני-הם כי השאלה העיקרית שבפני האדם בן-זמננו היא כיצד ליצור "מודוס ויוונדי" עם תוכן הצל, שבו שולט הארוס. השתקעותו של מילר בענייני מין כמוה כהמחשה של אותה תסמונת המאפשרת למחבר לנבור בקפלי וסדקיו החבויים, להפוך בהם פנים-ואחור כביכול, כדי להגיע לידי הבנה עם עצם מהותו של הארוס שהיתה משועבדת מחמת הציוויים האכזריים של העיקרון הזכרי שהלוגוס שליט בו זה למעלה מאלפיים שנה. כל מיפגש מעין זה עלול להעיר ולהפעיל דפוסים אב-טיפוסיים הקשורים באם הגדולה. לעולם אין להינבא מראש על אחריתו של עימות מעין זה. למעשה, אפילו בתנאים אופטימליים נשאר גורם זה בגדר נעלם. "האדם המכיר בצלו יודע היטב מאד שאין הוא נקי מחטא, שכן הוא מביא את הנפש הקמאית, את כל העולם של אבות-טיפוסיים, במגע ישר עם השכל בעלי-ההכרה ומרווה אותו השפעות קמאיות".³⁹ תמיד קרובה וסמוכה הסכנה של נסיגה נפשית, על נטיות הוימה הנלוות אליה, אבל הוא הדין גם בסיכויים להבנה המאפשרת לאני בעלי-ההכרה להמשיך בדו-שיח עם הצל. במקרה הזה האחרון נשמר *modus operandi*. יונג מגדיר יחס זה כ"אחדות שצריך להודות ברפיותה".⁴⁰ ואין אנו יכולים אלא להסכים עמו בלב שלם. האדם שקבע את נקודת-האמצע (כלומר המרכז) אשר סביבה סובבת כללותה של נפש האדם לעולם לא יוכל לנוח על זרי-הדפנה שלו. דו-השיח חייב להימשך אם רצוננו להפיק את מירב התועלת מיציאתנו אל מישור העצמיות. שלדאבון-הלב איננה כמות נפשית המנציחה את עצמה. דו-השיח בין המחבר כיחיד שמימש את עצמו לבין התוכן "הש-

לילי, הסביל, הרע, הנשיי, המסתורי, המופלא־מדעת"⁴¹ של צ'לו "מתחיל ברגע בו הוא תופס שהוא חלק של שלמות גדולה, ותוך כדי תפיסה זו הוא עצמו נעשה שלם. בידיעת הגבולות והיחסים הוא מגלה את האני הנצחי, ומעתה והלאה ינוע מתוך ציני־תנות ומשמעת בחירות גמורה"⁴². משעה שאדם מוכן לקבל שניות זו שבחיים מתוך שיכיר בתפקיד החיוני של הצל הנקבי כשותף מלא של הנפש המודעת בתוך דר־השיח המתפתח, ממילא קבע את נקודת־האמצע שאליה עתידה אישיותו להימשך מעתה והלאה במימוש האני.

לא היה זה מתפקידנו כאן לדון בהאשמת הפורנוגרפיה הנשמעת לעתים כה קרובות בקשר לכתביו של הנרי מילר. לדעתי, יהיה זה מחקר בפני עצמו. נוטים היינו לטפל בכל תסמונת המין כפי שמשמש בה הנרי מילר במונחים של אמצעי ספרותי, כלומר טכני. האמן היוצר באשר הוא דין שיראה חירות לעצמו להתבטא כיאה בעיניו, בלי התחשב בציבור הקוראים שלו, שהוא בחשבון סופי מבקרו שיכיר בו או יאצול ממנו את הסכמתו. מן הזווית הזאת הרי המכתב של לורנס דארל אל הנרי מילר, מתאריך 5 בספטמבר 1949, המכיל מעין בקורת תוקפנית המכוונת ל"סקסוס" של מילר, חושף דילמה נפשית אצל המבקר ולא דווקא אצל המבוקר. במכתבו אומר דארל: "הוא [סקסוס] גרם לי אכזבה מרה חרף העובדה שהוא מכיל ממיטב כתיבתך עד היום. אבל הנרי יקירי, ההמוניות המוסרית של חלק כה גדול מן הספר מכאיבה מבחינה אמנותית... כמה זה חבל, כמה זה חבל ונורא, שאמן גדול אין לו די חוש־בקורת לח־סוך את כוחותיו, לכוון תדיר את כשרונו אל המטרה"⁴³.

כאן מתבקשת השאלה מה יהיה דארל מוכן לקבל ככשר מבחינה מוסרית. האם קיצוץ של חמישים אחוז בהמוניות המוסרית, או באיזה אחוז אחר, יניח את דעתו יותר? אם "חלק כה גדול מן הספר מכאיב מבחינה אמנותית", מה גדלו של החלק הגדול? האם עלינו להניח שבמידת־מה מכבידים על דארל חינוכו הנוקשה שלו והאופי השמרני של סביבת ילדותו, ולכן קשה לו קצת להתנער מכמה צדדים של מהוגנות שנעשו לו בבחינת טבע שני? לי נראה כי אין צידוק להתקפה מעין זו. בחשבון סופי לא תיקבע תרומתו של מילר לספרות זמננו בלשכה לסטטיסטיקה, כלומר על יסוד מספר הביטוריים ההמוניים מבחינה מוסרית שאפשר למנות ביצירותיו. לדעתי, הבקורת הרלבנטית מקומה במקום אחר לגמרי. במסתו "האמנות והנרי מילר" נוגע פאול וייס בשאלה המכרעת בקשר לפעילות היוצרת באשר היא, כשהוא אומר: "האמן האמיתי הוא יר־צר. לא די שהוא ממגר את העולם המופר אלא הוא בורא אותו מחדש מבחינה חזותית מן המסד ועד הטפחות, על שיגרתו ועל כל אשר בו"⁴⁴. רוצה הייתי לחזק את הקביעה הספרותית הזאת החשובה ביותר על־ידי העמדתה בתוך מערכת־ההתייחסות הפסיכר־לוגית היאָה לה. הנרי מילר עשה שירות בשמירת העמדת־הפנים של מוסכמות חב־רתיות המשוקעות במכלול הפונקציה של האני־הפרסונה. מיגור זה אינו יכול להיות מטרה לעצמה מפני שאין איש יכול להמשיך בחייו, לא נפשית ולא גופנית, בתנאים מעין אלה. הכוחות האפלים המקננים במעמקי הלא־מודע, בהיעדר ביצורי־האני, אכן יתהוללו או ויצפו את כל תחום התודעה, כשהם מטמאים, מערערים, ולבסוף מחרי־

בים כל מה שנשאר עדיין קיים ועומד. מילר אינו מציע דרך לטיפול בדילמה הנפשית הנובעת מזה, שלבטח תקיף את האנושות כולה וסופה לגרור כל הוויה מאורגנת למערבולת התהוו. לו זאת היתה הפוונה המתבקשת הרי אי אפשר היה להלמה מבחינה אמנותית. לדרגת הלהיטות בה מחריב האמן את עולם המוסכמות יכולה להשתוות רק דרגת הפנות בה הוא מוכן לבנות את עולם בריאתו שלו. שום אדם המכיר את יצירתו של הנרי מילר לא יטיל ספק בכנות המניעים הפועלים אצלו בהרס השיגרה הקטלנית של "מגיפת הקידמה המודרנית" המאימת להציף את העולם המערבי, אבל בשום מקום בכתביו אין רמז כיצד אפשר, בתכלית הפנות, למלא את החלל הריק שיווצר מתוך כך. מילר לא המציא שום פתרון קונסטרוקטיבי. במידה שהוא מתקרב בכלל לדבר העשוי להוליך להקמת קו מנחה חיובי, הרי זה דבר אֶסְכְטוֹלוֹגִי לגמרי בטבעו. בכך הוא מתפלסף: "הבינותי שיהיה צורך במהפכה כדי לחולל איזה שינוי ניפר במצב, וכשאני אומר מהפכה אני מתכוון למהפכה של ממש, משהו קיצוני וכו' ללני יותר מן המהפכה הרוסית, למשל. עדיין אני חושב כך, אבל אינני חושב שייתכן הדבר באופן מדיני או כלכלי. לא ממשלות יכולות להביא לידי כך, רק יחידים שפל אחד מהם פועל בשקט על-פי דרכו. זאת חייבת להיות מהפכה שבלב. חייב לבוא שינוי יסודי בעמדה שלנו כלפי החיים".⁴⁵

עם כל שהאידיאל הזה נעלה וכן, אין בו כל שימוש מעשי. השינוי-שבלב עליו מדבר מילר חייב, בחשבון סופי, לחול לא רק על היחיד אלא גם על הקיבוץ. אולם דבר זה ידחק מיד את האמן היוצר למסגרת ניגודית של ריאקציה שהיא התנאי-המוקדם לכל פעילות הכרתית. השאלה אם הסיק הנרי מילר את המסקנה ההגיונית מן הדרישה האידיאליסטית שלו נשארת בהכרח שאלה ריטורית.

העיון באישיות ובטכניקה של הנרי מילר חייב אותנו לצאת מתוך ההנחה של מכ"ל לול הפונקציה של האני-הפרסונה שבאמצעותו יכולים אנו לשלב את קווי-הייחוד הסגנוניים של המחבר בתוך מבנה האישיות שלו. מתוך שחש מילר סכנה לעצמו ב"מגיפת הקידמה המודרנית" נוקט הוא עמדה תוקפנית, ארסית כלפי בני-זמנו, כאמצעי של הגנה-עצמית, הבא לידי גילוי בניסונו המתמיד לפשט כל דבר העשוי לתרום לחוסר-הבטחון האישי שלו. הטכניקה של מילר חותרת להסרה הנרועת של מסווה-הפרסונה לא רק בעצמו אלא גם באחרים, תהליך הטעון סכנות נפשיות בשל האופי התסוגני המובלע בו ובשל הופעתם של דפוסים אב-טיפוסיים. הקצרה, כיוון ההתפתחות הנפשית הבאה כתוצאה מכך מצביע בהכרח על התקשרות לאב-הטיפוס של האם הגדולה. דרשיח זה בין היחיד המדובר לאם הגדולה הוא תמיד הרה-תוצאות, שלא לומר הרה-גורל. האמן, שאצל מילר הוא "יושב על סף רחם אמו", שרוי במצב הפופה עליו דברים, בחשבון אחרון. אם יכול הוא בכלל להתעלות מאותו סף ולהכליל את הצד האפל, המדופא, הנשי של אישיותו בכללות הווייתו הפיזית והנפשית כאחת אפשר שיקום כאני בפני עצמו. ואולם זה האחרון אין מרכזו במוח לפי שאינו "לודר-מוח" כביכול. זו נקודת-האמצע האמיתית שסביבה סובבת עכשיו אישיותו הכוללת. הקורא הנכון להביט עין-בעין באמת הערומה, כל מה שתהיה זו אולי חויה מזועזעת,

ישלים עם העובדה שהדרך אל העצמיות היא תמיד דרך תחתיתם ותלאה, וכי דרכו של הנרי מילר אל השגת העצמיות היא אחת הדרכים העקלקלות הרבות-מספור שרווים, עמל ודמעות של הקרבה-עצמית.

הערות

- ¹ Theodor Reik, *The Many Faces of Sex*. New York, The Noonday Press, 1966, p. 153.
- ² Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*. New York, New Directions Books, 1960, p. 23.
- ³ Ira Progoff, *Jung's Psychology and its Social Meaning*. London, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1953, pp. 83-84.
- ⁴ שם, ע' 83.
- ⁵ Henry Miller, *Black Spring*. New York, Grove Press, 1963, p. 40.
- ⁶ שם, ע' 40.
- ⁷ שם, שם.
- ⁸ R.D. Laing, *The Divided Self*. Penguin Books, 1965, p. 46.
- ⁹ שם, שם.
- ¹⁰ שם, ע' 48.
- ¹¹ Henry Miller, *The Intimate Henry Miller*. New York, Signet Books, 1959, pp. 75-76.
- ¹² Ira Progoff, *op., cit.*, p. 231.
- ¹³ פאול נוימרקט, "הילולת הוויתור-העצמי". "קשת" לט, אביב 1968, ע"ע 62-74.
- ¹⁴ שם, ע' 73 וגו'.
- ¹⁵ Alfred Adler, *What Life Should Mean to You*. New York, Capricorn Books, 1958, p. 276.
- ¹⁶ Erich Neumann, *The Origins and History of Consciousness*, transl. by R.F.C. Hull. New York, Pantheon Books, 1964, p. 310.
- ¹⁷ Lawrence Durrell and Henry Miller, *A Private Correspondence*, ed. by George Wickes. London, Faber and Faber, 1963, p. 267.
- ¹⁸ Bern Porter, *The Happy Rock*. Berkeley, Packard Press, 1947, p. 91.
- ¹⁹ Herbert Read, *To Hell With Culture*. New York, Schocken Books, 1964, p. 9.
- ²⁰ Henry Miller, *Nexus*. New York, Grove Press, Inc., 1965, Introduction.
- ²¹ C.G. Jung, *The Practice of Psychotherapy*, transl. by R.F.C. Hull. New York, Pantheon Books, 1966, pp. 113-114.
- ²² שם, ע' 67 וגו'.
- ²⁴ Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*, pp. 8-9.
- ²⁵ Lawrence Durrell, in Bern Porter, *The Happy Rock*, pp. 4-5, passim.
- ²⁶ Lawrence Durrell, in Bern Porter, *The Happy Rock*, pp. 4-5, passim.
- ²⁷ Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*, p. 4.
- ²⁸ Richard G. Osborne, in Bern Porter, *The Happy Rock*, p. 30.
- ²⁹ Lawrence Durrell, in Bern Porter, *The Happy Rock*, p. 4.

- ²⁹ Henry Miller, *A Devil in Paradise*. London, The New English Library Ltd., 1968, p. 55.
- ³⁰ Lawrence Durrell, in Bern Porter, *The Happy Rock*, p. 3, passim.
- ³¹ Michael Fraenkel, in Bern Porter, *The Happy Rock*, p. 49.
- ³² Lao-Tzu, *The Way of Life*, transl. by R.B. Blakney. New York, Mentor Books, 1955, p. 6, passim.
- ³³ Henry Hiller, *The Wisdom of the Heart*, pp. 4—5, passim.
- .23 שם, ע' ³⁴
- .23—24 שם, ע"ע ³⁵
- ³⁶ C.G. Jung, *Psychological Types*, transl. by H.G. Baynes. New York, Pantheon Books, 1962, p. 540, passim.
- ³⁷ C.G. Jung, *The Practice of Psychotherapy*, p. 239, passim.
- ³⁸ Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*, p. 23.
- ³⁹ C.G. Jung, *The Practice of Psychotherapy*, p. 239.
- .240 שם, ע' ⁴⁰
- ⁴¹ Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*, p. 35.
- .39 שם, ע' ⁴²
- ⁴³ Georges Wickes, *Henry Miller Correspondence*. London, Faber and Faber, 1963, pp. 264—265.
- ⁴⁴ Paul Weiss, in Bern Porter, *The Happy Rock*, p. 134.
- ⁴⁵ Henry Miller, *The Wisdom of the Heart*, p. 129.

גרשון ויילר: ויטגנשטיין - ההגיון שבפסימיות

מן המפורסמות הוא שהפילוסופיה המערבית של ימינו עומדת בסימן שלטונם של שני אישים: היידגר, אשר השפעתו שולטת בארצות יבשת אירופה וויטגנשטיין, שקבע את מרכזי ההתעניינות הפילוסופית בארצות דוברות-אנגלית. זאת ועוד: השפעתם של שני אלה חרגה מזמן מתחום הפילוסופיה המקצועית, וכך קרה שגרסות לא מדויקות דווקא של תורותיהם היו לכוח אינטלקטואלי מסוג בלתי-מוגדר, ולכן אולי מעניין ביותר. לא יקשה להבין מה מקור השפעתו של היידגר: הלא הוא מדבר במישרים, ואם בשפה בלתי-מוכנת לעתים, על מצבו של האדם בעולם המודרני. אך אם נשאל את השאלה לגבי ויטגנשטיין נמצא שאין תשובה קלה ופשוטה בנמצא. רוב כתביו מוקדשים לבעיות פילוסופיות מקצועיות בלבד, בהן בעיות בתורת-ההגיון ובפילוסופיה של המתמטיקה, אשר הבנתן קשה גם על רבים שקיבלו הכשרה מקצועית בפילוסופיה הכללית.

גב' אנסקומב, תלמידתו הנאמנה והחשובה של ויטגנשטיין, כתבה פעם על מסתו הפילוסופית-ההגיונית של רבה: "יש בריות אשר משהציצו בה נמנעות הן מלהשליכה ביאוש מתוך חוסר-יכולת לחדור אל משמעותה בגלל רושם האור הגדול שהם מקבלים בשטחים מסויימים." מהו אור גדול זה הבוקע מכתביו של ויטגנשטיין? זאת השאלה שאנסה למצוא לה תשובה במאמרי זה.

ההנחה שאני מניח מראש היא זאת: כאשר מפעלו של אדם, בין שהוא פילוסוף ובין לא, שובה את התעניינותם ודמיונם של בני-דורו, יש לדבר הסבר שמעבר למקרה. לענייננו: אני מניח שעובדת השפעתו של ויטגנשטיין יש בה להעמידנו על כמה וכמה תכונות-יסוד של עולמנו. שהרי ויטגנשטיין שרשיו בעבר התרבותי של המערב, ואם נרצה להבין משהו מן האפייני לעולמנו אגב ניתוח דעותיו של ויטגנשטיין הרי נודקק לניתוח אותם עיקרים של העבר שמצאו את דוברם בוויטגנשטיין. מקווה אני שניתוח כזה יקנה לנו יתר-הבנה באותה השקפת-עולם אשר אף אם אינה מופעת בכל-זאת של תקופתנו היא. אם ויטגנשטיין הוא אחד מנציגיו הדגולים של זמננו הרי ממילא הבנת מחשבתו היא גם הבנת זמננו.

ב

אולי ההשקפה בעלת הייחוס ההיסטורי החשוב ביותר היא השקפה שהעולם הוא ראציונלי. אך מיד נשאלת השאלה: מה משמע עולם ראציונלי? התשובה—או ביתר-דייק: התשובות—גנוזות בכתביהם של פילוסופים, איש-איש וגירסתו. באופן כללי אפשר לומר שהראציונליות של העולם משמעה שסדר המושגים וסדר הממשות

קשורים הדדית, ז.א. שבמושגינו-אנו, משום שארגונם זהה עם ארגון הממשות, משת-קפת הממשות לאמיתה. כמובן, אין פירושו שכל מושגינו כמו שהם כשרים לתפקיד. להיפך: בדברנו על מושגים משקפי-המציאות כוונתנו למושגים מיוחדים-במינם, מושגים שנוצרו לתפקיד בהתאם לעקרונות שהם עקרונות של תורת-ההגיון. שהעולם הוא ראצינונלי הרי אתה למד עתה באמרנו שהעולם הוא הגיוני, כי עקרונות תורת-ההגיון הם-הם עקרונות הארגון של העולם עצמו.

כמובן, ההגיון שעליו אנו מדברים אינו ההגיון של תורת-ההגיון הצורנית בלבד אלא מעין הגיון מיוחד שהוא צורני ובעל-תוכן כאחד. העובדה שחרף הבנתם של עקרונות מסוג זה עדיין מחוסרי-דעת אנו בשטחים שונים-ומשונים מיתרצת בתשובה שעדיין אין אנו יודעים את כל העקרונות, וכל-שכן את כל הנובע מן העקרונות הללו. התהום בין הדעת והממשות נגשרת אפוא בגדר תכנית. למשל, תפיסת-העולם הדוגלת בהסבר לפי עקרון התכלית יכולה לתרץ את אי-ידיעתנו בדברים שונים בטענה שאף אם יודעים אנו שלכל דבר תכלית והעולם כולו תכליתי הוא, אין אנו יודעים את מכלול התכליות ואת יחסייהן זו אל זו. דעת זו שמורה למתכנן הראשי בלבד.

גישה אחרת היא הגישה הנעזרת במושג הסיבתיות ההכרתית בלבד. שפינוזה טען שבעולם לא ייתכן מקרה ומה שקרוי בפינו מקרי הלא הוא הדבר שאין אנו יודעים אותו.² לגבי תודעה כל-יודעת אין מקרה: הכל נראה כפי שהוא באמת, כלומר הכרחי.

האפינוני לתורות אלו הוא זיהוי הראצינונלי עם ציות לחוקי ההגיון, ומתוך כך זיהוי ההגיון עם המיטאפיזיקה. ביסוד ההשקפה הזאת מונח העקרון שאנו מבינים את העולם יותר ככל שאנו חדלים מהתבונן בגלוי-לעין ומתרכזים במה שנעלם מן העין, כלומר העקרונות השכליים אשר לפיהם הגלוי-לעין ניתן להבנה בכלל. היוצא מזה הוא שאף אם קשה הדבר, העולם ניתן להבנה. ככל שהבנתנו מתרחבת כך נבין שכל פרט ופרט בעולם הוא במקומו הנכון, והאדם עצמו בכלל זה.

תמונת-עולם כזאת יש בה מן המעודד. ומשציירנו תמונה זו בקווים כלליים, מיד אנו עומדים על כך שאין תמונה זו תמונת העולם שאנו מכירים אותו וחיים בו. זה מכבר גיטל מן העולם המערבי הבטחון במקומו המובטח ביקום. כידוע, הקרע העיקרי בא עם התמוטטות המדע האריסטוטלי בידי גלילאי ויורשיו; ואם היו שניסו לצייר תמונת-עולם טוטאלית לאחר-מכן, הרי העלו אך הרס בידם. אצל קירקגור, אבי האקסיסטנציאליזם המודרני, מוצאים אנו בפעם הראשונה ביטוי חד וברור להתקוממותו של הפרט שהגיע לכלל תודעה שמקומו בעולם הוא יחיד-ומיוחד בסוגו. שוב אין המדובר בעקרונות ראצינונליים או בעקרונות של תורת-ההגיון, שהרי כל אלה אין להם קשר וזיקה למיוחד שביצור האנושי.

כלום אין אנו יכולים לטעון כאן שעם כל הממש שבדבריהם של קירקגור ויורשיו האקסיסטנציאליסטים הרי תורותיהם בגדר הפילוסופיה טבועות בחותם השרירות? פעמים רבות כבר העירו על כך שהסיפור האקסיסטנציאליסטי עדיף מן התיאוריה הפילוסופית האקסיסטנציאליסטית, ואין פלא בכך: אם רצוננו במיוחד שבאדם הרי

נמצאהו באדם היחיד, שהוא ממילא גם מיוחד. האדם כאדם הוא אדם מופשט ומן-הסתם אינו בן-אדם. תורה פילוסופית השואפת לדון באדם הממשי כאילו היה מופשט, או באדם המופשט כאילו היה ממשי, בהכרח תיתקל בקשיים אינטלקטואליים בל-יפתרו. האקסיסטנציאליזם נשאר אפוא ביטוי של הרגשת-חיים אפיינית, אך מכאן רחוקה הדרך אל פילוסופיה מסודרת והגיונית מטבעה.

ויטגנשטיין עלה על בימת הפילוסופיה המערבית בזמן שהקשרים בהם דיברנו נעשו מרכזיים לאינטלקט המערבי. המיתח בין הראציונליזם והיפוכו שימש רקע להתפתחותו של אדם זה. להבא אטען לא רק שוויטגנשטיין מגלם בו את המיתח הזה אלא שיש בתורתו משום תרומה חשובה להפגת המיתח מכאן—וללמדנו כיצד לחיות במיתח זה מכאן.

ג

ויטגנשטיין פירסם בחייו רק ספר אחד—"המסה הלוגית-הפילוסופית"—שאותו כבר הזכרנו. מאז מותו יצאו כמה כרכים מעזבונו, אשר החשוב בהם לענייננו הוא "מחקר-ים פילוסופיים", שהופיע בשנת 1953.

השער העיקרי אל סתרי מחשבתו הוא ה"מסה". זהו ספר שקריאתו קשה מאד. הוא היה מקור ההשראה לדבר שנתפרסם בשם פוויטיביזם לוגי, אף כי בשום-פנים אין הספר נציג חד-משמעני להלך-המחשבה של בעלי הפוויטיביזם הלוגי. למעשה, ב"טראקטאטוס" אנו מוצאים איחוד של נימי מחשבה שונות בצורה שמעולם לא חדלה מהעמיד קשיים עצומים של פרשנות בפני קוראיו. הוא מעלה מספר השקפות שנעשו הלכות בזכות עצמן, כגון האטומיזם הלוגי, ותורת-המובן התמוגית; הוא גם שימש מקור השראה (אם גם אולי בלי הצדקה יתירה) לבוחן-המובן הווריפיקציוני. ובצורה שלמבט ראשון היא מפתיעה, מסיים הספר בכמה הערות סתומות מאד על-אודות המיסטי. הערות אחרונות אלו יש בהן כוח-משיכה להרבה והרבה אנשים שאינם חפצים להסתבך בהגיונם הסבוך של שאר חלקי הספר, ואילו המעוניינים בלוגיקה נוטים לפטור לפעמים את החלקים שעל המיסטיקה בחינת זרויות אשיות של ויטגנשטיין.

קצר כאן המצע אף מלנסות לתאר בקווים כלליים את החיבור הזה המורכב עד מאד. אני אתרכו בנקודה אחת. השיטות המיטאפיזיות שקדמו לוויטגנשטיין תפסו את העולם בחינת סכום הדברים שבו, והעקרון ההופך את העולם לשלמות מסודרת הוא שקבע כי דברים אלה ולא זולתם יתרחשו בעולם. כפי שראינו בעיונים הקודמים, היה פירושו של דבר זה שכל המצוי בהכרח הוא מצוי. ההגיון שביטא דרך-מחשבה זו היה הגיון שמושגי-היסוד שלו הם מלת-הנושא ומלת-הנשוא המקבילות למושגי-היסוד של המיטאפיזיקה, מושגי החומר ותכונותיו. עם ויטגנשטיין משתנה הדבר. העולם נתפס (כלשון הפתיחה הנמרצת של "טראקטאטוס") כ"כל מה שהוא נתון, העולם הוא כללות העובדות, לא כללות הדברים". נקודת-מוצא חדשה זו יש לה חשיבות עצומה.

עתה יש לדברים מקום בעולם רק כיסודות של עובדות. העובדות כשלעצמן סדורות במידרג על-פי מורכבותן, הנמוכה ביותר היא העובדה האטומית המכילה רק תצורות של דברים, ואילו הגבוהות הן אותן עובדות שעובדות אטומיות כלולות בהן כיסודות. במקביל לכך הרי הגיון של "טראקטאטוס" (המבוסס על הסימולת של ראסל—וייטהד), יחידת-ההבעה הפשוטה ביותר היא ההנחה האטומית המתארת עובדה אטומית. הנחות מורכבות יותר מכילות הנחות אטומיות כרכיביהן. אין דברים יכולים לעמוד עמידה עצמאית. הנה על כן מבנה העולם נתפס כדבר המקביל למבנה של מערכת שלמה של הנחות, לא הנחות פרטיות, כמובן, אבל הנחות בהתאם לסימני-ההיפר שלהן הפורמליים בלבד. עד כאן ממשיך ויטגנשטיין במסורת של התקרבות לשאלה על מבנה העולם מתוך בניית שיטה מתאימה של הגיון.

אף-על-פי-כן יש הבדל מהותי. כל העובדות האטומיות אין תלות ביניהן. העובדה שמשוה קורה אינה תלויה כלל בשאלה אם קורה משהו אחר או לא. המבנה הפורמלי הוא באמת פורמלי, אין הוא מראה אלא זאת שיהיה אשר יהיה המקרה יש לתארו במונחי המבנה הזה. אבל זה אינו אלא השלד העירום, כביכול. כל המהווה את הבשר-ודם הוא טפל. לפרטים יש מקום רק בהקשר של עובדות אטומיות, העובדות האטומיות אינן תלויות זו בזו, אף אחת מהן אינה נקבעת על-ידי זולתה ולפיכך כל הפרטים הם מקרה. הוויתור של העולם כל-כולה מקרה.

המבנה ההגיוני של "טראקטאטוס" טבוע בסימן הפורח ההגיוני. אבל אם נשאל מה הדבר שהמבנה ההגיוני הזה משמש לו מבנה, אנוסים אנו להשיב כי זה המבנה של עולם-אקראי. העולם הוא כל מה שהוא נתון, אבל הנתון יכול גם שלא להיות נתון. במיטאפיזיקה הישנה היה כל מקום אפשרי ביקום ממולא, וממולא רק פעם אחת, בשרשרת-ההוויה לא היתה אף חוליה חסרה ואף אחת לא היתה נכפלת. בעולמו של ויטגנשטיין כל הפרטים הם אקראי.

ויטגנשטיין עמד אל-נכון על המסקנות הגדולות המתבקשות מכך. ב-1916 כתב ב"פנקס"³ שלו: "עבודתי התפשטה מיסודות ההגיון אל טבע העולם". אכן, דומה כי בראשיתה עסקה מחשבתו בבעיות ההגיון כשלעצמו, אבל ברור גם שבשלב מוקדם למדי נתקשרו אצלו בעיות אלו של הגיון לבל-הפרד בבעיות המיטאפיזיקה, או, ביתר-דיוק, בבעיות האונטולוגיה. כיון שבנה שיטה של העולם ככללות של עובדות, ניצבה לפניו מיד הבעיה בדבר הטעם שמאחרי כל זה. הקטעים העוסקים במיסטי, בסופו של "טראקטאטוס", רחוקים מהיות תוספת סתם או הירהור-משנה אלא הם תוצאה ישרה מן המאבק שלו עם בעיה זו. ההסבר הסופי של העולם נשאר מחוץ להישג-הידי. בעולם "כל המתרחש וכל הקיים כמו שהוא הוא מקרה".⁴ אילו היה איזה דבר שבגללו נעשה משהו בלתי-מקרי הרי צריך היה להימצא מחוץ לעולם, כי "לולא כן כי אז שוב היה מקרי". אבל מה שמצוי מחוץ לעולם אין לתארו, אין לתת לו שם, לדבר עליו או אף לציינו, ואפשר להראותו בלבד. בסופו של דבר נשאר יסודו של עולם, הבעיה המרכזית של המיטאפיזיקה האירופית משך הרבה מאות-שנים, בגדר דאגה בלבד. היא נפסלה כנושא נאות לחקירה-ודרישה פילוסופית. זה

דבר שאין לדבר עליו, ואכן מסיים ויטגנשטיין את ה"טראקטאטוס" באמרו: "דבר שאי אפשר לדבר עליו, יש לעבור עליו בשתיקה". זהו שקרוי בפיו המיסטי, ואפשר להבין מונח זה רק כרמז ולא כהתייחסות לאיזה תחום אחר הנתון לחקירה בשיטה כלשהי. אמת שאפשר לראותו, אבל דרך זו תמיד היא נוהל מפוקפק ומבחינה אינטלקטואלית לעולם אינה מניחה את הדעת.

אפילו שירטוט כללי זה, הפגום עד מאד, של קצת ממחשבותיו של ויטגנשטיין די בו לסייענו לתפוס את הקסם שהוא מהלך על קוראיו. ה"טראקטאטוס" מציג לפנינו עולם שבמידה רבה מאד אנו מכירים בו שהוא שלנו. העולם הממוכן שלנו מבוסס על מכוונת שמורכבת אינה מובנת לרובנו יותר מפפי שהסימולת הסבוכה של הגיון ה"טראקטאטוס" מובנת למי שאיננו-לוגיקן. אף-על-פי-כן אפשר להשתלט על מורכבות זו של פרטים. אבל מתחת למראית-העין של סדר משתרע המחוז של שאלות ללא-מענה על פשר כל הדברים האלה. "הדחף אל המיסטי בא מתוך כך שאין המדע מספק את מאוויינו. אנו מרגישים שאפילו נמצאה תשובה על כל השאלות המדעיות האפשריות הרי בבעיה שלנו עדיין לא נגענו כלל".⁵ ב"טראקטאטוס" נוקב ויטגנשטיין בשמה של בעייתנו: זוהי בעיית החיים.⁶ אין תשובה פילוסופית על בעיה זו מפני שהיא מנוסחת במונחים לא-פילוסופיים ואי-אפשר לבטאה במונחים אלה.

כשאנו מדברים על חוסר-השחר של החיים ושל העולם, בין במונחים אקסיסטנציאליים ובין בזולתם, הרי אנו מבטאים, ולו גם בבל-הדעת, איזה דבר חשוב ביחס לתקופתנו. אבל נסיון להבין הבנה שלמה מה אנו אומרים יאלץ אותנו לחזור ולחשוב בעצמנו כמה מן המחשבות של ויטגנשטיין. גדולתו איננה בכך שגילה כי יש שאלות סופיות שבהכרח לא תבואנה על תשובתן. דבר זה לא היה בו משום גילוי כלל. אבל הוא ליבן בפירוט רב מהם גבולות הבנתנו ויותר מכל פילוסוף אחר בן-הדור התקרב אל מחוז הדברים שאין עליהם מענה. בכך הראה, בבהירות של גאון, מה בדיוק הדבר המאלץ אותנו להיעצר בכמה נקודות ספציפיות ומה בדיוק סוג השאלות שאין תקוה להשיב עליהן. ויטגנשטיין אומר לנו מדוע אנו חשים חוסר-סיפוק ביחס לעולם שלנו ומדוע גזירה עלינו שנעמוד בהרגשתנו זו. במובן זה אפשר לראות בו את המיטא-פזיקן החשוב ביותר של זמננו.

ד

ואולם אפילו חוסר-הסיפוק יש לו היסטוריה. אם אפשר לומר בדין על ויטגנשטיין שהוא פילוסוף פסימי, לא במובן היומיומי של המלה אלא במובן שהוא היסוד לכך, בסופו של דבר, הרי נמצא את ראשיתו במסורת של הפסימיות הפילוסופית. עובדה ידועה היא ששופנהואר היה אחד הפילוסופים המעטים שבהם היה ויטגנשטיין הופך והופך. ה"טראקטאטוס", ועוד יותר קודמו הלא-מהוקצע, ה"פנקס", מעידים די-והותר עד כמה ספג ויטגנשטיין את רעיונותיו של שופנהואר. ואף כי היה ויטגנשטיין, כפי שאמרנו, קורא בינוני למדי של פילוסופיה, שופנהואר ודאי לא היה כך. ולפיכך

מתוך קריאת שופנהאואר בא ויטגנשטיין מיד בשיג-ושיה עם מסורת הפסימיות האירופית ומקורות-ההשראה המזרחיים שלה. אף כי כל אלה שכתבו על ויטגנשטיין הכירו בעובדה זו, מופלא פיי-כמה הוא הדבר שעד כאן לא נעשה שום מחקר שיטתי באקדמות השופנהאוריות לפילוסופיה של ויטגנשטיין. מה שיבוא להבא בהכרח יישאר ריפרופי ופגום.

כשאמרת שהפסימיות יש לה מובן פילוסופי עמוק יותר, ביקשתי לומר שזה מושג המנוגד למובן הפילוסופי של האופטימיות. האופטימיות, בתפיסתה זו, איננה עמדה של לא-איכפת וחוסר-דאגה כלפי העולם אלא בעצם הביטוי, בתחום העמדות האישיות, לראיית-עולם שצוינה במאמר הזה כמיטאפיזיקה מן הסוג הישן. אכן, הנקל לראות איך נוצר קשר זה. אם העולם הוא היחיד שבאפשר, אם כל המתרחש בעולם מצוי בו בהכרח, הרי מי שמניח כי יש מחשבה או עקרון מנחה בעולם כמוהו כמי שמניח שהעולם הוא הטוב ביותר שבמצוי. הקאריקטורה של וולטר על "הטוב שבכל העולמות האפשריים" של לייבניץ מראה מה קורה כאשר פורטים את מושג האופטימיות הפילוסופי לפרוטות של חיי-יומיום. המאמין כי העולם יסודו בתבונה הריהו אופטימי, אבל אין הוא מקבל בתרועת-צהלה כל פרט ופרט בו.

מכאן שהפסימיות הפילוסופית תתקשר להשקפה שאין יסודו של העולם בתבונה. אבל ממש כמו שיקשה לבסס את תבונותו הגמורה של העולם, כך יקשה לטעון לאי-תבונותו. המנגנון המושגי בו השתמש שופנהאואר לבנין תמונת-העולם הפסימית שלו ניתן לו מידיו של קאנט. ממנו למד בשעתו כי יש הבחנה הגיונית בין ידיעתנו את העולם או ידיעתנו איזה פריט בתוכו לבין הדבר שזו ידיעתו. הידיעה שלנו מעוצבת היא בהכרח בטרם ייכנס אליה חומר-הגלם שאותו מספק העולם. רוצה לומר, יהי-מה הדבר שאנו יודעים אותו, מבחינה מבנית תהיה ידיעתנו אותו דומה במידה שצריך יהיה לבטאה על-ידי שימוש במושגים של מרחב וזמן, ובמושגים של סיבתיות, דבר, סגולה וכו'. מהו מושא הידיעה להבדיל מן הידיעה, דבר זה נשאר בל-יודע בשביל קאנט מבחינה עקרונית והוא קרא לו הדבר-כשלעצמו. הדבר-כשלעצמו מוצג בניגוד לתופעה הידועה. ידיעת הדבר-כשלעצמו תהפוך אותו לתופעה, וכך נשאר תמיד משהו בלתי-ידוע. כאן יכולים אנו לראות איך הוכשרה הקרקע לביאתו של שופנהאואר. התמונה הקאנטיאנית מחלקת את העולם לשניים, וחלק אחד נשאר תמיד מחוץ להישג-היד. בכך נשברה התבונות המהותית של העולם כשלמות. מה שנראה לנו הוא תבונה מפני שהוא מעוצב בהתאם לעקרונות התבונניים של הרפנבונאנו, אבל אין אנו יכולים לומר מאומה על מה שמעבר לו.

אפשר לעמוד על הרעיון המרכזי של שופנהאואר מתוך השם של יצירתו העיקרית, "העולם כרצון וכתיאור"⁷. העולם נראה לנו בחינת תיאור בדרך התופעות, ובמידה שנראה דבר על דרג זה אפשר תמיד לנמק מדוע הוא כך ולא אחרת. יש תמיד טעם מספיק לכך שדבר הוא כך ולא אחרת, ועקרון זה של הטעם המספיק הוא משביע-רצון בתכלית כשאנו עוסקים בתופעות. אבל מה באשר לדבר-כשלעצמו? לפי

שופנהואר הדבר כשלעצמו, מהותו של עולם בחשבון סופי, הוא הרצון. כאן יש להדגיש שזהו מושג מיטאפיזי עדי-היסוד-בו. הרצון שעליו מדבר כאן שופנהואר איננו רצונך או רצוני המופעל באיזו הודמנות שהיא כדי להשיג יעד אחד ספציפי. אלו הן פעולות של רצון בדרג התופעתית. הם גילויים של הרצון, ממש ככל דבר תופעתית. הרצון כשלעצמו איננו ניתן לידיעה, הוא דבר מוחלט.⁸ מי שאומר כך הריהו כאומר שדיעתנו מוגבלת בהכרח, וכך היא דווקא בנקודה בה אנו מגיעים אל החשובה שבכל הבעיות. "לכן בכל תנועה מסוימת, או בכלל בכל שינוי שבטבע, יש לחפש סיבה—לשון אחרת, תנאי או מצב שחוללו אותו בהכרח—אך לעולם לא סיבה של הכוח הטבעי עצמו המתגלה באותה תופעה ובתופעות דומות אין-מספר".⁹ יסודו הסופי של העולם, הרצון, עיור הוא מפני שלעולם חומק הוא ומשתמט מרשת המושגים התבוניים שלנו. אין צורך ללכת אחר דעותיו של שופנהואר על ביטולו של הרצון כישועה האמיתית כדי לראות את האופי הפסימי מבחינה פילוסופית של מחשבתו. היא פסימית מפני שלפי גירסתה בחשבון אחרון העולם הוא בלתי-תבוני.

כאן יש הקבלה ברורה לויטגנשטיין. ממש כמו שאצל שופנהואר מצוי המישטח המסודר של תופעות המוסכרות על-פי עקרון הטעם המספיק, כך אצל ויטגנשטיין יש מבנה מסודר של העולם בו הפורח ההגייוני הקפדני קובע את יחסי-הגומלים הפורמליים בין העובדות השונות השוררות בעולם. אבל מה מתרחש בעולם או מדוע העולם עצמו מתרחש—אלו שאלות ששניהם מצהירים עליהן שאין להן מענה. העולם כשלמות איננו מושא לידיעה אפשרית לא אצל שופנהואר ולא אצל ויטגנשטיין. את הקושי הזה ניסח ויטגנשטיין בצורה שאותה למד משופנהואר. הוא הבחין בין השאלות "כיצד?" ו"מה?". אומר ויטגנשטיין: "ה'התנסות' הדרושה לנו כדי להבין את ההגיון איננה זאת שכך-וכך הוא הדבר, אלא שמשוהו ישנו; אבל זו איננה התנסות. ההגיון קודם לכל התנסות—שמשוהו הינו כך. הוא לפני היכיד, לא לפני ה'מה'".¹⁰ והשווה אצל שופנהואר "אולם החוק הזה [עקרון הטעם המספיק] קובע רק את ההיראות, לא את מה שנראה, רק את הכיצד שבתופעה, לא את המה שלה, רק את צורתה ולא את תכנה".¹¹

היוצא מן הדיון שלנו כאן הוא שלעולם לא תיחכן תשובה על השאלה "מה?" ושום מועמדת-לתשובה לעולם לא תתקבל כידיעה. אם רצוננו להגיע לאיזו דרך של טיפול בשאלה הרי נוצרך להודקק לאיזו הארה מיוחדת, לאינטואיציה. ואולם, המופלא אצל שופנהואר, ועוד יותר מכך אצל ויטגנשטיין, הוא שמעולם אינם מגסים לנמק על שום מה נפסול את החלקים המכובדים והמהימנים יותר בידיעה שלנו ושמעולם אין הם טוענים כי נחותה היא מאיזו "ידיעה" אחרת שאליה הגיעו בזכות איזה כשרון מיוחד. זו הדרך הקלה יותר מדי שבה בחרו תמיד האי-ראציונליסטים, זו הצורה בה היו מיסטיקנים בונים לידיעה התבונית. אצל שופנהואר וויטגנשטיין, המיסטי הוא תמיד הרגשה ולעולם לא ידיעה. "לא כיצד הוא העולם זה המיסטי, אלא העובדה שהוא קיים. המתבונן בעולם מבחינת הנצח מתבונן בו כשלמות מוגבלת. תחושת העולם כשלמות מוגבלת היא המיסטיקה".¹² ההארה שנקבל אי-פעם

על המה של העולם, לא ייתכן לעולם להביעה במלים. כך שופנהואר: "ואולם, אם יעמדו על כך החלטית שאי-כזה אפשר לרכוש ידיעה פוזיטיבית של הדבר שהפילו-סופיה יכולה לבטאו רק על-דרך השלילה כהכחשת הרצון, הרי לא ייוותר עוד אלא להתחסס לאותו מצב בו מתנסים כל אלה שהגיעו לכפירה גמורה ברצון, ואשר אותו מציינות המלים אקסטאזה, התפשטות-הגשמיות, הארה, איחוד עם האלוהים וכן הלאה. אבל מצב מעין זה אי-אפשר לקרוא לו באמת-ובתמים ידיעה..."¹³ וכך גם ויטגנשטיין "את הפתרון לבעיית החיים אנו רואים בהיעלמה של בעיה זו. (כלום לא זו הסיבה שאנשים שלאחר ספקות ממושכים מתחוויר להם טעמם של חיים אינם יכולים לומר במה התבטאה הרגשה זו?)"¹⁴ הכתוב הוזה פוסח על הפסוק הבא שכתב ויטגנשטיין כאשר אך העלה את המחשבות שלמעלה בפעם הראשונה על-גבי הנייר: "אך כלום אפשר לו לאדם לחיות בצורה כזאת שהחיים יחדלו להיות פרובלי-מטיים?"¹⁵

כתבתי קודם שוויטגנשטיין מבטא בבהירות מופלאה את תחושת הזמן שלנו. אין אנו מתקשים כלל לזהות את הבעיה המרכזית שלנו בשאלה זו של ויטגנשטיין. עולם הדברים, כפי שהמדע מטפל בו, כפוף לרצון ולמאניפולציות שלנו. בתוך כל הבעיות הפוקדות אותנו יש אחת שאינה יכולה להתרחש: בעיית חיינו-אנו. אין היא יכולה להזדמן לנו מפני שלא תיתכן תשובה עליה. ואף-על-פי-כן חוזרים אנו ושואלים יחד עם ויטגנשטיין: "אך כלום אפשר לו לאדם לחיות בצורה כזאת שהחיים שהשאלה מוצגת תדיר, שלעולם אין אנו מסתפקים בסדירותם של פני-השטח, אבל באותה מידה הרי זה גם חלק מחיינו כבני הדור הזה שאנו מסרבים להתלות באמונות, ותהיינה מושכות-לב ומספקות מבחינה רגשית ככל אשר תהיינה, אם אינן מתאשרות מתוך כל יתר הדברים הידועים לנו. פרויד כתב על אי-הנחת שהיא בת-לוויתה של תרבות. אצל ויטגנשטיין אנו מוצאים ביטוי לאותה אי-נחת, לא במונחי הפסיכולוגיה אלא במונחי הלוגיקה והמיטאפיזיקה.

ה

בנקודה זו דומה כי אין מנוס מהשוואה עם האקסיסטנציאליזם. יש בנו נטייה לומר כי מה שהאקסיסטנציאליסטים וויטגנשטיין אומרים הוא דבר אחד במהותו; שניהם מעידים על התפוררותה של תמונת-העולם הכוללת והמסודרת שלנו, ושניהם מגלים את מצבו היחיד-במינו של האדם בקרב שאר הדברים המרובים שפעולם. יש מחברים שאפילו הרחיקו לכת עד כדי לרמוז כי ויטגנשטיין קיצוני יותר מהיידגר. למשל, מורא (Mora) טען כי ויטגנשטיין הוא פילוסוף ההרס שלעומת היידגר הוא פילוסוף הייש. כל הפירושים האלה ודומיהם לתורתו של ויטגנשטיין מתרכזים בדרך-כלל סביב השקפותיו כפי שבוטאו ביצירתו המאוחרת, בעיקר ב"חקירות פילוסופיות". אי-אפשר אפילו לנסות ולתאר כאן בקווים כלליים את המחשבות המרובות הבאות לידי ביטוי בחיבור הזה, המורכב עד מאד.¹⁶ אציין רק אחדות הדרושות לדין ביחסו של ויטגנשטיין אל האקסיסטנציאליזם ואל היידגר במיוחד.

הקו הבולט ביותר בספר הזה הוא היעדר אותו סוג של דאגה שראינה תופסת מקום חשוב כל-כך ב"טראקטאטוס", אי-הנחת לגבי המיסטיקה, בעיית החיים וכו'. תחת זאת הרי כאן לפנינו עמדה עניינית המקבלת את החיים כמו שהם וצורת החיים כפי שהיא קיימת מתקבלת כחומר-וכלבנים של ההתפלספות. החידה המיטא-פיזית היא דבר שוויטגנשטיין שוב אינו מוצא בו ענין. ההשקפות הפוזיטיביביות של חיבור זה מסתכמות בדרך-כלל במספר סיסמות. המפורסמת ביותר היא זו האומרת שאת המובן של מלים או משפטים אפשר לגלות מתוך עיון בשימושם באותם מצבים בהם ישמשו האמרים הנדונים בפועל-ממש כדי לומר משהו. לכאורה מוציא הדבר מכלל חשבון אותם אמרים המשמשים לצרכים פילוסופיים טהורים, כשבני-אדם אומרים דברים אגב שימוש במלים בדרכים בלתי-רגילות. דבר זה נתפרש לאמור שוויטגנשטיין צימצם את היקף מחשבתו כדי חקירה של האמרים פחות-הערך ביותר ובזאת הדיר עצמו מחשיבה על "הגבוה יותר"—אם נשתמש בביטוי שלו מתוך "טראקטאטוס". המצע הזה האנאליטי הטהור נתפרש כמצע של הרס במידה שהצגת השאלות המתמדת באשר למובנם של המונחים המשמשים אותנו מעמידה בסימן-שאלה את עצם המעשה של הצגת שאלות פילוסופיות. ויטגנשטיין רוצה שנחדל מלשאול שאלות—כך סיכמו רבים את משמעותה של יצירתו המאוחרת.

אני אחווה דעתי שפירוש זה לוויטגנשטיין מוטעה מעיקרו. הקושי להצביע על פירוש אלטרנטיבי הוא בכך שרבים הקטעים ב"חקירות פילוסופיות" המעוררים את הרושם שאמנם רצה ויטגנשטיין לשים קץ לפילוסופיה כולה. קיימות גם המעשיות הידועות המספרות עליו שיעץ לתלמידיו לשלוח ידם באיזה מקצוע הגון ולא בפילוסופיה. אבל מתוך הסתכלות קרובה יותר, ומתוך הקשבה לתיאורים מהימנים יותר על אישיותו,¹⁷ אנו רואים שניסה להניא אנשים מהתפלסוף לא משום שסבור היה כי לא כדאי לעסוק בפילוסופיה אלא משום שסבר כי אין הם מעוניינים די-הצורך בבעיות פילוסופיות. בדיון קראו לו "הפילוסוף הנלהב"¹⁸ ובשבילו היתה הפילוסופיה (כדבריו של הפרופיסור ברוד) אורח-חיים ולא אמצעי-פרנסה.

אבל מחוץ לזכרונות אישיים יש ראיות נכוחות הרבה יותר לכך שבתקופתו המאוחרת שקד ויטגנשטיין על בעיות פילוסופיות באותה רצינות כבעבר. אם נבדוק את קטעי-העבודה הממשיים ב"חקירות פילוסופיות", מקום שהוא דן בפועל-ממש בבעיות כבדות-משקל, מחוץ לאמירותיו הפרוגראמטיות, נוכל לראות עד כמה לא צדק הלורד ראסל באמרו שוויטגנשטיין בתקופתו המאוחרת "נלאה ממחשבה רצינית". תרומתו לתורת המשמעות, לפילוסופיה של השכל, לכלל הבנתנו בסימני-ההיכר ההגיוניים של הלשון—כל אלו הישגי-קיים של החקירה הפילוסופית.

אבל מה הישגים הם אלה? במה משקפים הם את הזמן בו היה ויטגנשטיין כותב? מה מעמדם בהשוואה לאקסיסטנציאליזם? כשאנו שואלים את השאלות האלו מתברר בעליל כי עולם-ומלואו מפרידים בין ויטגנשטיין להיידגר. אף כי לשניהם משותפות כמה גקודות כגון קבלתה של צורת חיים כנתונה, האופי הפרובלימטי של האני, ועל הכל—הפליאה נוכח השאלה מה בניגוד לשאלה כי צד,¹⁹ הרי עמדת-היסוד שלהם

שונה היא. אפשר לנסח הבהרה זו. לאחר שנמצא למד כי טעמו הסופי של העולם נעלה משום-מה מהבנת אנוש, צלל היידגר לתוך שורה של אומדנות בלתי-מדויקים מבחינה מושגית כשהוא שם לב פחות ופחות לצרכי הטיעון הראציאונלי. בידינו נתגלגלה לשון הפילוסופיה והיתה ללשון של שירה, ההשגה שקיים גרעין שאינו ניתן להבנה ראציאונלית בעולם הפכה להיות בידינו מצע של פילוסופיה אי-ראציאונליסטית. הפילוסופיה הלא-ראציאונליסטית מצדה שימשה הצדקה לתפיסה אי-ראציאונלית של החיים ולמצע אי-ראציאונלי של פעולה. העובדה שהיידגר נעשה נאצי היא מסקנה בלתי-אמצעית מן הפילוסופיה שלו האי-ראציאונליסטית.

ועתה הבה נראה איך יצא ויטגנשטיין לדרכו מנקודת-מוצא דומה. ראינו שוויטגנ-שטיין עמד על כך שיש לעולם מישקע מיסטי. יצירתו המאוחרת יותר נוטה להתעלם מאותו מישקע. כיון שתפס כי שום מאמץ של מחשבה לא יספיק לכבוש את מחוז המיסטיקה במעשה-הרב אחד, נסוג לו. הוא התרכז באותן שאלות שבהן יכול לקוות להשגת תוצאות של ממש. הוא בדק את אפשרויותיה של שיטה שבסופו של דבר תוכל לשמש לגילוי חלקים של מה שעדיין לא נתגלה. סיסמתו המפורסמת ששאלות צריך לא לפתור אלא לפרוק, אפשר להבינה בהקשר זה כמצע לפירוק של חלק גדול ככל האפשר של המיסטיקה. עמדתו היא זו של ראציאונליסט, של אדם המנסה ללכת קדימה בהישען על כוח מחשבתו בלבד, של מי שמסרב לפלס לו דרך במרמה אל "המחוזות העליונים" (בדומה להיידגר) אגב התעלמות שיטתית מן התקנים של הטיעון הפילוסופי. הפילוסופיה המאוחרת יותר של ויטגנשטיין בדין אפשר לראות בה מאמץ עילאי "לשמור על צלילות-הדעת" בעולם ההולך ונעשה הגיוני פחות ופחות. רגש זה בוקע-ועולה בכוח גדול ב"מבוא" שנכתב ב-1945 ל"חקירות פילוסופיות". "לא מן הנמנע הוא שיפול בחלקה של יצירה זו, בדלותה ובחשפת הזמן הזה, להביא אור למוח זה או אחר—אך, כמובן, אין זה עשוי לקרות".

אפשר להבליט את הניגוד בין היידגר לוויטגנשטיין מתוך גזירה-שווה עם הספרות, שמובן כי אין להרחיק בה יותר מדי. אומרים לפעמים כי יש איזה צד משותף בטבע הסופי של החוויה הנעוצה בשורש כתיבה של יונסקו ובקט. כאחד. אף-על-פי-כן יש הבהרה גדולה בצורה בה שני הסופרים נותנים מבע לחוויה הזאת. לגבי יונסקו, חוסר-הקשר וחוסר-המשמעות כשלעצמם הופכים להיות עקרונות של ארגון. אי-הבנה היא לשאול היכן מתחיל הדמיון ומסתיימת המציאות בשבילו. הוא צלל בבת-ראש לתוך התחום בו שוב אין ההבחנה הזאת תופסת. ועתה העמידו זאת כנגד הענייניות ההחלטית של בקט. כאשר "גיבורו" מאלוני מקיש שהחדר בו הוא שרוי במקרה ודאי הוא שלו שלולא כן לא היו מניחים לו לשהות בו—הרי זה הגיון שאין בו דופי. אבל מה נושא הוא זה להקיש עליו היקשים! מצבים מתוארים אצלו בפרטיהם הטפלים ביותר עד שהמצב מקפח את אחדותו כמצב הזה הניתן-לזיהוי. אפשרויות של פעולות הפתוחות לפני יצירי-אנוש מבוררות כאילו היו משחק מתימטי של מוטאציות. אצל בקט יש חיפוש אחר יחידת החוויה הפשוטה, הניתנת לטיפול,

ממש כמו שאצל ויטגנשטיין יש חיפוש אחר אותן בעיות שעדיין אפשר לטפל בהן ראציונלית. אפשר היה לומר שיונסקו הוא היידגר של הספרות המודרנית, ואם כך הדבר הרי בקט הוא ויטגנשטיין שלה.

נכון הוא לגבי יצירתו המאוחרת של ויטגנשטיין לא־פחות מאשר לגבי ה"טראק־טאטוס" שהיא מבטאת את המתחויות של זמננו. מה יכול להיות ביטוי נאמן יותר מן ההיאחזות הנואשת הזאת בעוגן התבונה "בחספת הזמן הזה", תוך כדי ידיעה ברורה שמן־הסתם אין כל שחר לעשות זאת ואף־על־פי־כן מתוך תפיסה כי זה מיטב מה שאנו יכולים לעשות? אין זכר אצל ויטגנשטיין לאופטימיזם הרדודה של המאמינים בניגוד לכל מה שאומרות להם עיניהם, אף לא לפסימיות הלא־ראציונלית הנוקטת עמדה של אדישות גמורה לכל המתרחש בעולם הזה ומתוך כך היא נעשית עזר לרע. רבי־משמעות הוא הדבר שהתהילה הנעלה ביותר שיכול היה ויטגנשטיין להאציל לאדם היתה לומר עליו שהוא הגון. ואכן, ההגינות בחיים ומה שמתלווה אליה, הראציונליות במחשבה, הן התקווה האחרונה אשר לנו. לומר, כמו שטוען מורא, שוויטגנשטיין לא היה הומאניסט, שעמדתו היא עמדה של אדישות גמורה ומטרתו חיסול כל מחשבה—הרי זו אי־הבנה בקנה־מידה המעורר פלצות.

אכן, ויטגנשטיין הוא פילוסוף של "דורות־תלאה" אך לא האידיאולוג שלהם. הפילוסופיה שלו היא המאמץ הגדול ביותר שעשה איזה הוגה־דעות בן־זמננו להילחם בכוחות האופל על־ידי קריאה לבני־האדם לשוב אל התבונה. האסטרטגיה שלו היתה להטריד את האויב, לאלצו לסגת בהדרגה, ולא דווקא לתקפו התקפת־מצח. כלי־הנשק שלו היה עמדה בקרתית שהיא הסימן המובהק ביותר של יצירתו כולה. בזמן שמקהים והולכים שיטתית את כוחות־הנפש שלנו, ויטגנשטיין הוא באמת פילוסוף של זמננו. חרף החידוש שבמחשבתו, ומסתבר שדווקא בגללו, הוא מסמל את הטוב ביותר והחיוני ביותר במסורת שלנו.

הערות

¹ G. E. M. Anscombe: An Introduction to Wittgenstein's Tractatus, p. 18.

² שפינוזה: תורת־המידות IV, הגדרה 3. ³ "פנקס", ע' 79.

⁴ "טראקטאטוס", 6.41. ⁵ "פנקס", ע' 51. ⁶ "טראקטאטוס", 6.52.

⁷ אני הולך כאן בעקבות הנוסח האנגלי המצויין של א.פ.ג. פיין (Payne), The Falcon's Wing, Press, 2 כרכים, 1958.

⁸ שם, ב, 198. ⁹ שם, א, 163. ¹⁰ "טראקטאטוס", 5.552.

¹¹ שופנהואר, ר' למעלה, א, 121—122. ¹² "טראקטאטוס", 5—6.144.

¹³ שופנהואר, ר' למעלה, א, 410. ¹⁴ "טראקטאטוס", 6.521. ¹⁵ "פנקסים", ע' 73.

¹⁶ תיאור טוב ראה אצל ד. פול: הפילוסופיה המאוחרת של ויטגנשטיין. הוצאת האוניברסיטה של־לונדון, 1958, ע' 132.

¹⁷ ג. מלקולם: לודוויג ויטגנשטיין—פרק זכרונות; The Listener, 28 בינואר 1960.

¹⁸ Times Literary Supplement, 1 במאי 1959.

¹⁹ בירור מצוין ומפורט של הבעיה נמצא בחיבורו של אינגוואר הורגבי: המודעות הפפולה אצל היידגר וויטגנשטיין, Inquiry, כרך ב, מס. 4, 1959.

ש.נ. אייזנשטדט: הירהורים בסוציולוגיה נודינית ובנסיון של חברות בנוודרניזציה

בדפים הבאים רצוני להביא ניתוח מוקדם של כמה מן הדרכים בהן התפשטות המור דרניות אל מעבר לתחומי הסדר הסוציו־מדיני והתרבותי (של מערב־אירופה ואמריקה), בפרט לאסיה, הצריכה עיון מחודש בהרבה מן המושגים—ובפרט ההנחות—של הסוציולוגיה המדינית המודרנית.

כדי להבין את הגישות הספציפיות של הסוציולוגיה המדינית המודרנית אולי כדאי יהיה לנתח תחילה קצת מן התמורות והשינויים בכל הצגת־הבעיה באשר לטיב הסדר החברתי והמדיני, אשר הסיים עיקר התפתחותה של הסוציולוגיה המודרנית מן ההתבוננות והניתוח הפילוסופיים.¹

שינוי אחד כזה היה שימת־הדגש הגוברת של המחשבה החברתית והמדינית בדיפרנציאציה בין הסדר האזרחי לסדר המדיני, התפיסה הגוברת של החברה האזרחית כישות מובהקת, אוטונומית שאינה משוקעת מתחת לסדר המדיני או ה"טבעי", בחינת כוח אוטונומי או קבוצות אוטונומיות של כוחות, הנוטות—בניסוחים עיוניים מאוחרים יותר—לסווג את הסדר המדיני עצמו כספירה אחת בלבד ממספר הספריות המוסדיות הבסיסיות הכלולות בה. רוסי, בהגדרת הפרובלימטיקה של טובת־הפולל, אפשר אולי לראות בו את נקודת־המעבר העיקרית להשקפה הזאת. שמותיהם של לורנץ פון־שטיין, דה־טוקוויל² ובמובן אחר מארקס,³ קשורים קשר הדוק ביותר לשלב הראשון של מגמה זו, שלאחר־כך פותחה בצורה שיטתית ומפורטת יותר, במחובר למאורעות אחרים, על־ידי כל גדולי המחשבה הסוציולוגית בשלהי המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20—ספנסר, פאריטו, דירקהיים, מקס ובר, ולאחר־מכן קארל מאנהיים.⁴

נקודת־המוצא החשובה השניה לחקירת הסוציולוגית החדשה נעוצה היתה בדבר שאפשר לקרוא לו הניתוק הדיאלקטי בין הסדר הטראנסצנדנטלי והמוסרי, הסדר הסוציו־מדיני וסדר החיים האינדיבידואליים, הסדר של דפוסי התנהגות ואוריינטציה אינדיבידואליים.

כאן היתה ההכרה הגוברת, ראשית, בשוני הרב של אוריינטציות והתחייבויות של יחידים כלפי התחום הטראנסצנדנטלי והמוסרי; ההכרה שאותן אוריינטציות והתחייבויות אינן אלא אחד הרכיבים של התנהגות הפרט, וכי בדומה לרכיבים אחרים

של התנהגות כזאת הן מתפתחות במידה רבה בתוך מסגרות חברתיות; וכי על כן אין לתרץ את שינויי הרכיבים האלה כהבדלים אינדיבידואליים בלבד. שנית, גברה והלכה ההכרה שרחוק הוא מן הדעת שיוכל איזה הסדר מוסדי יחיד למצות בשלמות את הסדר המוסרי הטוב ביותר או לבטא בתכלית השלמות איזה סדר טראנסצנדנטלי; וכתוצאה מכך, שרחוק הוא מן הדעת שיונתן לדרג טיפוסים שונים של משטרים חברתיים או מדיניים על-פי דרגת התאמתם לטיפוסים אידיאליים מעין אלה.

האישים העיקריים שייצגו את ראשית התפתחותן של אוריינטציות אלו היו, כמובן, הובס ורוסו, ובמידה מועטה יותר—לוק. הם אשר הציגו את השאלה של עצם אפשרותו של הסדר החברתי, הם אשר לא יצאו מתוך הנחה שסדר מעין זה נתון משום מה באורח "טבעי", ובכך העלו את השאלה הזאת במונחים מודרניים גם אם היו תשובותיהם הספציפיות קשורות במידה רבה מאד לתפיסות ולהשקפות הישנות. ערך מכריע עוד יותר נודע כאן לתרומות המאוחרות יותר של בעלי-המוסר הסקוטיים.⁶

נקודת-המוצא השלישית של המחשבה הסוציולוגית המודרנית היתה ההכרה הגוברת בשוני הרב בין סוגים שונים של סדר חברתי, בהשתנותם הפנימית, וההכרה שממד הזמן (ההיסטוריה) הוא לפחות אחד הגורמים הקובעים, אם לא היחיד, בשוני ובהשתנות מעין אלה.

ההכרה בשוני הטיפוסים של הסדר החברתי, או בעצם המדיני, ראשיתה נעוצה, כפי שכבר העירונו למעלה, לכל המאוחר באריסטו—והוא הדין בחיפוש אחר היחס בין שוני כזה וטיפוסים שונים כאלה של עמדות אזרחיות ועמדות מוסריות של יחידים. בשתי הבחינות האלו מתנהלת המחשבה הסוציולוגית החדשה במידה רבה מאד באפיקי המסורת האריסטוטלית. ואולם ב"הצגת-הבעיה" שלה היא חורגת מן המסורת הזאת משום שהיא מכלילה בתוכה את שתי נקודות-המבט הקודמות. כך היא פונה אל מעבר לאריסטו, תחילה מתוך שהיא מסרבת לזהות את הסדר החברתי עם המוסרי ובזאת מדגישה היא את השוני הרב יותר של יחסי-הגומלים האפשריים שלהם, ושנית, מתוך שהיא מדגישה את השוני של יחסי-הגומלים בין התחייבויות מוסריות לאוריינטציות טראנסצנדנטליות וטיפוסים של סדר חברתי. במובן זה, כמו שהטעים שילס, "סתמה הסוציולוגיה חלק מן הפירצה שהניח אריסטו אחריו בין האתיקה והפוליטיקה".⁷ שלישית, וזה מן-הסתם הדבר החשוב ביותר, היא פונה אל מעבר לאריסטו מתוך שהיא מנסה לגלם או להסביר התפתחות-בזמן כמיכניזם עיקרי אחד בשוני ובהשתנות של טיפוסי הסדרים החברתיים.

נקודת-מוצא רביעית של המשנה הסוציולוגית החדשה היתה ההכרה הגוברת בחשיבותם של גורמים סביבתיים, כגורמים המשפיעים על הסדר החברתי בדרך-כלל ועל שוני הטיפוסים של סדר מעין זה בפרט—או אפילו קובעים אותם.

כאן הדמויות העיקריות הראשונות של העת החדשה הן שוב מונטסקייה ואחדים מבעלי-המוסר הסקוטיים, במיוחד פרגסון ומילר,⁸ האתנולוגים והאנתרופולוגים השור-

נים כגון טיילור, ולאחר-מכן האסכולות האבולוציוניות הגדולות של המאה הי"ט שבעקבותיהן בא, בדרכים שונות, הנחשול הגדול של מחקרים השוואתיים במדעי החברה בשנות ה-40 למאה הזאת.

ב

מתוך האוריינטציות האלו בראיית הבעיות של הסדר החברתי הסתמנו הרבה והרבה מגמות ואוריינטציות חדשות של מחשבה—אידיאולוגית, חברתית-פילוסופית והיסטוריוסופית—מלבד האוריינטציות הסוציולוגיות הספציפיות יותר. אלו האחרונות, אם גם קשורות היו קשר הדוק מאד לאחרות, פיתחו, ולו גם במקוטעים ובמהוסס, את הצגת-הבעיה או הצגות-הבעיה הספציפיות שלהן, שאולי אפשר להגדירן בצורה הכללית ביותר כחיפוש אחר התנאים והמיכניזמים של רציפות הסדר החברתי, שיבושו ושינויו בכלל, ושל קשת הטיפוסים השונים של סדר מעין זה בפרט.

הצגת-הבעיה הסוציולוגית הצטיינה בכך שלא הציגה שאלות לגבי התנאים או סימניה-היכר ה"טבעיים" של הסדר החברתי או לגבי ה"טיפוס המובחר" האחד של סדר מעין זה, אלא שהעתיקה את המוקד הראשי של תהיותיה אל ניתוח התנאים והמיכניזמים של הסדר החברתי ורכיביו, רציפותו ותמורתו בכלל, ושל סדר מעין זה בפרט.

עדימה חשוב הוא החיפוש אחר התנאים והמנגנונים של הסדר החברתי, תחת החיפוש אחר סימניה-היכר הכלליים של החברה כעובדה או סדר "טבעיים" או מוסריים בלבד, בהתפתחותה של המחשבה הסוציולוגית—זאת נוכל להיטיב ראות, ראשית, בדרכים שבהן נעשו הבעיות של אי-סדר, התפוררות ארגונית ושינויים חברתיים מוקדיה המרכזיים של ההלכה הסוציולוגית, ושנית—בחשיבות המכרעת שהיתה להתפתחות אי-אלה חוקים מוכללים בנוגע לתנאי הסדר החברתי בחברות שונות.

קיומו של אי-סדר חברתי, הסיכוסוכים הפנימיים המצויים-בכל, ושקיעתן של שיטות סוציו-מדיניות—אלה הוכרו, כמובן, זה מכבר (לפחות מאז אפלטון ואריסטו) כחינת צד בסיסי שבכל חברה (או גוף מדיני), או, כמו אצל הובס, כחינת נקודת-מוצא בסיסית לניתוח האפשרות של סדר חברתי בכלל.

העיסוקים הסוציולוגיים הספציפיים באים לידי גילוי מתוך כך שניתוח התופעות האלו הופך להיות נקודת-מוצא להבנת המיכניזמים של הסדר החברתי, תנאי פעולתו ושינויו של סדר כזה בכלל, ושל טיפוסיו השונים בפרט. משתמע מכאן שאי-סדר חברתי אינו קודם לסדר החברתי, ומכאן כביכול שונה ממנו, אלא הוא טיפוס מיוחד של מערך יסודות אשר, בצירוף אחר, הם מהווים את גרעין רציפותו של הסדר החברתי עצמו. לכן התפוררותה הארגונית של חברה יכולה להיעשות נקודת-מוצא לניתוח שינויו של הסדר החברתי.

יתר על כן, היא ממקדת את הניתוח הסוציולוגי בנטיית-התמורה המצויות לא באיות מאורעות "חיצוניים" או "מקריים" אלא בצדדים העיקריים של תופעות הסדר החברתי.

ג

הצגות־הבעיה הספציפיות יותר של הסוציולוגיה המדינית או של הניתוח הסוציולוגי של הסדר המדיני התפתחו בתוך מסגרת העיסוקים הסוציולוגיים הכלליים האלה של העת החדשה.

התפתחותן של הצגות־הבעיה הספציפיות האלו של הסוציולוגיה המדינית החדשה הושפעה במיוחד על־ידי מערכת אחת של תנאים אשר השפיעה על התפתחות הסוציולוגיה המודרנית: כלומר, ההתפתחות של חיצוי גובר־והולך—בתוך הראייה הסמלית של הסדר החברתי מצד קבוצות אינטלקטואליות חשובות באירופה—בין "המדינה" לבין "החברה" כשתי ישויות נבדלות, אוטונומיות־ביחס ועם זאת קשורות קשר הדוק ביניהן.

חיצוי זה הודגש במיוחד במחשבה הסוציו־מדינית הגרמנית, ובמידה ידועה הצרפ־תית. משם חדר במידה ניכרת למחשבה ולניתוחים החברתיים הכלליים מאז ראשית המאה הי"ט.

משוג זה של החיצוי בין המדינה לחברה נוטה היה להתפתח בתנודות חריפות למדי, אל קטבים חיצוניים בהיסטוריה של הסוציולוגיה המדינית—לעתים קרובות, אך לא תמיד, בקשר לעמידות אידיאולוגיות שונות. קוטב אחד נוטה היה למעט בערך הספציפיות או האוטונומיה של מוסדות התחום המדיני ותהליכיו ונטה לראות בהם רק בבואה של "כוחות חברתיים עמוקים יותר", אם—כמו במארקסיזם—בדפוך סים כלכליים או מעמדיים, ואם ב"רוח" הכללית של אומה או של כוחות סביבתיים או טכנולוגיים שונים.

הקוטב האחר—המסתמן ביותר באחדים מן הזרמים העיליתיים (מוסקה, פאריס, ובמידה ידועה שומפטר)¹⁰—נוטה היה לראות במוסדות המדיניים תחומים ראשוניים או שליטים, ואגב כך הוריד את שאר התחומים החברתיים למעמד משני. המידה בה נעשה אחד משני הקטבים האלה מכריע במשקלו האידיאולוגי הושפעה עד מאד מן השינויים והאופנות הן בזרמים אידיאולוגיים כלליים הן בהתפתחות הניתוח והמחקר הסוציולוגיים.

הזרמים והבעיות האידיאולוגיים השונים, שנתמקדו מסביב לחיצוי בין המדינה לחברה, נטו להסתעף ולהשתנות במרוצת עשרות־השנים בארצות שונות. מלכתחילה, כפי שראינו, היתה ראיית החיצוי הזאת חזקה ומובעת הרבה יותר בגרמניה ובאירופה המזרחית מאשר בחצי־הכדור המערבי או בארצות־הברית. משך תקופות ארוכות למדי לא היתה המוקד למחשבה הסוציו־מדינית אפילו בארצות הראשונות, אבל היא חזרה והופיעה בחריפות רבה ובצורות חדשות ומגובשות מאד עם עליית הטורטאליטריות בכלל והטוטאליטריות הימנית—הפאשיזם והנאציזם—בפרט. אולי דבר־יהיה החשובים ביותר של הדגשה חדשה זו של הבעיה, בשלב זה, היו קארל מאנהיים, אדוארד היימן,¹¹ וקבוצת הסוציאליסטים הדתיים מן הצד האחד, והאידיאולוגיות של המחנות הטוטאליטריים השונים, קארל שמיט¹² מן הימין ולנין וסטאלין¹³ מן השמאל, מצד שני.

ד

נכון הוא למדי שעם התפתחות המחשבה והמחקר הסוציולוגיים פינתה ראייה זו של המדינה והחברה כישויות חצויות בהדרגה את מקומה לראייה מבחינה יותר אשר בה נתפצלה ה"חברה" עצמה במידה רבה למוסדות שונים—כלכליים, ארגוניים-חברתיים ומשפחתיים—ואילו התחום או הסדר המדיני עצמו נתפס יותר ויותר כאחד מן המוסדות האלה.

ואף-על-פי-כן הורישה הראייה החצויה של "מדינה וחברה" לסוציולוגיה המדינית המודרנית ובת-זמננו חלק גדול מאד מהצגות-הבעיות שלה ומהנחות-היסוד הניתר-חיות שלה. עובדה זו לא ניטשטשה, גם אם אולי הומתקה במידת-מה משעה שבאו הזרמים השונים של המחקר והניתוח בסוציולוגיה המדינית—בין אלה העוסקים בצדדים השיטתיים של ארגונים מדיניים, בין אלה העוסקים בביררתן והרכבן של עיליות, ובין אלה העוסקים בהתנהגות ובסיכסוך המדיני או בניתוח המשווה של משטרים מדיניים—ופיתחו מסורות של בעיות ומחקר משלהם.¹⁴

אבל, דבר פאראדוקסלי למדי, משעה שהתמזגו המסורות השונות האלו של המחקר והניתוח הסוציולוגיה המדינית מסביב לעיסוקים ניתוחיים בסיסיים ומשותפים יכלה הזדקקותן למורשה זו של הראייה החצויה של "מדינה" ו"חברה" להתחוויר עוד יותר.

במיוחד יכלה להתחוויר אגב בדיקה קרובה יותר של כמה מן הגישות והפולמוסים על עיסוקן הניתוחי המרכזי—רוצה לומר, ניתוח האופי הסוציולוגי של העצמה, היחסים, הארגונים והמוסדות המדיניים כצד, חלק או תחום מובהק-לעצמו בסדר החברתי.¹⁵

בסוציולוגיה המדינית המודרנית ובת-זמננו נסבו הניתוחים האלה סביב שלש בעיות מרכזיות. האחת היתה ציון סימני-ההיכר או התכונות הפורמליים, ה"נייחים" של המשטר המדיני; השניה—טיב יחסיו, ה"תשומות" וה"תפוקות" שלו, עם שאר תחרי-מים של הסדר החברתי; ואחרון-אחרון—תנאי היציבות, הרציפות והתמורה של משטר מדיני בכלל ושל כל מיני טיפוסים ספציפיים של משטרים מדיניים בפרט.¹⁶ חרף פלוגתות מרובות, שונות-זמננות, באשר לטיב החלק ה"מדיני" בסדר חברתי ויחסו לשאר חלקיו, אפשר להבחין כיום בהיקף רחב-ביחס של תמימות-דעים ברוב הגישות לבעיות האלו, ביחס לקצת מהגדרות-המיזער הבסיסיות של האופי השיטתי של המוסדות המדיניים בתוך חברה כלשהי או חלק ממנה.

אבל, כפי שנראה, אין הסכמה זו מקהה את עקצו של הפולמוס בנוגע לבעיות המר-כזיות של הניתוחים הסוציולוגיים של משטרים מדיניים; במובן-מה רק מדגישה היא עד כמה פולמוס זה עודו מושרש בתפיסת החיצוי של "מדינה" ו"חברה".

רוב הגישות האלו גזרו את הפעלת העצמה המדינית, את ה"צורך" בסדר מדיני, משני צרכים או תנאים מוקדמים שיטתיים של כל משטר חברתי בכלל ושל חברה טוטאלית בפרט. אלה הם שמירת הסדר וויסות הכוח מצד אחד, והגשמת איזה מסורת משותפת, הנתפסת כמיצגות את הקיבוץ, מצד שני.

הנה כך יוצאות הגישות האלו מתוך הנחה שכל חברה יש לה בהכרח משטר מדיני משלה—כלומר, שאין לך חברה המגשימה מה שהיא (או העיליתות שלה) מנסה להציג כמטרות הקיבוציות שלה ואין לך חברה השומרת על סדר פנימי וחיצוני בלי שיהיה לה דגם לגיטימי של פעולת-גומלים שבאמצעותו מוגשמות המטרות האלו או מתקיים הסדר הזה.¹⁷

לפיכך דומה כי הבעיות המרכזיות של משטר מדיני כלשהו הן המרת העצמה בסמכות הקובעת את הגבולות לשימוש הלגיטימי בעצמה ואת היחס בין המרות להגשמתן של מטרות קיבוציות מעין אלו.

ביחס לבעיות האלו המרכזיות עד מאד התפתחו אחדים מן הפולמוסים העיקריים—מתוך זיקה הדוקה לראיית החיצוי בין "מדינה" ל"חברה"—בסוציולוגיה המדינית בת-זמננו.

ברוב החיבורים שבסוציולוגיה מדינית מסתמנת איזו הרגשה שקיימת סתירה בסיסית בין הפעלת העצמה לביטוי או להגשמה של מטרותיה או ערכיה של חברה, שמעיקרם אין אלה מתישבים זה עם זה. על הצד היותר טוב ניפרת הרגשה זו של סתירה בדרהמשמעות הגדולה כלפי העצמה שאותה אפשר למצוא בהרבה מן החיבורים הסוציולוגיים (והאידיאולוגיים) ובכמה מן הפולמוסים סביב הנסיונות להתגבר על דו-המשמעות הזאת.

דומה כי רוב הפולמוסים האלה מתמקדים מסביב למושג של תמימות-דעים כביסוס לשמירה על הלגיטימציה של כל משטר מדיני נתון—תמימות-דעים שעל-הרוב רור-אים אותה במונחי הסכמתם של הנשלטים עם המטרות המבוטאות והמוגשמות על-ידי השליטים. חלק גדול מאד מן הפולמוסים החריפים ביותר בסוציולוגיה המדינית נוטה היה להתמקד מסביב לבעיה אם אמנם לגיטימציה מעין זו, כלומר קבלת המטרות של גוף מדיני וצרכיו המשוערים על-ידי חבריו, היא יותר מאשר המצאה של אלה שהצליחו במונופוליציה של השלטון באיזו חברה נתונה—מעין "אופיום לעם". כאן היו רבים שטענו כי אלה הקרויים "צרכים" של חברה כלשהי לקיומו של איזה סדר מדיני נתון אינם באמת מעצם טבע הבעיות של איזו חברה נתונה אלא הוצגו ותוארו כערכים בסיסיים על-ידי אלה שביקשו לתפוס להם מונופול על השלטון. ועוד היו שטענו כי הם הם הפופים מטרות על החברה, תוך שהם מנסים להגדיר את המטרות כצרכי-יסוד. לכן הרי אותה תמימות-דעים, שלכאורה יכלה לצמוח מתוך הנאמנות הנראית לעין לאותן מטרות, בעצם לא היתה אלא "העמדת-פנים" שנכפתה על-ידי השליטים ולא נבעה משום הכרה עצמאית, אמיתית או כנה, בכללים.¹⁸ כביסוס לכך נשמעה תכופות הטענה שה"נשלטים" לא היו יכולים לפתח או להפעיל עצמה למטרותיהם שלהם וכי כל הפעלה מעין זו תגרע מעצמתם של השליטים.

מבחינה ניתוחית היה הדבר קשור קשר הדוק להנחה שבכל חברה קיימת כמות נתונה, מוגבלת של עצמה ועמה הקשיים-כביכול בנסיון להסביר, על-ידי השימוש במושג כזה של עצמה בניתוח שיטתי, את האפשרויות הפוטנציאליות לשינוי חברתי ולשינוי מדיני.

בלשון כללית יותר, נשמעת מכאן לעתים קרובות השקפה על הסדר החברתי שנתפס כדבר שהוא חיצוני למשאלות או למטרות של היחידים עצמם, כדבר שמעיקרו הוא כפוי עליהם—השקפה המקבילה לראייה ה"אידיאולוגית" יותר של היחסים בין המדינה לחברה כישויות חצויות, והנגזרת ממנה. הקבלה זו אפשר לראות בעובדה שהגישות הניתוחיות והאידיאולוגיות כאחת—העצ-מה, הממד המדיני של הסדר החברתי או התרבותי, מצד אחד, והממד הלא-מדיני של סדר זה, מצד שני—נתפסו לעתים קרובות כישויות נפרדות, מובהקות ושלמות-לעצמן במידה ידועה. אפשר אמנם שתהיה ביניהן זיקת-גומלים, אבל היחסים ביניהן נתפסו לעתים קרובות כחצויים, ניגודיים וקבועים למדי.

ה

גבולותיהן של הנחות אלו הועמדו במבחן—ולו אך במהוסס ולמקוטעים — עם הנחה שול החדש של התעניינות בניתוח מדיני וסוציולוגי משווה שהיה קשור בהתעניינות הגוברת במה-רשקוראים אזוריים נחשלים, חברות מתפתחות, או "אומות חדשות", מצד אחד, ובמחקרים ההיסטוריים המשווים, מצד שני. בתחילה גם היו הגישות לחקר החברות האלו מנוסחות על-הרוב במונחי התפיסה של חיצוי המדינה והחברה—כמו, למשל, בחיפוש אחר קיומם של התנאים החברתיים (הלא-מדיניים) להתפתחות טיפוסים שונים של משטרים, או בחשיבותה של מדינה חד-מפלגתית ליצירת ליכוד חברתי-לאומי כללי. אבל בהמשך התפתחותם של מחקרים אלה התברר כי רוב הניסוחים האלה אין די בהם להתמודד במלוא מובן המלה עם הבעיות של החברות האלו.

דבר זה נבע משני טעמים פשוטים-ביחס וקשורים קשר הדוק. האחד היה שבהרבה מן החברות הללו—במיוחד באותן שהתפתחו מחברות שבטיות—עצם קיומן של "מדינה" או "חברה", כפי שהן נתפסות במושגי המסורת האירופית כחטיבות חזקות, אוטונומיות, אי-אפשר היה לקבלו כמובן-מאליו. בהרבה מן החברות האלו—למשל, באפריקאות—לא היה בנמצא מרכז מדיני מבני מובהק-לעצמו. רובן גילו את חוסר-המרכזיות היחסי של חברות פרימיטיביות, בעוד אשר רוב המרכזים שהתפתחו בתוכן נכפו עליהן ובאו ממקורות זרים, חיצוניים. בדומה לכך הרי במקרים אלה אי-אפשר היה לקבל קיום מדינות של ציבורים לאומיים הומוגניים-ביחס וחטיבות מדיניות הומוגניות-ביחס כדבר מובן-מאליו.

לכאורה היה דבר זה יכול להחזיר את המדינות האלו אל שרשי המחשבה המדינית האירופית החדשה—אל המחשבה המדינית של הובס, רוסו או ג'ורק.¹⁹ המדגישים את בעיית תמימות-הדעים והתפתחותה של "טובת-הכלל". אך למעשה היה כאן עימות מסוג אחר עם הבעיות של בסיסי סדר חברתי ומדיני מודרני. כל הוגי-הדעות האירופיים הקלאסיים האלה קיבלו את קיומה של "מדינה" או "חברה" כמובן-מאליו. אפילו כאשר חששו מפני אנארכיה או מלחמת-אזרחים, הרי מלחמת-האזרחים שנצטיירה להם ניטשה בתוך המסורות של מסגרת מדינית ריכוזית וחזקה-ביחס

ואולם בהרבה מן המדינות החדשות עצם קיומם של מרכז ברהיים ושל ציבור על-שבטי רחב יותר הוא שהיה פרובלימטי ביותר; והתנאים שבהם יוכלו להתפתח בכלל היו טעונים חקירה ממצה יותר.

העיון המחודש בתפיסת-היסוד של הסדר המדיני נתחייב גם מתוך הפגישה עם הרבה חברות אסיאניות שהיו בעלות מסורות קיסריות חזקות. אף כי כאן לא היה כל מקום לספק בדבר קיומם של מרכז ומגננון ממלכתי ספציפי, הרי עצם יחסי-הגומלים של המדינה עם הסדר החברתי נצטיירו בצורות שונות מאלו של המסורת המערבית. מסורת מדינית זו לא חזתה לפניו אותו טיפוס של פיצול או חיצוי בין מדינה לחברה כדרך המסורת האירופית.²⁰ תחת זאת נטתה יותר להדגיש את יחסי החפיפה בין הסדר הקוסמי מצד אחד לסדר הסוציו-מדיני מצד שני. להבדיל מן המסורת המערבית, לא נצטייר יחסי-הגומלים בין המדיני לחברתי במונחים של ניגוד בין שתי ישויות או שני כוחות. לעתים קרובות יותר הוגדר במונחי גיבושן של פונקציות שונות בתוך אותה קבוצה או אותו ארגון, המרוכזים סביב מוקד משותף בסדר הקוסמי.

ו

גילגולים ומיפגשים אלה היו להם כמה וכמה השפעות על תפיסתנו לגבי טיב הסדר החברתי והמדיני, ואפשר באמת שיסייעו בעיון-המחודש ובניסוח-המחודש של הרבה ממושגי-היסוד, או לפחות מן ההנחות, של הסוציולוגיה המדינית. נכון הוא למדי שעיון-מחודש זה אינו אלא בראשיתו, אך אולי כדאי יהיה להצביע על כמה כיוונים אפשריים.

כאן הצעד המכריע הראשון הוא, כמובן, ההכרה בעובדה שהסדר הסוציו-מדיני האירופי המודרני היה רק אחד מתוך הרבה סדרים סוציו-מדיניים מודרניים, או לפחות פוסט-מסורתיים, שבגדר האפשר.

הצורה העיקרית של סדר סוציו-מדיני זה היתה זו של מדינת-הלאום כפי שהופיעה באירופה—ולאחר-מכן בארה"ב—בתקופה שלאחר הריפורמציה-שכנגד משך המאות הי"ח והי"ט. הסימנים העיקריים לטיפוס זה של סדר סוציו-מדיני היו (א) דרגה גבוהה של חפיפה בין הזהות התרבותית והמדינית של אוכלוסיית הטריטוריה, (ב) רמה גבוהה של התחייבויות סמליות ורגשיות כלפי המרכז והמקום של השילוב הטריטוריאלי, ו(ג) הדגשה ניכרת של מטרות קיבוציות משותפות מוגדרות מבחינה מדינית בשביל כל הנמנים על הקהילה הלאומית.

במובנים רבים נגזרו או נמסרו סימני-ההיכר האלה של מדינות-הלאום באירופה מכמה וכמה חלקים של מסורותיהן הסוציו-מדיניות טרום-המודרניות—ממסורות קיסריות,²² ומן המסורות של מדינות-עיר וחברות פיאודליות.²³ נצטרפו בהם האוריינטציה הפעלתנית החזקה של מדינת-העיר, התפיסה הרחבה של הסדר המדיני כבעל יחס פעיל לסדר הקוסמי או התרבותי של הרבה מסורות קיסריות, והיסודות הפלוראליסטיים של המסורות הפיאודליות.

באירופה היו כל מיני אוריינטציות שהתפתחו בתוך סדר סוציו-תרבותי ומדיני שהיה מבוסס הן על דרגה גבוהה-ביחס של התחייבות מצד קבוצות ושכבות שונות לגבי הסדרים התרבותי והמדיני ומרכזיהם, הן על דרגה גבוהה של אוטונומיה בגישתן אל הסדרים האלה, ואל מרכזיהם.²⁴

ז

אבל התפשטות המודרניות, כלומר שברונות הלגיטימציה המסורתית של סדרים סוציו-מדיניים ותרבותיים, והחתירה לכינונו של סדר סוציו-מדיני המבוסס של איזון לגיטימציה בלתי-מסורתית, מחוץ לגבולות אירופה, הביאו אותה במגע עם חברות מתורבתות שמסורותיהן התרבותיות היו מורכבות דפוסי-יסוד ואריינטציות אחרים. כך, למשל, בחברות האסיאניות הקיסריות—במיוחד בקיסרות סין—היו היסודות הפלוראליסטיים חלשים הרבה יותר מאשר במדינות הפיאודליות או במדינות-ערים. בהרבה חברות אחרות—בדרום-מזרח אסיה, באפריקה, ובמידה ידועה באמריקה הלאטינית—הסיגו כוחות המודרניות את גבולן של שיטות-מורשה שבהן היתה דר-גם ההתחייבות כלפי סדר סוציו-מדיני, כמו גם הזיקה ההדוקה בין הסדר המדיני לקוסמי, חלשה הרבה יותר.²⁵

להרבה מן החברות האלו אפיניים היו מרכזים חלשים, כלומר מרכזים שתוך כדי ביצוע התפקידים הטכניים שלהם (כגון פעולות מדיניות ומינהליות חיצוניות של המרכז המדיני, או הפעולות הפולחניות והתיאולוגיות של מרכז דתי) יש להם רק מעט יחסי-גומלים אוטונומיים עם מרכזים אחרים ומועטה גישתם אליהם או שליטתם עליהם. מרכזים מעין אלה אינם יכולים לשאוב כוח מן המרכזים או הסדרים האחרים של חיי החברה והתרבות. כן גם אין רמת-הביצוע שלהם מספקת ביותר לגבי כמה מן הפונקציות של הסידור וההכשר הכאריזמטיים הפוטנציאליים, ולפיכך משיגים הם רק מיזער של התחייבות מחוץ לתחום המצומצם שלהם—ולפעמים אפילו לא בתוכו.

יחסייהם עם מרכזים אחרים או עם קבוצות ושכבות חברתיות רחבות יותר נוטים להיות על-הרוב יחסי הסתגלות בלבד (כמו, למשל, אצל הרבה כובשים נוודים ביחס לארגונים הדתיים של העם הנכבש), ומרכזים מעין אלה עשויים להיבלע בהם לגמרי באורח סמלי ואולי אפילו ארגוני—כמו שאירע, למשל, לכמה מן המרכזים הדתיים בדרום-מזרח אסיה שנבלעו כמעט לגמרי במרכזים המדיניים.

ח

למותר הוא לומר כי ההערות שלמעלה אינן ממצות את הווריאציות המרובות של התחומים הסוציו-מדיני והתרבותי המסורתיים והפוסט-מסורתיים מחוץ לאירופה.²⁶ אך לא כאן המקום לנסות להעלות הסבר מלא של הטיפוסים השונים האלה. תחת זאת רוצים היינו לנתח את השפעת ההכרה בשוני כזה של משטרים סוציו-מדיניים על הניסוח של כמה מבעיות-היסוד של הסוציולוגיה המדינית.

ראשית־דבר, מתחייב כאן פירוט נוסף של היסודות או הרכיבים השונים של כל מרכז חברתי או מדיני—אשר, כפי שעוד נראה, בנסיון האירופי נוטים היו לבוא כרוכים יחד.²⁷

מתוך הרכיבים האלה היה החשוב ביותר המיסוד, במונחים סמליים וארגוניים כאחד, של החתירה להסדרת הנסיון החברתי והמדיני ולמידה של השתתפות בסדרים כארזומטיים מעין אלה.

קשור בהדוק לחיפוש הזה, אך לא זהה אתו, הוא הרכיב השני של יצירת־מרכז, כלומר ההתגבשות של זהות הקיבוצית החברתית והתרבותית המשותפת המבוססת על תכונות משותפות או על השתתפות במאורעות סמליים משותפים. יסוד זה הוא הנותן את הבסיס ליסודות ה"טרום־חזיים" של סדר חברתי.

רכיב שלישי בבניית־מרכז, שאולי אמנם קשור הוא קשר הדוק הן ליצירת תכונות משותפות או על השתתפות במאורעות סמליים משותפים. יסוד זה הוא הנותן את הבסיס ליסודות ה"טרום־חזיים" של סדר חברתי.

רכיב שלישי בבניית־מרכז, שאולי אמנם קשור הוא קשר הדוק הן ליצירת תכונות של זהות משותפת הן למיסוד של איזה סדר רחב יותר אלא שהוא נבדל מהם מבחינה ניתוחית, הלא הוא ההתגבשות והניסוח של מטרות קיבוציות—של מטרות "ארגוניות" הנתפסות כמטרות של הקיבוץ או החברה המדינית.

רכיב רביעי ביצירת־מרכז, המודגש לעתים קרובות מאד בספרות הסוציולוגית ותכופות נראה כאילו קשור הוא הדוק לדרגת הדיפרנציאציה וההתמחות החברתית, הוא זה של ויסות יחסים בין־חברתיים ובין־קבוצתיים, של הטיפול בבעיות הקרוי יות שילוביות (אינטגרטיביות) הנוטות להתגלע מתוך מורכבות גוברת של חלוקת־העבודה החברתית.

רכיב חמישי בבניית־מרכז או ביצירת־מרכז הוא זה של ויסות יחסי־הכוח או יחסי־העצמה הפנימיים והחיצוניים. באורח פאראדוקסלי למדי לא טיפלה הסוציולוגיה המדינית בצורה שיטתית או מגוונת למדי בחשיבות הכוח—או העצמה—כשלעצמם בגילוייהם האינרטיים ביחסים הפנימיים ובמיוחד ביחסים החיצוניים השיטתיים של משטר.²⁸ פעמים התעלמו מהם ופעמים הפריזו בהם יותר מדי. נכון למדי, ויסות הכוח מצטייר תמיד כרכיב בסיסי בכל משטר מדיני; אבל ברוב המקרים טיפלו ביסוד הזה בחינת הרכיב הבסיסי, המכריע בכל משטר מדיני או שתפסוהו בחינת בעיה שהמשטר צריך לטפל בה, "מכשול" שצריך להתגבר עליו, או לכל היותר אמצעי להגשמת המטרות הבסיסיות של החברה המדינית.

נכון הוא למדי שכל היסודות או הרכיבים האלה של המרכז הופרו, כמובן, כרכיב בסיסי של הפעילות המדינית או כרכיב הקשור אליה קשר הדוק; אבל, כמו שכבר צוין למעלה, לא תהו דיי־הצורך על יחסי־הגומלים השיטתיים שביניהם—בין במונח חים ניתוחיים־כלליים ובין במונחים משווים.

ראיית כל אחד מן היסודות האלה בחינת רכיבים בסיסיים של בניית־מרכז או יצירת־מרכז המחוללים סוג מיוחד של זיקה לסדר החברתי והתרבותי הרחב יותר,

כמו בניתוח שלמעלה, וכן הטיפול בבעיות ארגוניות ספציפיות—אלה עשויים לקדם את הבנתנו דינאמיקה של משטרים חברתיים ומדיניים. משתמע מכאן, ראשית, שכל אחד מן היסודות או הרכיבים האלה של המרכז מתיחס קודם-כל לבעיות מוסדיות שונות ואחרי-כן לאוריינטציות אל הכאריזמטי שבהן חייב מרכז לטפל—אבל בדרגות שונות ובדרכים שונות. שנית, משתמע גם מן הניתוח הזה שאף כי כל אחד מן הרכיבים האלה עשוי להתקיים בכל מרכז הרי ייתכנו שינויים בדרגת חשיבותם היחסית בהרכבם של המרכזים השונים.

ט

ההכרה במסקנות השונות המתחייבות מן הרמזים האלה אינה חורגת בהכרח מגדר הנסיון והמסורת של הסדר הסוציו-מדיני האירופי המודרני אשר בו נטו רוב הרכיבים האלה של יצירת-מרכז להתלכד יחד במסגרת ובמוקד ארגוניים ומוסדיים משותפים.

מסורת זו נטתה לקבל כדבר המובן-מאליו את קיומם של מרכזים חזקים, ולצאת מתוך הנחה שבתוך המרכזים המדיניים כל הרכיבים של יצירת-מרכז קיימים בסדר נתון מסוים או ביחסים של שיתוף-פעולה או ניגוד בינם לבין עצמם. במיוחד נוטה היתה להדגיש, בתוך כל מרכז, את חשיבות הוויסות של יחסים בין-קבוצתיים ושל הכוח, מצד אחד, ואת חשיבות היחס ההדוק לסמלים הכאריזמטיים של הסדרים החברתי והתרבותי, מצד שני.

י

החריגה אל מעבר למסורת הזאת מעוררת כמה וכמה בעיות חדשות. קודם-כל, היא מעוררת את בעיית המקום המיוחד של השטח המדיני ביחס למרכז או למרכזים החברתיים. נכון למדי, למבט ראשון דומה כאילו בכל חברה הארגון המדיני המרכזי—ויהיו אשר יהיו צורתו או הרכבו לדיוקם—הוא המרכז ה"טבעי" שלה. אבל אין ללמוד מכאן בהכרח שבכל חברה שהיא המרכז או המוסד המדיני הוא המוקד או המקום היחיד של מרכזיותה או של הכאריזמה שלה.

ואף-על-פי-כן אין כל מקום לספק שהתחום המדיני יש לו זיקה מיוחדת, אם גם לא ייחודית, למרכזיות שכזאת. השטח המדיני, שטח המרות, הוא בבחינת מקום מיוחד של הסגולות ה"מוסדיות" של הכאריזמטי; הוא לפחות מראה-מקום עיקרי אחד של כל מרכז חברתי. המקום המיוחד הזה של החברה המדינית כמקום של מרכזיות, הקירבה הגדולה בין מרכזיות לתחום המדיני, שרשיהם נעוצים בטיבה של מרות. במובן ידוע, כפי שראינו, הרי מהותו של המדיני היא המרת עצמה במרות, והמרה זו שרשיה נעוצים בקירבתו של המדיני אל הסגולות והסמלים הכאריזמטיים אל המרכז.

מכאן שהשלטון מגלה יחס כפול אל החיפוש אחר הסדר. ראשית-כל, השלטון הוא המוקד הארגוני שבו מתרכזים התביעות והצרכים של סדר מעין זה ושל מקום

מוסדי משלים לוויסות העצמה. שנית, השלטון ממלא תפקיד מרכזי בהקמת המרכז או המרכזים של הסדרים החברתי והתרבותי.

ואולם מן הניתוח שלמעלה למדים אנו גם שבתוך הרבה משטרים מדיניים הקירבה של המוסדות המדיניים ל"מרכזיות" הכאריזמטית יכולה להיות זעומה למדי, ותחת זאת אפשר שיהיו רכיבים אחרים של המרכז מכריעים במשקלם, או שהצירופים בין רכיבים מעין אלה עשויים להיות חלשים או קלושים למדי.

ניתוח זה עשוי גם לשפוך קצת אור נוסף על טיב המתחים הטבועים במהותם של המרכזים והסדרים המדיניים, החברתיים והתרבותיים. הוא מצביע על כך שמיתח זה נובע לא רק מן הניגוד, המודגש לעתים קרובות במחשבה המערבית, בין ארגון להפעלת עצמה ולהשתתפות בשמירה על סדר סוציו-תרבותי רחב—אף כי ניגוד זה עשוי אמנם להיות בסיס חשוב למיתח זה. פרט לכך גם טבוע המיתח, ראשית, במהותה של העובדה שהסגולות הכאריזמטיות של הסדר החברתי—והחתיירה להשגת תתף בהן—אינן, כפי שראינו למעלה, ממוקדות או מרוכזות בתחום מוסדי אחד בלבד, ושהן מתפזרות, ולו גם בהבדלים מסוימים, בכל התחומים המוסדיים. דבר זה כשלעצמו נוטה להסביר, במידה ידועה, גם את קיומו של ריבוי הרשויות בכל חברה, גם את הנטייה ה"טבעית" של המחזיקים בכוח המדיני לנסות ולקנות להם מונופול על הריכוזיות ולווסתה, וכן מפני מה אין ביכולתם לעשות זאת, בסופו של דבר.

שנית, נובע המיתח הזה גם מן העובדה שכל מרכז—בין מדיני, בין תרבותי ובין חברתי—מורכב, ולו גם בדרגות שונות, אותם רכיבים שונים שמנינו למעלה, אשר כל אחד מהם יכול להיות בעל יחסים שונים אל הממד הכאריזמטי של הסדר החברתי ויכול לטפל בבעיות מוסדיות או ארגוניות שונות.

יא

הבדיקה הקודמת של היחסים בין המדיני ובין הצורות השונות של ריכוזיות ומרות אפשר תסייע לנו לנסח מחדש עוד כמה שאלות מרכזיות בסוציולוגיה מדינית—בפרט אלו של הלגיטימציה של משטרים מדיניים, החתיירה להשתתפות בתחום המדינה, והתהליך של ברירת עיליתות מדיניות.

באורח פאראדוקסלי למדי מלמד הניתוח הקודם כי טיבה והיקף חשיבותה של לגיטימציה מעין זו לפעולתם של משטרים מדיניים הם בעת-זבעונה אחת רחבים ומצומצמים מכפי שגרסה הסוציולוגיה המדינית.

מצד אחד, הוא מרחיב את היקף הלגיטימציה ומכליל בה מערכת נרחבת הרבה יותר של רכיבים. הוא מפחית את תלותה, כדרך שהוגדרה לעתים קרובות במחשבה המערבית, בין בייעולותו של משטר מדיני במובן של ויסות יחסים בין-קבוצתיים ובין בזיקתו לאי-אלה מושגים של סדרים חברתיים ותרבותיים רחבים יותר; וכן מרחיב ניתוח זה את היקפם של בחני הלגיטימציה ומכליל בהם כל אחד מרכיבי בניית-המרכז שהותוו למעלה.

אבל בתוך כך גם מצמצם הוא פוטנציאלית את חשיבותה של הלגיטימציה, מבחינת כל אחד מן הרכיבים האלה של יצירת-מרכז, לגבי רציפותם של משטרים מדיניים, או, מוטב לומר, תחת לטפל ביחס בין לגיטימציה במונחים של איזה רכיבים מסוג זה ובין זיקתו של משטר כעקרון לבין רציפותו של משטר מדיני כעקרון, הוא הופך את היחסים האלה לגורם משתנה.

מאחר שבעיית הלגיטימציה של משטרים מדיניים היתה קשורה קשר הדוק מאד להנחה שהיציבות או הרציפות של משטר מדיני תלויה בתמימות-הדעים לגבי הלגיטימציה שלו, הרי מתבקש גם מן הניתוח שלמעלה הצורך בכמה צעדים לניסוח המחודש של המקום שתופסת תמימות-הדעים בפעולתם של משטרים מדיניים.

ראשית, מתבקש מכאן שצריך לראות מה היקפה של תמימות-דעים ומה בסיסה, כלומר—באיזו מידה משטר מדיני נתון כלשהו נראה באמת למשתתפים בו "מתקבל", אם מצד ה"יעילות" הארגונית של כמה אוריינטציות כאריזמותיות רחבות יותר ומר-כזיות לגביהן ואם מצד איזה רכיב אחר של בניית-מרכז. שניה היא בעיית הקבלה או ההערכה הדיפרנציאלית של כל גוף מדיני שהוא על-ידי המשתתפים השונים במשטרים. ואחרון-אחרון באה הבעיה של השפעת הדרגים השונים של תמימות-

הדעים על היציבות, הרציפות ואפשרויות-התמורה שבכל משטר מדיני נתון.²⁹ ניסוח מחודש דומה לזה מתחייב בנוגע לעוד כמה בעיות מרכזיות שבסוציולוגיה מדינית—כלומר, ביחס לטיב ההשתתפות המדינית, המאבק המדיני, וברירתן של עיליתות. הניתוח שלמעלה מלמד כי ההצגה הרגילה של החתירה להשתתפות בתחום המדיני, ומתוך כך גם למאבק מדיני, כחתיירה להשתתפות בחלוקת השלטון ובהחל-לטות ה"מוסמכות" ביחס לחלוקתם של ערכים ונכסים בחברה אינה נכונה אלא בחלקה.

בהסתמך על היחס ההדוק בין מרות למרכזיות על רכיביו השונים, אפשר לראות בחתירה להשתתפות בתחום המדיני לא רק חתירה להנאות השררה במונח הארגוני המצומצם של מונח זה אלא גם להשתתפות בתחומים המרכזיים של החברה בסדר ברהמשמעות והרחב יותר המתבטא במרכזיות הזאת ובכאריזמה שלה או באיזה מן הנגזרות הארגוניות או המוסדיות של שאר רכיבים של המרכז.

מכאן שצריך לראות את ברירת העיליתות המדיניות לא רק במונחים של יעילות לשמה או של מאבק-השלטון אלא גם במונחים של רכיבים אחרים—בין בכושר של העיליתות לסדר מחדש ולארגון מחדש את הסדר הסמלי וההכרתי כאחד הגלום פוטנציאלית באוריינטציות רחבות יותר מעין אלו ובין בסדר המוסדי אשר בו האוריינטציות האלו משתבצות, או בכל רכיב אחר מרכיבי המרכזים.

עיליתות שונות נוטות להדגשות או לצירופים שונים של כמה מן היסודות או הרכיבים הבסיסיים של יצירת-המרכז. והחקירה של התנאים בהם אמנם עשויים טיפוסים שונים של עיליתות לקום היא אחת הבעיות הקשות ביותר של הסוציולוגיה המדי-

נית.

יב

הניסוח המחודש של היחסים בין הכאריזמה, יצירת-המרכז והמוסדות והתהליכים המדיניים עשוי לעזור לנו גם בבחינה המחודשת של כמה מן התכונות העיקריות של הסמליות, ההגות והפילוסופיה המדיניות, ואולי גם של יחסיהן לסוציולוגיה המדינית. בכל המסורות התרבותיות הדגש של הסמלים המדיניים והמחשבה המדינית הוא בדאגה ליחסים בין הסדר המדיני לשאר הסוגים של הסדרים ה"כאריזמטיים"—הקוסמי, המוסרי והחברתי—ובפרט אותם סדרים הנחשבים, במסורת של חברה נתונה או תרבות נתונה, קווי-ההגדר המרכזיים והחשובים ביותר בזהותה התרבותית והקיבוצית הבסיסית והמצדים החשובים ביותר של הקיום האנושי.

הקטבים הבסיסיים של יחס זה נתפסים בדרך-כלל במונחי הרלבנטיות הסמלית והארגונית ההדדית בין הסדרים האלה, הלגיטימציה שלהם, האוטונומיה שלהם, והאחריות שלהם. האם הסדרים האחרים ("הלא-מדיניים") רלבנטיים יותר לסדר המדיני? ובלי הבדל מה דרגת הרלבנטיות שלהם—איך הם נתפסים; ואיך רואים ומארגנים את היחסים האלה?

האם הסדר המדיני הוא התגלמותו של הסדר הקוסמי או שמא הוא רק נספחו, כפוף לו וטפל לו? היכן המקום הסמלי המרכזי של הסדר הכולל הרחב יותר? האם הוא שרוי בתחום המדיני או בקוסמי, במוסרי או בדתי? מה הרלבנטיות של הממד המדיני? ובלי הבדל מה דרגת הרלבנטיות שלהם—איך הם נתפסים; ואיך רואים בכוח או בפועל, של המרכזים השונים בהם שוכנים הסדרים השונים האלה; וכתוצאה מכך, מה מקום הלגיטימציה והאחריות של הסדר המדיני? מה הקשר בין אלו לבין הבעיות הארגוניות הספציפיות של הארגון והתפקידים המדיניים, לרכיבים השונים של יצירת-המרכז, ואיך אלה מתקשרים לתביעות הארגוניות של שאר תחומים חברתיים?

מוקד שני של סמליות ומחשבה מדינית, הקשור בהכרח בראשון, הוא תפיסת היחס בין המרכז או המרכזים לבין הפריפריה—ומתכונת ההשתתפות ב"פריפריה" והגישה אליה מצד הקבוצות והשכבות הרחבות יותר במרכזים השונים בכלל ובמרכז המדיני בפרט. דבר זה יש לו בהכרח קשר אמיץ מאד לתפיסה ולאוצר-הדימויים הבסיסיים של המרכז המדיני בויקתו לשאר המרכזים, של הסדר המדיני בויקתו לשאר הסדרים.

כאן יש ענין מיוחד בחשיבות היחסית שמיחסים, בכל חברה נתונה, לרכיבים ולמרכיבים השונים ולמידת הדגשתה והחשבתה של ההשתתפות בהם, להבדיל מן ההשתתפות בשאר צדדים של רכיבי המרכז.

המוקד החשוב השלישי בכל סמליות ואוצר-דימויים מדיניים הוא זה של מה שאפשר לקרוא לו דגם-התנהגות ההולמת את השליטים והנשלטים—את השליט הטוב ואת הנתין, או האזרח, הטוב.

כאן מתבלטות כמדומה שתי בעיות-יסוד. הראשונה היא הגדרת יחסי-הגומלים המדיניים, הצרכים של כל אחד מן הרכיבים המבניים של המרכז.

הבעיה החשובה השניה היא כאן היחס בין הדפוסים האידיאליים של התנהגות השליטים והנשלטים, של התחייבויותיהם ההדדיות ויחסי-הגומלים שביניהם כפי שהם נגזרים מתפיסות-ייסוד אלו של ה"כאריזמטי" ושל יחסיו אל תביעות הארגון המדיני ואל היעילות המינהלית. כמעט בכל שיטות-המחשבה ואוצרות-הדימויים המדיניים, הצרכים של כל אחד מן הרכיבים המבניים של המרכז—בין רכיבי המשחק המדיני, כלומר צרכו של שליט לשמור על איזון בין סיעות בחברה בכללותה או בפמליה הפרטית שלו, ובין רכיבים של מינהל יעיל—מוכרים ומפורשים במלואם. אבל טיב יחסיהם למישורים ה"עמוקים" של הסדר הטוב והנאות ושל ההתנהגות המדינית הטובה והנאותה נתפס במונחים שונים במסורות תרבותיות שונות.

ההבדלים קשורים במידה בה איזה מרכיבו של המרכז—המינהל-הטכני והמדיני ("שררה"), ויסות יחסים בין-קבוצתיים וכו'—נראים בחינת ממדים חשובים של הקיום האנושי, ובמידה בה נראה אחד מהם מכריע ומרכזי יותר מבחינה סמלית. ברוב המשטרים טרום-המודרניים (ולא של מדינות-ערים) היתה תפיסת האוטונומיה היחסית של הסדר המדיני קשורה להיקף התפתחותה של חילוניות חלקית, שלעתים קרובות נצטרפה באורח פאראדוקסלי, כמו בהודו, ל"פולחני" או לאידיאולוגי, אך לא להגמוניה הארגונית של ה"קדוש" ולזילזול בחשיבות הממד המדיני שבקיום האנושי.

אך יהיו ההבדלים האלה אשר יהיו, ברוב המסורות שלושה אזורים או בעיות הפּ המוקדים העיקריים שמסביבם יחסי-הגומלים בין הצד ה"טכני" או ה"ארגוני" לצדדים היותר "אידיאולוגיים" או סמליים של התחום המדיני נוטים להתגבש ברוב הסמלים, הפולחנים ושיטות-המחשבה המדיניים.

ראשית, תפיסת טיבם של הכללים והנורמות למאבק המדיני; שנית, תפיסת טיבה וחשיבותה של המידה בה המשטרים המדיניים צריכים לתת איזה סיפוק לקבוצות הרחבות שבחברה—אם על מישור גשמי או בטחוני ואם על מישור "כאריזמטי" רחב יותר. ובמקום האחרון באה הבעיה באיזון מידה ההשתתפות בתחום המדיני, באיזה מרכיבי המרכז, היא מטרה חשובה בתוך עולם המטרות והמשאלות של יחידים.

בשינוי-גירסה כלשהו—אם ניאחו באוצר-המונחים של רוסו—אחד המוקדים של הדימוי המדיני הוא תפיסת היחסים בין רצון הכלל ל"רצון כולם", תפיסת המידה והדרכים אשר בהן יש בתוך רצון "הפרט" של אנשים שונים גם תפיסה של טובת הכלל ובאיזון מידה טובת-הכלל הזאת נתפסת במונחים מדיניים, במונחים של השתתפות בסדר המדיני.

יתר על כן, בדרך-כלל היה המוקד המרכזי ביותר של כל הבעיות האלו החתירה אחר הסדר המדיני ה"טוב" ואחר השליט, האורח או הנתין ה"טוב". אך לא תמיד תפסו את הטוב הזה באותה צורה בכל התרבויות והציביליזציות של המין האנושי. במסורות שונות היו הבדלים גדולים בין התשובות שניתנו לבעיות האלו, כמו גם במידת ביטוין במונחים מלוטשים ופילוסופיים עד מאד.

על הרקע הנרחב הזה של מסורות שונות של מחשבה על עניינים מדיניים, הדרך המערבית להצגת הבעיות האלו—ובמיוחד למתן התשובות עליהן—אינה אלא אחת מרבות.

במסורת הזאת השתוותה הדאגה הפילוסופית לחברה המדינית במידה לא מעטה עם החיפוש אחר הטוב המוסרי, שעל-הרוב הוגדר במונחים שאפשר לקרוא להם "חילוניים", מוסריים, פרטיים או אזרחיים. בהתאם לזה, הטוב המדיני משתווה לטוב המוסרי של יחידים ואילו ההתנהגות המדינית משתווה להתנהגות מוסרית טובה. אבל ניסוח זה של בעיית היחס בין התחום המדיני, התרבותי והמוסרי—ובמיוחד של התשובות הספציפיות על בעיה זו—הוא יחיד-ומיוחד לציביליזציה המערבית. בהרבה ציביליזציות אחרות טובו של "הפרט" או מוסרו של הפרט היו בעלי ערך משני מאד בהערכתו של הסדר החברתי והמדיני ובהערכת היחסים בין שני אלה. לכל היותר ראו בו גילוי של איזו תפיסה עמוקה יותר של ה"טוב" או טוב מסוג אחר. בדיקה שלמה יותר של התפיסות הסמליות השונות האלו של הסדר המדיני ושל התנאים בהם הן מתפתחות תוכל לסייע לנו בהסברת אותן בעיות בסוציולוגיה מדינית שאפשר לגזור מן העיון המוקדם בהנחותיה, אשר בו ניסינו ידנו למעלה.

הערות

1. בירור שלם יותר של נקודות אלו אפשר למצוא אצל ש. ג. אייזנשטדט, מחשבה סוציולוגית, האנציקלופדיה הבינלאומית למדעי-החברה (אנגלית), 1968, ואצל ש. ג. אייזנשטדט—היקף הסוציולוגיה המדינית ובעיותיה—המבוא הכללי למקראה על סוציולוגיה מדינית הקרובה להתפרסם בהוצאת Basic Books בע"מ, ממנו לקוחים חלקים גדולים מן המסה הזאת. ניתוח מעמיק מן הזמן האחרון של המגמות העיקריות בהתפתחות הסוציולוגיה המדינית אפשר למצוא אצל ר. ארן, זרמים עיקריים במחשבה הסוציולוגית, 2 כרכים, ניו-יורק, Basic Books בע"מ, 7—1966, ואצל טלקוט פארסונס, מבנה המעשה החברתי, ניו-יורק, מקמילן, 1937 ו"שגוא עדיין אחת ההרצאות החשובות ביותר של הענין.
2. לורנץ פון-שטיין, Staat und Gesellschaft, ציריך, ראשר, 1934.
3. קארל מארקס, המניפסט הקומוניסטי, תרגום אנגלי, שיקאגו, צ'ה. קר, 1888. וכן הג"ל, הקפיטל, ניו-יורק, Modern Library, 1936.
4. הרברט ספנסר, מסות: מוסריות, מדיניות ואפאתיות, ניו-יורק, אפלטון, 1871; וילפרד פארטן, The Mind and Society, לונדון, ג'. קייפ, 1935; אָמיל דירקהיים, אתיקה מקצועית ומוסר אזרחי, לונדון, ראוטלג' את פול, 1957; מאקס ובר, תורת הארגון המדיני והכלכלי, ניו-יורק, הוצאת אוניברסיטת אוקספורד, 1947; קארל מאנהיים, אידיאולוגיה ואוטופיה, לונדון, ראוטלג' את קיגן פול, 1936—וכן הג"ל, אדם וחברה בעידן של שיקום, לונדון, קיגן פול, 1940.

5. תומס הובס, הלווייתן—Blackwell Political Texts, אוקספורד, בייזיל בלוקול, 1946; ז'רין, רוס, האמנה החברתית, לונדון, זוננשיין, 1895—וכן הנ"ל, כתבים מדיניים, ניו יורק, תומאס גלטון ובניו, 1953; ג'ון לוק, שתי מסות על המימשל, קמברידג', הוצאת האוניברסיטה, 1960.
6. אדם סמית, כתבי אדם סמית, 1963; ולואיס שניידר (עורך), בעלי-המוסר הסקוטיים, שקאגו, גו, הוצאת אוניב. שיקאגו, 1967.
7. אדוארד שילס, "תפקיד הסוציולוגיה", אצל פארסונס, טלקוט, אדוארד שילס ואחרים (עורך-כיום), משנות חברתיות, ניו יורק, פרי פרס אוף גלנקו, 1961, כרך ב, ע' 1419.
8. פרגסון, ר' למעלה.
9. אדוארד ב. טיילור, אתרופולוגיה—מבוא לחקר האדם והציביליזציה, לונדון, ווטס ושות', 1946; באשר להיסטוריה כללית של האנתרופולוגיה בזיקתה לבעיות אלו ראה ר. לאורי, תולדות המשנה האתנולוגית, ניו יורק, 1946.
10. גאיטאנו מוסקה, המעמד השליט, ניו יורק, מקגרו-היל, 1939.
11. קארל מאנהיים, אדם וחברה בעידן של שיקום, ר' למעלה; אדוארד היימן, קומוניזם, פאשיזם או דמוקרטיה, ניו יורק, ז.ו. גורטון ושות', 1938—וכן הנ"ל, חירות וסדר, לקחים מן המלחמה, ניו יורק, סקריבנר, 1947.
12. קארל שמיט, "מושג 'המדינה'", Archiv für Sozialpolitik, כרך 58, ספטמבר 1927.
13. ראה, למשל, ז. אי. לנין, המדינה והמהפכה, ניו יורק, International Publishers, 1932, וכן יוסף סטאלין, יסודות הלניניזם, ניו יורק, International Publishers, 1932.
14. לא כאן יהיה המקום לציין את כל המחקרים הנוגעים לענין. סקר של הספרות עד לאמצע שנות ה-50 אפשר למצוא אצל ר. בנדיקס וס. מ. ליפסט—"הסוציולוגיה המדינית: זרם וביבליוגרפיה"—Current Sociology, 2: 6, 1957, ע"ע 169—79, וכן ס. מ. ליפסט, "סוציולוגיה מדינית", אצל ר. ק. מרטון ואחרים (עורכים), הסוציולוגיה כיום, ניו יורק, Basic Books, 1959, ע"ע 127—81.
15. הבהרות נוספות באתר אצל ש. נ. אייזנשטדט, מבוא כללי, ההיקף והבעיות של הסוציולוגיה המדינית, ר' למעלה.
16. לענין זה ראה ס. מ. ליפסט, "הסוציולוגיה המדינית", למעלה; ג'. אלמונד את ר. פואל, פוליטיקה השוואתית, גישה התפתחותית, בוסטון, ליטל, בראון ושות', 1966.
17. חשיבות מיוחדת נודעת כאן לניתוחו של פארסונס לגבי המשטר המדיני והשלטון, ורוב מאמריו בנידון פונטו בספרו משנת הסוציולוגיה והחברה המודרנית, ניו יורק, פרי פרס, 1957, במיוחד חלק ג.
18. כפי שעוד נראה בהמשך הדברים, אלה הביטויים החשובים ביותר לנסיגותיה של הסוציולוגיה המדינית לחרוג אל מעבר להיקפה המקורי.
19. ראה ג'. אלמונד את ר. פואל, למעלה; ד. איסטון, המשטר המדיני, ניו יורק, ג'ון ויילי, 1966.
20. מעובד על-פי ש. נ. אייזנשטדט, המשטרים המדיניים של קיסרויות, ניו יורק, פרי פרס אוף גלנקו, 1963, פרק א'.
21. כמה מציגי-הדרך החשובים ביותר בפולמוס זה אפשר למצוא אצל צ'. ו. מילס, העליות השלטת, ניו יורק, 1956, ובסקירתו של פארסונס על ספר זה שנדפסה מחדש כפרק הששי בחיבורו, מבנה ותהליך בחברות מודרניות, ניו יורק, פרי פרס, 1960; ב. מור, עצמה מדינית ומשנה חברתית, קמברידג', מאס., הוצאת אוניברסיטת הארוורד, 1958; ר. דארנורף, "מחון לאוטופיה", American Journal of Sociology, 64(3), 1958, ע"ע 127—115. סיכום מועיל לזו"כ כוחים אלה אפשר למצוא אצל ג'. רקס, בעיות-מפתח במשנה הסוציולוגית, לונדון, ראוטלג', את קיגן פול, 1961.
22. עלי א. מורנעי, "אדמונד ברק והירגורים בדבר המהפכה בקונגו", מחקרים משווים בחברה ובהיסטוריה, כרך 5, 63—1962, ע"ע 133—121.

20. על כך ראה ריינהארד בנדיקס, בניית-אומה ואזרחות, ניו-יורק, ג'ון ויילי, 1964; וכן גם כמה מן הדיונים האחרונים בכמה צדדים בעבודתו של מארקס ביחס לאסיה, כגון ג'ורג' ליכט הייס, מארקס ו"אופן-הייצור האסיאתי", St. Anthony's Papers, מס. 14 (1963); דניאל תורנר, "מארקס על הודו ועל אופן-הייצור האסיאתי", תרומות לסוציולוגיה של הודו, מס. 9, דצמבר 1966, ע"ע 66–3, המכיל ביבליוגרפיה מלאה של פלוגתה זו; פ. טוקיי, על אופן הייצור האסיאתי (צרפתית), Studia Historica Academiae Scientiarum Hungarica, בודאפשט, 1966, Akadémiai Kiado.
21. על כך ביתר-פירוט ראה ש. נ. אייזנשטדט (עורך), "סוציולוגיה מדינית", יופיע בניו-יורק, 1970, מבוא לחלק על החברות המודרניות.
22. ראה ש. נ. אייזנשטדט, המשטרים המדיניים של קיסרויות, למעלה.
23. על הפיאודליזם ראה י. פראוור את ש. נ. אייזנשטדט, הפיאודליזם, האנציקלופדיה הבינ"לאומית למדעי-החברות. על מדינות-ערים ומיסדרים פיאודליים כאחד, ראה ההקדמה המתאימה אצל ש. נ. אייזנשטדט, "סוציולוגיה מדינית", כנ"ל.
24. על אחדים מן הסימנים הספציפיים האלה של המשטר האירופי ראה ש. נ. אייזנשטדט, המשטרים המדיניים של קיסרויות, כנ"ל, וכן ש. נ. אייזנשטדט, "יוקרה, השתתפות ויצירת-שכבות" אצל ג'. א. ג'קסון (עורך), Sociological Studies, קמברידג', הוצאת אוניב. קמברידג', 1967, במיוחד ע"ע 100–95.
25. על משטרי-מורשה ראה ביתר-פירוט מ. ובר, תורת הארגון החברתי והמדיני, הוצאת ברמינסטר, ניו-יורק, 1968, כרך ג', ע"ע 1070–1006, והמבוא המתאים אצל ש. נ. אייזנשטדט, סוציולוגיה מדינית, כנ"ל.
26. על כך, ביתר-פירוט, ראה החומר אצל ש. נ. אייזנשטדט (עורך), "סוציולוגיה מדינית", כנ"ל.
27. על מושג המרכז ראה אצל א. שילס, "מרכז ופריפריה", בקובץ "הגיון הדעת האישית, מסות לכבוד מיכאל פולני", לונדון, ראוטלג' את קיגן פול, 1961, ע"ע 31–117; א. שילס, "חברה וחברות", אצל ת. פארסונס (עורך), הסוציולוגיה האמריקאית, ניו-יורק, Basic Books, 1968, ע"ע 303–287, וכן אצל ש. נ. אייזנשטדט, "כאריזמה ובנייה מוסדית", אצל הנ"ל (עורך), "מאקס ובר על כאריזמה ובנייה מוסדית".
28. אחד החריגים החשובים והמעטים ראה אצל טלקוט פארסונס, "כמה הירחורים בדבר מקום הכוח בתהליך החברתי", אצל הנ"ל, המשנה הסוציולוגית והחברה המודרנית, ניו-יורק, פרי פריס, 1967, ע"ע 297–266.
29. על נקודה זו מורחב הדיבור אצל ש. נ. אייזנשטדט, "מטרות חברתיות, צרכים שיטתיים והתנהגות הפרט—כמה בירורים טכניים", בכרך העתיד להופיע, החקירה הסוציולוגית, מוקדש לעבודתם של ט. פארסונס וג'. הולמנס.

אתיאל פן: אינדיאנים בחוד הדרונוי

של דרום־אמריקה

הקדמה

חיבור זה הוא בבחינת הספד. זהו הספד לשלושה עמים קטנים מאד, הנחשבים לעתים פרימיטיביים ביותר מצד רמתם החמרית והשכלית—אף כי מוסרם, כפי שיתואר, מעיד דווקא על רמה מוסרית נאותה ועל גישה מעשית לחיים—שחיו ליד חדה הדרומי של יבשת דרום־אמריקה ואשר שרידיהם האחרונים נמחו עתה כליל מן האדמה, לאחר תהליך של השמדה פיזית ושל התבוללות פיזית ורוחנית משך כמאה שנה. המדובר בשבט היאגאנים, ששכן לאורך תעלת־ביגל שמדרום לארץ־האש ודרומה עוד יותר, בשבט האלאקאלופים שחי מצפון־מערב ליאגאנים, בתוך מבוך של תעלות לאורך כארבע־מאות קילומטר בחופה הדרומי־המערבי של צ'ילה, ובשבט האונים, שהתקיים במזרח ארץ־האש.

גם יש בהספד משום פיצוי—פיצוי על השמצות שניתכו על שלושת העמים משך תקופה של מאות־בשנים. מקור ההשמצות בחלקו בידיעות בלתי־מבוססות לפיהן היו אינדיאנים אלה פראיים ואכזריים. רבים מן האירופים שהגיעו לקצה דרום־אמריקה מאז פרדיננד מאגילאן (שגילה את המיצר הנקרא על שמו ב־1520) ועד אמצע המאה הי"ט, בהם אף אנשי־מדע דגולים כצ'ארלס דארווין, התרשמו התרשמות שטחית מן התושבים הילידים אחר מגע קצר אתם, והדעות השליליות שהפיצו עליהם קנו להן אחיזה משך דורות. אכן, במידה רבה היו ההשמצות מכוונות. אנשים לבנים מחוסרי־מצפון ורודפי־עושר מסרו במתכוון ידיעות מסולפות לגמרי על האינדיאנים, מתוך כוונה להצדיק את השמדתם הפיזית, שדרושה היתה כביכול כדי לנצל את ארץ־האש והאזורים הסמוכים לה לשם גידול כבשים והפקת זהוב שהיה מצוי במקום. מן הראוי אפוא שנשתדל לחשוף את החיוב שהיה גלום בעמים אלה ובכך לתקן, ולו במעט, עוול מוסרי משווע שנעשה להם.

בטרם ניגש לנושא, נתאר בקיצור נמרץ את השבטים שיכוננו בעבודה זו "האינדיא" נים". מושג זה, הכולל לפי מובנו הרגיל את כל התושבים השרשיים של יבשת אמריקה, מכוון אפוא בהקשר זה רק לשבטים שהזכרנו.

✱

היה שוני מסוים בין שלושת השבטים, אך למעשה היה דמיון יסודי בתנאי־חיייהם וברמתם.

היאגאנים והאלאקאלופים היו נמוכי־קומה. גבהו הממוצע של הגבר היאגאני היה

1.59 מטר וגובה האשה היה 1.45 מטר בממוצע. האלאקאלופים היו גבוהים קצת יותר. לעומת זאת היו האונים גבוהים מאד ונחשבו כענקים. גבהו הממוצע של הגבר היה לא־פחות מ־1.84 מטר.

תווי־הפנים של היאגאנים והאונים, אף שנבדלים היו, מונגוליים היו, אך פניהם של האלאקאלופים היו "לבנים כמעט".

חרף הקירבה הגיאוגרפית בין שלושת השבטים והמגע שוודאי היה ביניהם משך דורות, לפחות לסירוגים, היו שפותיהם שונות לגמרי, כפי הנראה בלי כל מכנה־משותף. בזה, כמה מלים של יום־יום בשלש השפות המעידות על השוני, כפי שמציג אותן אלח'נדרו ליפשיץ:

שפת היאגאנים ¹	שפת האלאקאלופים ²	שפת האונים ³	
אוּאָה	הֵיקָאָה	צ'וֹן	גבר
קִיפָה	אַקִינְטֶשׁ	נָאָא	אשה
איִמו	טְטֶסָאוּ	הָאִין	אב
קוּטָאָס			
דָאבִי	טְשָאקִי	מָאָם	אם
פֶאסָנָאפָה			
מָאקוּ	פִיהֵיל	לָאָל	בן
מָאקִיפָה		קָאָם	בת
אוּמְבוּל־אוּקָס			
מָאָאִים־פָאִי	יָאֵרִי	טָאטְשֶׁר	אח
מָאָאִיקִיפ־אַפָאִי	טְשׁוֹנָאִיקָל	טוֹר קָאָם	אחות
אוּסִי	פָאִיאַנְבִי	טָאָרוּו	אדמה
סִימָה	טְשׁוֹאָטְשׁ	טְשׁוֹאוֹן	מים
הֵיקָה			

¹ לפי המילון של תומאס בריג'ס.

² לפי המילון של פול דניאל, ז'ול היאדס וז'וזף דניקר.

³ לפי המילון של ח'וסה מאריה בובואר.

כל החוקרים, ותהיה גישתם לאינדיאנים אשר תהיה, תמימי־דעים למעשה שהמדובר באנשים שבהתפתחותם הכללית היו מן הפרימיטיביים ביותר על־אדמות, ולגירסת רבים אף לא היו כמוהם לפיגור. מארטין גוזונדה, שחי במחיצתם של היאגאנים והאונים למעלה משנתיים ופירסם מחקרים ארוכים ויסודיים עליהם ועל האלאקאלו־פים, מתוך גישה חיובית מאד, קובע ששבטים אלה חיו במושגים של תקופת־האבן לפני למעלה מ־10,000 שנה. לדבריו, כך חיו עד שבאו במגע קבוע פחות או יותר עם האדם הלבן.

יצוין כי הקצה הדרומי של יבשת דרום־אמריקה יודע קור עז, סופות אדירות, שלגים כבדים, גשמים ממושכים וערפילים סמיכים משך תקופות ארוכות מאד. כאן היה

האדם חייב להיאבק ללא הרף, ודומה כי מבחינה אובייקטיבית נבצר ממנו להשתלט על הטבע ולנצלו למטרותיו, כל־שכן לפתח תרבות של ממש. לבושם של האינדיאנים היה גס מאד. הגברים היאגאנים והאלאקאלופים לעתים ערומים היו לגמרי ועתים התכסו מכתפיים עד חגור בעורות של כלבי־ים ושועלים. הנשים לפחות תמיד הסתירו את ערוותן. האונים מצדם התכסו בעורות של גוואנאקו, חיה ממשפחת הליאמה שהיתה נפוצה בחלק זה של העולם.

מזונם של שלושת השבטים היה מן המצוי בטבע ועדיין לא הגיעו לשלב של ייצור מזון כלשהו. עיקר מזונם היה מעולם־החי. היאגאנים והאלאקאלופים נזונו משבלו־לים, צדפות ורכיכות אחרות, דגים כמובן, כלבי־ים, וכן לויתנים—כשהזדמנו. הצומח סיפק רק חלק מיצער ממזונם: אוכמניות, פטריות, שרשים. מזונם של האונים היה בשר הגוואנאקו, סוג עכברים גדולים שחיו באיזור, וכן מעט פירות, פטריות ושר־שים.

הציוד והדיג שאינם פוסקים לא איפשרו חיים ביישובי־קבע ולכן היו שלושת השב־טים נודדים. היאגאנים והאלאקלופים היו יורדי־ים מובהקים ועל־הרוב שטו בסירור־תיהם הקטנות לאורך התעלות הרבות שבאיזור, בעוד שהאונים היו אנשי־יבשה ותרז את מזונם לארכה ולרחבה של מזרח ארץ־האש.

לאינדיאנים היו כלים שונים לציוד ולדיג—בתוך השאר מוטות, חניתות, רמחים, קשתות וחצים ומלכדות העשויים עץ, עצם ושאר חמרים מעולם החי ומאבן. מובן שאמצעי־התחבורה החיוניים של היאגאנים והאלאקאלופים היו סירותיהם. הן היו בנויות קליפה עבה של גזעי־עץ.

בסירה חתרה האשה דווקא. בכלל היתה האשה אחראית על הסירה ועל השיט, ואילו הגבר היה בונה את הסירה. באמצע הסירה היתה בוערת אש—מעל לחומר לח, כדי למנוע את התלקחות כלי־השיט—וזאת בשל הקור העז השורר רוב הזמן באיזור. תמיד הקפידו האינדיאנים מאד שלא תכבה האש, שהרי קשה היה להדליקה. הם יצרו אש על־ידי שיפשוף חלמיש בפריט.

מובן שתמיד היתה בוערת אש גם בסוכות שאותן היו מקימים מדי־פעם במקום אחר, בין משלחת למשלחת. הסוכות היו בנויות מוטות־עץ התקועים באדמה במעגל והקשורים זה בזה בקצותיהם העליונים או שזורים זה בזה ומכוסים עורות, ענפים או עלים. למבנים היתה בדרך־כלל צורה של כיפה או חרוט.

חשוב לציין שמשפחות האינדיאנים היו עצמאיות לגמרי מכל הבחינות, כלומר לא היו כפופות לכל מרות או שלטון על־משפחתיים אף לא זו לזו. שלושת השבטים היו יחידות אורגאניות מבחינת הגזע, השפה, האופי והמסורת, אולם חסרים היו ארגון שבטי כולל. אמנם, כשנערכו טכסי־ההתבגרות, שלא פסחו על שום צעיר או צעירה, התמנה מדריך, אך תפקידו הצטמצם בצרכי הטכסים בלבד. עוד יש להוסיף כי בשעת־חירום התכנסו המבוגרים, גברים ונשים, לטפס עצה ולקבל החלטות, אבל החלטות אלו לא חייבו את מי שהתנגד להן.

מטרת טכסי־ההתבגרות, שנמשכו חדשים־מספר, היתה להכשיר צעירים בגיל שש־

עשרה בקירוב למלא את יעדס בחיים. נהוג היה להקנות לצעירים חינוך לפי מסורת השבט וידיעות מעשיות, כל זה באווירה אפופת-עבר. משך תקופת-השתלמות ממור שכת זו היו הצעירים מנותקים ממשפחותיהם ומהתעסקותם הרגילה, כדי שיוכלו להקדיש את מלוא הזמן והמרץ לטכסים. בתום הטכסים מסוגלים היו למלא את משימותיהם כמבוגרים ורשאים לבוא בקשרי-נישואים.

עוד טכס רב-חשיבות הוא הטכס המיוחד לגברים בו התבטאה המרות על הנשים. לפי המסורת היתה תקופה בה דווקא שלטו הנשים על בעליהן. הן עשו זאת בתרמית, התחפשו מדי-פעם לשדים, הפחידו את הגברים ואיימו עליהם שאם לא יוסיפו לציית לנשיהם, מרה תהיה אחריתם. כך הצליחו לקיים את שליטתן זו תקופה ארוכה, עד שגילו הגברים את התרמית. ברוב כעסם שחטו את הנשים ואף את הילדות, אך לא את התינוקות. מאז שלטו הם על הנשים, כלומר על אותן תינוקות כאשר גדלו ועל דורות נשים לאחרי-מכן, וזאת באותו טכסיס: הטכס לגברים התבטא בהתחפשות לשדים כדי להפחיד את הנשים ולקיים את השליטה עליהן.

שבטים פרימיטיביים אלה האמינו בכוח עליון המזוהה למעשה עם האלוהים. כן האמינו ברוחות ובשדים, המצויים לפי הבנתם בטבע. הואיל ומוגה-האוויר היה גורם חשוב בחייהם, רבו האמונות התפלות הנוגעות לתופעות הטבע. מעשה או מחדל מסוים עשוי היה, לדעת האינדיאנים, לגרום מוגה-אוויר טוב או רע, וכל זה מילא חלק חשוב ממחשבותיהם.

היאגאנים, האלאקאלופים והאונים מעולם לא היו שבטים גדולים. לפי הערכת החוקרים, מנה כל שבט משך תקופה ארוכה כ-3,000 נפש. מספר זה נשאר יציב כי הילודה איזנה את התמותה הרבה, אך לא יותר מזה. אולם מאז 1870 ירד מספרם של בני השבטים במהירות מסחררת. לפי ידיעות שמו-סר ליפשיץ ממקורות שונים להן (בריג'ס, קופר, גוזינדה) מנו היאגאנים ב-1884 כ-1,000 נפש, ב-1886 400, ב-1913 100, ב-1923 70 וב-1946 63. אשר לאלאקאלופים, אלה מנו ב-1900 500 נפש, ב-1914 350 וב-1946 100. מספר האונים היה ב-1887 2000, ב-1910 350, ב-1919 270 וב-1946 40 בלבד. ב-1946 היה אפוא המספר הכולל של בני שלושת השבטים כ-200, ומאז למעשה נעלמו כליל. אמנם יש עדיין כמה משפחות וכמה בודדים אך רובם בני-תערובת וכולם נטמעו באוכלוסיה אחרת. זכיתי לפגוש שלושה יאגאנים שלפי מיטב ידיעתי הם בעלי דם יאגאני טהור בעת שביקרתי באי נאבארינו אשר דרומה לארץ-האש בפברואר 1967. אחת מהם, אשה בת למעלה משמונים, נפטרה כעבור כמה חדשים. נותרו שני גברים, אחד בן 72 והשני בן 27, אך הם חיים כבר פחות או יותר כ"מתורבתים" ואיבדו את אפיים כאינדיאנים.

מפני-מה נעלמו האינדיאנים? התשובה היא: מפני בואו של האדם הלבן. במקרים רבים גרם את השמדתם על-ידי עצם המגע אתם, ולעתים אף בעקבות מאמץ בלתי-זהיר לעזור להם. הוא הביא אתו מחלות, בהן שחפת, שפעת, חצבת ועגבת, שזרות

היו לאינדיאנים ולכן עשו בהם שמות. במגיפת־חצבת שפרצה ב־1884 בעיירה אר־שואיאה שבדרום ארץ־האש מתו הרבה עשרות יאגאנים ואולי מאות. מסופר שבתחילת מאה זו תרם צבא ארגנטינה מספר גדול של מדי־צבא משומשים לאינדיאנים, אולם מדים אלה ניגעו אותם במחלות "של לבנים" וכש־מאות מהם מתו. כן מתו אינדיאנים רבים מאלכוהול באיכות ירודה ושאר מצרכים קלוקלים שקיבלו מן האדם הלבן.

אך אין זה אלא חלק מן האמת; יש בה עוד חלק אכזרי יותר. החל משנות ה־80 למאה הי"ט הגיעו לארץ־האש ולאזורים הסמוכים לה מתישבים לבנים—בריטים, גרמנים, סרבים ואחרים, לאחר שהתברר כי חלק זה של העולם מתאים לגידול כבשים ובכמה איים מצוי זהב. כפי שניתן לשער, התנגשו במהרה עם האינדיאנים. הם דחקו את רגליהם של אונים מן האדמות הטובות לעבר ההרים וגרמו את השמדתם של הגוואנאקו, שהיו מזון עיקרי לבני שבט זה. כך נאלצו בני שבט זה לצוד את הפכ־שים של הלבנים כדי להתקיים, שאם לא כן היו גוועים מרעב. תגובת הלבנים לא איחרה לבוא. הם השמידו ללא כל נקיפת־מצפון אונים שנתקלו בהם, גברים, נשים וטף, בטענות שהאינדיאנים משולים לחיות, ללא תכונה אנושית, ומהווים הם סכנה בעלי־רקעות "חוקיים" היו משלמים לירה אחת סטרלינג בעד כל אינדיאני הרוג, והדבר זירו מאד את ההשמדה. כן היו לבנים הורגים אונים כדי למכור את גולגלתם בכסף רב ל"בריטיש מוזיאום", וכך מצאו מאות רבות של אונים את מותם. ההפקרות היתה מוחלטת. ארץ־האש וסביבתה חלקן שטח ארגנטיני וחלקן צ'יליאני אך שתי הממשלות הנוגעות בדבר לא הצליחו עדיין בתקופה ההיא להשתלט על האיזור למעשה.

מכל־מקום, מספרם של האינדיאנים הצטמצם־והלך לא רק מחמת מיתה אלא גם מחמת התבוללות והטמעה. הרבה עשרות אינדיאנים, רובם צעירים ומן הפיקחים יותר, הובאו או באו ביזמתם ליישובים לבנים כדי לעבוד בהם. כן נישאו עשרות רבות של נשים אינדיאניות ללבנים או לבני זיווגים של לבנים עם תושבים שרשיים ששכנו צפונה יותר, ועזבו את ארצן שלהן. ברור שאנשים אלה שוב לא היו כאינדיאנים והדור הבא, שהיו בני־תערובת למעשה, כבר השתלבו באוכלוסייה שבקרבה חיו.

כך הקיץ הקיץ על שלושת העמים: חלקם נכרתו, חלקם נטמעו והתבוללו באוכלוסייה אחרת.

החל מן המחצית השנייה של המאה הי"ט באו במגע עם האינדיאנים מיסיונרים וכן חוקרים רציניים, ומהם בעיקר נודע לנו על תכונות המוסר האמיתיות של השבטים. בין אנשים אלה נזכיר את המיסיונר האנגלי תומאס בריג'ס ובניו (בהם לוקאס בריג'ס, שהוא מקור חשוב לחיבור זה), אשר ישבו באיזור משנות ה־60 למאה הי"ט עד למלחמת־העולם הראשונה, חיו יחד עם היאגאנים והאוונים ותרמו לפיתוח המקום; החוקר האוסטרי מארטין גוזינדה שחקר את השבטים, וחי עם היאגאנים

ועם האונים משך תקופה כוללת של למעלה משנתיים בשנים 1923—1919; החוקר הצ'יליאני (היהודי) אלח'נדרו ליפשיץ, אשר יחד עם הארכיאולוגית גריטה מוסטיני חקר בארץ-האש ובסביבתה ב־1946. כן נזכיר את החוקרים אלח'נדרו קאניאס פינור צ'ס הצ'יליאני, ג'ון קופר האמריקאני וז'וזף אמפירר ואניט לאמינג הצרפתים.

מה היה מקור מוסרם של האינדיאנים? מה היה הכוח שהניע אותם, ומניין שאב את השראתו? לדעתו של גוזינדה, התשובה היא כי המקור, הכוח וההשראה היו האל־הים. לדבריו, האמינו האינדיאנים בישות עליונה, שהיתה למעשה האלוהים. כאן תופעה מעניינת שעדיין לא נמצא לה הסבר המניח את הדעת. אף שהאינדיאנים נחשבו אנשים מן הדרגה הנמוכה ביותר בסולם האנושות, האמינו שלושת השבטים בישות על־אנושית, כל־יכולה, שהזדהתה פחות או יותר עם האלהות כפי שהיא מופרת לנו, או לפחות למאמינים שבנו. תמוה הדבר אם נזכור שעמים רבים בעלי רמה גבוהה יותר הם עובדי־אלים־רבים. היאגאנים קראו לישות זו וטאטאו־יִוִוה, האלאקאלופים צ'ולאס והאונים טימאוקל, ואצל כל אחד מהשבטים היה לה אופי שונה מעט, אך ביסודה היתה זו אותה אלוהות: זה היה הבורא, מקור החיים, הצדק, החוקים ואשרו של האדם. אלוהות זו תבעה מן האדם שינהג לפי כללים מסוימים, וכללים אלה היו המוסר. על תביעה זו אי־אפשר היה לערער. חייב היה אדם לנהוג לפי כללי המוסר, ואם אין—אבוי לו! לפי השקפתם של האינדיאנים, היתה האלוהות מענישתו בחלאים קשים ומעבירתו מן העולם בטרם־עת.

יצוין שאמנם לא הכל מסכימים שהאמינו האינדיאנים בישות אלוהית כזאת. קופר, שחקר את היאגאנים ב־1916, גורס כי שבט זה אמנם האמין ביצור עליון אך לא היה זה הבורא ומוטב לכנותו אדון ושלטי, אף כי קופר מוסיף שיצור עליון זה היה מקור החיים לאדם. הוא גם טוען שהקשר בין הדת למוסר בשבט היאגאנים היה רופף מאד, אף מעיר הוא כי יודעי־דבר מסוימים שללו בכלל קיום כל קשר כזה. יש גם גורסים שהאינדיאני לא האמין בישות עליונה כלשהי, ובהם נזכיר את בריג'ס.* אולם, לדעתנו יש לסמוך על גוזינדה יותר מאשר על כל מקור אחר כי הוא היה אי־שמדע מובהק שהצליח לעורר באינדיאנים אמון מלא בו, והודות לכך חדר לחייהם האינטימיים והכיר, כנראה, את נפשם יותר מכל אדם לבן אחר.

מה דרש מוסר האינדיאנים? ראשית־כל, ידידות ואהבה לזולת ושאיפה לשלום. גוזינדה, המתאר לפנינו את טכסי־ההתבגרות, מדגיש את החשיבות שייחסו עורכי הטכסים לעקרונות אלה. נימת הידידות, האהבה והשלום עברה כחוט־השני בכל ההטפות בטכסים. האינדיאני חזעיר היה מצווה לעשות בכל עת כל מה שבידו כדי לקיים יחסים עם הזולת ברוח העקרונות, לא רק בחוג משפחתו ומקורביו, אלא אף במגעיו עם זרים. היה עליו למנוע בקפדנות כל ריב, ואם פרץ ריב משום־מה היה מצווה להביא לפיוס בדרך של התאפקות ושיחה עניינית עם היריב. כמה לבנים שבאו במגע עם האינדיאנים תיארו אותם כעוינים, פראים ואכזריים.

* הכוונה, כאן ובהמשך הדברים, ללוקאס בריג'ס ולא לאביו, הכוהן תומאס בריג'ס.

אולם יש להבין את המצב לאשורו: הם הזדמנו עם האינדיאנים לאחר שאלה כבר הכירו לבנים מפגישות קודמות, שהותירו בהם זכרונות עגומים. במצב זה אין תימה שהאינדיאני, מתוך פחד והגנה-עצמית, ראה בלבנים אויבים שיש להילחם בהם ולפגוע בהם ולכן נרצה פראי ואכזרי. מוזר היה הדבר לולא היה כך. אולם כמה אירופים שהגיעו לאיזור בתקופה קדומה, והיו למעשה הראשונים שפגשו את בני השבטים, הדגישו דווקא את רצונם של אלה לידידות ולשלום.

כשגילה האדם הלבן יחס חיובי, ידידותי וחם כלפי האינדיאנים—והדבר אירע החל מן המחצית השניה למאה ה'ט—נעשו גם האינדיאנים ידידותיים ביחסם עמו. המגרים עים הממושכים של משפחת בריג'ס ושל גווינדה אתם הם עדויות ברורות לכך, שתוארו בספריהם (ראה הביבליוגרפיה בסוף חיבור זה). תוך זמן קצר לאחר שהוכחו אנשים אלה את יחסם הידידותי לבני-המקום זכו באמונם של אלה וטיפחו עמם קשרים טובים והדוקים שעמדו במבחנים קשים.

הידידות האינסטינקטיבית של אנשים פרימיטיביים אלה השתקפה גם פעמים אין-ספור במאמצים שעשו, עתים בחירוף-נפש, להצלת לבנים מאניות שנטרפו בים הסוער שבאיזור.

ביטויים נוספים לידידות ולשלום מוצאים אנו בהרבה עדויות על האינדיאנים שנמסרו במשך הדורות, אף מפי אנשים שלא אהדו אוכלוסיה שרשית זו. הוכחה חשובה לזיקה לשלום בחיי האינדיאנים היא ה'ז'אלו', הוא טכס ההתפייסות והשלום שהיה נהוג בשבט האונים, שעליו מספר בריג'ס. איש זה היה כנראה האדם הלבן היחיד שנכח בטכס כזה, ויש להניח כי המעמד אותו ראה היה האחרון מסוגו לפני התפוררות השבט. הוא היה עד להתפייסות בין אנשי-הצפון לאנשי-הדרום שבשבט, שהיו עוינים זה לזה תקופה ממושכת, אף הגיעו לרציחות. והרי תמצית התיאור של האירוע:

אנשי-הצפון ואנשי-הדרום התישבו על הקרקע, כל קבוצה לחוד, במרחק כמה מאות מטרים זו מזו. משך כשלוש-רבעי שעה השקיפו הקבוצות אחת על רעותה, בלי להוציא הגה. היה בכך משהו רב-רושם, וסברה היא שהאנשים היו שקועים במחשבות על העוללות שעשתה הקבוצה היריבה במשך השנים לקבוצתם-הם. והנה קמו אנשי-הדרום וצעדו לעבר אנשי-הצפון. משהגיעו למרחק כמה-וחמשים מטר מיריביהם, הניחו את קשתותיהם וחיציהם על הקרקע. מיד אחרי-כך הוסיפו לצעוד קדימה עד למרחק כמה פסיעות מאנשי-הצפון, ורק אז נעצרו. עתה דיבר כל אחד מהם, זה אחר זה, אל אנשי-הצפון בשקט ובכבוד. אנשי הקבוצה השניה השיבו באותה נימה. הדברים שנאמרו היו לערך כך: "היכן האונים כיום? כמעט ולא נותרו עוד בחיים! אנו שייכים לאותו גזע וזוהי ארצנו! מדוע עלינו לשנוא ולהרוג זה את זה? עכשו אין אנו כועסים עוד, ורצוננו לשכוח מה שהיה!"

בתום הדיבורים ניגש אחד מאנשי-הדרום לעבר אחד מאנשי-הצפון, שלף מתחת ללבושו חמישה חצים מעוגלים בראשם, כלומר ללא חוד, ומסר אותם לאישי-הצפון. מיד התרחק כתשעים מטר והתפשט ערום. אז ירה לעברו אישי-הצפון את חמשת

החצים, בעוד האיש המותקף רץ קדימה לעבר היורה במאמץ להתחמק מפגיעה. והנה כל אחד מאנשי-הדרום האחרים שבגילה-הלחימה עשה כמוהו ומסר חמישה חצים מעוגלי-ראש לאיש-צפון והלה ירה בו, בעוד האיש המותקף מתחמק אגב ריצה קדימה לעבר יריבו. לאחרי-כך הגיע תורם של אנשי-הצפון למסור חצים כאלה ליריביהם ולהתחמק באותה דרך מפגיעותיהם של אלה. אנשי שתי הקבוצות רצו בנריזות רבה שלא להיפגע, אולם כמה אנשים נפצעו קל. מעניין שהאווירה היתה עליזה. משך שלושה ימים אחרי-כן שוחחו בני שתי הקבוצות ביניהם באווירה ידידותית ואף הוחלפו ביקורים. בזאת תם הטכס.

מה היה תוכן הידידות, האהבה והשלום בהשקפת האינדיאנים? הם כללו בחלקם הגדול עקרונות מקובלים, ובתוכם גם כמה איסורים.

קיים היה צו של "לא תרצח". הוא היה חלק מן ההטפה בטכסי-ההתבגרות. הרצח נחשב פשע חמור, והרוצח היה מנודה. עם זאת הרי במציאות אירעו מקרים רבים של רצח, במיוחד שבט האונים. קשה היה למנוע זאת במקום בו אין מרות כלשהי, והרי האדם מטבעו נוטה לעשות דין לעצמו.

האינדיאנים לא הקריבו קרבנות-אדם ולא אכלו בשר-אדם. כמה לבנים שהתימרו להכיר את האינדיאנים אמנם טענו שאלה קאניבאלים, אך בסופו של דבר התברר ללא צל של ספק כי הטענות חסרות-שחר.

אם קרה שאדם הרג נפש, מצווה היה לא לברוח או להסתתר אלא להתיצב באומץ-לב בפני משפחת ההרוג, "לגלות כוח" ולשאת בתוצאות המעשה, וזאת כדי שלא תחול נקמה על ראש קרובי-משפחתו.

גניבה נחשבה דבר של גנאי. אף כי אין להכחיש כי במציאות היו גונבים. כן דרשו כללי האינדיאנים להימנע מהתפרצות של כעס ומקלות. אסור היה ללכת רכיל. את הקנאה לא ראו בעין יפה.

עקרון חשוב היה הכנסת-אורחים. האינדיאני היה מצווה לקבל אורח בצורה נאה ולכבדו ברוחב-לב, ואם היה האורח זר נהוג היה לתת לו עדיפות. בשבטי האיגאנים והאלאקאלופים מקובל היה שאם חסרה לאורח סירה—והרי הסירה היתה אמצעי חיוני למחיה—על המארח לדאוג שתועמד לרשותו סירה. כן חובה היתה להוביל את האורח למקום בו הצידי והדיג מצויים בשפע. דארווין, שהתרשם שלילית מאד מן האינדיאנים שפגש בעת מסעו לאזור ארץ-האש ב-1831, מצא לנכון להדגיש שהם כיבדו אורחים "ללא כל אינטרס ובדרך המקובלת אצלם". לבנים אחרים שבאו במגע עם האינדיאנים מדברים על הכנסת-האורחים שלהם כדבר מובן-מאליו. גווינדה מספר בהתרגשות כי תקופה ממושכת אירחווהו האינדיאנים בלבביות רבה, והודות לכך הצליח לאסוף חומר רב לעבודתו המדעית. אין מלים בפיו להודות להם כראוי על גישתם הידידותית והחמה אליו כשהיה אורחם.

היחסים הטובים בין אדם לזולתו השתקפו גם בכללי הנימוס. לעתים שונים היו לגמרי מן המקובל אצלנו, אך ברור היה מתוכם שהאינדיאנים החשיבו מגע חברי ונוח בין אדם לרעהו והשתדלו לא לפגוע ברגשות הזולת. כך, למשל, היה זה חוסר-

נימוס לקרוא לאדם בשמו בנוכחותו. נימוס היאגאנים דרש להצביע עליו בתנועת-ידיים, ואילו האונים נהגו לקרוא לאדם הנוכח בדרך עקיפה, בכינויים כגון "אמו של פלוני" או "מרפאו של אלמוני". דארווין מספר על הנוהג—כנראה אצל היאגאנים—להביע ידידות על-ידי שלש טפיחות קשות בבתראחת על חזהו ועל גבו של האדם שרוצים בטובתו, תוך השמעת קול חרישי. משנכנס אדם לסוכה, היה עליו להתישב על הארץ תוך שיכול רגליים ולהשקיף על הנוכחים במבט "נעים". אסוף היה לו להקדיש תשומת-לב מיוחדת לאדם מסוים כלשהו, ונהוג היה לא להפנות גב לשום איש.

נוהג אחר אשר יש להזכיר והוא כיבוד-מתיים. היאגאנים והאונים קברו את מתיים בזהירות לבל יישארו סימנים העלולים למשוך חיות-טרף למקום. אגב, לעתים גם היו היאגאנים שורפים את מתיים. רבים מחפציו של המת היו נקברים עם הגופה, שלא להזכיר את המוות כעבור זמן ולהשרות עצב. סימני-האבל כללו גילוח הקדקדו, צביעת הפנים בצורות שונות, פציעת הרגלים בשריטות והשמעת לילות על רקע של שירה ענוגה. הן היאגאנים והן האונים נמנעו מלהזכיר את המת, כסימן ליראת-כבוד כלפיו. היאגאנים לא היו אוכלים מן הצומח שבקירבת הקבר.

עקרון חשוב אחר בתחום היחסים בין אדם לחברו היה נדיבות-הלב. כבר צוין שחף בה היתה לכבד את האורח ברוחב-לב. כל אדם היה מתחלק ללא פיקפוק עם הנוכח, כולל הזר, בציד שהביא. חשוב להזכיר שלמעשה כל מה שהגיע לידי של האניני דיאני, ולו דבר של מה בכך, מיד היה מתחלק בו עם הנוכחים. דארווין אף מזכיר מקרה שאינדיאני שקיבל מלבנים פיסת אריג גזר אותה לגורים וחילק בין האנשים שהיו עמו. בכלל מצווה היה האינדיאני לוותר הרבה לזולת ולא להיות אנוכי. האינדיאני היה מכיר טובה. בטכסי-ההתבגרות מצווה היה "לנהוג יפה בזולת כדי שינהג יפה בך!" בריג'ס מזכיר כמה פעמים את מחוות הידידות של האינדיאנים כלפיו כגמול לו על טובות שהיטיב עמהם. הוא גם מספר שאשה אינדיאנית אשה אמו לימדתה מלאכת-יד נפלה למשכב, כשהיה ברור לה שהיא נוטה למות מסרה לאמו את הדבר שאותו ודאי החשיבה יותר מכל: שקית מלאה כפתורים שאספה במשך שנים. נהוג היה שבמות אינדיאני באו אנשים אף ממרחקים להשתתף באבל. גווינדה שמסר על כך מדגיש שהאינדיאני המתאבל ידע להעריך את בואם של האנינים לטובה.

נראה כי גילויי טוב-לב ואף רוח היו טבועים בנפשו של האינדיאני. בטכסי-ההתבגרות דובר על המצווה לעזור לעיור, לחולה, לזקן ולילד. גווינדה מספר שבהטפות נאמר שאם פוגש אדם עיוור בדרכו, עליו לשאול אותו לאן פניו מועדות ואם טעה העיור בדרכו יש לומר לו זאת, לברר לאן הוא מבקש ללכת ולהציע לו להובילו ביד למחזורי-חצו. אסור היה ללעוג לו. כשהיה קרוב-משפחה נופל למשכב זוכה היח לטיפול מסור מאד. אמנם קיים היה נהוג הנראה אכזרי והוא לחנוק אדם חולה אנוש ונוטה למות, אך דבר זה נעשה מרחמנות ומרצון למנוע מן החולה סבל נוסף. יש להביא בחשבון שהמנטאליות של האינדיאנים היתה שונה, כמובן, מאד מזו שלנו.

וכן יש לזכור את אזלת־היד המוחלטת שלהם נוכח סבלו של חולה אנוש, במיוחד בתנאי־הנדודים בהם חיו. אשר ליחס אל הילד, הודגש כי יש לעזור גם לילדי אויב כי הרי "הילדים לא עשו עוול כלשהו".

גווינדה מספר על היחס האנושי של האוּנים. כשהוא מתאר את פרידתו מהם, אחרי שעשה חדשים רבים במחיצתם, הוא מדגיש כי משך תקופה זו זכה להכיר "אנושיות אמיתית". כן הוא מתאר את צערם העמוק עקב החלטתו להיפרד מהם באמצע החורף הקשה, דבר שחייב הליכה למרחקים גדולים בשלג עמוק, תוך כדי סכנת נפשות. מארחו אף פרץ בבכי נוכח קלות־דעת זו ודיבר בפאתוס רב כדי לשכנעו שלא יסכן את חייו.

טוב־לב ורוך ציינו גם את יחסם של האינדיאנים לחיות. האהבה לכלבים לא ידעה גבול לעתים. מסופר שאם אירע ומתה כלבה בעת המלטה היתה האשה האינדיאנית מיניקה את הגורים משדיה בחיבה עמוקה. לדברי גווינדה היתה הבעלות על החיות, להשקפת האינדיאנים, נעוצה באלוהים, והריגת כלב שלא לצורך נחשבה פשע. כן מסופר שהאינדיאנים חיבבו אפרוחים קטנים. מעניין שתמיד מדובר באהבה לחיות צעירות שעדיין אינן מסוגלות לדאוג לעצמן ולהגן על עצמן.

עוד יסוד חשוב בחיי האינדיאנים היה הנכונות לעבודה קשה, לשיתוף פעולה, לעזרה הדדית. זהו יסוד צמח מתוך הצרכים היומיומיים של מאבקי־איתנים למחיה, יסוד שהיה מושרש במסורת, שבמידת־מה ודאי שימש פיצוי על חוסר ארגון וחוסר מרות על־משפחתיים ותרם לליכוד מסוים של השבטים. גווינדה מדבר בהודמנויות רבות על תופעה זו בחיי האינדיאנים. הוא מספר שבטכסי־ההתבגרות למדו הצעירים את העבודות השונות בהן יוצרכו לעסוק במרוצת הזמן, ומודגש מאד שהכוונה היתה שהם יוכלו להיות "טובים ומועילים" לשבט. כן ראוי לציין שאף ילדים, שכמובן לא עברו עדיין את הטכסים, השתתפו בעבודות, ולא היה זה מקובל כלל שילד לא יציית להורים הדורשים ממנו שיעבוד. עצלות היתה נחשבת פשע חמור עד כדי כך שהעצל צפוי היה למות בגיל צעיר, וזאת "לפי רצונו של האלוהים". כלל נפוץ היה ש"מה שתוכל לעשות היום, אל תדחה ליום־המחרת!" על האשה היה מוטל נטל עבודה כבד. נוסף לאחריותה לגבי הסירה והשיט, שכבר הוזכרה, היתה מנהלת את משק המשפחה, דואגת לילדים, מעפדת שלחים, עושה שקים וסלים, לוקטת שבוללים. הבעל היה עוסק בעבודות "גבריות", היה בונה את הסירה, כפי שכבר צוינו, וכן היה בונה את הסופה, מיצר כלי־נשק ועוסק בצייד ובדיג. יודגש כי אחת התכונות החשובות של בן־זוג או בת־זוג לנישואים היתה כושר העבודה.

האינדיאנים טיפחו את המושגים של עבודה, שיתוף־פעולה ועזרה הדדית בתוך מסגרת־חייהם לתועלתם הם, אך במידה רבה סיגלו להם מושגים אלה גם ביחסיהם עם הלבנים. בריג'ס וגווינדה מספרים כמה נהנו, אישית, מאופי חיים זה של האינדיאנים בתקופה הממושכת שחיו במחיצתם. כן ייאמר שאינדיאנים שלמדו מן הלבנים גם ו"תורבתו" עבדו במקרים רבים למופת כרועי־כבשים, כגוזזי־כבשים וכבעלי־מקצוע אחרים ואף כאנשי־מינהל בשירות הלבנים. קאניאס אף מספר שאינדיאני

שימש בהצלחה ממלא-מקום למנהלו של בית-ספר מיסיונרי, בהיעדרו של המנהל. ודאי גם זאת הוכחה לכושר העבודה של האינדיאנים ולכוננותם לעזור ולשתף פעולה.

חוש האחריות והנאמנות ראוי לציין. טכסיה-התבגרות, שנועדו להכשיר את הצעירים לחיים מועילים ברוח של שלום וידידות, ובמירב המשמעת, היו כמובן ביטוי ברור מאד לחוש זה. הרבה עמים העומדים על רמה גבוהה יותר לא גילו גישה כה בוגרת לחיים.

אך האחריות והנאמנות לא היו רק דבר שבתיאוריה אלא השתקפו בביורר גם בהתנהגותם של האינדיאנים. כדי להיכח בכך חייב היה, כמובן, האדם הלבן לעורר את אמונם, שהרי באין אמון, ונוכח חשש וחדש שרעה נגד פניהם, לא יכלו לצפות אלא לשנאה ולתוקפנות. גווינדה נוכח עדי-מהרה לדעת את חוש האחריות והנאמנות של בני עמים אלה כלפיו, לאחר שהצליח לקנות את אמונם. משהגיע אליהם מיד הצליח להתידד עם נערים אינדיאנים ונהג לשחק אתם על-פי דרכם; אך אולי העיקר הוא שהתהלך עם האינדיאנים כשווה עם שווה, בתנאים שלהם, וברצון גם אכל ממזונם. כל זאת עשה מתוך רגש אמיתי של אחנה, והם לא ראו בכך מעשה מלאכותי שמניעו עיו בלתי-כשרים. משך התקופה הארוכה שעשה במחיצתם, ידע כי תמיד יוכל לסמוך עליהם כאילו היו אחיו הנאמנים. כאשר עזבם לבסוף בעצם החורף, כמו שסיפרנו, גילו רגש עמוק של נאמנות כלפיו. האינדיאני שאצלו התגורר פנה אליו במלים נרגשות: "אין משחקים בחיים בקלות-דעת כזאת! הרי אתה ושני האנשים שילוו אותך תמותו בדרך! ראה-נא את שפע השלג! אין איש יכול לחצות עכשיו את ההר!... חשוב-נא כמה יבכה אותך אביך אם לא תגיע בשלום לביתך! אני חושש מאד לגורלך!"

בריג'ס מספר שפעם היה עליו לבקר בענייני עסקים אצל קבוצת לבנים שחיו בארץ-האש. אחותו היתה עמו, אך העדיפה להישאר בעת הביקור בישוב אונים קטן שבקירבת-מקום שאת אנשיו הכירה, וזאת מחשש מפני הלבנים שהיו ידועים כאנשים חסרי-מצפון ומשולח-רסן. בריג'ס הסכים, וכך נעשה. כשנודע הדבר ללבנים, חשבו שנטרפה דעתם של בריג'ס ואחותו. אך כשהגיע בריג'ס ליישוב האינדיאני מצא את אחותו בריאה ושלמה. לאחר שבילתה יום רב-ענין. הוא ואחותו לא פיקפקו אף רגע כי יוכלו לסמוך על האינדיאנים.

נהוג היה לכבד את בעלות הזולת על רכושו. מה שהביא אתו בן-זוג לחיי-הנישואים נשאר קניינו שלו בלבד. ההורים נמנעו מהשתמש בחפצי ילדיהם. כן אסור היה לעבור לקרקע השייכת לשכן בלי נטילת רשות ממנו.

יסוד חשוב מאד בהשקפת האינדיאנים היה הצורך בשליטה-עצמית, לכאורה בניגוד למקובל בעמים פרימיטיביים. השקפת היאגאנים היתה כי חייב אדם לרסן את עצמו ומי שיודע לשלוט בגופו יוכל גם לשלוט על כושר שכלו ולמלא את ייעודו בחיים על הצד הטוב ביותר.

בטכסיה ההתבגרות הועמדו אפוא הצעירים במבחנים קשים מאד של שליטה עצמית. הם היו מצווים לשבת כפופים בלינוע משך שעות כשזרועותיהם משולבות מעל לחזה, ראשם מורכן. חייבים היו אף לישון בלילות במצב זה, ואסור היה להם לפצות פה משך זמן רב. תרגיל אחר בטכסים דרש מן הצעירים שלא יתגרדו למרות גירויים ולא יגנו על עצמם מפני עקיצת חרקים. המזון שניתן בתקופת הטכסים היה דל ובדוחק הספיק לקיומם. בתקופת מבחן זו היו הצעירים רוחצים במייתם קפואים. טכסיה ההתבגרות, על כל סבלותיהם, היו נמשכים חדשים רבים.

היו לשליטה העצמית צורות רבות בחיי יום-יום. כבר נאמר שהאינדיאני היה מצווה לא לבעוס. חייב היה לרסן את תאבונו. עישון ושתיית משקאות חריפים לא היו ידועים כלל. הוא ידע להסתפק במועט ולנצל עד למירב את המעט שבידו. ודאי וודאי שלא היה מפונק שהרי היו חיי קשים מאד והקיום גופו חייב מאמץ גדול. הוא הצטיין בכושר לעבודה ממושכת בלא להתעייף. נדרש היה לרסן בכל תוקף תאנה מינית. זאת למד מילדותו, כי ההורים השגיהו תמיד בשבע עיניים שלא יסתודדו נערים עם נערות. בטכסיה ההתבגרות הצטוו הצעירים לא להשתעשע לעולם עם נשים שאינן נשיהם. בריג'ס מספר כי בשנים הרבות שחי עם האונים התנהגו הנשים תמיד בצורה מכובדת ונאה הראויה ל"אבות המיסדים".

חשוב גם להזכיר את כושר-הסבל של האינדיאני. לפי הנוהג, כשהיה האינדיאני חש בבטנו היה "מרפא" דורך על בטנו ואף קופץ עליה בכוח—כנראה כמין עיסוי. החור לה המסכן היה סובל ייסורים אכזריים מטיפול זה, אך לא היה מתלונן. בריג'ס מספר מעשה באינדיאני וקן שנותח ועינו האחת נוקרה, כמובן ללא הרדמה, והוא לא גילה כל סימן של סבל. דארווין מזכיר שראה אינדיאנית ערומה המיניקה תינוקת ערומה, בעוד פתיתי שלג יורדים וקופאים על בשרן, והשתים נראו אדישות-בתכלית. האינדיאנים היו אנשים אמיצים מאד, וגם בכך יש לראות שליטה עצמית על דרך ריסון הפחד.

קיים היה חוש חזק ליושר ולצדק. רבים הלבנים המעירים על כך. הדבר מצא ביטוי ברור בתוכן ההטפות בטכסיה ההתבגרות. על ביטויים מוחשיים מוסר בריג'ס. הוא מספר שכאשר נתבקשו אינדיאנים לתפוס פושעים לבנים שברחו ממעצר, הסתייג אחד מהם ואמר: "אין לנו ריב עם אנשים אלה כי הם לא הרגו את קרובינו או ידידינו!" רגש-ההגינות התקומם בהם נגד פגיעה באנשים שלא עשו להם כל רע. דארווין מספר שנתן לאינדיאני מסמר גדול ולא ציפה לשום תמורה, אך האיש גמל בכתן שני דגים. כן הוא מספר שכאשר היו אנשים לבנים משליכים חפץ לסירה מסוימת של אינדיאנים והחפץ היה נופל ליד סירה אחרת, היו אנשי סירה זו ממהרים למסרו למי שבשבילו היה מיועד.

חוש להגינות, ל"משחק הוגן", התבטא בתוך השאר בהיאבקות בין אנשים. בריג'ס מוסר שאמנם היתה ההיאבקות פראית וחריפה, אך נמנעו מלפגוע בעיני היריב, באזניו, בצווארו ובברכיו. כן אסור היה למשוך בשערות ואם משך אחד המתאבקים בשערות היו אף חסידיו מוחים על כך. גם לא היו שורטים ונושכים. אדם שהיה

נלחם לפי הכללים זכה למידה רבה של הערכה גם ממתנגדיו. יחסיהם משפחה בשבטי האינדיאנים היו הדוקים מאד. דבר זה מובן אולי מאליו בתנאים המיוחדים של השבטים, בפרט אם נזכור שלא היתה כל התארגנות מחוץ למשפחה. ניאוף לא היה מקובל, והנאוף היה מבוזה. לישישים רחשו כבוד רב. מסופר שהאלאקאלופים היו דואגים בנדודיהם לנשים זקנות נכות. ידוע על אשה אונית ישישה שנכדה היה מלווה ומדריך אותה תמיד. בקשר לזה יש להזכיר את הנהוג המורר שאסר על הבעל או על האשה לשוחח עם החם או החמות או אף להסתכל בהם. אם היה צורך לומר להם משהו, חובה היתה לעשות זאת באמצעות בת-הזוג או בן-הזוג או אף תוך פנייה לאִש או לעצם כלשהו בנוכחות החם או החמות. קשה לדעת בדיוק מה היה מקור הנהוג, אך נראה שהדבר נבע מיראת-כבוד לאנשים אלה המבוגרים יותר. היה זה מחובת הבעל והאשה לדאוג להם במיוחד בחליים או בזיקנתם.

רבה מאד היתה האהבה לבנים. בקוצר-רוח היו ההורים מצפים לילד שאליו תשך קתם. על החיבה העמוקה לתינוק העידו, בתוך השאר, נהגים של טיפול בחבל-הטבור שלו. כך מקובל היה בשבט היאגאנים שהאם תיבש את חבל-הטבור ותשמור עליו בקפדנות עד שיגיע הבן לגיל ארבע. בהגיעו לגיל זה היו עוזרים לו לצוד ציפור חיה, ואז היתה האם מוסרת לידיו את חבל-הטבור, הוא היה קושרו סביב לצוואר הציפור, וזו היתה משתחררת ועפה. אולי היה בזה סמל לחירותו ולעצמאותו של הילד בעתיד. מכל-מקום, ביטא נוהג זה את המאמץ של האם בטיפולה בדבר כה פעוט הנוגע לילד ובכך השתקפה החיבה והמסירות לה. בשבט האלאקאלופים היה האב שומר על חבל-הטבור ששה שבועות סביב צווארו עד שהיה מתיבש, וזאת כדי לזכור שמשך תקופה זו היתה האם חייבת להקדיש מאמץ רב לתינוק. נוהג אלאקאלופי אחר הקשור לרך הנולד דרש מן האב שיעשה כמה משערוותיו לצרוו קטן ויקשור אותו לתינוק כסמל לאהבה. האם היתה מיניקה את התינוק בחיבה עמוקה זמן רב מאד, לעתים עד הולדתו של תינוק נוסף. חוש-האמהות ראוי להדיגשה. בריג'ס מספר שכמו-עניו ראה כי במות אָם זמן קצר אחר שילדה בת היניקה סבתא את הנכדה. כאשר שאל אותה איך זה יכלה להיניק זמן רב לאחר שילדה היא עצמה, השיבה: "כי רציתי זאת!"

גם יחסם של הילדים להוריהם היה חיובי מאד. גווינדה טוען שהילדים האינדיאנים לא היו נוהגים לבכות או לצעוק אלא אם כן חולים היו. אף כי יש לקבל טענה זו בהסתייגות, אולי בכל-זאת יש בה מן האמת. לדברי גווינדה, היו הילדים האינדיאנים מנומסים כלפי הוריהם; חוצפה כלפי הורים היתה תופעה בלתי-ידועה. יחסי האהבה בין ההורים לילדיהם תרמו לא מעט לאושר המשפחה. היה אמון הדדי מוחלט, והכל חשו בטחון בחיק המשפחה. כאשר נשקפה סכנה היה האב דואג בראש וראשונה לאשתו ולילדיו ומסתירים במערות ובבורות שבאדמה, שאותם היה מכסה בענפים.

העקרונות של שוויון, חירות ועצמאות היו יקרים לאינדיאנים. הכל היו שווים בחר

בות ובזכויות. כבר הוזכר שהאינדיאני היה מתחלק עם הנוכחים, כולל זרים, בכל מזון שבא לידו מהציד שווה-שווה, והדבר נחשב מובן מאליו. (דארווין מעיר על כך שקשה היה לתאר איך יקום מנהיג באין כל רכוש היכול להעיד על עליונות ולהגביר כוח. הוא ראה במצב זה פגם, כי לדעתו חיונית ההייררכיה בחברה מתור קנת). בילדים נטעו משחר חייהם מושגים של חירות אישית ועצמאות אישית. איש לא היה חייב לציית לפקודה מאדם כלשהו שמחוץ למשפחתו, פרט למשמעת שהיו הצעירים חייבים בה בתקופה של טכסיה-התבגרות. עקרונות החירות והעצמאות השתקפו גם בבחירת בן-זוג או בת-זוג לנישואים. הצעירים היו רשאים לבחור בשותף לחיים בלי התערבות מצד ההורים, לפי רגשותיהם בלבד.

בהיותם בתוך שלהם היו האינדיאנים עליונים לעתים וידעו להשתעשע ולשחק, ואולי היה זה ביטוי לאופי חיובי ונוח ביסודו. בהודמנויות רבות תיארו חוקרים את התור פעה של עליונות זו, אף כי לא התבלטה בדרך-כלל במגעי האינדיאנים עם לבנים בשל פחד או ביישנות או מעצור נפשי אחר כלשהו. קאניאס מספר שהאינדיאני צחק "בלי הפסק" והוא מעיר שכאשר ביקר במוסד מיסיונרי בו שכנו יאגאנים פרצו הללו בצחוק רעשני. הסופר הציליאני בנימין סוברקאסו, שהכיר אינדיאנים, מציין שהאלקאלופים ידעו לחייך בחן רב. גוזינדה אומר שבתום טכסיה-התבגרות הקשים נהגו האינדיאנים להתפרק ולהשתעשע, לשיר ולפטפט ולהביע בכך את שמחתם על שעמדו במבחנים בהצלחה. בריג'ס קובע שאחד השעשועים החשובים של היאגאנים היה המימיקה בה הצטיינו: היטב ידעו לחקות את הלבנים בדיבור ובתנועות, ונהנו מכך. כן היו מתמסרים לספורט, כולל התגוששויות ותחרויות-ריצה.

רבים מחוקרי האינדיאנים לא ידעו כי היה לשבטים חוש ליופי ולאמנות, אולם הן גוזינדה והן קאניאס מציינים את קיומו. היה בכך, כמובן, ביטוי לשאיפה לנעלה, שהיא בבחינת מוסר. האינדיאנים טיפחו מנגינות ושירה אף כי חסרו להם כלי-נגינה. קאניאס מדגיש כי היטב ידעו להביע בשירה את שמחותיהם. לדבריו, נוהגים היו לשיר לרגל מאורע כלשהו שהשאיר בהם רושם, כגון מחלתו של קרוב-משפחה או של ידיד. בהודמנות זו היה השיר עצוב, כמובן, חדגוני ונמשך שעות רבות, והיה בו משום נסיון לחקות את המיית הים או את שריקת הסופות החזקות המנשבות באיזור. האינדיאנים היו גם רוקדים, אם גם לא לעתים קרובות. הריקוד היה קפיצה בשתי רגליים בבת-אחת, ביחידות או בזוגות, עם שכל אחד מן השנים אוחז בכתף חברו, לפי מנגינות חדגוניות ונטולות כל קצב. נראה שגם בריקודים היו מבטאים שמחות וכאבים, וכן הישגים בציד ובדיג, בכלל כל תופעה בעלת-משמעות.

לעתים גילו האינדיאנים נטייה לרגשנות, לגעגועים, לרומנטיקה. הדבר התבטא, למשל, במנהגי הצעיר והצעירה לקראת נישואיהם. כך מספר גוזינדה כי לאחר שהוסכם על נישואים בין השנים היה הבחור נוהג לבקש מאיש מנוסה שיעשה בשבילו קשת קטנה שאין בה פגם. בקשתו היה מתיצב לפני בחירת-לבו ומוסר לידה חפץ זה "כהתקפה אחרונה על לבה", וזאת בנוכחות כמה מבני השבט. במעמד זה היתה הצעירה משיבה "הן" על הצעת הנישואים. הטכס היה רב-משמעות כי בכך

הודיעו למעשה "רשמית" ברבים מי העומדים לבוא בברית-נישואים. הבחורה מצדה היתה מחזירה מתנה לאהובה. היא היתה סורגת בשבילו מעין קישוט קטן בעל ששה חוטים, ניגשת לסוכתו בלווית אמה או דודתה, וקושרת את הקישוט לידו הימנית. שנים רבות היתה שומרת בחיבה על הקשת הקטנה שקיבלה מבחיר-לבה, סמל מר-חשי ראשון לאהבה ביניהם. כאשר, לאחר שנים, היה בנם-הבכור מגיע לגיל שיכול היה לשחק בקשת, היה הוא מקבלה לידיו. האם היתה משקיפה על חפץ זה וגעגועיה נכמרים אל תקופת האירוסיים. אשר לקישוט-הסריגה, היה הגבר משתדל לא להיפרד ממנו לעולם, ואם נקרע או אבד היתה האשה סורגת קישוט אחר, זהה. בדרכים אלו היו בני-הזוג מנציחים את הביטויים הראשונים לאהבתם.

עדות אחרת לרגשנות ולרומנטיקה מעידה המיתולוגיה של האוניה. לא ישוער עד כמה היו סיפורי המיתולוגיה ספוגים רגשנות ורומנטיקה. באווירה אפופת רגשות אלה מתואר היה עברם המיתולוגי הרחוק של האוניה לפי מסורתם. נאמר כי הנוף והטבע של ארץ-האוניה נוצרו, על-פי אגדות אלו, מגופות של אוניה קדומים. ההרים, הגבעות, האגמים, השלג, הגשם, הרוחות, הפפור, השמש והירח היו כולם בני-אוניה שנעשו טבע לפני דורות רבים מאד, לאחר מותם. בכך הובעה גם זיקה עמוקה של בני-השבט לארצם.

הפטריוטיות והאהבה למסורת השבט היו ברורות מאד בהשקפת האינדיאנים. דאר-וויין מספר שבעת ביקורו באזור ארץ-האש פגש באינדיאני שהיתה לו נטייה לפט-ריוטיות ואהב לשבח את ארצו ואת שבטו. בריג'ס מוסר שהאוניה היו חדורים אהבה עזה למולדתם, אף ידעו להדגיש זאת. לדבריו, נהנו האינדיאנים כשהיה איש לבן מביע לפניהם התפעלות מיפי ארצם.

חשוב להזכיר את הכבוד והאהבה שרחשו האינדיאנים לעברם ולמסורתם. בטכסיי ההתבגרות לימדו בקפדנות לצעירים את העבר ואת המיתולוגיה של השבט. חשובה היתה ההטפה לנהוג בכל דבר לפי המקובל במסורת. לפי תקדימים במסורת צריך היה לקבוע כיצד לנהוג בהווה כי הם נחשבו תמצית הטוב, הצודק והמועיל. בכלל, כל טכסיי-ההתבגרות היו ספוגים מורשה ומסורת אותם כיבדו האינדיאנים. מעולם לא היה עולה בדעתו של אינדיאני לשלול משהו הנוגע לעבר של עמו. כך היה מוסרם של היאגאנים, האלאקאלופים והאוניה ששכנו בחוד הדרומי של יבשת דרום-אמריקה.

ירושלים, 1968

ביבליוגרפיה

- Borrero, Jose Maria—La Patagonia Tragica—Editorial Americana, Buenos Aires, 1957.
 Bridges, E. Lucas—Uttermost Part of the Earth—Hodder and Stoughton, London, 1963.
 Butland, G.J.—The Human Geography of Southern Chile—George Philip and Son Ltd., London, 1957.
 Cañas Pinochet, Alejandro—La Geografía de la Tierra del Fuego y Noticias de la

- Antropología y Etnografía de sus Habitantes—Ciencias Naturales, Antropológicas y Etnológicas, Volumen XI de los Trabajos del Cuarto Congreso Científico (I. Pan-Americano, Tomo I, "Barcelona", Santiago, 1911.
- Cooper, John M.—Analytical and Critical Bibliography of the Tribes of Tierra del Fuego and Adjacent Territory—Anthropological Publications, Oosterhout N.B. The Netherlands, 1967.
- Darwin, Charles—The Voyage of the Beagle—Everyman's Library, 1965.
- Emperaire, Joseph—Los Nomades del Mar, Universidad de Chile, Santiago, 1963 (Traducido del Francés).
- Guevara, Tomas—Historia de Chile, Chile Prehispano—Universidad de Chile, Barcells & Co., 1925.
- Gusinde, Martin—Hombres Primitivos en la Tierra del Fuego—Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1951 (Traducido del Aleman).
- Keller, Carlos—Dios en Tierra del Fuego, Zig-Zag, Santiago, 1947.
- Laming, Anette—En la Patagonia, Confin del Mundo, Colección Bitacora—Editorial del Pacifico, Santiago, 1957 (Traducido del Francés).
- Lipschutz, Alejandro—El Problema Racial en la Conquist de America y el Mestizaje—Editora Austral, Santiago, 1963.
- Lipschutz, Alejandro y Mostny, Greta—Cuatro Conferencias sobre los Indios Fueginos—Revista Geografica de Chile, Santiago, 1950.
- Mostny, Greta—Culturas Precolombianas de Chile—Editorial Universitaria, Santiago, 1960.
- Orbigny, Alcide d', Sous la Direction de—Voyage Pittoresque dans les Deux Amériques—Bureau des Publications Illustrées, Paris, 1841.
- Risenberg, Felix—Cabo de Hornos—Hachette, Buenos Aires, 1939.
- Robertson—L'histoire de l'Amérique—Jean-Edme Dufour & Phil. Roux, Maestricht, 1780 (Traduit de l'Anglais).
- Steward, Julian H., editor—Handbook of South American Indians, Volumes I, V & VI—Cooper Square, New York 1963.
- Subercaseaux, Benjamin—Chile, o una Geografía—Ercilla, Santiago, 1942.

כתבי אפלטון

"הלא רגיל אני לומר מדי־פעם־בפעם שאין בי אלא מדע אחד קל־ערך: בקיאותי ב־ענייני האהבה. שבמדע זה אמנם מתימר אני להיות רב־כוח יותר מכל אשר חיו לפנינו ומכל בני־דורנו".

"בפי שגורה הטענה כי אינני בקי בשום דבר אלא בענייני האהבה".

שתי המובאות הנ"ל—הראשונה מהדיאלוג "תאגס", השניה מ"המשתה"—רומזות, אם מתיחסים אליהן ברצינות הראויה, על האופי הארוטי של הפילוסופיה האפלטונית, אמנם, כיצירה תרבותית פילוסופית עשירה ומגוון־נת אין לאפיין את כתבי אפלטון בקו דו־מיננטי זה או אחר. יש אצלו הרבה קווים וקווי־משנה והרבה סתירות והרבה דיאלק־טיקה; אולם יש גם קווים המתמזכים ומ־שתזרים לאורך כל כתביו, אחד מאלה הוא האספקט הארוטי של הפילוסופיה, של חיי האדם, של החיים ושל העולם בכלל, מש־השלים יוסף ג. ליבס את עבודת־הענק של תרגום כל כתבי אפלטון לעברית, ומשפור־טמו אלה בחמישה כרכים בהוצאת "שוקן", ניתנת לנו הזדמנות ראויה לתהות על אפיה של פילוסופיה זו. בחינתה במשקפי האר־טיקה היא אחת מהרבה אלטרנטיבות אפשר־

ריות, והבחירה היא ענין של שרירות־לב וטעם הכותב.

אקסיסטנציאליזם קלאסי

רבים מזהים את האקסיסטנציאליזם עם זר־מים מודרניים בפילוסופיה וקושרים מושג זה אל סארטר, קאמי וחבריהם. מעטים יר־תר יודעים כי מבשרו הגדול של האקסיס־טנציאליזם היה הדני סרן קירקגור, שבמח־צית המאה ה־19 האשים את הפילוסופים ה־גדולים שלפניו כי השכינו את הפילוסופיה בהיכל והפילוסוף נשאר מתגורר במלונה ש־בשער, המסקנה היא שאין להפריד בין הור־יית קיומו של הפילוסוף לבין השיטה הפי־לוסופית.

להבדיל מאריסטו, שפינוזה, קנט והגל, לא הציע אפלטון שיטה פילוסופית שיש עמה פתרונות ברורים למדי לבעיות הנדונות. הוא אמנם דן באורח בקרתי ברוב הבעיות הפילוסופיות שהעסיקו את הבאים אחריו, אך לא היה צמוד למפתחות פילוסופיים פו־תרי־כל, בדומה לעצם, להתפשטות ולמחש־בה אצל שפינוזה, למשל. מקומו של הפיל־וסף החי, החוקר ובודק, נכשל ומצלחה, נא־בק כל חייו ומשכלל תדיר את הפרתו, הוא מרכזי בפילוסופיה האפלטונית. פילוסוף זה הוא סוקרטס, המשמש לאפלטון דמות ספק־ספרותית ספק־היסטורית. אבל יש לזכור ש־מ־אחרי סוקרטס נמצא במקרים רבים אפלטון עצמו, בן התבררה הסוקרטית. שגורל מורו־שינה את גורלו שלו והביאו לידי עיסוק בפילוסופיה, אחד הכוחות המנחים את סוק־רטס לחפש את האמת ולדחות את הטעות הוא ארוס, אל־האהבה היווני הדוחף אל ה־יפה ודוחה מן המכוער. סוקרטס הארוטיקן, מכוער בחיצוניותו ויפה בנפשו, אוהב נע־רים יפים, עוד יותר מכך—נשמות יפות הוא אחד המאפיינים הראשיים של הפיל־וספיה האפלטונית.

יחסי־אהבה כיסוד לחיים פילוסופיים אינם

* כל כתבי אפלטון (בארבעה כרכים); תרגום מיוונית; יוסף ג. ליבס; הוצאת שוקן, 1962—64.

הפילוסופיה כהשתוקקות לאמת

את הדיאלוג "המשתה" הקדיש אפלטון ל־ בירור דמותו של ארוס ואפיה של האהבה. המבנה רגיל למדי: כל המתדיינים שואגים בהבנת מושג האהבה ומשוחים את ארוס על יפיו, תבונתו והברכה שהוא מעניק ל־ בריות. כל אחד מהם תופס משהו, אבל איש מהם אינו תופס את העיקר. כשניגש סוק־רטס לדון באהבה עומד הוא, בתוך השאר, על אפיה כהשתוקקות אל היפה. ארוס עצמו אינו יפה ואינו מושלם שכן אדם משתוקק אל מה שאין לו ולו היה יפה לא היה מש־תוקק ליופיו. אבל ארוס אינו מכוּעַר מכל־וּל, מי שנמצא בתחתית המדרגה אף אינו יודע זאת ואינו שואף לשפר ולשנות את מצבו. ארוס, שעל־פי המיתוס חציו אל־ו־ חציו אדם, בו שפע ועניות, יש בו גם מן האלוהי וגם מן האנושי. אין הוא היפה עצמו כמו שאין הוא האלוהי עצמו. אבל יש בו הכרת־מה של היפה ולכן גם השתוקקות אליו.

בדומה לארוטיקה ולארוס, גם הפילוסופיה והפילוסוף נמצאים בדרגת־ביניים בין חכ־מה וסכלות. וכך אימר אפלטון ב"המש־תה":

"לא יהיה ארוס לעולם לא דל ולא עשיר, וגם בין חכמה וסכלות נתון הוא באמצע, שהנהי כן הדבר: שום אל מן האלים אינו עוסק בפילוסופיה, ואינו משתוקק להיעשות חכם, שעל כן הנהו חכם, וגם חכם אחר, אם יש כזה, איננו עוסק בפילוסופיה. וכן לא הסכלים עוסקים בפילוסופיה ואינם מש־תוקקים להיעשות חכמים שדווקא זאת היא הומרתה של סכלות, שמי שאינו נאה וטוב ואינו נבון—בעיני עצמו הריהו חסר־דופי; ומי שסבור שאין הוא חסר, אף לא ישתוקק לדבר שלדעתו איננו זקוק לו."

האהבה על־פי אפלטון היא התשוקה להוליד ביפה כדי להיכנס בצורה זו לנצח. אהבה גופנית, שלב ראשון והכרחי בסולם האהבה האפלטונית, היא השתוקקות להוליד באשה יפה ילדים שיאפשרו למוליד, באופן־מה, ל־ התגבר על זמניות חייו שלו, בדרך חייהם של ילדיו. מאהבת הנופים פונה האוהב האמיתי

רק חלק מן הפילוסופיה האפלטונית אלא חלק מאורח־חיייהם של שני הפילוסופים ה־נרונים: סוקרטס ואפלטון. סוקרטס, בן ה־מעמד הבינוני של אזרחי אתונה, בעל־מלא־כה במוצאו ובמקצועו, נשוי ואב לילדים, נועד בעצם לחיות חיים פשוטים ורגילים. אבל כבר מגיל צעיר הוא נמשך, כאוהב המשתוקק אל היפה, ללמוד את כל המדעים שבזמנו. הואיל ואתונה היתה מרכז התרבות של יוון בתקופה הקלאסית, נגש ולמד מן הסופיסטים, הבלשנים, הריטורים והפילוסוף־פנים שעסקו בחקר הקוסמוס כאניקסגורס. בגיל ארבעים לערך הסתבר לבעל־המלאכה האתונאי שכל המדעים שבימיו אינם נות־נים פתרונות לשאלות החשובות והבערות ב־חיים, והוא פנה לעיונים עצמאיים. התלקטו סביבו אתונאים צעירים בני־טובים, שבעז־רתם בדק את כל המושגים המדעיים, התר־בותיים, המוסריים והחברתיים־הפוליטיים שהיו מקובלים באותם ימים. הסתבר לסוק־רטס ולחבריו הצעירים שהעקרונות עליהם מבוססת התורה והתרבות האתונאית והיו־רנית בכלל הם רופפים ואף מסולפים. אין זה ברור עד היכן מגיעה בקרתו ההרסנית של סוקרטס, ועד כמה יש לסוקרטס חלק בפילוסופיה הקונסטרוקטיבית של אפלטון. אבל ברור שאפלטון, איש החבורה הסוק־ר־טית, הושפע מאד ממורתו הזקן, מאורח־חייו ושיטתו הוראתו ומן האווירה האינטי־מית מאד ששררה באותה חבורה.

אפלטון, בן אחת המשפחות המיוחסות וה־אצילות באתונה, נועד מנעוריו לקריירה צבאית־מדינית. ואולם גורל סוקרטס, שה־צא להורג בעוון השחתת נפשם של נערי אתונה, השפיע עליו השפעה עמוקה. לאפ־ל־טון לא היה סוקרטס מורה בלבד. כיעורו החיצוני של סוקרטס הבליט את יפיו נפשו. שאיפתו של המורה לאמת דבקה בתלמיד. יחסיה־אהבה פילוסופים שררו בין השנים, וכאשר העבירה כוס הרעל את המורה לעו־לם־האמת, הקדיש התלמיד המוכשר את כל חייו כדי להנציח את מורו האוהב־מאהבו. בתהליך זה של אהבה־הנצחה יצר אפלטון את שיטתו הפילוסופית.

אמנות וכו') הוא יפה או מכוער. השאלה האם תית המרכזית היא: האם הענין הנדון טוב הוא או רע. לעתים אפשרי הדבר על-פי שיטות-הערכה אחדות שיהיה הענין הנדון יפה ורע, או טוב ומכוער, וכן אפשרי, כמובן, שיהיה יפה וטוב.

עקרון עליון בהשקפה האפלטונית: יש זהות כמעט בין הטוב והיפה; היפה טוב, והטוב יפה. או, להבדיל, במושגים לא-אפלטוניים: האסתטי הוא גם מוסרי, והמוסרי הוא גם אסתטי. משום כך, למשל, העיסוק הפילוסופי על-פי אפלטון—שהוא העיסוק הנעלה ביותר אליו יכולים בני-אדם להגיע—הוא טוב לפילך סוף ולחברה האנושית, מסייע להתפתחותן ולהתפתחותה ומעלה אותם על דרך-הישר לטוב. כל קנה-מידה, ובד-בבד עם זאת העיסוק הפילוסופי גורם סיפוק והנאה גדולים יותר ונעימים יותר מכל עיסוק אנושי אחר.

אם בהשקפה היהודית-הנוצרית יש הכרע, ברורה לצד השקפת-העולם המוסרית. הן אפלטון הגיע לאיזון בין מוסר ואסתטיקה, אצל ניטשה, למשל, מופר האיזון לטובת השקפת-העולם האסתטי, והוא דוחה ערכים מוסריים מקובלים לפי שהם מכערים את המי האנושי. לכן מובנת גם בקרתו החריפה שניטשה הן על ההשפעה היהודית-הנוצרית על התרבות והן על ההשפעה הסוקרטית-האפלטונית, בית, שיחד יצרו עולם מכוער. "מעבר לטה ולרוע" של ניטשה נמצא היפה כערך עליון על-ידי יצירת מציגה בין ערכים מוסריים אסתטיים הגיעו היוונים בתקופה הקלאסית תקופתו של אפלטון, להישגים אמנותיים כבירים ישעדי היום הם מיצירות-המופת. ואם נזכר היפה ולטוב את מושג האמת, המאשר את קיומם בעולם האידיאות, נבין מדוע היו יוונים חלוצי החשיבה המדעית והפילוסופית אפלטון הוא המייצג הבולט ביותר של תרבות יוון על הישגיה ועל מגמותיה. אריסטו תלמידו הוא המסכם של תרבות זו בתקופה בה חלה שקיעתה.

מסקנות אישיות

באיגרת השביעית, המפורסמת והחשובה באגרות אפלטון, הוא מספר על נסיונותיו הפ

לאהבת הנפשות, לאהבת המדעים, לאהבת הרעיונות הגדולים, ובסופו של דבר יש לו סיכוי להגיע לאהבת היפה כשהוא לעצמו, שהיא אהבה פילוסופית לאמיתה.

המסקנה האפלטונית היא שאנשים בלתי-ארוטיים, חסרי דחף נפשי גדול ותשוקה עזה, ליולם לא יגיעו לדברים גדולים ולהישגים גדולים בשום תחום בחיים. יש צורך בכשרון, בנסיין, באימון, בסבלנות, אפילו בזמן. אבל כל אלה לא יובילו לא את איש-המדע, לא את הסופר, לא את המדינאי ולא את הפילוסוף אל הישגים גדולים, איש בתחומו, אם אין הם חדורים תשוקה ארוטית, שגעון אהבה, למושג פעולתם.

היפה והטוב

מבנה העולם האפלטוני מורכב רמות שונות של מציאות. לכל תחום חלוקה אפיינית לו. החלוקה היסודית היא: הוויה, התהוות, וחור-סר כל הוויה. החלוקה המקבילה בתחום ה"הכרה היא: אמת, סברה ושקר. הפילוסוף נמצא תמיד שלב האמצעי, ומשימתו להגיע מן התחום הקרוב לשלב התחתון אל התחום הקרוב לשלב העליון. כאדם בעל נשמה אין הוא איישות מוחלטת ואינו יכול לרדת ולתפוס תחום שקרי זה לגמרי. אבל כבן-אדם ה"נמצא בעולם ההתהוות אין הוא יכול להתעלות באופן מוחלט אף לא להבין בהחלט את המציאות העליונה, האידיאלית, הקיימת ללא שינוי.

במציאות האידיאלית—או, כפי שנוהגים לכנותה: בעולם-האידיאות האפלטוני—יש הייררכיה, או מידרג. במקום הראשון נמצאת אידיאות הטובה, המכונה לעתים אידיאות-האידיאות ולעתים אידיאות היופי, או היפה כשהוא לעצמו. בלי להיכנס לניתוח מפורט של תורת-האידיאות האפלטונית, ברור הקשר בין המושגים יפה וטוב.

בתולדות המחשבה בכלל, ובהתפתחות הפילוסופיה בפרט, היופי הוא מושג מרכזי של גישה אסתטית לחיים, בעוד שהטוב הוא מושג מרכזי של גישה אית לחיים. השקפת-החיים האסתטית קובעת ערכו של כל דבר ודבר על-פי אמות-מידה של יופי. השאלה האסתטית המרכזית היא: האם הענין (מעשה, מוצר-

ומילונים נוספים, חד־לשוניים ודו־לשוניים כאחד, מפתיעים אותנו תכופות. אולם לא בתחום המילונאות השימושית בלבד ניכרת פעילות יוצרת. גם בעולם האקדמי קמו באחרונה "מילונאים מדעיים" וחנכו מפעלים לקסיקוגרפיים שגשימתם ארוכה וטווחם ארוך לא־פחות. מי שהשתתף בקונגרס־למדע־היהדות, שנערך לא מכבר בירושלים, יכול היה לשמוע פרטים מרנינים על עבודתה של מערכת המילון ההיסטורי שלידי האקדמיה ללשון־העברית. מערכת זו, בראשותו של פרופ' זאב בן־חיים, מסתייעת במחשבים אלקטרוניים כדי לכרסס את אוצרות לשוננו לדורותיה, ואגב כך פותרת שאלות לקסיקאליות ודיקדוקיות רבות.

ספרו של פרופ' משה גושן־גוטשטיין, "מבוא למילונאות של העברית החדשה", שיצא באחרונה, יש בו כדי להוכיח כי גם המחבר, פרופ' גושן, ואנשי צוותו אינם מתבטלים (אם להשתמש במלה מן העברית החדשה!). הספר הזה מהווה מעין כרך־מבוא (שיצא לעצמנו בהדפסת־ארעי ולא בדפוס ממש) למי לון גדול שהמחבר וחבר עוזריו טורחים בהתקנתו זה שנים; מילון שלפי כל הסימנים יהווה מפנה וסימן־דרך לכשיצא. המדובר במילון סיני כרוני, שתפקידו לתאר את לשוננו העכשווית, מתוך ראייתה כמערכת שלמה העומדת ברשות עצמה, ומתוך התרחקות ממצעורים גורמטיביסטיים. ההבדל בין מילון מעין זה לבין המילונים הקיימים כיום הוא, בראש־ראשונה, בכך שאין למילון־שבדרך ענין בתולדותיה של מלה ובהשתלשלות משמעויותיה לאורך ההיסטוריה אלא ענין לו במלה כפי שהיא מתפרקת בלשון ימינו. הבדל נוסף, וחשוב לא־פחות: אין המילונאי הסינכרוני מתחשב במידת "נכונותה" של צורה לשונית, ואין הוא מסתפק ברישומן של מלים כשרות, אלא הוא מכליל במילונו את כל המצוי בלשון. ואכן, היטב יודע המחבר (הוא־הוא עורכו

ליטיים. עינים ורעיונות פילוסופיים תיאור־טיים לא סיפקו את אפלטון, והוא ניסה לממש את רעיונותיו הפוליטיים־החברתיים בסידור־קון שבסיציליה. אפלטון נכשל בנסיגותיו ה־פוליטיים, שכמעט אף עלו לו בחייו, אבל עצם הנסיגות מעידים על מגמה לגשר בין הלכה למעשה בהווייתו הקיומית של הפילוסוף.

הפילוסופיה הארוטית של אפלטון אינה מניחה לו להסתגר במגדל־שן של עצמו, לשפר את כשריו ולהגיע להבנת האמת. הפילוסוף אהב את האחרים ורצה לשפרם ככל יכלתו. יחסי מורה ותלמיד הם יחסי אהבה. המורה האידאלי, מאהבתו את תלמידו הצעיר, רוצה להליד בו רעיונות חדשים, כמו שהוליד סוקרטס באפלטון. יחסי הפילוסוף לחברה בה הוא חי אף הם יחסי אהבה, כשהפילוסוף רוצה לשפר את מצב חייהם של הסובבים אותו, לחוקק להם חוקים מתוקנים ולהנהיגם בדרך הנכונה. אפלטון, מכל־מקום, הסיק מסקנות אישיות מתורתו הארוטית. נסיגותיו הפוליטיים אינם לא עליו יפה, אבל האקדמיה שיוסד הצמיחה את גדולי אנשי־המדע באותם ימים והשפיעה על התפתחות התרבות כולה בדרך האסכולות השונות שצמחו מן האקדמיה.

התיחסות ארוטית לחיים אינה, כמובן, התיחסות האפשרית היחידה, ובכלל, יש להבחין בין התיחסות לבין החיים וההויה עצמם, שהם עשירים ומגוונים רב־יתר מכל התיחסות. אבל אין ספק שהפילוסופיה הארוטית האפלטונית היא כלי־עזר מצוין להקלת הבנתן של הרבה תופעות אנושיות בתחום החומר והרוח.

א. מ.

מבוא למילונאות

באחרונה גברה התחושה כי ישפר חלקה של המילונאות העברית. המילון החדש של א. אבן־שושן, במהדורתו החדשה, המורחבת והמשופרת, כבר תפס את מקומו על מדפינו.

* משה גושן־גוטשטיין: מבוא למילונאות של העברית החדשה; הוצאת שוקן, 1969; 354 עמ' + סיכום אנגלי.

של המילון (המתוכנן) כי צפוי מילוגו לאי־הבנות ולהתרוסות של טהרנים־קנטרנים לרוב ובהקדמתו אף יוצא הוא ל"מלחמת־מנע" כנגד מתרסים אפשריים.

לצד "דרך ההסתכלות המיוחדת" שמבטיח לנו פרופ' גושן, יש בה בעבודתו גם יסוד לאומי, וכך קוראים אנו בהקדמה לספר: "אולם יש, כרמוז בפתח־דבר, גם צד שאפ"ר שר לקרוא לו אידיאולוגי. בחירת השיטה הזאת (כלומר הסינכרונית־התיאורית—ש.ס.) מכוונת גם כהפגנה, כלפי־פנים וכלפי־חוץ, של חיותה של הלשון העברית בדורנו" (ע' 7).

הספר מעביר לפנינו את שיטת עבודתו של צוות המילון, ומעלה, ביסודיות ותוך הדגמה עשירה, את הבעיות שנתקל בהן בשנות עבודתו הרבות. מאלף במיוחד הוא האפאראט הבלשני, הוא מכלול הסימנים, הקיצורים וכיו"ב שיופיעו במילון, ואשר יספקו למעיין את האינפורמציה הדיקדוקית, הסגנונית וכו'. מי שסבור כי מערכת סימנים כאלה היא דבר טכני בלבד, וכי הדיון בה בהכרח יהיה יבש, יעיין־נא בספר שאנו עוסקים בו ויווכח כי לא כן הוא. במערכת הסימנים של גושן גלומות בעיות עקרוניות־תיאורטיות לרוב, וכל סימן וסימן שקבעו העורכים הוא תוצאת מחשבה מעמיקה ולעתים אף מקורית בעולם המילונאות בכלל. ועוד: הפרק המתאר את האפאראט (הוא הפרק השמיני) נקרא כרוּמַן בלשי ממש, וזאת חרף משפטיו הארוכים ולשונו ה"יבשה" של המחבר.

מה יהיה היקפו של המילון לכשייצא? ובכן, הצוות של גושן מכין, בעצם, שני מילונים ולא אחד. באשר למילון הגדול, ה"מלא", אנו קוראים כי "לפי המצוי בידינו כרגע תתפוס כל אות (פרט לוי"ו ושי"ן מכאן וגימ"ל וכד' מכאן...) כרך של כארבעת־מאות עמודים בממוצע" (ע' 18); ואילו המהדורה המוקטנת היקפה המשוער כחמישית מהיקף הגירסה הגדולה. יש להנחית, אפוא, כי ניאלץ להתאזר בסבלנות ולהמתין שנים רבות־רבות בטרם נראה את מילוגו השלם של גושן (בגודל כלשהו).

יפה עשה אפוא פרופ' גושן שכתב את ספר־המבוא שלו בטרם יסיים את מלאכתו. בעיני

רב אנו מצפים לכרך הראשון של המילון עצמו כדי שנוכל לבדוק באיזו מידה הצליח להעלות את השקפותיו הטובות (והמשכנעות בהחלט) על מסלולים מיבצעיים (כי אכן אנו בערכים־לדוגמה המובאים בסוף ספרו כד לתת מושג של ממש על עבודתו המעשית). לפנינו ספר חשוב, שמעתה יכירו מקומם בין ספרי הבלשנות העברית המודרנית. העמלה בבהירות סדרה של בעיות שנתקל בהן גושן וצוות עוזריו בבואם לחבר מילון על־פי עקרונות חדשים. יש בו בספרנו א הערות לא מעטות שחשיבותן אינה מוגבלת למילון המסוים שה"מבוא" משמש לו כרך מבוא. ואף־על־פי־כן, מידת העננה המדעית מחייבת, לעניו־תדעתנו, שיתן המחבר לספר מעין זה שם יומרני פחות מאשר "מבוא למילונאות של העברית החדשה".

קללת הברכה

"קללת הברכה" של שבתאי טבת מסמן את תחילתה של כתיבה ממיין חדש בארץ. חוסר האונים מלתאר את המלחמות הארצישראליות, וכנגד זה—התשוקה לספר את סיפור המלחמה סמוך להתרחשותה, הביאו לגלגול דול של ספרות דוקומנטרית אחרי מלחמת יוני. חוסר־האונים מלתאר תופעות חברתיות או פוליטיות באמצעות הספרות, וכנגד זה הרצון לתת להם תיאור ופירוש על־גבי תגובות יביאו אולי, בעקבות הסגנונית הראשונה, ספרים דוקומנטריים אחרים שעניינם מאורעות ותופעות בחיי ישראל הלא־לוחמת.

ספרו של טבת הוא סיפור דוקומנטרי על אודות פגישה, הלב והתפכחות. הוא כתב ברהיטות, מוסר אינפורמציה בעלת־ערך ומשמש חזרה תמציתית ומרוכזת על מאורעות השנתיים־ומחצה שלאחר המלחמה. זה

* שבתאי טבת: קללת הברכה; הוצאת שוקן, 1969; 306 עמ'.

הרה"גורל ושמלהכיו נקבעים עלידי וזלתם. שבתאי טבת מקדיש עיון לשנים מן הפכירים בקובעי המדיניות, לפנחס ספיר ומשה דיין. יש כמה וכמה אסכולות בציבוריות הישראלית לית בקשר לעתיד השטחים, אך טבת בחר בשני אלה משום שהם חברים במפלגת-השל"טון ומסמנים בה כעין שני קצוות. אולי יש להצטער על שלא הרחיב את העיון והוסיף גם את יגאל אלון לפחות, בעל תכנית על-גבי הגייר ובעל השפעה ניכרת על המדינה יות'למעשה. טבת מציג את ספיר ודיין כשני קצוות. מצד אחד איש-המעשה, שאינו יכול להסתפק בתיאוריות מנוסחות בנאומים ובהצהרות אלא נמצא "בשדה", ולפיכך עליו החובה להצהיר ולהגשים כאחד. ומן העבר השני, האידיאולוג, מי שמשותף ומבקש לקבוע עיקרי מדיניות אך אינו נושא בחובה לממשם. טבת מציג את גישתו של ספיר כגישה אידיאולוגית, שהיא פשוטה, בהירה וקיצונית. יהודה ושומרון אינם נכס, לדעתו של ספיר, אלא עול כבד ומיותר. מדינת-ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית אינה יכולה, לדעתו, לכלול בשטחה עוד אוכלוסיה ערבית. שתעזר את הרוב היהודי, וחשוב לא-פחות—את האיוון הכלכלי והתברתי בתור כה. ישראל צריכה אפוא, במסגרת הסכמי-שלום עתידים, לוותר על כל השטחים שבב"ש, להוציא תיקוני-גבול קלים מטעמי בט"חון.

היו שנטו לפרש את האידיאולוגיה של ספיר פירוש פסיכולוגי. ספיר הוא יליד הגיטו של מזרח-אירופה, הגוטה להסתגרות ולקיום של חברה סגורה במעין גיטו טריטוריאלי הפתוח רק כלפי המערב. פירוש זה אין לו על מה שיסמוך, כי אם אמנם דיין הוא בן הארץ, ולפיכך מכיר מקרוב את הערבים כשכנים, הנה עולמו האידיאולוגי גזור מאותו עולם ומאותה מורשה פוליטית ממנה יונק גם פנחס ספיר. ההבדל ביניהם טמון לא באופן בו הם מסתכלים במהותה של מדינת-ישראל אלא באופן בו יבקשו לנצל את המצב הפוליטי הקיים ולעשות בו שימוש. דיין כספיר רוצה לראות את ישראל כאי מערבי מושגל באיזור שהוא זר לו, אך מקיים עמו

פר מתקד רק באיזור אחד, "הגדה המערבית", ולמעשה, בעיר אחת: שכם. הוא גם מצטמצם בתיאורן של כמה דמויות ראשיות ומזכיר אינפורמציה רבת-ערך ורבת-משקל הנוח להשלמת הבנתו. אין בספר תמונה שלמה ומפורטת של המיפגש הישראלי-הפלשתינאי בשטחים, אבל באותם תחומים מצומצמים, שהספר מטפל בהם בהרחבה, יש רמזים ופרטים על כמה מן התופעות.

ההלם שבעקבות הכיבוש היה הלם הדדי וגיבורי, בעיקר אלה הישראלים, היו גיבורים בעל-כרחם. החברה הערבית המפגרת פגשה עולם בעל הגיון אחר, חברה שהיא מודרנית לפחות בתחומי הצבא, החקלאות, והמינהל. המעמד הבינוני הערבי נתקל בשל"טון זר המסלק אותו למעשה מעמדות הבכורה והיוקרה משלו, וההלם החריף את לאומניו-תו. "הגשרים הפתוחים", שתועלתם רבה לחקלאים שהם רוב-רובה של האוכלוסיה לא הועילו באותה מידה ללבדרים, עורכי-הדין, המורים ושאר בעלי הצווארון הלבן. הטראגיות שבמיפגש מתגלמת בעובדה שבד"בבר עם פיתוח החקלאות הערבית והכנסתה לעידן המודרני מתנהל מאבק פוליטי, תכיר פות אלים, וה"ברכה" נמחית-והולכת על-ידי ה"קללה". שלטון-הכיבוש הישראלי אף הוא היה שרוי בהלם. שלטון על אוכלוסיה זרה לא התקבל על אנשיו בקלות. הם ביקשו להשליט סדר ובטחון תוך מדיניות ליברלית ויחס הוגן, אך הם נתקלו בהתנגדות פעילה ועוינת, שהצריכה נקיטת אמצעים חריפים. דוגמה לכך היא דמותו של סגן-אלוף צבי עופר, שבלי שהוכן לכך ובלו שהיה שוכן לכך נמצא שליט על עיר סרבנית, הנתבע הן להשליט סדר והן לנהוג בסלחנות כדי להגיע לדו-קיום של שכנות טובה.

הגיבורים החשובים באמת אינם קציני-צבא כצבי עופר, או קציני-החקלאות איתן ישראל ל. תרומתם עשויה להיות בעלת ערך לע"תיד, אבל טיבו של העתיד ייקבע על-ידיה רק במעט. הם ואחרים כמותם מבצעים מדיניות הלכה-למעשה, לעתים ודאי תוך גילוי יומה משלהם. אבל מעבר לרצונם החפשי הם במידה רבה כלי-שחמט במשחק פוליטי

תבת מגבוה אלא גם על־ידי בנין יומיומי, רצוף הצלחות וטעויות כאחת. אבל עדיפה עשייה ללא תכנית, ואפילו אינה משנה הרבה בשלב זה, על תכנית ללא עשייה כלשהי, נוסח ספיר.

י. ש.

חיי עם ישמעאל

"אִי־הַנּוֹחוֹת מַתְחִילָה בַּפְּגִישָׁה עִם הָעֶרְבִי הַמְּשֻׁכֵּל, הָאִירוּפִי, הָעִירוּנִי, הַלְּבוּשׁ 'פְּרָאנְגִי', חֶסֶר סִימְנִי־הַזִּיהוּי הַפּוֹלְקֹלוֹרִיסְטִיִּים. זֶה עוֹבְדָה שְׁדוּקָא הוּא, שְׁלִכְאוּרָה צְרִיךְ הִיָּה לְהִירָאוֹת לְנוּ קְרוֹב יוֹתֵר וְקֵל יוֹתֵר לְהַבְנֶה—דְּוֹקָא הוּא סִימֵל לְגַבֵּינוּ אֶת הַזְּרוֹת' שֶׁבְּעֶרְבִי. בַּפְּגִישָׁה אֲתוּ הוֹפִיעָה מִדַּת הַמַּחֲצִיבָה. בַּחֲלֻקוֹ נִבַּע הַדְּבָר מִן הָעוֹבְדָה שֶׁמְצִיָּדוֹ, מִצַּד הָעֶרְבִי הָעִירוּנִי הָאִירוּפִי, הוֹצֵבָה מַחֲצִיבָה וְהוֹצָגָה דַּחֲיִית־שֶׁב־גְּאוּוּה, אֲךְ לֹא פָחוֹת מִכֵּן נִבַּע הַדְּבָר מִחוּסְרֵי יְכוּלָּתוֹ לְרָאוֹת אֶת הָעֶרְבִי בְּמִישׁוֹר אֶחָד אֲתָנוּ."

זוהי אחת העדויות, שיש בה מידה של כנות, בספרו של משה שמיר, "חיי עם ישמעאל". על־פני 263 עמודים משטח שמיר שפע של דברי־הגות־זחזון, זכרונות־ילדות, תיאור קרבות וקטטות עם ערבים, ומשא מליצי על־העם היהודי ועל אחרית־הימים, כשישור—אם ישור—שלום בינינו לבין הסובב אותנו, מלל רב, משפטים ארוכים ופתלתלים, המקמקמת אינטליגנציה והעמדת פני מוכיחי־בשעור שימשו לשמיר כסות לריקנותו המחשבתית ולאזלת־ידו להעלות ולו רעיון מקורי אחד. חיינו של שמיר עם ישמעאל אינם אלא חיינו עם עצמו—בזאת יווכח כל מי שיעלעל בספרו, אבל עובדה זאת אינה מטרידה אותו, מן הסתם, כי הוא לא ביקש למסור עדות אישית, בחינת עדותו של אדם מן השורה או סופר מן העילית, אלא דווקא את עדותו של העם

קשרים הכרחיים ומצומצמים של שכנות טור־בה, אולם ספיר אינו רואה כל צורך בניצול המצב הקיים. על־פי דרכו יש להניח את המצב כפי שהוא, ללא שינויים, מתוך ציפיה שהדיפלומטיה, או שינויים פנימיים בתוך מדינות ערביות, יביאו למשא־ומתן.

דיין מופקד על שמירת הבטחון והשקט בש־טחים. הוא אינו יכול להסתפק בחזונות אידיאולוגיים אלא מחובתו לעשות. הצורך בעשייה כופה עליו פראגמטיות, שאינה נובעת מתכונות המנהיג הברולטות שלו אלא היא מקבלת מהן צביון חריף ומחלט יותר. המסקנה מן המצב הקיים היא, לגבי דיין, הצורך לנצל את המיפגש בין יהודים לערבים ואת השלטון הישראלי בשטחים כדי ליצור נדבכים מסוימים, מה שמכונה אצלו "יחסים אחרים", אשר, יחד עם המשא־ומתן המדיני, יעצבו מפה חדשה. לא רק מפה טריטוריאלית אלא אף מפה אנושית, חבר־תית וכלכלית. מכאן המדיניות הליברלית ומדיניות הגשרים הפתוחים, המתנפצת על השרטון של איבת אוכלוסים עירוניים, שנאה אֶתְנִית ולאומית, ועל השרטון של חוסר־המדיניות המכוון והמוחלט. הפראגמטיות של דיין אינה פועלת מתוך תבנית לעיצוב איוו מציאות. היא באה למנוע עובדות שליליות יותר מאשר ליצור עובדות חיוביות חד־שות.

ספרו של טבת מסתיים בניעימה פסימית ביותר. השלטון הישראלי מביא ברכה, אולם זוהי ברכה־לכאורה. התיזה שהערבים יקבלו שלטון ישראלי משום הברכה הכלכלית הצפונה בו נתבדתה. הצורך לבנות בארץ שתי חברות סגורות ונבדלות זו מזו בתוך מסגרת ריבונית אחת, שהשליטה המדינית עליה תהיה בידי חברה אחת, מוסיף להכתיב מדיניות שאין לה סיכוי לשנות את פני המצב־אות. אף־על־פי־כן טבת מעדיף את דרכו של דיין על מחשבתו של ספיר, ודומה שהדין עמו. גם אם דומים דיין וספיר בהשקפת־עולמם, הנה העשייה היומיומית של דיין משנה את המציאות במעשה של עובדה יומ־יומית, בלתי־מורגשת כמעט. יחסים בין חב־רות אינם נקבעים רק על־ידי מדיניות מוכ־

* משה שמיר: חיי עם ישמעאל; ספרית מעריב, 1969.

אמרתי: אין ולו רעיון מקורי אחד בספרו של שמיר. המבואות שהבאתי למעלה דיין להור כיה שהוא חוזר כתופי על דברייהם של מורי הלכה אחרים, מופרכים למדי. אבל לא רק בדבריהם אלה מצטיין שמיר באי־מקוריות אלא גם בנעימות "ערבות לאוון" מבית־המד"רש להומאניזם—על צדק חברתי, על שלום, אחוות־עמים וכיו"ב. "בשורש נשמתי ובכלל השקפתי הנני הומאניסט שוחר־שלום", מכריז הוא בקורטוב של גאנה הומאניסטית, "אין יקר בעיני מחיי אדם ומזכותו לחיים של שלום ושלנה. אני מוכן תמיד להסדר שיבטיח מה שפחות הרוגים והרס". אני מוכן לוותר על הרבה דברים יקרים ונכבדים, אם ניתן להגיע בעזרת הוויתור למצב שבו ייגרם מיזער הסבל והכאב לבני־אנוש. — אני חושד בעצמי, כי אם מחר תופיע פתאום ידיעה, כי שליט ערבי זה או אחר קורא לשלום עם ישראל—אקפוץ משמחה ומאושר, לפני שאב־דוק מה הוא דורש בשביל כך" (ע' 89). כמה זה יפה!

כן, משה שמיר שובר "לוחות־הברית" של השומר הצעיר עדיין תוהה־ובוהה על השברים הפזורים ושח קומתו הזקופה ללקט כמה רסיסים זעירים ולתפרם בדש אדרת הלוחם והנביא שהוא עוטה. מראה נוגע ללב! שמיר העמיס כאן על עצמו משא כבד מכפי כוחו. הוא רצה להתמודד עם חוויה אישית, כפי שהדבר משתמע מן הפרקים הראשונים של הספר, אך היירותו השיאתו להתמודד עם בעיות נכבדות יותר; הוא רצה למסור עדות אישית כביכול, ויצרו הוליכו לשאת דבריה נבואה. כך נמצא מקפח את עדותו כאדם ומגמד את דמותו כסופר.

לז נשאר צמוד לחיזור חוויות ילדותו בתל־אביב הקטנה, לז גייס את כשרונו לציור נופי הארץ, להבעת אהבתו אליה וזיקתו אל ה"ערבי הפשוט", הפל'את, הרועה, ה"תושב השר" שי", כדבריו, ודאי היה הספר מעניין יותר. אבל הוא הלך בגדולות ונשא נפשו לזירות אחרות...

ש. ב.

היהודי כולו, המתגלם בדמותו שלו, על הערבים, שאף הם אינם סתם ערבים אלא ישמעאל, על כל המטען ההיסטורי הכרוך בשם זה; ולמי שמתעוררים בו ספקות באשר לכוונתו זו, באה תמונת העטיפה לפזר כל צל של ספק. תמונה זו מציגה את שמיר עומד ומסתכל במבוכת־מה בשתי ידיים אפלות המשולחות לבקש את נפשו—רוצה לומר את נפש עמו!

משה שמיר, בספר זה, אינו משה שמיר הידוע לנו מ"הוא הלך בשדות", מ"כי עירום אתה", מ"מלך בשר־ודם" ועוד, ואף לא משה שמיר השבר "לוחות־הברית" של השומר־הצעיר וה"אנפן טריבל" של בית־מדרשו של מאיר יערי, אלא משה שמיר אחר, אמיץ יותר, חזק יותר, הנושא דברי סניגוריה על העם היהודי לפני בית־הדין הגבוה לצדק של העולם, הבונה את טיעונו נדבכים־נדבכים, כמיטב המסורת של נביאי התנ"ך!

"בית־דין־צדק עליון מטעם התבונה הטהורה", כותב הוא. "יפסוק, לפי דעתי, כי במישור הלאומי־מדיני ישנה זכות עדיפות מלאה לעם היהודי, להקים מדינתו בארץ־ישראל (ההדגשה במקור—ש. ב.). אני רוצה ומוכן ללכת בהתייבב בפני בית־דין כזה" (ע' 112). ובכן, אני, בא־כוחו של העם היהודי ונושא דברו אל התבונה האנושית! ובטיעונו הלמדני הוא חושף את פרצופו הרצחני של ישמעאל, מקונן על פיגור רם של הערבים, פוסק נידוי למצרים, ומסיים את דבריו לאמור: "אם נמשיך, אפוא, לעיין בתמונת הרעב והשבע ופרוסת ההצלה שביניהם—הרי עד עתה אמרנו תמיד: הניחו לנו נתח מן הפרוסה ונחיה את נפשנו. האמת היא שהצדק האובייקטיבי מתיר לתבוע כי תינתן לנו הפרוסה כולה. ואם הרים העריץ השבע את ידו עלינו בשעה שאחנו בקצה־הפרוסה, ואם ביקש להנחית עלינו מכת־מוות—ואם הרמנו ידנו להגנה והפיגוה אחר, ועתה הפרוסה בידינו—לנו היא עתה, בשלמותה, לפי כל כללי הצדק האנושי" (ע' 164).

ישראל כאתגר

ספרו של מרדכי נסיהו, הכתוב כהרצאה או כמדריך להרצאות בסמינר רעיוני זה או אחר, כולל בתוכו הצעה יומרנית לקביעת אתגריה של מדינת ישראל לקראת שנת 2000. יש בו מסד רעיוני ותכנית פעולה פראגמטית, אך במסד הרעיוני אין חידוש ולתכנית הפעולה לא אין ביסוס עובדתי.

נסיהו אינו הולך בקטנות חלילה; הוא מציע שילוב של "לאומיות ואוניברסליות, חומר ורוח, משיחיות ופראגמטיות", בחינת "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך". מדינת ישראל בחזונו עתידה להגשים חזון נבואי מחודש של "אור לגויים", מדינת סגולה מיוחדת במינה, שבתחומה הגיאוגרפי הצר תקופלנה אתונה וירושלים של המאה העשרים, תקוות העולם לקראת המאה החדשה הקרבה והולכת. בקי"צ צור, לפניה עוד "אוטופיה" חביבה אחת הבור"ה נה לה תבנית עולם רצוי על-פי שיקוליה היא ועל המסד הרעיוני שלה.

הציונות של נסיהו היא ציונית אחד העמית במתכונת מודרנית, המוסיפה לרוח מושגים חדישים כטכנולוגיה ומידוע, שהיו בחינת תחליף לקשר רוחני דתי או בלתי ניתן להגדרה בין ישראל לבין התפוצות. ככמה מקודמי כן גם המחבר רואה לציונות שליחות אוניברסלית מיסיונרית. היא תהיה גשר בין העולם המפותח לעולם המתפתח, ולא גשר בלבד—נסיהו אינו מסתפק בתפקיד זה שהטיל על ישראל—היא תשמש אפוא גם בלם להתנגשות חזיתית אפשרית בין שני העולמות, היא תהיה סינתיזה של הטוב המצוי בשניהם, וכך תיצל מגורלה המר של ארץ לבנטינית. הקשר אל התפוצה היהודית הוא שיבטיח לה יניקה מתמדת מן התרבות המערבית וימנע אותה מהתבלבל בתרבות המפגרת של האיזור. הבעיה המרכזית היא אפוא כיצד להבטיח את הקשר הרצוף, העקיב והמפרה בין ישראל ליהודי התפוצות, כי נסיהו, כמו אחד העם,

מכיר בכך שאין סיכוי לריכוז היהודים בארץ ישראל.

הנחת היסוד שלו היא כי הסתיימה תקופת "ציונות המציקה" והחלה התקופה של "ציונות הרווחה". יהודי העולם לא יתרכזו בישראל, אך חלקם עתידים לעקור לכאן בעקבות לחצים חברתיים ותרבותיים בארצות מושבם, חלק זה אפשר יהיה לקלוט בארץ רק אם נבנה אותה על יסודות חדשים. עלינו לממש בארץ את המהפכה המדעית המתחוללת בעור לם הגדול ולהפוך את ישראל לחברה טכנולוגית מדעית מתקדמת. מבנה חברתי כלכלי חדש זה על גבי המסד של "הציונות הרווחה" נית" החדשה יהפוך את ישראל למדינה קולטת יהודים והמצוינת בסגולות אוניברסליות, שבכוחן תתגבר על העוינות שמסביבה, עוינות המתוארת אצל נסיהו כמושכל ראשון, טבעי, הכרחי ובלתי ניתן לשינוי.

יש ענין בנסיונו של המחבר לאחד גישה פראגמטית עם גישה אידיאולוגית על מנת להתגבר, לכאורה, על הניגוד והיריחוק שבין גישה מדינת ישראל הרבתה בהכרעות על-פי שיקולים אידיאולוגיים, והוויכוח בין שתי הגישות קיים ועומד בכל חריפותו. אבל קשה לקבל את הנחות היסוד של נסיהו, וקשה עוד יותר להסכים עם מסקנותיו. הוא ממשיך בגישה ציונית ותיקה של התעלמות מן האיזור, בו אנו חיים ומן הקשר הגורלי בינינו לביןנו והוא מעדיף את הויקה אל יהדות העולם, הקרובה והרחוקה, על כל קשר שהוא אל האוכלוסיה הלא יהודית בארץ ישראל. הוא מוצא לו שליחויות מיסיונריות בלבוש חדש—לבוש של עזרה וסיוע טכנולוגי מדעי—בארצות המתפתחות שמחוץ למזרח התיכון כתחליף לאותו דבר עצמו, אולי המורה מכל היא ההתעלמות מן העובדה שקשרים בין מדינות ותפתחות היסטוריות אינם מוכתרים בים על ידי רצון טוב ונסיונות פשרה תיאורטיים בין אידיאולוגיה, מצפון ומציאות מצד מנסחי עיקרים אלא על-פי שיקולים של אינטרסים, עצמה, יחסי כוחות וכו'.

נסיהו מכיר במשברה של הציונות המדינית הקלאסית והוא חוזר אל הציונות של אחד העם, וכדי לטשטש את הנסיגה מהכרת הכורח

* מרדכי נסיהו: ישראל כאתגר / מ' 20 למדינה לשנת 2000; עם עובד 1969; 96 עמ'.

דניות. גרנות נטל כמה תופעות אקטואליות והגדיל אותן למעלה מכל שיעור כדי ליצור תמונה אפשרית של העתיד. האמנם אפשרית? מספרו של גרנות אין זה מסתבר כי זו אפ" שרות הכרחית, ואין אפשרות אחרת מוצגת כנגדה.

גרנות פותח בתיאור מדינת-ישראל של סוף המאה העשרים, תוך שהוא משלב אבזורים והמצאות העתידים לשרת את האנושות, לדעתו, לקראת סוף המאה, המצאות שלעור מת ספרים אחרים של מדע בדיוני היו נר" אות מפגרות ממש. מדינת-ישראל זו, הנמ" צאת באותו מצב בו היא נמצאת כיום, בלי יכולת לפתור את בעיית הערבים ואת "בע" יית" מקומה במזרח, נכפית על-ידי המציאות החיצונית ועל-ידי הכוחות השולטים בתוכה להיות מדינה מסוגרת, מיליטריסטית ומש" טרתית, שהפיכה מאיימת עליה מצד כוחות" השחור: ראש שירותי-הביון ואגשיו, המא" מינים ב"מלכות-ישראל הגדולה".

הרמזים האקטואליים שקופים, אין להכחיש כי גרנות יצר איוון מסוים בין דעות הצד" דים השונים ולא הטיל את כל כשרונו הספ" רותי, המוגבל כלשהו, לצדו של רעיון אחד. כוחות-השחור מובסים אמנם, אך בשום מקום בספר אין זה ברור באיזה רעיון תומך המ" חבר. ניתן אפוא לקבוע כי הספר מתכוון להיות כתב-תוכחה או כתב-אזהרה, מעין כתובת רשומה על הקיר. כמה מן הבעיות שמעורר גרנות, אף-על-פי שאינו מציג אותן כהלכה, ראויות ללא ספק לעיון מכובד יותר. אך את הספר, כאמור, יש לבחון לא על-פי רעיונותיו ושליחותו אלא על-פי הכשרון המ" שוקע בו. יהושע גרנות חיבר בלש-פוליטי דמיוני, מותח בפרקים אחרים, דהה ומשמעם ברוב האחרים, מצויים בו כל הרכיבים- ה"הכרחיים" של הז'אנר הבלשי-הפוליטי: גיבורים רעים לגמרי וגיבורים טובים, המ" חפשים את דרכם; אהבות וחדרי-מישות, מרצחים שכירים, הרבה יריות ואלמות, נאומים מדיניים ארוכים ופסיכולוגיה הוליוודית וכל כיוצא בכך. בתחילה באים כל אלה בגודש הגיוני המאבד בהדרגה את הגיונו הפנימי, את המיתח שלו ואת האמינות הספ"

או האפשרות של ריכוז טריטוריאלי יהודי— או, אם תרצו, כתחליף לה—הוא בונה לו אידיאל הבא למזג הפכים וניגודים כמו "לאוו" מיות ואוניברסליות, כמות ואיכות".

אכן, בדק"בית יסודי לישראל, כמדינה וכחב" רה, הן בתחום המחשבה הן בתחום המעשה, מתיחת קר"אופק אידיאולוגי-פראגמטי ברא" שי-פרקים לא-מהוקצעים וקטיגוריים כאחד, נוסח מר נסיהו בספרו, אין בו משום תחליף אפילו לנסיון של התמודדות עם בעיותיו של בדק"בית כזה.

פרגוד הבדולח

כרוניקה עתונאית מספרת כי פרופ' ישעיהו ליבוביץ כתב למחבר הספר על הסכמתו עם תחזיתו על עתיד ישראל בשנת 1989, והוסיף עוד תחזית אחת משלו: מדינת-ישראל בגבור" לות "א"י השלמה" לא תתקיים כלל עד אותה שנה. הכרוניקה הזכירה לי סימפוזיון אקדמאי על טיבה של העתידנות, שבסופו טען אותו פרופסור בלהט ובשנינות רבה כי העתי" דנות—כלומר, ניהוש העתיד באמצעים מד" עיים כביכול, לדעתו—אינה אפשרית כלל וכלל; לביסוס טיעונו הביא כמה דוגמות מפורסמות בהן התגלו מלומדים וחכמים כמ" נחשי-עתידות עלובים. הם, על-כל-פנים, לא ידעו את חכמת האוראקל מדלפי שהשפיל למסור תשובת המשתמעות לשגי פנים.

הזכרתי ענין זה לא כדי להראות כי מלומ" דים נוהגים להשתמש בוויכוחים פוליטיים אקטואליים במיתודות שהם עצמם פוסלים אותן אלא כדי להצביע על כך שאין טעם להתעמק בתחזיתו הפוליטית של יהושע גר" נות, הצופה לישראל משטר טוטאליטרי כמעט של שלש מפלגות גדולות הבאות בברית, והמדכאות כל אופוזיציה, ואשר בו פועלות כמה קבוצות-מחתרת מתחרות ומר"

* יהושע גרנות: פרגוד הבדולח; הוצאת איתנו, 1969; 420 עמ'.

רוחנית. הפתרון שמוצא גרנות בשביל גיבורו הראשי, המספר את הסיפור בגוף-ראשון, יאיר, הוא פתרון בלתי-משכנע ומלאכותי, ממש כסיומו של הספר, המסתיים למעשה בלי נסות להתוות דרך לעתיד. יהושע גרנות בחר לכתוב סיפור בלשי-פוליטי בדינמי, אולי הראשון מסוגו בספרות המקורית, והנסת סוג ספרותי זה אצלנו ראויה להערכה. סיפור כזה דורש תכונות של מספר היודע לבנות עלילה מרתקת, הע"שויה להתבסס על רמזים אקטואליים ועל עובדות ריאליזם, כדי לבנות על הנייר מציאות אחרת, אפשרית בעתיד. גרנות ניסה, אבל הצלחתו הסיפורית אינה גדולה ואילו הצלחתו הרעיונית ודאי שהיא מועטה ביותר, שכן כמעט לא זכה הספר להדים והרעיונות שהוא נושא כבר נשמעו אצלנו בשעת מער-כת"הבחירות האחרונה, גם הם ללא תהודה של ממש.

י. ש.

טבלת הישימון

שבעת סיפורי-הביכורים של אדם זרטל (שא"סופתם קרויה על שם הגדול והעז שבהם, "טבלת הישימון", שצוין לשבח בתחרות-הסיפור הקצר של "קשת") ראויים להיחשב תעו"דת-הזאת ספרותית לכל שהוא אותנטי ביותר, שלם ביותר וחיוני ביותר בהויותם של גידולי הארץ הזאת, כדרך שהם מיטיבים להתגלות בעיקר במצבים קיצוניים של מילוי חובה ומשימה: יודעים את כוחם, בוטחים בעצמם, ישירים עם עצמם, חותרים אל העיקר, תכליתיים, דוחים גינוני יוהרה כמו גם התייפופות מצפונית, פקוחי-חושים, מוצקים בליכודם, בחברותם, באדנותם.

"מעט שיצא לדרך", נאמר על שלושת הקצינים-הסיירים ברחבי הישימון, הנשלחים למשימה מדברית בטרם-מלחמה באותו סיפור

* אדם זרטל: טבלת הישימון (סיפורים); ספרית פועלים, 1969; 161 עמ'.

שעל שמו הקובץ קרוי, "שרתה עליהם רוח אחדות; כאילו היו לגוף אחד... כאילו היו אנשים קדמונים, שהדיבר אינו בפייהם אך קיומם תלוי זה בזה. צועדים על פני ערבות גדולות ושוממות, רודפים אחרי האש או אחרי יות, מביאים חיים לשבטם. הסכנה קירבה אותם יותר מחיים משותפים". יגאל, באותו סיפור, "מתיחס אל המצב כאל בעיה פשוטה, מתמימתית, שיש לפתור אותה", ובהמשך הדברים, "תוך שהוא עובר לנימה פילוסופית", הוא מגלגל שיחו לאמור: "תשמע, אנחנו בע"צם גדלנו לזה, בשבילנו הטבע והמדבר והני"וטים הם דברים טבעיים, בדם... אצלם (כל"מ) מר: אצל המצרים, במקרה זה—י. ע.). זה להפך: העולם שלהם מלא רוחות וג'ינים ואינם מונות תפלות. הם מפחדים מכל דבר. אינם בוטחים באיש".

במהלך הסיור חש אותו יגאל שהוא

"מת להיות כאן עם הכוח שיעבור. הוואדי הדומם יתמלא נהמת כל"י-רכב, עם חברה למעלה מכורבלים, מחייכים... אין בלתי-אפשרי בשבילנו. הכל שלנו... ועל כל זה שורה אצבע אלוהים, ההילה שלנו... עם התנ"ך בתוך העצמות... עם כל החכמה, עם כל ההתחכמות... עד הרגע שצריך לעשות את המלאכה, שאז נעשה שקט של גברים ואין עוד שום תלונות והגב לא מציק עוד".

אל שיא דראמתי מגיע הסיפור כאשר שלושת הסיירים נתקלים בערר בדווי הרועה את צאנו במדבר ולוקחים אותו עמם, ובשלב ידוע נראה להם אף כי חשבון קר של בטחון המשימה והצלחתה מחייבם להרגו נפש. חיים, מפקד הסיור, שעליו ניטל "לבצע", אינו מוצא את לבבו לעשות את המעשה, אף כי בנקודה ידועה "הנער כבר כנוע, עקוד... מוכן לגור" דינו", אבל אף מעמד זה אינו משמש עילה לחיטוטים-לתיאבון אלא, אדרבה, קולד לתלות בו תעצומות בטחון מסוג חדש—תמים בלי ספק אך כובש-לב:

"חיים הולך לפנים... וידו נתונה ביד הנער... הנער הוא בנו וחוסה בצלו. הנער תלוי בו וניצל ממוות בזכותו. ברית כרותה ביניהם. הוא מוכן עתה למות על סף הארץ היעודה ובלבד שיוסיף ללכת כך, כפו בכף הנער

גם מפעילות־נעורים במעין מחתרת קומוניסטית, אך זו גם פרידה מתקופת התבגרות, מאהבת־בשרים גלויה וישרנית של צעיר בן־טובים אל זונה בת כפר כורדי, ויציאה אל דרך־דרך־שעדיין אין מגמתה מחזורת כלל אלא של־כל־פנים מוליכה היא מהלאה ל"כל זה".

"דרך פרידה" הוא אולי מיטב הפרווה שכתב ש. בלס עד כה. קצת מן הקסם שהוא מהלך על הקורא נובע דווקא מכך שאין הוא בבחינת מעשה מוגמר אלא הוא בבחינת דרך הפתוחה לכמה וכמה כיוונים וצופנת כמה וכמה אפשרויות, מהן שהקורא רשאי להשתעשע בהן ומהן שהסופר רשאי (או חייב) לממשן. קצת מן הכוח הגלום כאן נובע מן הקיום ההרמוני של מספר רבדים, מספר זוויות, מספר יסודות. בעת־ובעונה אחת סיפור זה הוא ציור־חיים נאטורליסטי, מגילה אוטוביוגרפית, וידי אִי־שי, תעודה חברתית, שלד של תסריט קולנועי, הזיה סוריאליסטית, ועל הכל—מעשה־אמנות. וכל אלה טבועים בחותמו של אדם שעינו פקוחה לקטנות ולבו מפולש לגדולות, אדם שניחן ברגישות ובכנות הן כלפי מה שבתוכו הן כלפי מה שמחוצה לו ומסביב לו.

אמת שלא בכל סיפורי הקובץ נשמרה אותה מוזגה מוצלחת של החוץ והפנים, האישי והחברתי, הנאטורליסטי וההויוני—או אף האמ־נותי—שהושגה ב"דרך פרידה". אחדים, בעיני קר אלה שבגדאד מוסיפה לשמש להם רקע ומרכז כאחד, מתקרבים אליה. אחרים, בעיקר הקצרים ביותר, מתרחקים ממנה, פעמים עד כדי להעיר ספק אם אמנם ראוי היה להכלילם לבקובץ כזה. אבל המאזן בכללו חיובי, מכובד, מעורר־אמון—ומחייב.

י. ע.

הר המנוחות

לפני שנים אחדות עורר א. עלי, משורר צעיר ובלתי־ידוע עד אז, ענין רב בין קוראי שירה עברית. ספר־ביכוריו, "אלה תולדות יעקב", מחזור שירים שסבב סביב דמותו של יוסף, היה ספר בשל ובעל־עצמה שהעיד

שעמד להיות קרבנו... הם יגמאו הרים ובקעות, ידלגו על ערוצים וצוקי־שחם. הם —"

סיפור זה, וכן קודמו, "עפר־דרכיך, ארציי", המתרקם על רקע הווי של כובשים וכבשים בחבל עזה, הם המשווים לקובץ־ביכורים זה של זרטל את אפיו, את ייחודו, את עצמתו. זהו קובץ שמובטח לו שידבר אל לבם של רבים וכן שלמים מתוכנו. וכעבור שנים, כא־שר יהיה הישימון זרוע ערים ומפעלי־חרושת ונאות־קטן, וכאשר יהיו בנים ונכדים מתרפ־קים על עלילותיה של תקופה זו והוויותיה ואנשיה של זו נראים בעיניהם כנפילים, או־אז אולי יהיו אחדים לפחות מסיפורי "טבלת הישימון" משמשים להם עדות נאמנה, בוטה, עזת־מבע.

ואולי נאמנה תהיה עליהם העדות כפליים דור־קא משום שבעליה הוא אחד מבניו והניכיו של "הקבוץ הארצי".

מול החומה

קובץ סיפוריו של שמעון בלס שונה הוא באפיו מן הרומן הידוע שלו, "המעברה". כאן אין בלס קם להתמודד עם פלח של מציאות מהגרי־עקורה, דויה וסחופה, אלא הוא ניצב לפנינו כאזרח רענן על קרקע המציאות הארצי־ישראלית וכיוצר שבתוך כך יש לו יחס חי, פורה ומאוזן אל עברו הבגדאדי, אל רקע־קיומו המזרחי, ואל עולם־הרוח של האדם המודרני.

מתוך תשעה הסיפורים המכונסים בקובץ, שנתפרסמו תחילה במוספים ובכתבי־עת, המ־גובש ביותר הוא, כמדומה, "דרך פרידה" (נדפס בחוברת־העשור של "קשת", 1968). זה ראשון הסיפורים והארוך שבהם. הפרידה היא, בעצם, פרידה מבגדאד—של שנות ה־40, כמ־דומה—פרידה מהווי אינטימי, חסוי למדי, כמו

* שמעון בלס : מול החומה (סיפורים) ; ספריית מקור / הוצאת אגודת הסופרים ליד "מסדה", 1969 : 132 עמ'.

בכוונת-מכון נסולות ממד של עומק. המלים השטוחות, הקובעות רק את העובדות שעל-פני השטח, מותירות לשומע להעביר לפניו, בתודעתו ובדמיונו, את תמונת הכאב, המור-כבת ומתווית על-פי נקודות-ציון אישיות, ההודעות הלאקוניות של דובר צה"ל על נפילה בשעת מילוי תפקיד, המשתמשות במונחים יבשים, הן המאפיינות דרך זו של הבעת צער בין אנשים הנוהגים לכבוש את

כאבם פנימה. בקצה השני של דרכי הבעת הכאב, בדרך זך שאינו מעסיק מקוננות מקצועיות כמנהג דור רות עברו, עומדות המלים המעטות, קרני המשפטים המפירים את דממת האבל, המלים שקרובים ואוהבים תולשים מלבם הכואב על יקיריהם. במלים ספורות מתמצה הכאב. אם שכולה אחת אמרה לי חדשים אחדים לאחר נפילת בנה: "הנעליים שלו עדיין אצל הסני דלר בתיקון", או דבריה של אחות על אחת שנפל: "אמרו לי אקי ולא יספו, ורציתי שלא רציתי חזק, אבל האנשים מהסירות אמרו והם יודעים מה שאומרים. וראיתי את אבי שותק ואת אמא בוכה וידעתי שאמת".

מה שבין שני הקצוות הללו, היודעים או דלותם של המלים, את מיגבלותיהן בהבען תהומות, הוא שדה חרוך. כתיבה במרחב ז היא מעשה שלא ייעשה.

"הר"המנוחות", דווקא בגלל יכלתו של הט שורר וכתותו, הוא לכאורה ראייה לכך שא ספרות יכולה לצעוד בעקבי המאורעות ואינ יכולה לעצב עיצוב אמנותי את המציאות אם לדון על-פי נסיון זה, הרי דומה כי אי להתעלם מן הצורך המהותי של ספרות במירווח של זמן בו הופך הכאב לריגו שנוכרים בו בשלנה; זהו נסיון הנועד מרא לכשלונו.

פ.ח

עכשיו ברעש

"עכשיו ברעש לפני הדממה / אני יכול להגל לך את הדברים / אשר בדממה לפני הרע לא אמרתי, / כי היו שומעים אותנו ומגלי

על משורר ודאי. ברור היה או כי א. עלי כבש לו דרך משלו בכתיבה העברית. הופ"ת ספרו השני, "הר המנוחות", שיצא לאור לאחרונה בספריית-פועלים נתקבלה בשמ"ת.

"הר המנוחות" הוא מחזור שירי-קינה על אבדן חייהם של חברים שנפלו במלחמה האחרונה. השירים נכתבו כאילו למול המצ"ב. בות, מבקשות המלים לגלות מה שמכסה האדמה ברגביה. אולם מלים, אין בכוחן אלא לצייר את הרגבים הלוחצים על חום של הנע"רים ואת העפר החונקם לאט-לאט.

אי-היכולת להתמודד עם מראות ודמיונות אימים אלה של מוות והתפוררות, של כליון מוחלט, מתחלפת במראות אחרים, שעברו תהליך של עידון. החברים הם השרשים החיורים והנאמנים, צמאי המרחבים ואוהבי השמש, הקודחים בעיורון במעמקים לתת חיים לאלה החיים, להיות בריתם באדמה. על-פי דרכם, מנסים השירים לתת למתים חיים אחרים באיכות חדשה, הכנסתם של המתים למעגל של פריחות חדשות והוצא"תם מכליון מוחלט היא בבחינת נחמה שיש בידי המשורר לתת במתנה לעצמו, לחבריו המתים ולאוהביהם החיים.

משהנחתי את הספר מידי עמדה בי, לצערי, הרגשה שקראתי שירים "ליטרטיים", ספרו"תניים, לא שירים שהחיים רוחשים בהם על גילוייהם השונים. ולא משום שא. עלי איננו משורר אלא משום שה"נושא" הוא, ככל הנראה, מחוץ לתחומה של ספרות. באותו מאמץ בלתי-נלאה להגדרת טיבה וטבעה של שירה, טבע משורר אנגלי את אמרתו הידו"עה כי שירה היא "ריגוש שנוכרים בו בשלנה"; אם כן הוא, הרי מותם של לוח"מים צעירים ודאי שאינו בתחומיה של ספ"רות.

כל עוד חי הכאב ורוטט, דומה ושקיימות שתי דרכים להביעו:

הדרך התעודית, האינפורמטיבית, בה מלים

* א. עלי: הר המנוחות; ספרית פועלים, 1969; 48 עמ'.

עמיחי בונה דמות־אב אב־טיפוסית, יהודי "גלותי" מאמין, המצפה להתגשמות ערכים בבנו. עמיחי מדבר על אביו מתוך האשמה עצמית—שכן, לדעתו, אין הוא אלא רוצחם של אותם ערכים מקודשים.

נושא אחר בפואימה הוא נושא המוות, ריק־נות החיים לאור הקץ, הצעידה לקראת הדו־מיס. מתוך כך נראים כל זכרונות החיים עוב־רים בסרט נע, חוויות זמניות, ידיעה פרגמט־טרית של התהוות וההליכים. "אני שותה מיץ פירות / שלא ראיתי איך גדלו ואף לא / איך סחטו אותם" (ע' 171).

קשורים באלה ערכי הבדידות—החיים בשכ־נות, "על־יד" ולא "עם" ולא "בתוך". עמיחי עסוק גם בשאלת האלהות, כשההרגשה החו־זרת בקובץ היא הרגשתו של נעזב: "אלוהים עוזב את הארץ דווקא עכשיו, כשאני חי בה". אלוהים בודד גם הוא, לא מתערב למעשה במה שנעשה בעולמי אלא כדי להכביד על יצורי־אנוש.

בסיכומה של מערכת־הערכים בספר שולל עמיחי את אלה המופשטים ונשאר עם שנים בלבד—הערכים הבטוחים היחידים: המוות, והבן, כלומר—הסוף, וההמשכיות. שני ניגודים אלה מופיעים לצורותיהם השונות גם בהקשר־רים אחרים, שכן אין סדר בין הניגודים בעו־למנו—כך הוא טוען.

הפואימה עשויה היטב, אף כי גם פה נוטה המשורר להרבות מלל. השקפת־העולם עקיבה, ודרכי הביטוי משתנות בהתאם. החטטנות ברגשות לפרטיהם, זו המפוררת את השירים הקצרים, היא מהותה של הפואימה.

רהוטה הקריאה בשיריו של עמיחי, וזאת בזכות שטף לשונו ושימושו בלשון חילונית, נימימית—הפניות הן ישירות והסמלים מפור־שים. הדימויים בדרך־כלל מעובדים עד תומם ומתבהרים בתוך כל שיר כיחידה. האסוציא־טיביות הדימויית אינה מרוחקת, ומכאן האר־ציות שבשירים. האקסטרוברטיבות האישית פורשת את הדברים במשהו המתקרב לעתים לפשטנות, ומכאן אולי הסבר גם לדיבוי השי־רים וחוסר ההידיק הפנימי שבכל שיר ושיר.

את המחברא" (ע' 183).

שירי עמיחי של גיל־העמידה, המתבגר, המש־קיה אל העבר ומתכוון לאשר יבוא, רועשים וגועשים בספר זה—הן מבחינה כמותית והן מבחינה תימאטית.

עמיחי היה, ונשאר, נוח־לקריאה, זריז־עט ומהיר־תגובה. נדמה אפילו שהוא אינו מת־רשם מפרטי החוויה ככל שהוא מתרשם מן החוויה עצמה, ולכן השירים חובקים עולם־ומלואו כאשר הנושא המרכזי העובר בקובץ כולו הוא מוטיב הזמן ותחלואיו.

המשורר חטא בהכלילו בקובץ שירים בעלי דרגות איכות שונות, מהם קלושים, מתחכמים ("לימון מר, מה אתה רוצה ממני?"), כרותיים ("על בתים—בתים שעליהם בתים זוהי / כל ההיסטוריה"), ואף ילדותיים כלשהו.

ההתעסקות בשאלות התאנה, המישגל והמין וההשלכות בנושאים אלה, יותר משהיא מעי־דה על "מדרנה" היא מצביעה על הזדקנות מסוימת—ולא רק על הבינה הטמונה במחש־בת המשורר המתבגר. גם אלה וגם המלל והעלאת־הזכרונות מדגשים יותר ויותר את שאלת גילו ה"משוררי" של עמיחי.

מבין ארבעת השערים שבספר (שער ירוש־לים, שער קיסריה, שער הארצות ושער אכ־זיב) ראוי להתעכב יותר על הפואימה "מסעות בנימין האחרון מטודילה", העומדת במרכזו. כאן לפנינו נסיון מקיף יותר להתעסק בנושא אוטוביוגרפי רחב־יריעה, אידיאולוגי, היסטו־רי—ולא בשברירי רגשות כביתר השירים. בפואימה זו מתיצגים גם רעיונות רבים שיש להם הד ביתר חלקי הספר, ומבחינה צורנית מרוכזים בה סממני השירה של עמיחי.

בנימין האחרון מטודילה עולה עדין־נפש ורך, תם ורוחק מהרפתקה ומאידיאולוגיה. "רבטרים היתי ממש ושוהה כאן, / עמסו כתפי הלב יגון לא לי / ורעיונות זרים נכנסו" (ע' 98) עוברים עליו ייסורי הקליטה הרעיונית, המא־בק על בנין הארץ, המבוכה האישית, ההינת־קוט מדור אבותיו.

* יהודה עמיחי: עכשיו ברעש (שירים); היצאת שוקן, 1968; 215 עמ'.

מסע צפונה

"מסע צפונה" מגלם דמות של משורר אק"זיסטנציאליסטי הבא "באור שמש-חצות," לים הפתוח—"מקצה גבול העולם. הנסיעה צפונה ודרומה היא חד-משמעית: אלה הם שמות-נרדפים למוות. את הים האדום של ימי-עלומיו נטש זה-הכבר, ולאחר נסיעה ארוך כה רצופת-הרפתקות בדרך הים השחור הוא מגיע לים הלבן ואין הוא יכול "לא לעקוף את קצה הקרה," לא לעצור, לא לחזור דרוך-מה..."

מתוך ויתור והקלת-ראש בהנאות-השעה כו"תב גלאי. החוויה השירית מתארגנת סביב שאלת ה"אני" והקיום. העליונות שהוא חש לגבי גבשושית-העפר הקטנה המתנצחת עם חברתה, "גבוהה אני ממך הרבה/ולא פחות/ ממלוא עביה של קרן החגב!" נובעת מידיעה מרה על גורל דומה שצפוי לו עצמו ביום מן הימים. החיים עשויים פכים קטנים, ופע"מים דברים של-מה-בכך קובעים לא מעט. תודעת הזמן שונה לחלוטין אצל גבשושית-העפר הקטנה (האדם) מאשר אצל האל (בשיר: המשורר), שבא לפוררה ולשים קץ ללהגה.

יש כאן, בלי ספק, לעג לחיי-ההווה שמשך-זמנם נראה מגוחך ואפסי בפרספקטיבה של האינסוף, וזוהי תודעתו הטראגית של האדם היודע שבספירה אחרת נמדד הזמן בנצחים, ושאין בכוחו להתגונן מפני כוחו המסתורי של הגנצה, ובכל-זאת יוסיף לחיות את חייו. חיי גבשושית העפר. אלא שהאל משתמש בכוחו לרעה, לולא ידענו על מרחבי העצור מים של האל, שבהם נתפס כל פרט כמגוחך, יכולנו להיות מאושרים ושלמים בתמונת-העולם שלנו. קיום האל הוא המכשול בדרך להרמוניה... בשלבי-חיים ראשונים עדיין האדם שרוי בטרם-ידיעה. אז כתב המשורר הצעיר שירים "בדיו מובהר" והדליק נר

• בנימין גלאי: מסע צפונה (שירים); הקיבוץ המאוחד, 1968; 78 עמ'.

עבה לאלוהים. אבל עכשיו הוא יודע לאלוהים זה שאליו הוא סוגד אל דל הוא שאינו שווה אף במחיר החלב והפתילות. אבל הייאוש מן האל עדיין אינו מבטל את כוחו והשפעתו בעולם, ולא נותר לאדם אלא להשלים עם "קיום-חצות" זה.

שירתו של גלאי מושרשת עמוק במוות. ומ"אחר שתודעת-המוות אינה מרפה ממנו, יש נטייה, מצד אחד, לנצל כהלכה את חיי-השעה: "אני רץ, לא משום שאורח צעדי נמרץ, משום שאני חש, רודף בשביל-הרים/נרדף בין-המצרים," אלא משום שהוא יודע: "יום שבו אני עומד—אני עומד! /אני נופל/יום שאיני רץ!" אבל, מצד שני, אין תזכור את משמעותו של קיום זה ("לחיות כדי לא למות"), מיד פג טעמו.

לאסטרונואטים הממריאים כדי לגלות עולמות חדש משגר הוא את בקשתו: אם תמצא שם, בפלניטות האחרות, יופי מסעיר את הלב יותר מן היופי בעולמנו, "שדרו אלי לכאן, עליפי כתבתי,"/לטוב בעולמות האפשריים". בשיר הזה וגם בשירים אחרים מסוג נכשל גלאי, כמדומה, בלהיטותו אחר ציל צולי השמות הזרים והאקזוטיים. שבוי זה לקסם השמות: אוסטרלוזיה החמה, זהב הג'וק רנדות, דם פרחי הפואנציאנה. ובשיר אחר "עיר כיפות-סלס, גביעי-ביצים, ספלים, טב עות-מפית" וכד'. מלים אלו יש להן צילצול שובבני, אבל אין הן חורגות מפשוטן.

בשיר "הרונדו" יש איזו התלהבות ציניי אבל מחמת הגודש אינה משכנעת. מתחיל השיר שומעים אנו את האקורד הסופי של ואין זה מקרה יחיד. דימוי החללית המשוגרת-התופפת בדמיונו של המשורר לא שלעולם לא יפגע ביעדו, בכוכב-הלכת שלו—הוא דימוי חזק מצד העצמה הגלומה בחללית אך לא מצד מורכבותו, והשיר כו"ת מסתמך עליו. מכאן שעיקר כוחו של השיר הוא בנון ההומוריסטי וההיתולי. דימויי מתחומי-החיים אחרים אינם נכנסים למסלול הישר והמשוער של הטיל המשולח. המשורר מרוכז כולו במשמעות האחת. תכונה עשויה להיות פגם בשירים, אבל האווירה המיוחדת שלהם, התנופה וה"פראיות" ב

פנים ופחד" (ע' 85) הן: לפנות אל האדישות, לראות את המציאות כפי שהיא, או לבור את החיובי והאופטימי מתוך המציאות ולהתיחס אליהם בלבד.

חומסקי מעדיף להיות ריאליסט. הוא מנסה לפשר בין הניגודים במציאות, מנסה להבין מדוע "ויאמר אלהים—/ ייקוו המים אל מקום אחד. / אף־על־פי־כן / היה מבול" (ע' 59). ההתעסקות באור וצל, באמת ושקר, צדק ועוול, ביאה ויציאה מובילה אל המסקנה כי "הזמן חומק הזמן חומק / סמוי והסכפך מקדם / מחליף זרמו וכיווניו" (ע' 65). מכאן גם ההתייחסות הפילוסופית אל שאלת החיים והמוות כהילתם של הניגודים האחרים.

עם כל זאת מטפל חומסקי בשאלות הללו מתוך בגרות נפשית וחוסר מרידות. הנסיון לקבל ולהשלים ולהבין הוא הדומיננטי, לא הקלס והטרונגיה הטיפוסיים לאדם הצעיר, החד, הנאבק.

נדמה כי השירים כתובים בפיסחון, עשויים בהקפדה, תכופות מחזורים, מעובדים עד היסוד. לפעמים נדמה כי העשייה ספרותית מדי, אפילו דידיקטית. בולטת הנטייה לפרש דברים ולחזור עליהם עד להכביד מעט על האוזן המודרנית... הנטייה להצהרות, לסיכוי מים, להערות מאלפות כביכול על טיבו של עולם—אולי אפילו נטייתו להסביר את עצמו ילהבטיח לעצמו כי יובן—זו מוסיפה מעין כבודת דובית לשירים. השימוש במלות כגון "כביכול", בקריאות כ"זהירות! סכנה!", ב"משפטי־הכוונה כ"כדאי על כך לתמוה ולהר" הר", מעלה מחשבה כי השיר אינו בלתי־אמצעי, אינו מישיר, אינו מקלה בטבעיות. אף־על־פי־כן, יש בהם בשירים ליריות וכנות שאין להטיל בהן ספק. אלה שירים אישיים, סלחניים כלשהו, פשרניים כלשהו. תכנם: שורות כגון "בהפסקות הקצרות, המסתיימות מהר", "הענוגים והיפים", "האם המסקנות תרחקנה לכת פעם / / האם תרחקנה פעם עד הסוף?"—אלו דוגמות לקטות באקראי של חזרות הגולשות אל המלל, המסיבות את שימת־הלב אל הדידיקטיקה ואל הסגנון הוֹר־תיק, הבשל והאטייקימעה של דב חומסקי.

ג. ג.

הם כתובים, וכן השכלתנות המובהקת המ־צינתם, עשויים להצדיק את המבנה השירי הפשוט־לכאורה של גלאי.

רוב שיריו מסתיימים בפואנטה המוסיפה לרוב את הנימה האמיתית שאליה חתר. השיר "קוקטייל בשגרירות" רצוף כולו ליג־לוג ורחמים לכנר המפורסם שעכשיו, בהגני עו אל סף הזיקנה, נכון הוא להמיר בלי היסוס את מעמדו ואת תהילתו אף במחיר יום אחד של חיים. והשיר מסיים במלים: "הכינור הראשון! רעד קל אוזנו, / מר ביוה, מר ביוז!" כך גם בשיר "עיר־האלוהים", למשל, שבסופו מגלה לנו המשורר שההרה־מוניה היא כאן למראית־עין בלבד.

פ. ב. ד.

בעת ובעונה

השאיפה להשתחרר מן הטינה אל הזמן, להסיק את המסקנות, לקבל את ההסברים ולהשלים בתום־לב עומדת במרכזם של שירי הקובץ: "הבה ואברר ביני לבין עצמי: / האם אני סולל משעול או דרך? ... / מהי, אפוא, המסקנה / המתבקשת? מהי המסקנה? / לשם מה אני שואל? / לאיזו מטרה? / לאיזו מטרה? / למי העטרה ומי העבר?" (ע' 91)

שהיטש מסתמנים ניצוצי פתרוניות—או, ליתר דיוק, אמיתות שהמשורר מנסה לשכנע עצמו לקבלן: "מה איכפת ולמי איכפת, בעצם?"—אמת אחת. אמת אחרת: "האילן היה שתיל אי־פעם / וכי בטרם עת או בעתו / ימות" (ע' 55). והאפשרות השלישית, באותו שיר: "מותר ללא נימוק וחקר / גם לראותו כמות שהוא—אילן / עתיר אוגים ופרי וצל ויופי". אם כן, שלש האפשרויות שבידי המשורר שעה שהוא מנסה להידבר עם עצמו "בלא משוא־

* דב חומסקי: בעת ובעונה (שירים); ספ"ריית פועלים, 1969; 104 עמ'.

היכל הכלים השבורים

ההרגשה המופלאה המלווה אותי עם קריאת ספריו של דוד שחר היא תמיד הרווחה: הנה סופר הכותב על רקע גופה של ירושלים, והי הווייה הירושלמית עולה כמאליה והיא מדוֹי־קת להפליא.

סופרים עבריים רבים נאחזו בירושלים בִּי־צירתם. התיחסויותיהם אליה מותנות באותה תשתית נפש שעוצבה בראשית ימיהם. סופ־רים, ילידי ק"ק במזרח-אירופה, שראשית־חממתם סידורית־תפילה וחומשים, רואים את ירושלים הן כעיר קטנה ושוק־ארוזים לה במרכזה והן כעיר־האלוהים, זו המצוירת על "מזרחים" בבתי־מדרש ובשערי ספרים. אלה מן הסופרים שהברית־החדשה נושרת להם מחיקם מרבים לראותה כעיר־של־מעלה, ירו־שלים החדשה, עיר במיטאפוריקה נוצרית מובהקת. תיירים לימיניהם רואים את צדה ה־דקורטיבי של ירושלים, את ירושלים־של־זהב ושל־נחושת, את עצי האורן, הגיראניום בפ־חים, והרי הם כאותם ציירים שהלכו לצייר את הלבנט ומה שהעלו לא היתה נשמתו של המזרח אלא נרגילות מבעבעות, "עקלים" מוז־הבים וכפיות שחור־לבן. היותר ישרים מבין הזרים הבאים לרגל את העיר נבהלים—ואני מאמין להם—מן העיר הזאת והם רואים בה עיר דורסנית.

דוד שחר הוא דור רביעי לילידי הארץ וירו־שלים היא לו ראשית מראות ילדותו. "האדם אינו אלא קרקע־ארץ קטנה", כלשון שירו ה־נפלא של טשרניחובסקי, "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו, רק מה שקלטת אנו עו־דה רעננה, רק מה שספגה עינו טרם שבעה לראות". ואכן מצליח דוד שחר להעמיד ב־סיפוריו את ירושלים היותר מורכבת והיותר אמיתית. חוויותיו של ילד בירושלים מורכ־בות הרבה יותר, מבחינת קליטת תבניות נוף, מאשר ברוב נופי הארץ האחרים. הרב־דים ההיסטוריים גלויים בה, לא כבחתך קלא־סי של תל ארכאולוגי, זה על־גב זה, אלא

* דוד שחר: היכל הכלים השבורים; ספרית פועלים, 1969; 256 עמ'.

בערבוביה הם באים. מן המראות המובהקים בירושלים הוא בית מן התקופה הערבית ש־משקוף חלונו צלבני, שעמוד מן השרידי־ם הרומאים מחזק בו את מזוזה הדלת. העיר נשטפה גלים־גלים של עמים ותרבויות וה־שרדו בה, לא דוממים כמויאון אלא משול־בים במין "ירושלמיות" כזו בנופיה. וכמורכ־בות הנוף הארכיטקטוני מן מורכבות הנוף האנושי—בני עמים שונים החיים זה בצד זה במעגלים המשיקים זה בזה ואף־על־פי־כן סו־בבים איש־איש סביב צירו. אלה מראותיה של ירושלים, דוד שחר זכה להכירם כילה קודם ביתור העיר, גופים שלאחר יוני 67 ה־גלויים לעין כל.

כתיבתו של דוד שחר היא כתיבה "ילידית" והמבקש לעמוד על השוני בין כתיבה ממי זה לכתיבה מסוג הכתיבה ה"תיירית" יוכ־להעמיד זה מול זה קטע פרוזה מדוד שחר מול קטע שירי מיהודה עמיחי, שגם הוא רואים בו משורר "ירושלמי". דוד שחר א־הצליח לחזור אל נפשה של ירושלים. משנה־תוקף מקבלים דברים אלה שכבר בר־רים היו בשעת קריאת הרומן הקודם שלו ארבעת קבצי סיפוריו שהופיעו עד עתה, מקרא חלק מספרו החדש "היכל הכלים השבורים". בספרית־פועלים הופיע הספר "ק־בדרך הנביאים", שהוא חלק מתוך "היכל כלים השבורים" שכולו עמו בכתובים ושאי־לא טרילוגיה ולא קוורטט כי אם מבנה חד־הקרוי בפיו "לוריאן", על שם גיבור ספר יונתן גבריאֵל לוריא.

על דש ספרו נרשם המשפט הבא: "היכל כלים השבורים הוא הספר המיוחד־במינו ש־מסעות נפש האיש אל תוך ירושלים עיר ודרכה אל מה שהוא מעל ומעבר למוגש ב־קום ובזמן". זוהי אמת לאמיתה.

ח.

סיפורי איוו אנדריץ

מתן פרס־נובל־לספרות לשנת 1961 לסו־היוגוסלבי איוו אנדריץ' הוציא אותו מ"רש־היחיד" של מולדתו והכניסו ל"רשות ה־

של אנדריץ': הפירוד והניגודים שבין הער מים הוא הרקע לסבלם של האנשים, שהוא מתארו מתוך אנושיות עמוקה, שמקורה ב־ סבלנותו ובקור־רוחו של הסופר. ראייתו הער מוקה מבחינה היטב בין הרע לבין הטוב, אלא שהוא יודע־ועד כי הרע הוא חלק אור־ גני של הקיום האנושי, ויש לקבלו באונס ולא ברצון ולחיות איתו. בדרך זו הוא מעלה בספוריו את "המצב האנושי", הנמסר מדור לדור, ואשר כל כוונתו, לדבריו, "להשהות את התליין, לעכב את ביצוע גור־הדין הבל־ תי־גמנע של הגרל, המאיים עלינו, ולהא־ ריך את אשליית החיים והקיום".

בספוריו של איוו אנדריץ' מעורבים העבר וההווה. האדם לא השתנה, ואותן בעיות קיימות בכל שעה ובכל מקום. שהרי העיקר הוא "בעיית היותנו בני־אדם"—הסביר אנד־ ריץ' בנאום קבלת פרס־נובל—"שנולדו שלא על דעתם ולא לפי רצונם, והוטלו לתוך

בים" של הספרות העולמית. עיקר כתיבתו הוגדר על־ידו כחזרה אל "נחלת האבות הנצחית. הבלתי־מודעת והברוכה" של התר־ בות הבלקנית. א. אנדריץ' ראה את ייעודו בניכודם של אגדות וסיפורי־עם, שרווחו בבוסניה מחוז הולדתו. בליל העמים שישבו בסרביה, שפלל תורכים, סרבים, ארמנים, יהודים ובני גזעים אחרים, הביא במשך שנים רבות לידי יצירתה של ספרות עממית ענפה העוסקת בגורלו של האדם בארצות הבלקן. היחסים המפותלים שבין הדתות והעדות השפיעו על חיי הפרט, סיבכו אותם לנוצרים, והקרינו על מאבקהם ומאוייהם האישיים והחברתיים.

יפה הגדיר איוו אנדריץ' באחד מספוריו את השוני של העמים הרבים על אפיים המיוחד. "מי שלא עצם עין לילה שלם בסאריבו יודע להבחין בין קולות הלילה של העיר. בצילצוליו המוזקים והתקפים מצוין שעות הקתדראלה הקאתולית כי השעה היא שתיים. רגע ארוך חולף, אזי נשמע חלש מן הראשון, אולם חד וגבוה, קולה של הכנסייה האורתודוקסית, המצלצלת אף היא את שני צילצוליה. אחר, מעט יותר עמום ומרוחק, הנה קולו של שעות המסגד של הבג. הוא מצלצל אחד־עשר צילצולים, שעה אחת־עשרה תורכית של רפאים, הערוכה לפי לוח־זמנים מזור של איזורים נידחים. ליהודים אין שעות המצלצל את שעותיהם, ואלוהים לבדו יודע מהי השעה אצלם, אלו־ הים לבדו יודע איזה מספר קובע לוח־השנה של הספרדים ושל האשכנזים. הנה כך מת־ קיים הפירוד, אפילו בחלל הלילה, שעה שחלל נמים את שנתם, הנה כך מתקיים הפירוד במנין השעות האבודות של לילה זה תבא לקצו".

קטע זה מסביר את המוטיב היסודי ביצירתו

תולדות עם ישראל

מאת

פרופ' אטינגר

פרופ' בן־שון

פרופ' מלמט

ד"ר ספראי

פרופ' שטרן

פרופ' תדמור

3 כרכים

ההיסטוריה העברית ברציפותה מימי קדם עד ימינו אלה

שני הכרכים הראשונים כבר יצאו לאור

ומופצים במחיר חתימה מוזל 17.50 ל"י

כל כרך

הוצאת דביר

* איוו אנדריץ', סיפורים נבחרים; תרגום: חנה ג. אדוני; סדרת ספרים של חתני פרס נובל, בעריכת פרופ' משה לזר (האוניבר־ סיטה העברית ירושלים); הוצאת מסדה, 1969; 234 עמ'.

ההבנה הרבה שמגלה המחבר לדמויותיו חורגת הרבה מתחום הפתיחה המקובלת על סבכי יחסים שבין גברים ונשים, והיא מעמיקה חודר לתוך תחושותיהם הפנימיות ביותר. ניתוחיו של איוו אנדרייץ' חושפים את היצרים החזקים בלב גבר ואשה, המושגים כיום ודוחים את הצד שכנגד בדרך של כתיבה ריאליסטית והומאנית כאחת.

הסיפור "חצר המטרה" מתאר בית-כלא תורכי, ששציריו רובם חפים מפשע ומיעוטים אנשי עולם-תחתון. הגיבור הראשי, בן לאם תורכי ולאם יוונית, נתפס ל"אידיאה פיסקוס" שהוא הפך דמות היסטורית-אגדית של אחי השולטן מלפני מאות-שנים. בחטאו זה הוא נתפש ונשלח לבית-חולים לחולי-רות. אף מסביב לדמותו מעלה המחבר עולם שלם של אנשים: תורכים, יוונים, ארמנים ויהודים. כפי שהם נראים בתוך חצר המטרה של המשטר התורכי בסוף המאה שעברה. עשיית רותו ורבי-גוניותו של ערב-רב זה המתוארת בידי נזיר יונוני-אורתודוקסי, מעמידות אחת מן היצירות המעולות של איוו אנדרייץ'.

גם בסיפורים הנוספים והקצרים—"בטחנה" "מעשה הלצון בסאמסארין-האן", "הגופה וה"הכוס"—ניכר כשרונו האמנותי של המחבר, היודע לרקום עלילה קצרה בכוח חיוני רב-רושם, חרף צימצום היריעה. קטעי-החיים הקטנים מאפשרים ראייה כוללת יותר של משמעות הקיום, אף שהמחבר מעלה כרחיק ניקה קטנה בלבד. בכל יצירה של אנדרייץ' ניתן המשחק האכזרי והתמים כאחד שבין יצר הטוב ליצר הרע, במסגרת החיים המלאים אים ניגודים וסבל, אכזריות וויתורים, עריצות ואהבה, בנוסח של "האלוהים עצמו הפך בן-בריתו של הרוצח".

תרגומה של חנה נ. אדוני נוח לקריאה, מן שאין כן תרגומם של נאום ד"ר אסטרלינג מזכיר האקדמיה השוודית, על מתן הפרס, ושל נאום חתן-הפרס, שיצאו פגומים. לעת מתוך המבוא מסביר ומנתח יפה את ייחוד הספרותי של איוו אנדרייץ'. משום-מה לא גילתה ההוצאה את שמו של מחבר המבוא.

אוקיינוס הקיום, בעיית היותו נאלצים לשחות, להתקיים ולשאת זהות, בעיית הייחוס נאלצים לעמוד בפני הלחץ הטובב. בפני כל הזעזועים... בעיית היותו נאלצים לשאת את מחשבותינו... בקצרה, בעיית היותו נאלצים להיות בני אדם".

כל אחד מן הסיפורים שקובצו בספר מביע את כוונותיו הכלליות של המחבר על רקע העלילה וההמוניות המתוארות מן העבר הקרוב. היריעה האפית הנפרשת בידי אנדרייץ' מלאה חיים וגיבוריו אינם נתונים כלל תחת לחצה של ההיסטוריה. המוצאות אותם יכולות לקרות היום ומחר בכל הברה של בני-אדם. המסיבות החברתיות מבליטות ומחריפות אולי את הניגודים שבין האדם לסביבתו הקונקרטי, אך אין בכוחן ליוזם את הבעיות או לפתורן.

בסיפור "אניקה" מעלה אנדרייץ' דמות של צעירה שהפכה לזונה. היא הצליחה להצית את אשו של יצירה-רע בעיירה ובסביבתה וחוללה הרס וחורבן במשפחות רבות. בסופו של הסיפור היא עומדת לגורלה ומקבלת עליה באהבה את המוות, ש"הזמן" עלי-ידה, מידי אחיה, הרוצח אותה בדם קר. כדי להיות בטוחה במיתתה הזמינה הצעירה גם את הגבר היחיד שאהבה בכל נפשה, ואשר התנכרותו אליה גרמה לה שתסטה מדרך הישר ותידרדר לחיי הפקר וזנות. היא ידעה שהוא ישים סוף לחייה, והיא חיכתה לו. צעיר זה היה מסובך בעולמו הפנימי, מחמת השתתפותו ברצח בעלה של אשה אחרת, שאהבה אותו. מעשה זה, שקרה לפני שנים, הטיל צל על חייו. מתוך חדירה פסיכולוגית עמוקה ביותר הצליח אנדרייץ' להעלות את מאבקיו של אותו צעיר עם עצמו, לאחר שהאשה הרוצחת השתמשה בסכין שלו להריגת בעלה. ייסורי-מצפנו גברו והלכו והיו איוון הפנימי שלי נשתבש לגמרי. חטא ועון נש שקיבל על עצמו מרצון החריבו את עולמו ושללו ממנו כל אפשרות של התקשרות אל אשה כלשהי. אהבתו העזה לאניקה מנעה ממנו את עצם המחשבה על חיי משפחה. הוא ראה את גאולתו בהריגתה, וכאשר הוזמן עלי-ידה היה מוכן לרצחה.

בדבר אפיו של היהודי בכל הדורות; אולי הוא עצמו אחראי לגורלו ולאסונות שהתרגשו עליו בגלל מחדליו והתרפסותו וחוסר העזות להתמרד ולהילחם.

אם כן, ההתנגשות כאן היא בין שני אופני חשיבה, התנגדות ואורח-חיים יותר מאשר בין אדם שאביו היה נאצי ושגם עברו שלו אינו נקי מרובב—לבין חייל שאינו מתימר להיות נציגו של הטיפוס היהודי השומר טינה ואיבה, וזהותו היחידה היא ישראלית. הקונפליקט בין היהודי והגרמני הוא בתחום אחר לגמרי, ילפחות עובדה זו גואלת את הנושא משיג-רתינות.

אהוד בן-עזר הצליח כאן בפרישת יחסי-אנוש סבוכים. עלה בידו לחשוף את הגניחלים, תחושת הריקות והאבדן אצל הגרמני הסובל מרגשות-אשמה ואת חוסר-הטעם והאכזבה בחיי-הגנישואים של דניאל ושרה. קיים גם היחס הדיאלקטי בין הגרמני לבין צבי המת-קשה להבינו וקונפליקט בין הגרמני לבין עצמו; מצד אחד הוא מתבייש באביו, אבל בתת-תודעתו נותרו אי-אלה שרידים של שייכות לזהותו הנאצית: "ופתאום אני יודע; כן, כך אני! גשארתי נאצי רוחש שנאה ומלא דעות קדומות. ורק לפניך, ידידי, מכוח האמון שנתתי בך, אמון עמוק, דווקא מכוח שאתה יהודי—בפעם הראשונה בחיי נפתחה בלבי תהום של ארס; אבי, חינוכי, כל העבר הנאצי. צפו ועלו השרשים שאני עצמי גדעתי אותם. ברהתי מהם כאשר ביקשתי לעצמי התחלה חדשה". הסיאוב והמיאוס-העצמי מצויים אצל כל הדמויות, והם הולמים מאד את הגוף בו הן שרויות; פעמים רבות-מספור חורר המספר ומזכיר שזו ארץ מלווה, אכולת מלח, שלא תצמיח דבר, נוראת-הוד.

בצד הצלחתו התימטית של הספר מוצא אתה את גבולותיו של בן-עזר כמספר. פרקי הספר אינם מתקשרים לכלל אחדות אורגנית. כתיבת רומן הגודש את מירב העלילה במיוצר הזמן (קורות קבוצת תיירים בלילה אחד בסדום) תובעת מן המספר ריכוז ומבנה מיוחד של העלילה או ההתרחשות. ארגון העלילה סביב שלש אפיודות בסדום החדשה רופף ומלא-כותב. בין שלושת מוקדי העלילה נמתח קשר

אנשי סדום

השואה והקונפליקט היהודי-הגרמני באו בדרך-כים שונות על ביטויים בספרות. נכתבה ספר-רות תעודית שאינה מבקשת להסביר את עצמה ושתכליתה היא הנצחת החוויה המזועזעת והטראומטית—משום כך חסרו לה ההפשטה והפרספקטיבה ודל ערכה הספרותי. לעומת זאת, יש שניסו לנתח את הדברים באופן אובייקטיבי בלי היצמד למאורעות ולהגיע בכך למעין מסקנות או הכללות אקזיסטנציאליס-טיות, כדוגמת הרומן "אדם בן כלב" לירום קניוק, או משתקפים לבטי החיפוש של אדם שטיין אחר ה"אני" שאבד לו במלחמה. לסוג זה שייך גם ספרו של אהוד בן-עזר, "אנשי סדום".

המספר מעביר ברימן את מיתח הזהות הני-גודית שבין יהודי לגרמני בספור-חיו של גרמני אחד תמהוני וביחסים שבינו לבין צבי ודניאל. יש אמנם איוו מתיחות בין הגרמני לבין סגן צבי, אבל מתיחות זו אינה נובעת דווקא משנאה לזהות הגרמנית של קארל, אף כי אין זו נעדרת לגמרי. צבי מזלזל בו בגלל זרותו ומזרותו, ויחסו אליו מסתכם במלה אחת: "מאזוכיסט". אין הוא מסוגל להבין את רגשות-האשמה של הגרמני. צבי הוא הישר-אלי המבקש להיפטר מנטל ירושת הדורות, יהדרך היחידה להיפטר מן המעמסה הנוראה היא בהתנפרות לעבר היהודי. צבי מתבייש להיות שייך לעם של קרבנות, והוא מבקש לפתוח דף נקי בלי להיות קשור לחובות נוש-נים: "הוא משוחרר ועל כן אין בפיו תשובה לקארל המתיסר ברגשי חרטה". אהוד בן-עזר מעורר שאלה חשובה המתיחסת לעתידו של הניתיק הזה: "האם באמת הכרות הניתוק הזאת תפטור גם אותו, את הישראלי הצעיר, מן הצורך להזדקק לאליבי? בבוא היום? היום החבי אי-שם בערפלי העתיד, כאשר יעמוד לפני הכרעות קשות, או היא עליו להצדיק את שגיאותיו ולדרץ אותן לדור חדש?" (ע' 210). שאלה זו מעלה שאלה כללית ומהותית יותר

* אהוד בן-עזר: אנשי סדום (רומן); עם עובד / ספריה לעם, 1968; עמ' 263.

כולם באים מן האימה, או הולכים לקראתה, סיבוכי האהבה הם, בדרך-כלל, אמצעי בדוק לפתרון הסופי של לבטיהם, כוחות נעלמים מכוונים אותם לקראת עמידתם לקץ הימים, והם—המחיר אשר ישלמו בעד משוגות חייהם ומשובותיהם. מוטיב יסודי זה עולה בכל ההתרחשויות שהמחבר מתארן, וממלא את סיפוריו מיתח נפשי רב. כאילו אומר המחבר לאנשים: שחקו לכם ככל אשר תאבה נפש-כם, בסוף המירוץ תגיעו למוות, שהוא רא-שית כל קיומכם והוא אחרייתו.

דרכו של המחבר להעלות את נושאי סיפוריו במסגרת של עקידה, של קרבן והק-רבה, קירבה נפשית מקשרת את אבי הנרצח אל הורג בנו, בימי המחתרת והמאבק, ד"ר הרמן, הרופא-החוקר, נמשך אחרי ראובן, שהרג את בנו היחיד לפי "דין המחתרת" ואינו יכול להתקיים בלעדיו, "דין המחתרת" העזה, העמוקה. "הוא נדחה ונמשך חלי-פות, מעין גיאות ושפל, נוצרה בינו לבין ראובן תלות מיוחדת במינה, ערבוביה מפלי-אה של יחסים מסובכים. אחוות גורל שבין שופט וקרבנו". אין המחבר נותן כל הסבר פסיכולוגי, די לו בכך שהוא מעלה את העובדות בקווים דקים ומעורפלים, תחת הסבר בא תיאור דמותו של ראובן, שהוא "עוף בודד וגא" (זה שמו של הסיפור), הוא, שידע לדון למיתה נער צעיר ולהרגו במו-ידיו, לחיות כערבי בבצות החולה, "להתרועע עם עופות הבצה ועם דגת האגם", לא ידע למצוא דרך ישל הבנה עם אשתו, חייו קרו-עים ושסועים, כשם שנהרסו חייו של אבי הנרצח. אך כל אחד מן השנים רואה בחברו את טעם קיומו ונמשך אליו...

בסיפור "ספינה קטנה" מתוארת אשה צעירה שבעלה מת והיא שבויה ביגונה, הפלגתה באניה לשם הסחת הדעת מצערה אינה עומ-דת לה. באותה ספינה דקר מלח צעיר את חברו למוות בריב על עסקי נשים, המלח הרוצח קופץ לים, ומעשה זה משמש לאשה את שלוח מן הגורל, המרמו לה על גאולתה. היא הולכת בעקבותיו, כשהאניה עושה דרכה בחזרה ומגיעה לאותו מפרץ של האי היווני ששם איבד המלח את עצמו לדעת, היא

חיצוני. מצד אחד, דניאל והגרמני הקורא לפניו את מכתבי אביו, שעוב את עין-גדי לפני מלחמת-העולם השניה כדי להשתתף במאמץ המלחמתי של ארצו. קריאת המכתבים תופסת את חלקי-הארי של הרומן. בין קריאת מכתב אחד למשנהו מעביר אותנו המספר לתחום התרחשות מקביל, בקפיצה גסה ממש (מוקד-העלילה השני הוא פרשת יחסיהם של צבי ושרה, והשלישי—קבוצת התיירים). משך כל הרומן כולו נעשית מלאכת שיוור קלה זו כשהמספר חוסך מעצמו כל מאמץ טכני למ-צוא קישור פנימי משכנע בין עבר להווה או בין אפיזודה לחברתה.

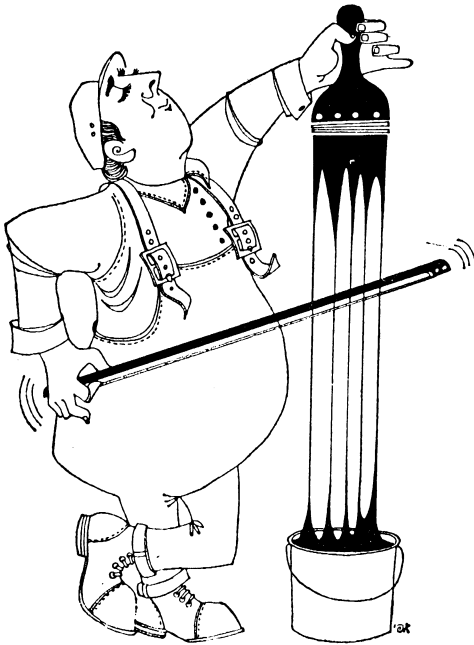
התקופה הרומנטית וההירואית של יישוב בכדום ובעין-גדי נודעת לנו מתוך המכתבים. כל פרשת המכתבים הארוכים משעממת, מיו-תרת, בלתי-טבעית והיא משבשת את מבנה הרומן ואת הפרופורציה בין חלקיו. הושקעו במכתבים מאמצים ביבליוגרפיים של איסוף חומר על ההתישבות הגרמנית בארץ. "ידע-נות" זו אינה מוסיפה על ערכו האמנותי של הרומן. פרטי-הפרטים על הניסויים, המחקר והעבודה בבריכות-המלח מיגעים ממש ומהל-כים עליוני עייפות ותפלות כאקלים המקום. חסרים לשון מקורית וציוורים חיים. הקצרה: אילו שקד אהוד בן-עזר על הצד הצורני היה יוצא נשכר. אבל בתחום התימטי הצליח לגנוע בלב הבעיה ולחשוף יחסי-אנוש בעיתיים המשקפים את התקופה.

פ. ב. ד.

נמל עתיק

סיפוריו של אהוד יורם נושמים באווירה של גורליות כבדה, העוסה את חיי דמויותיו, ואין להן מגו ומפלט מן "הגזירה הקדומה" הסוגרת את מעגל חייהן. גיבוריו חיים בצלה של אימה, הקובעת את ההווי הממשי שלהם.

* אהוד יורם: נמל עתיק (סיפורים); ספרית מקור, הוצאת אגודת-הסופרים העברים בישראל ליד הוצאת מסדה, 1969; 131 עמ'.

חלודיה של טמבור

לכינור ארבעה מיתרים. לניטרה ששה. לאמולזין ו-סופרלק של טמבור שבעים ותשעה גוונים מוכנים לשימוש. ארבעים ושבעה גווני אמולזין לצביעה דקורטיבית ולהשלמה — שלושים ושניים הגוונים המרהיבים של סופרלק — דלילות, חלונות וכל משטחי ברזל ועץ. סימפניה של גוונים! חבר לך מהם את המנגינה הערבה לעיניך. אינך צריך להיות וירטואוז. אמולזין ו-סופרלק מנגנים את עצמם. נמרת? הקירות והדלתות יפים למראה? אך זו עדיין אינה המנגינה כולה. נע בהם, הכל חלק כקטיפה ועם זאת הכל ממשך „לנשום“ ברז, טמבור! — לנוי והיורז:

טמבור ט

קופצת לתוך הים. לא רק המעשה חוזר על עצמו, גם ממד המקום עושה את שלו, והמעגל נסגר ונשלם.

הצמדתם של הסיפורים לנוף הארצישראלי מלפני שנים רבות כמו באה ללמדנו שגם הראשונים היו בני־אדם רגילים, על חולשור תיהם ויצריהם, א. יורם בא כביכול להזכיר לנו שמסך האגדה העוטף את פעלם החברתי אינו צריך להסתיר את מכאובם ואת יגונם, שגם הם בשר־ודם.

“הנה הם הבחורים החורשים בשדות ונזכרים בצנינה שבמולדתם, בנהר, בהורים, בחמימותו של בית העומד במרחבי השלגים, בסתיו היה בחור בודד נוהג בעגלה מנחל שורק, השדות היו אז ורודים והפרוכיות צווחו מעל אמירי האקליפטוסים. היתה העצבות תוקפת מאחור, כמו חיה, מתישבת על העורף ומייללת — ופתאום, לפתע־פתאום, היתה מתגלית באופק, מתוך מרבדי השקיעה, עיר מופת, עיר־חלומות בכל תפארתה...”

זהו קטע מתוך “האגם של סבא”, ועינינו באשתו הצעירה של סבא שמתה כתוצאה מטיפול רשלני מצד אחד מחבריו, שלמד רפואה. סבא ביקש להרוג את חברו והלה ברח, נדד לארצות־הברית, היה לרופא. לא־חר שנים רבות חזר לכפר ונפגש עם סבא. השנים עשו את שלהן, אך הפצע בלבו של סבא לא הגליד. המוות עלה בראשיתו של הסיפור, לא בתורת פתרון סופי אלא כשרשה של העלילה, המטילה את צילה המאיים על הסתעפויותיה ועל ענפיה.

נופו של המחבר חובק גם את אורח־החיים הערבי ומערבב בסיפוריו יהודים וערבים. הפרימיטיביות של ההווה הערבי מחריפה את כוחו של הפאטאליזם בחייהם של הערבים הצעירים, שדמם חם ומגום סוער ואין רסן ליצריהם.

“עלה לעינינו הדרום היבש והשרוף, והכפר הערבי, שבתיו חלקם משתרעים לאורך הכִּי ביש המאובק וחלקם מטפסים ועולים על הגבעה. הנה באר המים והשוקת ליד גדר הצפר; הגורן באמצע השדה, ובצלע הגבעה מחצבה עזובה, מסביב לכפר גדרות־צבר, ואדי יבש, לטאות על גבי האבנים, ובין הגדר

את כל ישותה לאהוב ולהיות נאהבת. היא ידעה בודאות כי איש לא יבוא למלא את מקומו מם של הנעדרים. היא ידעה כי לא היו קיימים כלל. אבירים עתירי גינונים ופשוטי־עם גזולתי־חמודותיה. היא ידעה בודאות כי איש מלבד עקיבא לא רצה בה מעולם. היא ידעה בודאות כי איבדה אותו אי־שם בין האתמול להיום" ("יום־ההולדת של דייני קליפורניה", ע' 50).

סיפורים אחדים רקעם הוא עולם הפזורה היהודית, כמר "חיינו ומותו של לופו ולנטינו", אחרים מציגים דמויות ממקומות שונים בעיר לם ("אירוסין במגדלור"). סיפורים על ימיה הראשונים של תל־אביב ("לבוש לנשמה"), שיש בהם סממנים מובהקים של הווי שחלף, באים בצד סיפורים על ישראל של היום ("מיקי מלך הקמפוס", "בובות מפלסטיק"). אנשיה מבקשים קירבה, ידידות, הכנה. פעמים מתגשם רצונם, כמקרה האם ב"מסדר הבריית" או המורה למוזיקה ב"אירוסין במגדלור"—ופעמים לא, כמו אצל ביבי בסיפור "הצעקה האחרונה", שיטלה הדינאמיות מהייה, או כאצל דייני קליפורניה שיום־הולדתה החמישי־וחמש היה יום עגום ורצוף חשבונות נפש.

סיפוריה של לפיד אמנם אינם מתפרנסים מקונפליקטים מסעירים, אבל הם חסרים קצת את הניואנסים הדקים של התלבטויות הנפש. היא מספרת על חיים פשוטים ורגילים עד שנוצר הרושם שהיא מתקרבת מאד לנאטור־רזליזם—לא בנושא אלא בצורת התיאור. היא כמעט אינה נמצאת בסיפורים, להוציא אולי את הסיפור ה"ביתי" והשלישי, "מסדר הביי־רית". חסרה לה עדיין היכולת למצות לגמרי את חיותם של הרגעים הבודדים או את מקרי החיים המעוררים את התעניינותה וסקרנותה. בסיפורים שהם רישומים על רגע בחיי האדם, המתארים עולם שלא רב המתרחש בו ושאינו כותו נעוצה בעיקר ביכולת העמקתה של המספרת להתבוננות בנפשות גיבוריה—שם היא נכשלת. אין אינטנסיביות נפשית או מורכבות בחוויות נפשיות העוברות על הגיבור. לעומתם הרי סיפוריה הטובים יותר (למשל, "חיינו ומותו של לופו ולנטינו") טובים בזכות

רות נחשים ארוכים ודקים. עובדים מבוקר עד ערב, ולעת ערב יושבים ומפקקים ליד הבית או מקשיבים לגראמפון, ואחר כך נרדמים על המחצלת, לאים מרוב עבודה ומשממון, וישנים עד השחר ללא חלום. והנה פרצה ערב אחד קטטה ליד הבאר. קטטה ללא סיבה מיוחדת, התפרצות של כוחות עצורים. מישוהו קילל את האחות והאב הרים את אלתו. וכהרף־עין הגיף בחור סכין, והאב נפל מתבוסס בדמו.

"כך החל העניין", האח נקם את נקמת דם האב. לאחר־מכן מצאו את האח הרוג. בנו של האח נקם את נקמת אביו. הוא נאסר והובא לדין ובגלל גילוי הצעיר שוחרר, נדד בארץ עד שהגיע לראש־הנקרה ועבד כסבל בתחנת־המכס. יום אחד הגיעו שלושה פרישים לקחתו. הגער לא ברח. "הוא עיף מן החיים ומן המוות. נער צעיר שרוב שנותיו עברו בחלומות של דם ונקם..." הוא יצא מן הבית לקראת הפרשים "צועד וזולע לקראת גורלו".

הלשון קריאה, בדרך־כלל, למרות הפגמים בסגנון, שאינם מועטים.

י. ט.

מזל דגים

את קובץ־הביפורים של שולמית לפיד אין לשייך לאיזו אסכולה ספרותית משום שהם הובקים קשת שלמה של נושאים רחוקים זה מזה. אלה רישומים ריאליסטיים של אירועי החיים, פעמים עשויים בחיפוס ופעמים בקפידה. המכנה־המשותף המאחד את רוב הסיפורים הוא התהייה של הפרט במסגרת חיי־המשפחה וכן פשטות ורגישות ההופכת לעיתים רגשות רדודה ומגושמת או השתפכות סנטימנטלית: "כשהחלה לפסוע ברחוב ידעה כבר כי לא תשוב עוד את הרעב הממלא

* שולמית לפיד: מזל דגים; הוצאת "עקד", 1969; עמ' 103.

ככל יחידות משמר¹ המלך בהיסטוריה הצבאית היו עליות הכוחות הלוחמים.

המחבר ברר לו כמה עלילות צבאיות מתולדות אתו אותו כיבוש, שעל טיבו, מניעיו ותוצאותיו אין הוא עומד אפילו במלה אחת, כדי לספר סיפורי גבורות והכרעות שחוללה אותה יחידה, שלוחמיה מילאו אחר פקודת מפקדם "לא ליפול בשבי, לקטול את לוחמי האויב עד שיפול האחרון בקרב" וכו'. מפוקפק וקלוש עד מאד נראה לנו הרעיון לתלות את הצלחה תם של המונגולים—נצחון סוחף ומהמם— בכמה מאות, או אפילו עשרות, של לוחמים, גוזעים ועשויים "לבליחת" ככל שיהיו.

אכן, אפשר להפיק לקחים צבאיים ממשע"ה המלחמה של המונגולים, והלקחים רבים וחשובים אף נחקרו לא אחת (על-ידי לידל הארט, למשל), ולא כאן, דומה, המקום לעמוד עליהם. אולם הרצון להוציא מכל אותה היסטוריה צימוק אחד, תלוש לגמרי מהקשרו ונטול כל ביסוס, מעלה לפנינו מעין עלילה היסטורית-צבאית המיועדת לבני-הנעורים (שגיבוריה מדברים בסגנון צבאי חד ומחוסס² פס). ולא עוד אלא כאן באה הקדמתו של ח"כ שמעון פרס ומוסיפה תמיהה לענין. בהקדמתו הנמלצת מבקשנו מר פרס להפיק לקחים חיוניים "מן האש הגדולה שהדליקו המונגולים", או לשים לב לאותה "אמת מורה המאירה כפנס בודד" [?] ועוד. והרי באותה מידה של התפעלות יכול היה מחבר המבוא לכתוב על ה"חששאים" שאף הם לא נרתעו מן המוות, לא בהשפעת ה"זאן" אלא בהשפעת החשיש—או על המתאבדים ה"קאמיקאזו" היפאניים וכיוצא בהם, שאף לגביהם לא היה המוות אלא "חזרה אל הים".

מדבריו של פרס אנו למדים שעלינו ללמוד מן המונגולים דווקא (!) כיצד מנצחים מועטים (!) וגוזעים את הרבים והעצומים מהם, בטכסיסיה המלחמה שלהם, בשימוש המיוחד נה בחיזות מחץ של מתאבדים, ובראש-וראשו נה בחוסר פחדם מפני המוות. אפשר שמר פרס קיבל ברצינות רבה מדי את הניתוח ההיסטורי של הספרון לו הקדים מבוא, אולם אפילו היה תכנון בחינת אמת היסטורית שאין עליה עוררים דומה כי ראוי שנברר לנו מהו

הריחוק שבינה לבין הגיבור, בזכות חיץ אובייקטיבי שהיא שמה בינה לבין הדברים. קל למנות שורה שלמה של דברים מהותיים וטכניים החסרים בסיפורים; חסרה פלסטיות בדמויות, מקוריות בהבעה וכן משהו המאפיין והמיחד את המספר על יהודי אלבני שגולד באותו שבוע בו הוכתר מלך אלבניה ששמו זוגי ולכן הוא נקרא על שמו. על זוגי זה מסופר שהיה קשור בלב-זנפש לדובון ועד בחרותו לא היה מסוגל להיפרד ממנו, עד שיום אחד קרעה אותו אחותו ומאז סבל והתיסר עד שקיבל דובון חדש משושנה, אשתו לעתיד—סיפור קטן שאיננו משופע בחכמה.

בסיכומו של דבר, שולמית לפיד היא מספרת בעלת חוש-הסתכלות שלא מצאה עדיין ביטוי מלא בטכניקת הכתיבה שבידה. לכן קשה לקבוע מה יהיה כיוון התפתחותה בעתיד.

פ. ב. ד.

חשופים למוות

"חשופים למוות" הוא ספרון צנום ותמוה. מחברו, איתן הרלב (שמומחיתו היא תעלומה לקורא), לא ביקש לכתוב היסטוריה של הקיסרות המונגולית ב־63 העמודים של ספרו אף לא מחקר היסטורי המבוסס על מקורות חדשים וגישה חדשה אל אחד הפרקים של האפופיאה של הכיבוש המונגולי במאות ה־13 וה־14. הקורא המבקש חומר נוח לקריאה ומאֵלף על פרשה זו יפנה לספרים כגון "גינ" גיס ח'אן" של הארולד למב, או לספרו של מ. פראודין, "קיסרות המונגולים", שהופיע לפני כשנתיים בתרגום עברי (ר' בקורת ב"קשת" ד'). ספרו הצנום של הרלב מוקדש לתיאור מה שקרוי בפיו "סיפורה של היחידה הצבאית הנועות ביותר בתולדות הלחימה", למנגודאי—השויכים לאל—אלו יחידות המשמר המובחרות של ח'אן-הח'אנים, אשר

* איתן הרלב: חשופים למוות; עם הספר, 1969; 64 עמ'.

הכלא אצל שושנה מלכיאל, אך יש בו ראייה מפורטת, נשית מאד, רגישה מאד, להימצא אות במצב לא־טבעי, מוגבל, הכרוך בהשפלות לא מעט, בשלילת החירות לעשות מה שלבך חפץ. הכתיבה מנסה להישמר מן הדראמטיות ומן הפאתיות, שלא תמיד הן משאירות רושם מהימן. כשהיא שומעת את גור־דינה העולם נראה בעיניה "כמו מדבר־שממה. הד לא נשאר מכל אשר נתחולל בן לפני שעה קלה. סבורה הייתי שכאן גבול הסבל האנושי".

הכתיבה בבית־הכלא שימשה פורקן לרגשות, לייסורים ולזכרונות. הפרקים קצרים מאד, תוצאת הרצון לצמצם ולגבש ככל האפשר את החוויות, וכנראה גם תוצאת המצב בו נכתבו הדברים: לאורו של נר, תכופות אור גנוב, בפרקי־זמן קצרים תוך תקופה ארוכה שושנה מלכיאל הצליחה לתאר את המתרחש בנפש של אשה צעירה הנקלעת לתוך המצב הלא־נוח והלא־נעים של שהייה בבית־כלא. היא לא הצליחה לעורר אהדה אליה, גם לא השתתפות בצערה, אם אמנם ביקשה להשיג זאת. לא מצאתי בספר גם ערך אנושי או חינוכי אותו מבטיחה התוצאה על הדש. לכל היותר, הרי זה עוד אחד מאותם מסמכים באמצעותם מתפרק אדם מחוויותיו. לא תמיד ברור מדוע הוא סבור כי יש לשתף בהן אחרים, או מדוע צריכים אחרים למצוא בהן ענין.

ש. י.

ירושלים של מטה

סיפוריו של ארי אבן־זהב משחזרים את היישוב היהודי בירושלים מן המחצית השנייה של המאה שעברה ועד ימינו. המחבר פורש ירי־עה רחבה מהוו־החיים של העיר העתיקה, כולל מעט עובדות היסטוריות והרבה ידע־

ומיהו שממנו מבקשים אותנו להפיק לקח: דווקא מכיבושם של שבטי־פרא אכזריים שלא הביאו למערבה של אסיה אלא הרס, חורבן וקטל, בלי שהתימרו להביא עמם אפילו ערך תרבותי אחד? דומה שעדיין רשאים וחיבים אנו לאמץ קנה־מידה כלשהו לחיפוש אחר תומכות היסטוריות למצבנו כאן!

יומנה של אסירה

שהייה ארוכה בבית־כלא, כמו שהייה בבית־חולים, דרך־משל, מקום שבו האדם מצוי כשהוא כפוף לרצונם של אחרים, מעוררת תגובות שלא אחת הן באות לידי ביטוי ספרותי. רק לעתים רחוקות הופכת ספרות בית־הכלא או ספרות בית־החולים יצירה ספרותית, ועל־הרוב היא בגדר מסמך אנושי, מרגש של מרגש פחות, מעורר הודעות או אדישות. יומנה של שושנה מלכיאל לא עורר בי התרגשות מסיבה פשוטה ביותר. אפילו מלה אחת לא נמצאה בו על הפשע שפשעה אשר הביא אותה לבית־הכלא, נדונה למאסר־עולם. היא מסתפקת בכתיבה על "המעשה הנורא", שלא היה אלא הריגה בדם קר של אדם קשיש וחף־מפשע ברימיו־ידי, כל זאת בגלל אהבה נכזבת לבנו אשר הפכה אכזבה מרה וגרמה ש"גאוותי היתה למירמס". זו היתה, לטענתה, "תאוה", מעין אסון־טבע. אסון שאינה מתביישת בו אלא מתחרטת עליו. סוף־סוף הרי גרם לה ייסורי־גפש רבים!

אין לצפות שבית־הכלא יהיה בית־הבראה נוח לנשים עדינות־נפש כגברת מלכיאל, ומי שמסכים עם הדעה כי מאסר הוא עונש מתקבל־על־הדעת שהחברה רשאית וחייבת להעניש בו את הפושעים קשה לו להתרשם התרשמות עמוקה מחיבוטי נפש. קשה גם לומר כי יש חידוש כלשהו בתיאור בית־

* ארי אבן־זהב: ירושלים של מטה, טרילוגיה — ששים שנה ושנה, בסוד עניי הכותל, בתוך: כי ירושלים, הוצאת עם הספר, 1969; +256 +240 עמ'.

* שושנה מלכיאל: יומנה של אסירה; עם עובד; 1969; 173 עמ'.

אהרן אהרנסון האיש וזמנו

על יריעה רחבה מעלה המחבר את דמותו של הוגה־דעות ומדינאי ציוני, שקם על אדמת ישראל כשני דורות לפני קום מדינתו ואשר חייו הקצרים ניטלטלו בין שני קטבים: חקר מדעי ופעילות מדינית־ציונית.

839 עמ' בלוויית תצלומים. — 13 ל"י

★

כסינופון

אנאבאסיס

תרגם מיוונית וצירף הערות
א. א. הלוי

יצירתו הנודעת של ההיסטוריון והפילוסוף היווני, בה מתואר מסע־הרבה של שכיר־הצבא היווניים, ששירתו בצבא כורש מלך פרס, בדרכם חזרה למולדתם (בסדרת "ספרי מופת מספרות העולם").

190 עמ'. — 10 ל"י

★

שמואל אפלבוים

יהודים ויוונים בקיריני הקדונה

מחקר רב־עניין על מרד תפוצות יש־ראל בימי טראיאנוס—אחת הפרשיות המופלאות בתולדות עם ישראל שלא־חר חרובן הבית השני.

392 עמ' בצירוף מפות ותצלומים. — 15 ל"י.

להשיג בכל בתי־המסחר לספרים
ובמדור ההפצה של מוסד ביאליק,
ת"ד 92, ירושלים.

עם ופולקלור של עדות. הסיפורים מעלים חתכים רחבים ועמוקים של יחסים שבין העדות השונות ובין שכבות שונות שבתוך העדות עצמן. כל הדמויות הרבות באות להס־תופף, לחיות ולמות "בתוככי ירושלים", והמחבר מעלה אותן על הגורלות והנפתולים שלהם שבין אדם למקום, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. על כולם פורש אבן־זהב את הופתה של ירושלים עיר־הקודש שלפני מאה שנים, חמשים שנה ושלושים שנה. בשליל גיבורי הטרילוגיה ירושלים היא נקודת־משיכה רוחנית ומוקד־קיום ממשי כאחד. שמיים וארץ נושקים זה לזה, ובתוך המציאות הזאת. שהיא מזיגה של רוחניות וגשמיות, מתמשכים חייהם וכלים ימיהם.

העוני והגיוון החמרי, ובעקבותיו הסחי והמאוס החברתי, שלטון הגבאים וראשי ה"כול־לים", העושים בכספי החלוקה כאות נפשם, אינם ממעטים מכוחה של אהבת ירושלים. זו מקנת בלבם של הקבצנים ופושטי־היד, המתרכזים ליד הכותל המערבי וממלאים את סמטות העיר העתיקה. חיבה זו מולידה אגדות וסיפורי־עם, שמקורם בפיסופים הרבים לארץ־הקודש ולעיר־הקודש, שהביאו את העולים "הישנים" מן הגולה. בירושלים וביתר שלש קהילות הקודש—חברון, טבריה וצפת—מתוסף לאגדות הממד המקומי על הנסים והנפלאות הקשורים במראות הארץ ונופיה.

ידוע אבן־זהב לדלות מן הפולקלור הירושלמי המיוחד במינו אבני־חן יקרות, המקרינות מאורן על אורה־החיים של יהודי העיר העתיקה. כגון אותו מעשה ביונה, חתן דעתן מיוצאי רוסיה שביקש לשנות ממנהגי ירושלים, שלא לגזוז את שערות ראשה של הכלה ביום הופתה ולנגן בכלי־שיר ביום חתונתו: הסתכסך עם כל ה"מימסד" הירושלמי של אותם ימים; סופו שיצא מן העיר העתיקה עד שלאחר תלאות הרבה קנתה המנגינה בתחונות זכות־אזרח בעיר בוכותו של יונה העגלון, שקראו לו יונה המנגן. אמנם "ברא" שונה נופצו שמשות בבתיים, שיצא מהם קול נגינה. אחר־כך נתרתחה ירושלים רק על נגינה אצל הנשים; וכשעברו בשתיקה גם על כך, עדיין הופקדו שומרים מפרחי "שומרי

היתה ירושלים. האנשים דרו ארבעה באמה, ואורה של ירושלים האיר ליושבים בחדרים האפיליים, ושמהו בחלקים... כל הדמויות חיות שלא בעולם הזה. המציאות אינה אלא מעין הדום לרגליהן. העיקר הוא המיתח הרוחני שלהן, הממלא את ימיהן ולי לותיהן ואינו משאיר שעה פנויה למהוים אחרים. כל יצריהם אסורים בכבלי המסורת וכל תהפוכות גורלם במארקו ובירושלים מוסברים ומוצדקים במסגרת צידוק־דין מת־מיד. בכל סיפור מופיעה דמות נוספת הנמ־נית על אותה גלריה של עניי־הכותל והמור־כיפה משלה להארת ההוי שלהם.

הקובץ השלישי—"בתוככי ירושלים"—מעלה את סבלם של גולי העיר העתיקה בירושלים החדשה לאחר שקמה מדינת־ישראל. ירושלים שבתוך החומה נפלה לפני צר ויוצאיה מלאים געגועים לסמטותיהם ולבתיהם. השתייה בש־כונות החדשות של העיר אינה נעימה להם, ובכלל, מה פירוש עצמאות ישראלית כשאין היא יכולה להחזיר להם את הר־הבית ואת הכותל המערבי ואת בתי־הכנסת ובתי־המד־רש, שבתוכם חלפו רוב שנות חייהם? פליאה זו נשגבה מבינתם.

יוצאי העיר העתיקה רואים עצמם זרים בין אחיהם. כאשר מגסים לישובם מחוץ לירושלים הם חוזרים ובורחים לירושלים ומשקפים מרחוק על "כלילת־יפי" שלהם. הם מוכנים לעשות כל מלאכה קשה ובלבד שיסתופפו סמוך לחומה ולהסתכל בה מתוך געגועים עזים.

בכל שלושת קבצי הטרילוגיה מצליח המחבר להעלות את אהבת ירושלים ולהקרין על דמ־יותיו, ללא יוצאת־מן־הכלל, ממראות נו־פים שלה בחומר וברוח. רוח הכתיבה נלבת, ושפתה קלה וברורה. סגנונו של המחבר הות־אם לגוני ולצלילי של העולם המתואר עלי־ידו, מתוך כוונה ברורה לתתו כמו שהוא, ללא "עיבוד" ספרותי מופרז.

אף לציוריו של יעקב שטיינהרט יש חלק ונחלה באווירת הנופים הירושלמיים, והם מוסיפים לא מעט להבלטת האווירה, להגברת קסמה וחינה.

החומות, לשמור שהמנגנים ישבו בכוך־החלון בריחוק מקום מן הגשים: ולבסוף הותרה הרצועה ויקירי ירושלים עברו בשתיקה גם על ריקודי בחורים ובחורות בחתונות של החפשים. נאנחו על מכה מהלכת זו ושת־קו..."

המריבות בין העדות היו גדולות וממושכות. "פרושים" ו"חסידים" שנוא אלה את אלה "מששת ימי בראשית" ואף לא התפללו ביחד בציבור, "ולולא מורא השחיטה הספרדית עליהם היו מסדרים גם שחיטה נפרדת... מחלוקת גדולה פרצה כאשר בתו הנשואה של אחד הרבנים הפרושים נמצאה 'עומדת' בבית אביה על גבר זר". הדה של המחלוקת הגיע עד אירופה ואמריקה, "שאלות־ותשו־בות" הורצו לקצווי העולם היהודי...

כל סיפור מן הקובץ "ששים שנה ושנה" מלא תיאורי הווי ירושלמי מימים שהיו. כל תיאור חושף אורח־חיים נושן, שנמשך בתקופה שבין הדיליו־אנס ל"טרומביל"; כשם שהרא־שון סיים את מסנות החמורים שבין ירושלים ליתר ערי הארץ, כך פתח האוטומוביל תקופה חדשה, שהביא לעיר־הקודש חדשות ונצורות ברוח הזמנים המודרניים.

הקובץ השני, "בסוד עניי הכותל", אף הוא מעלה עולם מיוחד־במינו—חיי הקבצנים יוצאי מארוקו שהיו מסתופפים ליד הכותל המערבי ופושטים ידם לכל מבקר במקום. תעריבת מוסלמית־יהודית שעמדה בעינה גם לאחר שקמו ועקרו לירושלים, שזורת כשפים ומע־שי־נסיים. בתוך עולם ירוד זה מגלה אבן־זהב בני־עליה רבים, שאנושיותם ו"צלם אלוהים" שבהם לא הועמו ולא הוכתמו בגודל־דלותם ובקוצר־דעתם. את הצד האפל של חייהם מאיר הוא בעצמה רבה, ובתוך כך מעלה הוא מתהומות קיומם את ה"נשמה היתירה" שלהם.

תמו אלפסי, שהיתה מקבצת עלי־יד ובנה היחיד יצא ל"תרבות רעה", היתה מפרישה מגדבותיה מתן־בסתר לילודות עניות, לסעור דות של מצנה ולהכנסת־כלה. למטרות אלו צייתה את רכושה אחר מותה. הימים ההם בירושלים היו "ימים טובים". "אז עוד לא היתה עוד ירושלים לונדרה או פאריש. אז

המשתתפים בחוברת

פנים חדשות בחוברת: ארנון אורבך. בימים אלה הוציא קובץ שירים ראשון, "בשחור לבן" (הוצאת "אמנים מאוחדים" בע"מ). הוא בן 23, שבאחרונה השתלם באנגליה באמנויות הדפוס. פרופ' ש. נ. אייזנשטדט, מן האוניברסיטה העברית, כבר פירסם לא אחת ב"קשת". שרה בורג-סבירי, מן החוג לספרות ערבית באוניברסיטה של תל-אביב, פירסמה באחרונה ב"קשת" (חוב' מג) את המחזור "שירים לאח". יוסי גמזו, בן 31, ידוע בפוריותו כפזמונאי אך הירבה גם לפרסם דברי שירה ופרוזה. הוא זכה בשעתו בפרס קרן-ראש-הממשלה לסופרים צעירים והוכתר בפרס-יציב לספרות-ילדים-יועזר. הוא מתכונן להוציא במקובץ שירים ושירי-ילדים מפרי עטו. סיפורו המודפס בחוברת זו נשלח לתחרות "קשת"-לסיפור-הקצר אשתקד. הסיפור "אפולו" הוא פירסום-בכורה ב"קשת" למחברו, דני דוידסון, יליד 1947, הלומד עתה ספרות והיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב. ד"ר גרשון ויילר משמש עתה בהוראה באוניברסיטה אוסטרלית. הוא מופר למדי לקוראינו. דניאל כהן-שגיא, בן 27, תל-אביבי יליד עפולה, לומד עתה בביה"ס הגרמני לעתונות במינכן. עד כה פירסם שירים ורשימות בעתונים ובכתבי-עת, בישראל ובגרמניה. שולמית לפיד הוציאה זה-מקורב קובץ סיפורים, "מזל דגים", בהוצאת "עקד" (ר' סקירה בחוברת זו). מחזה שלה, "הירושה", זכה אשתקד בציון-לשבח מטעם המועצה-לתרבות-ואמנות. היא נולדה בתל-אביב ב-1939, ג'ואה ואם לשלושה ילדים. סיפוריה הנדפס בחוברת זו נשלח לתחרות "קשת"-לסיפור-הקצר אשתקד. הוא הדין גם בסיפוריה של יעל מדיני, אף היא אם לשלושה ילדים, ירושלמית, ילידת 1930, שקנתה השכלה בארה"ב. רעיה נבו היא סטודנטית ירו

שלמית בת 25, ושיריה בחוברת זו הם לה פירסום-בכורה. ד"ר פאול נוימרקט, משתתף קבוע ברבעוננו, שוקד עתה על כינוס חלקי של מסותיו. עמוס עוז, בעל "מיכאל שלי" ועוד ועוד, יושב עתה זמנית באוקספורד ומתעתד לחזור אלינו באביב הקרוב. אתיאל פון יליד ירושלים, בן 47, הוא מעובדי משרד-החוץ. עשה תקופת-שירות ממושכות בברזיל ובצ'ילה, והירבה להתעניין בשבטי אינדיאנים נידחים או נכחדים ולבקר באזורים ששרידי שבטים שוכנים בהם. הוא כתב חיבורים וסיפורים קצרים על רקע חיי האינדיאנים. עבודתו המתפרסמת בחוברת זו היא תרומה בלתי-רגילה ביותר בלשון העברית. זאב צחור, בן 28, לשעבר איש רמת-הכובש, הוא עכשיו מזכיר-כללי של מדרשת שדה-בוקר. "הניצב" הוא מן הסיפורים האחרונים שפירסם הסופר הרוסי הנמלט אנאטולי קוזניצוב (הבוחר עתה להיקרא "ק. אנאטול") בעודו במולדתו. הסיפור נדפס בכתב-העת הספרותי המוסקבאי "נובי מיר" באפריל 1968. אהרן קומס, מן החוג לספרות עברית באוניברסיטת ירושלים, מפרסם ב"קשת" משיריו לעתים מזומנות. באחרונה עשה תקופת-שנים בארצות-הברית, שהיא רקע למחזור שיריו, "אמריקה", שאחדים מהם מובאים בחוברת זו. בארצות-הברית יושב עתה, לצרכי השתלמות, גם יוסף שלמון. הוא בן מושב כפר-פינס, יליד 1939, מוסמך האוניברסיטה העברית ואסיסטנט בחוג להיסטוריה ישראלית באוניברסיטת-הנגב בבאר-שבע.

עיצוב העטיפה: גד אולמן. השער: דף קונטקטים של דוד בן-גד, צלם-עירום, שבקרוב יופיע אלבום עבודות משלו.

הבנק היחיד הנותן שירותיו בכל קצות הארץ

האם ראייתם מכונית שהיא בנק ?

עשרות מכוניות הדואר הנע משמשות "בנקים על גלגלים": נעות הן בכל כבישי הארץ ומגיעות למאות יישובים ומספקות יחד עם שאר שירותי הדואר גם שירותים כספיים של בנק הדואר.

שכן אחד מיתרונותיו הגדולים של בנק הדואר שהוא בנק המספק את שירותיו באמצעות כל יחידות הדואר בארץ, סניפיו, סוכנויותיו וקווי דואר הנע שלו. בעל חשבון אינו חייב לכבול עצמו אל סניף בנק כלשהו אלא יכול לבצע את כל פעולותיו הכספיות בכל סניף, סוכנות או מכונית דואר נע בארץ לפי ראות עיניו. בנק הדואר מציע לך מספר שירותים ותכניות-חסכון.

בנק הדואר עומד במקומך בתור ומשלם בשבילך את כל חשבונותיך הקבועים. ע"י מתן הוראת-קבע מוכן הבנק לשחרר אותך מן הדאגה והטריחה הכרוכים בסילוק תשלומי-קבע למוסדות שונים כגון מסים, תשלומי חשמל ומים, משכנתא, דמי שכירות, תשלומים בעד מנויים שונים, ועוד ועוד.

כדי שתוכל ליהנות משירות נוח זה תוכל לפתוח חשבון-סילוקים (חשבון עובר-ישוב) בבנק הדואר שעל לקוחותיו נמנים כל הגופים הממלכתיים והציבוריים ורבים מבין אנשי המסחר, המלאכה, החקלאות, ספקי השירותים, חברות ועוד.

הוראות התשלום שלך תבוצענה ללא גביית דמי עמלה כשהתשלומים מיועדים לזכותו של בעל חשבון אחר בבנק הדואר.

בנוסף לכך יתכן אותך הבנק לגבי מצב חשבונך באופן שוטף לאחר כל פעולה ופעולה שבוצעה בו. הדבר ימנע ממך את אי-הנעימות העלולה להיגרם לך מחוסר ידיעה מה גובה חשבונך בבנק.

בתכנית החסכון (הרגילה) מקבל החוסך מהבנק פנקס חסכון בו נרשמות כל הפעולות של הכנסת הכספים והוצאתם. הדבר מאפשר לו לעקוב אחר חשבונו. מדי שנה בשנה משלם הבנק ריבית של 4% מסכום הפקדון לחוסכים.

הוצאת כספים מהחשבון היא פעולה פשוטה בתכלית. החוסך יכול להוציא מחשבונו בכל יום עד 50 ל"י בכל סניף או מכונית דואר נע בארץ. הודות לכך החשבון בבנק הדואר הוא יעיל במיוחד לאנשים המרבים בנסיעות או לנופשים המבקשים גישה לכספם בכל עת גם כשהם נמצאים הרחק מבתם. המבקש למשוך סכום העולה על 50 ל"י יודיע על כך 5 ימים מראש. בגלל פשטותה מתאימה תכנית זו הן למבוגרים והן לצעירים, ועל כן סיסמתה: מבוגרים ונוער לבנק הדואר.

תכנית חסכון שניה של בנק הדואר היא תכנית חסכון "עממית", בה אתה מפקיד את כספך לתקופה של 5 שנים בריבית של 9% לשנה. אינך חייב להפקיד סכום מסוים מראש במסגרת תכנית זו. תוכל להצטרף וליהנות מפירוטיה גם אם תכניס סכומים מדי חודש בחדשו. בתום התקופה אתה מקבל ריבית המגיעה ל-54% או יותר פטורה ממס-הכנסה.

אם התחרט לפתע ותרצה להוציא את כספך לפני תום המועד, תוכל לבצע זאת בנקל לאחר שתעביר לבנק הודעה בהקדם של 30 יום. בנק הדואר גם יאפשר לך להמיר את הריבית בת 9% המגיעה לך בעד כספך בהצמדתו למדד יוקר- המחיה. אינך חייב להחליט מיד עם הפקדת הכסף בבנק אם רצונך לבחור בריבית או בהצמדה. במקרה זה יהיה שיעור הריבית נמוך יותר, בהתאם למשך-הזמן בו היה כספך מופקד בבנק.

לקבלת פריטים נוספים על שלש התכניות של בנק הדואר — חשבון הסילוקים, תכנית החסכון הרגילה ותכנית החסכון "עממית" — פנה-נא אל מרכז בנק הדואר בירושלים (טל. 24411) או לסניף הדואר הקרוב.

בנוסף לקשר הטלפוני הרגיל תוכל להתקשר אל הנהלת בנק הדואר בקווים ישירים ובמחיר של שיחה מקומית, מתל-אביב בקו 621008 ומחיפה בקו 522207.

(מוגש ע"י בנק הדואר)

"ספרית מעריב" מציעה לך

ספרים חדשים

1. חנות ברחוב הראשי

ובו גם: ה כ ל ה

מבית אבא-אמא

שלושה ספרים שחוברו בספר אחד
יצירתו של הסופר היהודי-הצ'כי הנודע
לדיסלאב גרוסקמן

הספר שזכה לבקורת נלהבת של עתונות העולם ועתונות ישראל
המחיר — 6 ל"י

2. הוכחה חותכת לפשע

34 סיפורי-אמת על מקרי פשע שאירעו בישראל, שוחזרו ופוענחו
לפי שיטת השיחזור הנודעת של

רב-פקד מנשה שקמוני

הקדמה מאת פנחס קופל — המפקח הכללי של משטרת ישראל

נוסף לסיפורים יש בספר נספח ובו 57 צילומים של תבניות ושיחזורים
המחיר — 6 ל"י

3. הודו

הספר השלישי בסידרת "טייס-לייף" בעברית.

סיפורה המקיף של הודו מכל זווית אפשרית.

מיבחר צילומים ומפות, צבעוניים ושחור-לבן.

המחיר — 12 ל"י

לחותמי הסידרה כולה — 6 ספרים — הנחה

— 10 ל"י כל ספר

ספרי הסידרה הם:

מזרח אירופה (הופיע) גוף האדם (הופיע)

הודו (הופיע) מתימטיקה (יופיע החודש)

אפריקה הטרופית תעופה

פרטים ורכישה בכל חנויות הספרים, או ישירות ב"ספרית
מעריב"

שלח אל: "ספרית מעריב", ת.ד. 20010 ת"א, בצירוף המחאה, והספר הרצוי לך
יגיע לביתך.

עם הספר מו"לים ומפיצים בע"מ

תל-אביב, רחוב ביאליק 9, טלפון 53040

ספרים חדשים

רולאן דהיוו / חיי יום-יום בישראל בימי הנקרא

מגדולי המלומדים בתחומו בדורנו. המלץ ע"י משרד החינוך כספר יסוד. תרגום א. אמיר. 2 כרכים. 630 עמ' מהם 75 עמ' ביבליוגרפיה. 28.50 ל"י

ד"ר שאול קולבי / הנצרות בארץ-הקודש - עבר והווה

מן המאות הראשונות עד ימינו. 272 עמ' + 40 עמ' צילומים ומפות (אנגלית). 12.00 ל"י

ארי אבןזהב / ירושלים של מעלה

מהדורה חדשה ומתוקנת של קובץ שיריו. מבוא מאת דוד ילין. העתק תמונתו של יעקב שטינהרט, "ירושלים מעל הר הצופים". 96 עמ'. הוצאה מהודרת. 4.00 ל"י

ד"ר יהודה גוטהלף / דעת הקהל והעתונות

מהדורה שנייה. 204 עמ'. 8.00 ל"י

ד"ר מנחם ג. גלן / ארי אבןזהב הנוספר ומושורר ירושלים

מונוגרפיה על יצירתו הספרותית של א. אבן זהב ליובלו השבעים. 192 עמ'. 5.00 ל"י

הפצה ראשית: סוכנות א. ערמוני, ת"א, רחוב בלפור 4

ספרים חדשים

פנחס שדה

מות אבימלך ועלייתו השמימה בזרועות אמו

טראגדיה על-זמנית של אדם בבדידותו, מצוקתו, אהבתו ושאיפתו לגאור לה. אישיותו הדמונית של אבימלך בן ירובעל, כובש שכס וראשון הד מלכים הישראליים היא הרקע ההיסטורי לסיפור זה.

100 עמודים, המחיר 4.50 ל"י

אמנון רובינשטיין

כאן, עתה

מחבר המוכר ממאמריו בעתון "הארץ" ומ"רצאותיו באוניברסיטת קיבוץ בספר זה, חשף של מאמרים בישראלים אקטואליים שרבים: בעית האביבה הדיבית, השטחים המוח"קיים, ענייני חוק ומדינה, מיני מין ורוח, תיאטרון וסאטירה.

232 עמודים, המחיר 8.80 ל"י

ש הוצאת שוקן / ירושלים ותל-אביב

בחדש נובמבר הופיעו

הספרים הראשונים
של ספריה חדשה לבעיות
החברה בת-זמננו

ספריית אפקים

ניתוח מעמיק ותיאור
מרתק של בעיות התקופה
הבוערות

2 הספרים הראשונים:

המהפכה הצרפתית 68

מאת פ. סיל ומ. מק-קונביל

הספר מצטיין בניחות חריף וכתובה רעננת
והוא נותן ביטוי לרוחות המנשבות
בדור הצעיר באירופה.

לקח הערבים מתבוסתם

מאת אלוף (מיל.) י. הרכבי

קובץ מובחר של תרגומים מערבית המביא
לקורא הישראלי את ההערכות, העמדות
והלקחים בספרות ובפובליציסטיקה הערב
בעקבות מלחמת ששת הימים.

פרוספקט חינם לכל דור

הנחה מיוחדת ובלתי

רגילה של 50% לכל

חתימה מוקדמת על סדו

של 10 ספרים

24 ל"י במקום 50 ל"י

ספריות ומנויים הרוצים לקבל
ספרים בכריכה קשה
יסיפו 50 אגורות לכל ספר.

חתום עכשיו

ותהנה מהנחה של 0%

החתימה מתקבלת בוועדה העובדים, בכל חנוי
הספרים ובבית ההוצאה, תל-אביב,
רח' מוא"ה 22, ת"ד 470, טל' 611526.

הוצאת עם עובד

נובחר ספרותנו לעם

ע"ש דוד שמעוני

בשיתוף עם אגודת הסופרים

סדרה של ספרי-כיס בתבנית נוחה, בצורה
נאה ובמחיר עממי. היצירות מובאות
בשלמותן.

עד כה הופיעו

ילקוטי שירים מאת

דוד שמעוני, יהודה קרני, אברהם שלונסקי,
ש. שלום

ילקוטי סיפורים מאת

א. נ. גנסין, יעקב שטיינברג, ג. שופמן,
י. שנהר, יהודה שטיינברג, ד. בארון

ילקוטי מסות מאת

ש. צמח, י. קלצקין, נ. סוקולוב

"יחדיו", רח' קרליבר 29, תל-אביב

ספרית פועלים

תל-אביב, רח' אלנבי 13, טל. 611431

ספרים חדשים

שלמה אבינרי

פרקי חברה ומדינה

עיונים במשנותיהם של
תומאס מורוס, רוסו, הגל ומארקס

לויה רוקח

לא בגיטו של זהב

מה בין שמאל מסורתי לשמאל-חדש, בין
מרד-הצעירים לנגעיה של החברה!

אלעזר גרנות

בפעמון הזה

קובץ שירים שני למחברו — ביטוי שירי
מרוכז-לעילא, עתיר דימויים, סמלים ורמזי-
סמלים השאובים ממכמני הלשון לדורותיה,
ובם זאת מקוריים-אישיים כאחד.

הוצאת מסדה בע"מ

ספרים חדשים אנציקלופדיה של היהדות

ב-2 כרכים
בעריכתם של בצלאל רות וג. ויגודר
ספר עזר בכל הקשור ליהדות זמננו. בספר
בכללים אישיים יהודיים, תולדות היהודים
בארצות וערים בהן התיישבו, תולדות הספרות,
הדת והפילוסופיה היהודית. ספר המצטי
מדויק ונוח לשימוש בכל הנושאים החשובים
שהם בעלי עניין ליהדות.
מחיר 2 הכרכים — 36 ל"י

אנציקלופדיה לפסיכולוגיה

מאת ד. הויזמן
באנציקלופדיה זו קובצו המידע והתורות הכל-
ליות של הפסיכולוגיה לפי המחקר העדכני,
תוך שימת הדגש על הפרטים הנוגעים לחיי
האדם בימינו, ולאור הציביליזציה המודרנית.
האנציקלופדיה היא פרי עטם של מומחים
בנושא, והחומר מוגש בלשון פופולארית, מבלי
להקריב מאומה מן הדיוק והרמה המדעית.
בחדשי נובמבר ודצמבר ימכר הספר במחיר
מיוחד — 14 ל"י
(במקום — 18 ל"י)

ספרו המפורסם של פרופ' יוסף
קלויזנר

ישו הנוצרי

הופיע מחדש בהדפסה חוזרת
מחיר 2 כרכים — 14 ל"י

ספרות יפה

זדון בחורשה

מאת משה שטיינר
רומן העוסק בתקופת השואה, בתוך עולם
הזוועות, המגולל בצבעים ריאליסטיים, נרקמת
מסכת אהבה בין הגיבור היהודי לבין אשה
נוצרית המסתירה אותו מידי רודפיו.

איש וביתו נמחו

מאת אשר ברש
ששה ספורים מחיי הארץ, שהחוט המקשר
ביניהם הוא דמות האשה. ברש יודע את נפש
האשה, והוא מצייירה במחול דק ורגיש.

נון

רומן מאת אהרן אמיר
(ספרית "מקור" בשיתוף אגודת הסופרים)
הרומן עוסק בתל-אביב של שנת 1936, ימים
טעוני מתח ועקובי דמים. בגיבור מתרמות
סגולותיהם של אנשי המחתרת, ויש בו מקווי
דמותו של האדם הטוטאליטארי.

חצי תה חצי קפה

מאת חנה זמר
מהדרה שניה — רשימותיה השנונות של
העתונאית המחוננת, עם רישומים של קרמן-
קרמן.

הוצאת אותפז בע"מ

הופיע הספר

פרגוד הבדולה

מאת יהושע גרנות

סיפור מקורי, מרתק ואנושי, המסופר בגוף
ראשון. שילוב של ניתוח חברתי ועלילה
מרתקת, המבוססת על "מציאות" במדינת
ישראל בעוד עשרים שנה. ב"מציאות" זו,
לא השיגה ישראל את השלום, והיא שרויה
עדיין במצב של לא שלום ולא מלחמה.

ספר חשוב, לאדם החושב.

המחיר 7.60 ל"י בלבד.

להשיג בכל חנויות הספרים בארץ

חוף הלטאות

אברהם רז

ארבעה סיפורים פרי עטו של סופר
ומחזאי מחונן שמחזהו "לא ביום
ולא בלילה" מועלה עתה בהצלחה
על קרשי הבימה.

הוצאת א. לוינ-אפשטיין בע"מ

הפצה ראשית: ספרי צבר בע"מ, רח' יבנה 9,

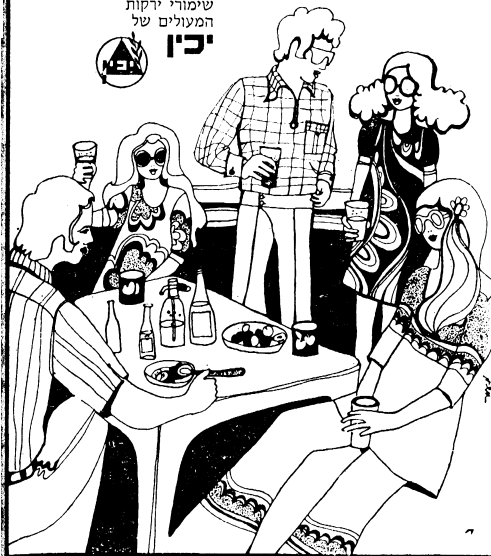
טל. 623206, תל-אביב

תמיד על שולחן

מיצים ממותקים
משקה קל מהדרים
שימורי פירות
שימורי ירקות
המעולים של

יכין

בהר בתערוכה המתמדת של 34 מפעלי כור

בת"א, רח' בן-יהודה 99
בת צו ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל מחודר אמבטיה מושלם על כל אביזרו ועד מוצרי חשמל, אלקטרוניקה, קרמיקה סני' סרית ואמנותית, עץ, מוצרי מתכת ופלסטיקה.

התערוכה פתוחה מ' 8-00 בבוקר עד 4-30 אחה"צ.

המפיצים

סולכוד בע"מ

עירית תל-אביב-יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב

ע"ש מ. דיזנגוף. שדרות רוטשילד 18, טלפון 57760. מרוכזים בו מוצגים בציור ובפסיכול, ממיטב האמנות העולמית והישראלית. פתוח לקהל — בימים א'-ה', בשעות 10 עד 13, ומשעה 16 עד 19, ביום ו' ובשבת משעה 10 עד 13. ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין, שדרות תרס"ט, טלפון 247196, מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפסיכול. פתוח לקהל — בימים א'-ה' משעה 10 עד 13 ומשעה 16 עד 19, ביום ו' — משעה 10 עד 13, במוצאי-שבת משעה 18 עד 22.

קרית "מוזיאון הארץ"

מוזיאון הזכוכית

רמת-אביב, טלפון 415244, תערוכת זכוכית עתיקה — מתקופת הברונזה המאוחרת (המאה ה-14 לפסה"ג) עד לתקופה המוסלמית (המאה ה-14 לספה"ג).

מוזיאון קרמון למטבעות

רמת-אביב, טלפון 415244, תערוכה על תולדות המטבע מראשיתו עד לימינו.

מוזיאון למדע ולטכניקה

רמת-אביב, טלפון 415244, מורכב מ-3 אגפים: תעופה, מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה.

מוזיאון הקרמיקה

רמת-אביב, טלפון 415244, תולדות הקרמיקה, שיטות יצירתה ועיטוריה — אפוקטים היסטוריים, שימושיים ואמנותיים. באגף מיוחד: תערוכות קדרים בני ימינו.

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור

רמת-אביב, טלפון 415244, תערוכת חפצי אמנות יהודית דתית וחילונית ולבושי עדות בישראל.

ביתני קרית "מוזיאון הארץ" ברמת-אביב, פתוחים לקהל בכל ימות השבוע. בימים ב' ג' ה' — משעה 10 עד 17, בימים א' ד' — משעה 10-20, בימי ו' ושבת משעה 10 עד 13.

לואו וילוס

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה

ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

טום במדחף סילון

הראלד

של ארקיט

קוי תעופה בישראל בע"מ

"פנקס דיסקונט"

השרות החדש המאפשר לך להוציא כספים
מחשבוןך בכל סניף של **בנק דיסקונט**
ברחבי הארץ ללא טירדה וללא הוצאות
פתח חשבון וקבל "פנקס דיסקונט"

שכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

הותיקה והגדולה בין חברות השיכון

משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי
צבא-הקבע ובעלי-מקצועות אקדמאיים

ה מ ש ר ד ה ר א ש י :

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-וינצ'י 21, טלפון 250211, ת.ד. 392

ס נ י פ י מ :

ירושלים, חיפה, באר-שבע

אל
תהסס
!

שאל את מי שיש לו

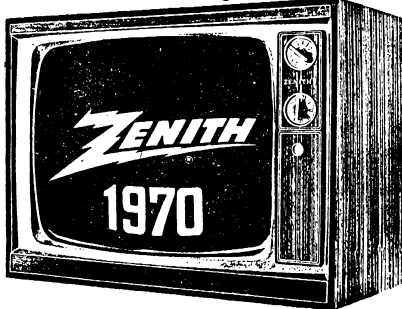
באלני בתי אב מרוצים בישראל נמצאים מקלטי 'זניט' כבר למעלה משנתיים

לך
בכיוון
הנכון
!

קנה - "זניט"

הטלוויזיה הנמכרת ביותר בעולם!

צילום אריאל, תל אביב

ה ב נ ק ה י ח י ד

ש א ר ׁ י ש ר א ל

מוזכרת בשמו מראשית קיומו, בשנת 1929

*

בנק ארץ ישראל - בריטניה בע"מ

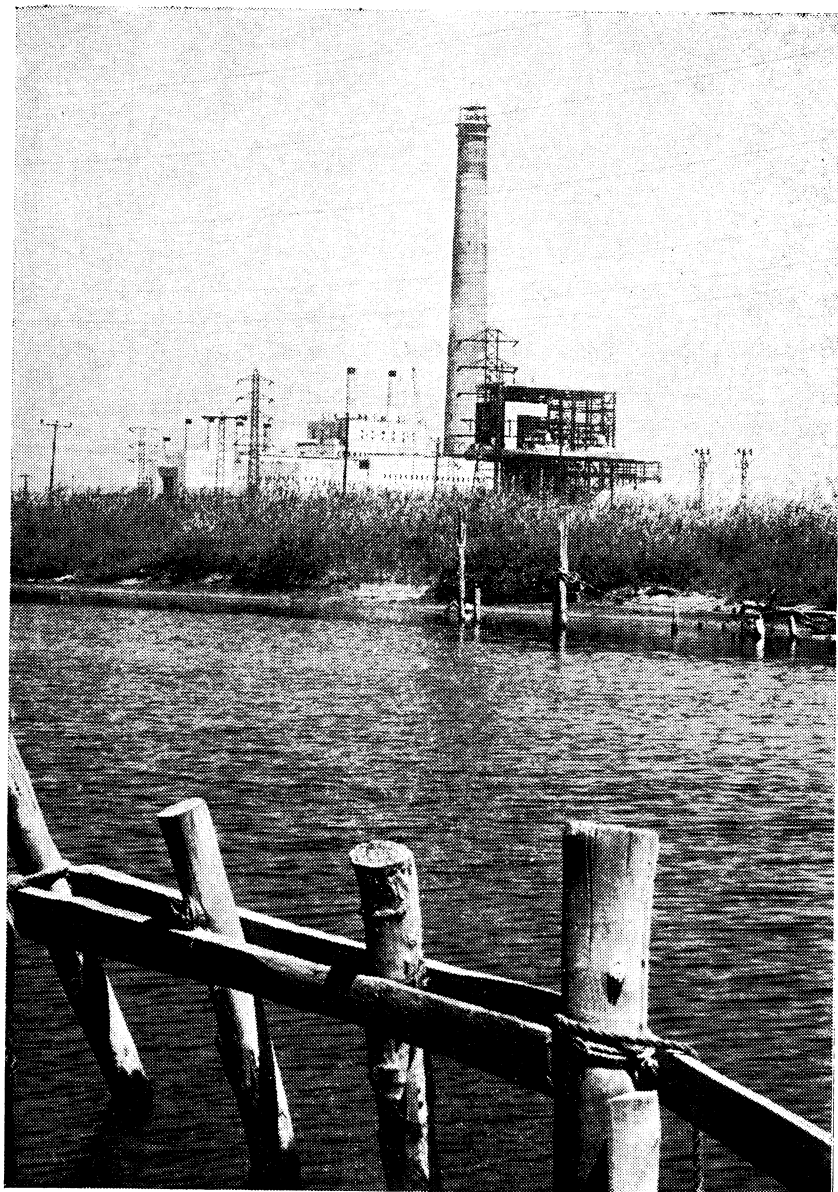
ירושלים * תל-אביב * יפו * חיפה * נתניה * לונדון

הון נפרע ורזרבות—19 מיליון לירות

כ ל ל

חברה להשקעות בישראל בע"מ

תל-אביב, רחוב בן-יהודה 32

תחנת-הכוח רדינג ד, בבנייה

חברת החשמל לישראל בע"מ